

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2014 • Sayı:41

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2014 - Sayı 41 Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Evgenia ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	SDE Uzmanı
Mehmet ÇETİN	Yazar

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İNALCIK	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler ünvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukukî sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakıflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

Yapım

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Edip ERDOĞAN

Baskı

www.semihofset.com.tr - 0312 341 40 75

TAKDİM

Yetmişbeş yıldır Türk Kültürüne ve bilim dünyasına katkı sağlama gayesiyle hazırlanan Vakıflar Dergisi, yayın ve muhteva kalitesini koruyarak yoluna devam etmektedir. Dergimizin köklü geçmişine baktığımızda, bilim ve kültür dünyamızın pek çok önemli kişiliğinin ilmi çalışmalarının hayat bulmuş olduğunu görüyoruz. 75. yılımız dolayısıyla yapmış olduğumuz yayınlarla bazılarının bir kere daha okuyucuları ile buluştuğu bu eserler ve daha niceleri Vakıflar Dergisinin birikimini ortaya koymaktadır. Bu çizginin devam etmesini temin etmek bugün Genel Müdürlüğümüzün öncelikli vazifeleri arasındadır.

Türk tarihçiliğinde çığır açan çalışmalarıyla minnetle yâd ettiğimiz Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, 1944 yılı Türk Hukuk Tarihi Dergisi'nde yayınlanan "Vakıflar Dergisi, C. I ve II Hakkında" adlı çalışmasında Vakıflar Dergisi'ne yer veren uzun bir tanıtım yazısı kaleme almıştır. Barkan bu yazısında "Vakıflar Dergisi bize Türk Tarihinin ve bu arada bilhassa Türk hukuk tarihinin henüz yazılmamış olan muhtelif fasıllarının aydınlatılması için çok zengin ve yegâne membarları teşkil eden ve elimizde pek kıymetli koleksiyonları bulunan vakıf vesikalarını ilmi usullere göre ve bir metot ve program dâhilinde neşretmek arzusundadır." diye yazmıştır. Dergimizin Türk düşünce ve ilim hayatındaki derin izlerinin birer göstergesi olan 75. yıl yayınlarından biri de değerli bilim insanı Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı makalesidir. Mevcudu bulunamayan bu kıymetli eseri yeniden okuyucusuyla buluşturmanın sevincini yaşamaktayız.

Yetmişbeş yıldır olduğu gibi, bu sayı da yine Türk Kültürüne ve bilim dünyasına katkı sağlama gayesiyle ve aynı heyecanla hazırlanmış, zengin içerikli makalelerle dolu Vakıflar Dergisi'nin 41. sayısı yayınlanmıştır. Hem bu sayının yayınlanmasında hem de uzun yürüyüşü boyunca Vakıflar Dergisine emeği geçmiş herkese teşekkür ederim.

Dr. Adnan ERTEM
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Bir insan ömrüne bedel 75. Yılıni, çeşitli kültürel etkinliklerle kutlayan Vakıflar Dergisi, bu hazın ardından, 2014 yılı Haziran sayısı ile birlikte, 41. sayıya ulaşmanın heyecanı içindedir. 75. Yıl etkinliklerinden yeterince duyum alamayanlara hatırlatma amacıyla yapılanlardan kısaca söz edecek olursak, 2013 yılında sadece dergimizin 75. Yıl kutlaması olmadı, beraberinde; M. Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Barkan ve Ali Himmet Berki'nin Vakıflar Dergisi'nde daha önce yayınlanan klasikleşmiş makaleleri kitaplaştırıldı. Böylece hem yeni kuşaklar bu yayınlarla buluştu, hem de Vakıflar, kurumsal olarak vakıf dostluğu hatırlattı, pekiştirdi.

Vakıflar Dergisi'nin 41. Sayısı da değerlendirilip seçilen çeşitli makalelerle yine okuyucuyla buluşmaktadır. Şüphesiz derginin konseptine uygun bulunan makaleler kimi zaman tarih, vakıf ya da sanat tarihi merkezli olabilmektedir. Derginin yayın politikasındaki temel amaç özgünlük, çeşitlilik ve bilimselliği yüksek çalışmalara yer vermektir.

Araştırmacı ve tarihçi Ali Kozan'ın kaleme aldığı "XIV. Yüzyıl Akşehir'inde Bir Sûfi: Hacı İbrahim Sultan ve Manzûmesi" konulu makalesi, halkın kutsadığı bir Anadolu ereninin yerleşim ölçeğinde inşa ettirdiği dinî yapıları ve bu yapılarla ilgili düzenlettiği vakıfları konu edinmektedir.

Bir ülkenin gelişmişliğinde ölçüt kabul edilen yol sisteminde şüphesiz güvenlik ve güvenliği sağlayacak yol üstü kuruluş ve insan faktörü birbirini tamamlayan unsurlardır. Bu bağlamda Araştırmacı-Yazar Mehmet Fatsa'nın "XV-XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Derbendler" adlı çalışması bu konuyla bağlantılı bir çalışmadır. Yazar, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bazı tâlî yol güzergâhları üzerine kurulan ve bânîlerinin adlarıyla tanınan zaviye ve derbentleri konu almaktadır.

Osmanlıların, Ortadoğu'nun kültürel çeşitliliği ve zenginliğiyle dikkat çeken şehri Alep/Aleppo/Haleb'i fethinin hemen sonrasında yaptırılan, Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Hüsrev Paşa'nın adını taşıyan külliye, Osmanlı'nın kentteki ilk büyük imar faaliyetidir. Bu yapılar topluluğu, cami merkez olmak üzere medrese, tekke, imaret ve tabhanesiyle külliye formatında sosyal ve dinî bir tesis olarak tasarlanmıştır. Çalışmada, tarihçi Enver Çakar, külliyenin vakfı üzerinde durmaktadır.

Büyük devlet adamlığı ve imarçı yönüyle tanınan Sokullu Mehmed Paşa'nın, oğlu Kasım Paşa'ya adadığı Edirne'nin Havsa ilçesindeki hayratı, menzil külliyesi ile bir menzilin ihyasıyla ilintilidir. Zengin vakfına göre yapı topluluğu cami, medrese, köprü, iki han, hamam, çeşme, su yolları ve değirmenlerden oluşmaktaydı. Akademisyen Murat Yıldız'ın imzasını taşıyan makale buradaki külliyenin vakfını konu edinmektedir.

Vakıf Uzmanı Mehmet Yıldırım'ın "AB Türkiye İlerleme Raporlarında Mazbut Kavramı Sorunu" başlığını taşıyan yazısı son derece güncel bir konuyu ele almaktadır. Yazar, Osmanlı Devleti'ndeki vakıf sisteminin AB'nin vakıf sistemi ile olan uyumsuzluğuna işaret ederek çözüm yolu önermektedir.

Yakın tarihimizle ilgili bir başka makale ise Adem Ölmez tarafından kaleme alınan "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme" adlı çalışmadır. Makale, 1910-1917 yılları arasında Osmanlı medreselerini merkezîyetçi hale getirme ve bu bağlamda bazı reform gayretlerini konu almaktadır.

Sanat Tarihi çalışmalarına yön veren Osmanlı kitap sanatı/minyatüre çarpıcı bir çalışma da Hayrünisa Turan tarafından incelenmiştir. Bu bağlamda Hz. Yusuf'un yaşamından kesitler sunularak, kuyu metaforu hadisesine yer verilerek karşılaştırmalı değerlendirme yapılmaktadır.

Türkiye adına TİKA başkanlığında Afganistan Devleti ile yapılan bir protokol anlaşması gereği, tarihi kent Belh'te, Mevlana Celaleddin Rumî'nin babasının adıyla tanınan medresede yapılan inceleme, kazı ve restorasyon çalışmaları Hakkı Acun tarafından bu sayıda bizlere aktarılmaktadır.

Halı, el sanatlarımız arasında sürekli ve iç içe olduğumuz geleneksel bir kültürümüzdür. Orta Asya çıkışlı halının öyküsü Anadolu'da adeta sanatsal bir şölene dönüşmüştür. Halı Uzmanı Serpil Özçelik, seçkin halı örneklerini modern sergileme yöntemiyle Ayasofya'nın tarihi bir mekanındaki yolculuğa götürmek istemektedir.

Derginin Kitabiyat bölümünde, Araştırmacı Hasan Demirtaş, Bursa ve Manisa'daki vakıflarla ilgili Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kültür hizmeti olarak yayınlanan kapsamlı iki kitabı ana hatlarıyla tanıtmaktadır. Oliver Leaman'ın "İslam Estetiği'ne Giriş" adlı 2010 baskılı kitabı, Yazar Mehmet Kurtoğlu tarafından özetle sunulmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 2014 yılı Vakıf Haftası "Vakıf ve İktisat" teması altında bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı Ahmet Kılıç bu çerçevede Vakıflar Genel Müdürlüğü ve TOBB ETÜ işbirliği ile gerçekleştirilen sempozyumu değerlendirmekte ve etkinlikler hakkında bilgi aktarmaktadır.

Editörler

İÇİNDEKİLER

Takdim	3
Önsöz.....	5
XIV. Yüzyıl Akşehir’inde Bir Sûfi: Hacı İbrahim Sultan ve Manzûmesi A Sufi at the 14th Century Akşehir: Hadji Ibrahim Sultan and His Manzuma Ali Kozan	9
XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz’de Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Derbendler The Zaviyes and Derbends Providing Services for Passengers in Eastern Black Sea Region in the 15th and 16th Centuries Mehmet Fatsa	37
16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi An Ottoman Waqf in Aleppo in the 16th Century: The Khusruviyah Complex Enver Çakar	67
Havsa’daki Şehit Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı The Waqf of Shehid Mehmed Pashazade Kasım Pasha in Havsa Murat Yıldız	97
AB Türkiye İlerleme Raporlarında “Mazbut” Kavramı Sorunu The Problem of “Mazbut” Concept in EU Progress Report For Turkey Mehmet Yıldırım.....	115
II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme Reform Efforts in Ottoman Madrasas in the Second Constitutional Era and Centralization Adem Ölmez.....	121
Hz. Yusuf ve Bijen Minyatürlerine ‘Kuyu Metaforu’ Açısından Bir Bakış A View on Miniatures of Prophet Joseph and Bizhan in Terms of ‘Well Metaphor’ Hayrunnisa Turan	141
Afganistan-Belh Bahaüddin Velet Medresesi Kazı ve Restorasyonu Çalışmaları The Restoration and Excavation of Afghanistan-Belh BahaüddinVelet Madrasah Hakkı Acun	155
İstanbul Vakıflar Halı Müzesi -Geçmişten Bugüne Halı İle Tarihi Bir Yolculuk Carpet Museum of İstanbul -A Historical Journey With Carpet From Past To Present- Serpil ÖZÇELİK	185
Kitabiyat	197
Bursa ve Manisa’daki Vakıflarla İlgili İki Kitap: <i>Bursa Vakfiyeleri -I- ve Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan</i> Hasan Demirtaş	198
İslam Estetiğine Giriş Mehmet Kurtoğlu	201
2014 Vakıf Haftası “Vakıf ve İktisat” Sempozyumu Ahmet Kılıç.....	205
Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri The Foundations Journal Publication Principles	209

XIV. Yüzyıl Akşehir’inde Bir Sûfi: Hacı İbrahim Sultan ve Manzûmesi*

Ali Kozan**

Öz

Hacı İbrahim Sultan, XIV. yüzyıl Anadolu’sunda, Hamidoğulları devrinde yaşamış bir Rum (Anadolu) erenidir. O, Akşehir’e bağlı Maruf köyünde dedesi Hacı İbrahim’in XIII. yüzyılda başlattığı irşad faaliyetlerini sürdürmüş ve günümüze kadar varlığını ikâme ettiren bir manzûmenin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Arşiv kayıtlarında, Hacı İbrahim Sultan tarafından kurulan vakıf ve bu vakfa bağlı müesseselerden bahseden pek çok kayda rastlamak mümkündür. Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Akşehir’in en zengin vakıflarından biri olduğu görülen Hacı İbrahim Sultan vakfı günümüze kadar intikal etmiştir. Çalışmamızda, Türk-İslâm vakıf geleneğinin temel yapı taşlarından biri olan tekke ve zâviyeler Hacı İbrahim Sultan Vakfı ölçeğinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Zâviye, Akşehir, Hamidoğulları, Hacı İbrahim Sultan.

A Sufi at the 14th century Akşehir: Hadji Ibrahim Sultan and His Manzuma

Abstract

Hadji Ibrahim Sultan is a Rum (Anatolian) scholar who lived in Anatolia during the reign of Hamidoğulları at the 14th century. He continued the activity of guidance initiated by his grandfather Hadji Ibrahim at 13th century and brought a “manzuma” that exists until present days to light.

At the records of Archive, it is possible to come upon plenty of records concerning the “waqf” - established by Hadji Ibrahim Sultan and the institutes attached to the said waqf. . The waqf of Hadji Ibrahim Sultan was one of the richest waqfs of Akşehir - at the time of Principalities and Ottoman Empire and it has survived until present day.

In our work, it is aimed to analyze tekke and zawiya as one of the main parts of the Turkish-Islamic Waqf tradition in the example of Waqf of Hadji Ibrahim Sultan.

Key Words: Waqf, Zâwiya, Akşehir, Hamidoğulları, Hadji Ibrahim Sultan

* Bu makale, “XIII. Yüzyıl Anadolu’sundan Günümüze Tasavvuf ve Vakıf Geleneği: Akşehir’de Hacı İbrahim Sultan ve Manzumesi” adlı kitap çalışmamızın bazı bölümlerinin kısaltılmış ve yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alikozan@hotmail.com

Giriş

Fuad Köprülü, XIII. yüzyılda Anadolu’da tarihî katlarını yaymaya çalışan mutasavvıfları zikrederken Sultan Alaaddin ile muasır olarak gördüğü Hacı İbrahim gibi bir Anadolu mutasavvıfından bahsedilmemesini büyük bir kusur olarak telakkî eder ve yazılı kaynaklarda ona dair pek az malûmâta rastlandığını belirtir. Onun hayatını tetkik için de, Anadolu’da şer’î kayıt ve sicilleri göz önünde bulunduran tetkikâtın yapılması gerekliliğini vurgular (Köprülü 1987: 203-204). Fuad Köprülü’nün zikrettiği şahıs XIII. yüzyılda bölgeye gelerek tekkesini açan ve Köprülü’ye göre vakfiyesi mukayyet olan ve Hacı İbrahim Sultan’ın dedesi olduğu anlaşılan Hacı İbrahim’dir.

Üçüncü kuşak olup bizim çalışma konumuzu teşkil eden Hacı İbrahim Sultan ise, Akşehir’e bağlı Maruf Köyü’ne aşiretiyle birlikte iskân edildiği anlaşılan dedesi Hacı İbrahim’in öğretisini Akşehir yöresinde devam ettiren bir Rum (Anadolu) Ereni’dir. O, tesis etmiş olduğu vakfı ve buna bağlı müesseselerle günümüze kadar varlığını sürdüren bir manzûmenin de ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Vakıf mütevellîliği, halen soyundan gelenler tarafından devam ettirilmektedir.

1. Hacı İbrahim Sultan’ın Hayatı

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Hacı İbrahim Sultan’ın dedesi Hacı İbrahim’in Türkiye Selçuklularının son dönemlerini ve İlhanlı hâkimiyetini idrak eden bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî adına kaleme alınan Velâyetnâme adlı eserde ise Hacı Bektâş-ı Velî’nin halifesi olarak Anadolu topraklarında irşad faaliyetinde bulunan İbrahim Hacı adlı bir şahsın menkıbesini görmekteyiz (*Velâyetnâme* 1177/1764: 56a-57a.). Velâyetnâme’de Hacı Bektâş-ı Velî ile bağlantısı zikredilen ve Dulkadirli bir çoban olarak belirtilen İbrahim Hacı’nın defnedildiği yerin ve zâviyesinin bugün Develi’ye bağlı Erikağacı Köyü’nde yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Onun, Bektaşî Tarikatı’na bağlı olarak bu köy ve çevresinde zâviyeler açtığı ve Erikağacı Köyü’ndeki zâviyede onun soyundan gelenlerin mütevellîlik ve şeyhlik yaptıkları zikredilmektedir. Yine, Develi’de Erikağacı Köyü ile birlikte Havadan ve Madazı köylerindeki Hacı İbrahim zâviyelerinin, Hacı Bektaş’ın halifesi İbrahim Hacı adına kurulduğu kabul edilmektedir. Birbirine yakın iki köyde aynı şahsa ait zâviyelerin

bulunması da, İbrahim Hacı’nın yöre halkı tarafından kabul gördüğüne delil olarak gösterilebilir (Küçükdağ 2005: 416-421).

Burada verilen bilgilerden de hareketle, Develi ve Akşehir’de aynı dönemde yaşadıkları görülen bu iki şahsiyetin aynı kişiler olabileceği akla gelmektedir. Nitekim İbrahim Hacı’nın bir süre Develi’de kaldıktan sonra Akşehir’e geçmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Develi Erikağacı’nda bulunan türbesi de ona âit bir makam türbe veya ondan sonra burada faaliyet gösteren müridlerine âit bir türbe olabilir. Bu bilgiler doğrultusunda, Velâyetnâme’de Dulkadirli bir çoban olarak ismi zikredilen İbrahim Hacı’nın veya cemaatine bağlı dervişlerin, Hacı Bektâş-ı Velî’nin icâzet vermesiyle Kayseri ve Konya yörelerinde tekke ve zâviyeler açmış olabileceği düşünülebilir.

Hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan Hacı İbrahim Sultan’ın ise, Hacı İbrahim’in torunu olarak babası Şeyh Hasan’dan devraldığı zâviyede, XIV. yüzyılda Maruf (Alanyurt) Köyü’nde bölge halkına İslâmiyeti anlatan gönül erlerinden biri olduğu görülmektedir. O, dönemin Maruf Karyesi (Köyü) ve civarında Anadolu halk İslâmı’nın oluşmasında etkili olmuştur. Nitekim türbenin karşısında yer alan Tekke Höyüğü’nün de Hacı İbrahim Sultan’ın faaliyetlerini yürüttüğü Maruf Köyü’nün eski yerleşim yeri olabileceği düşünülmektedir. Osmanlı tarihi açısından bakıldığında ise Hamidoğulları Beyliği, Orhan Gazi (1324-1362) ve I. Murad (1362-1389) dönemlerini idrak etmiş bir şahsiyettir denilebilir. Arşiv kayıtlarında onunla ilgili olarak, “eizze-i kirâmdan ve kutbu’l-ârifin (ileri gelen azizlerden ve ariflerin kutbu)” isimlendirmeleri yapılmaktadır. (VGMA, HD 1143: v. 35)

Mustafa Cavit ise, Şeyh Hüseyin bin Hüsameddin-i Marûrî soyundan olduğunu iddia ettiği dede Şeyh İbrahim Velî’nin, Maruf Köyü’ne 680/1281-82 tarihinde Belh şehrinden hicret ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca onun Rufâî Tarikatı’na bağlı olduğunu ve Maruf’ta vücuda getirdiği Rufâî Dergâhı’nda müridleriyle birlikte yaşadığını belirtmektedir. (Mangaltepe 1997: 49) Türbesi ile zâviyesine ait Akşehir’de Pazar yerinde H. 703/ M. 1303 tarihinde inşa edilen bir hamam vakfı ile Maruf Köyü’nde de diğer bir vakıf hamamının mevcut olup, bugün hamam ve zâviyenin harab şekilde olduğunu belirtmektedir. Yine Şeyh İbrahim Velî’nin Mevlânâ’ya kurbiyeti bulunduğunu da belirtmektedir (Mustafa Cavit 1934: 35).

Tarikat mensûbiyetiyle ilgili olarak ise, Rufâîlik, Mevlevîlik ve Bektaşîlik'in ön plana çıktığı görülmektedir. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Vakıf Kayıt Arşivi ve diğer muhtelif kayıtlarda Hacı İbrahim Sultan'ın tarikat mensûbiyetine dâir herhangi bir adlandırma ile de karşılaşmadığımızı belirtmek isteriz. Bu noktada daha önce belirttiğimiz üzere Velâyetnâme'de Hacı Bektaş Velî'nin halifesi olarak zikredilen İbrahim Hacı'nın, İbrahim Sultan'ın dedesi olduğu ve Dediği Sultan'ın da Hacı İbrahim Sultan'ın müridi olduğu düşünülürse Bektâşîlik Tarikatı'yla bağlantısının olabileceği akla gelmektedir.

Hacı İbrahim Sultan ve babası Şeyh Hasan'ın mezarlarının da Akşehir'e bağlı Maruf Köyü'nde yer alan zâviye içerisinde yer aldığına dâir kaynakların şahitliği bulunmaktadır. Nitekim Vakıf Kayıt Arşivi'nde yer alan H. Rebûlevvel 1153/ M. Mayıs 1740 tarihli kayıt ile H. Zilkade 1188/M. 1774 tarihli bir diğer kayıt, her iki şahsiyetin de bu zâviyede medfûn olduğunu belirtmektedir (VGMA, HD 1065: v. 16; VGMA, HD 1068: v. 102).

2. Hacı İbrahim Sultan Vakfı ve Vakfiyesi

Hacı İbrahim Sultan'ı önemli kılan asıl özellik ise, XIV. yüzyılda kendi adıyla anılan vakfı kurdurması ve evlâdiyelik hale getirmesidir. Bir başka deyişle Anadolu'daki en eski mülhak vakıflardan birinin kurucusu olmasıdır. Zâviyesine ait vakfı ve bu vakfın mütevellîliği günümüze kadar kuşaktan kuşağa aktarılagelmıştır. Günümüzde ise vakıf mütevellîliği, aynı soydan Erkök Avcıoğlu tarafından devam ettirilmektedir. Avcıoğlu, vakfın mütevellîliğini 1980 yılında üzerine almıştır ve halen yürütmektedir.

Hâlen vakıf mütevellîsi Erkök Avcıoğlu'nda olan ve beş parça kağıttan müteşekkil söz konusu vakfiyenin ise oldukça yıpranmış olduğu, bazı satırlar okunamayacak hale geldiği ve kenarlarında bazı yerlerin de koptuğu görülmektedir. Daha önce Vakıflar Genel Müdürlüğü mütercimi Abdullah Tanrıku tarafından günümüz Türkçesine aktarılan, Mülhak Hacı İbrahim Velî Vakfı'na ait vakfiyenin çevirisi, vakfiyede geçen fakat çeviride belirtilmeyen âyet ve hadisler eklenerek ve eksik görülen bazı yerler tarafımızdan düzeltilerek aşağıda verilmiştir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'a hamd ve Nebîsi üzerine salât getiririm. Hamd, azamet ve celâl ile mevsûf, ezelen ve ebeden Kibriyâlık sıfatına hâiz ve mülkü zâil olmayan, burhânı zâhir, âdil ve

melik olan Allah'a mahsustur. O'nun mülkü ve fazîleti ebedîdir, ihsânı boldur. Kullarından râzı olduğu kimseleri, ihsân ettiği mal ve mülkle muvaffak kıldı. Cenâb-ı Hak'ın bekâ ve celâl sıfatlarına inanan kullarına va'ad ve ihsânını yerine getirdi. Allah'u Te'alâ teğayyur ve fenâdan münezzehtir. Yeri ve gökleri yaratan, havadaki kuşları rızıklandıran, Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet ederim. Yine şehâdet ederim ki Muhammed, Nebîlerin ve Resullerin en fazîletlisidir. Allah'ın salât ve selâmı O'na, ailesine, asfiyâyâ ve ashâb-ı etkiyâsının üzerine olsun.

Bu (hamd ve salât)ndan sonra; azîz-i samadânî, lütuf ve kerem sahibi, güzel ahlaklı, sırlara vâkıf, hakikat erbâbının sözlerinin rumuzlarını keşfeden, Allah'ın muvahhid kulları üzerine lütuflarını yayan, fakir ve miskinlerin ihtiyaçlarını gideren, din ve milletin tâcı İbrahim bin eş-Şeyh er-Rabbânî, Seyyidu'l-ârifîn Hüsâmeddîn Hasan el-Ma'rûfî, Allah babasının kabrini nurlandırısın, oğlunun bereketini devamlı kılsın ki O, dünyanın bir bulut gibi gelip geçici, serâb gibi aldatıcı olduğunu bildi. Dünyada ikâmet eden, misafir gibidir. Ve onun nimeti ise bir gölge gibi gelir geçer. Sa'îd olan, âhireti için çalışıp çabalayandır. Şakî ise, dünyada acele olarak eline geçene bakandır. Vakıf, faydaları devamlı olarak yenilenen ve gelirleri daimâ artmakta olan bir hasenedir. Seyyid-i Mürselîn ve kâ'idu gurrul-muhaccelîn'in dediği üzere: “Ademoğlu öldüğünde amelinin sevabı kesilir, defter-i ameli kapanır yalnız: 1- İnsanların kendisinden faydalandığı ilim, 2- Kendisine dua eden hayırlı bir evlat 3- Sadaka-i câriyesi olanın defter-i 'ameli kapanmaz.” İşte o sadaka-i cariye vakıftır. Cenâb-ı Hakka yaklaşmak, rızâsını kazanmak için, “ Ne mal ne de evladın fayda verdiği, ancak Allah'a temiz bir kalple gelenin kurtulacağı günde”(âyeti)¹ ve Allah Resûlü'nün: “Yine O günde kişi ancak sadakası altında gölgelendiği zaman fayda verir.”² buyurduğu üzere hâlis

1 Bkz. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997, Şuarâ Süresi(26. Sûre), 88-89. Ayetler. (“88. O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. 89. Ancak Allah'a kalb-i selîm/temiz bir kalp ile gelenler istisnâ”)

2 Bkz. *Sahîh-i Buhârî*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya 2004, s. 152(Hadis No: 396). (“Ebû Hureyre(r.a.) Hz. Peygamber(a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Yedi kişi vardır ki, Allah bunları sadece kendi gölgesinin bulunduğu günde gölgesinde gölgelendirir: Adaletli devlet başkanı, Rabb'ine kulluk üzere yetişmiş bir genç, kalbi mescidlere bağlı bir kimse, Allah için birbirini seven Allah için birleşen ve ayrılan iki adam, güzel ve mevkî sahibi bir kadının kendisini(zinaya) çağırıp da: “Ben Allah'tan korkarım” diyen kimse, sağ elinin verdiği sol elinin bilemeyeceği derecede gizlice sadaka veren kimse, yalnız başına tenhada Allah'ı zikredip hatırlayan ve bu nedenle gözleri dolan kimse.”)

niyetle ve doğru bir düşünce ile tüm emlâkinden olan köyleri, mezrâları, üzüm bağlarını ve itlâk-ı sahîh olan tüm mal adını taşıyan eşyalarını vakf ve habs eyledi. Şunlar o cümledendir:

1. Akşehir’e bağlı Karabulut Köyü’nün mescit ve mezarlıkları hariç bütün hudûd, hukûk ve tevâbiyle birlikte tamamı,
2. Akşehir’e bağlı Karkın Köyü’nün tüm hudût, hukûk ve tevâbiyle birlikte tamamı,
3. Akşehir şehir merkezi içinde yer alan Meydan Hamamı’nın tamamı,
4. Fakihler Köyü’nün yarısı ve buna izâfe edilen hak ve hukûkun yarısının tamamı,
5. Akşehir şehir merkezi içinde yer alan Subaşı bağı diye bilinen bağa nisbet edilen içinde ve dışında bütün hudûd ve hukûkları ile birlikte tamamı,
6. Nadir Köyü’nde bulunan bağın bütün hukûk, tevâbi’, levâhık ve mensûbâtıyla birlikte tamamı,
7. Akşehir dışında Hacı Adil bağı diye söylenilen yerde bulunan bağın bütün hudûd, hukûk, vergi ve şirahânesiyle birlikte tamamı,
8. Maruf Köyü’nde Karka bağı adıyla meşhûr olan bağın bütün hudûd, hukûk, tevâbi’ ve bütün müştemilatı ile birlikte tamamı,
9. Maruf Köyü’nde Kadı bağı adıyla meşhur olan bağın tamamı ve bu bağa izâfe edilen eşyaların tamamı,
10. Oskica/Osakça Köyü’nün on iki hisseden yedi hissesi ile dörtte bir hissesini ve buna izâfe edilen hukûk ve hudûd-ı erbaasıyla birlikte tamamı,
11. Maruf Köyü’ndeki arazî ve mezârî’in tamamını,

zâhid, takvâ sahibi, kutb-ı evtâd, sâliklerin imamı, muhakkiklerin burhânı olan Maruflu vâkıf Şeyh Hacı İbrahim bin Şeyh Hasan’a (Allah bereketini dâim kılsın ve babasının kabrini nurlandırsın) âit ve bu zâtn zâviye-i şerîfinin ihtiyaçları için adı geçen köydeki arazî ile mezra’aların tamamını vakf ve habs eyledi. Vakfın gelirinden zâviyenin tami-rine, yenilenmesine ve mücâvir olanlara, bura-

da kalanların ve buraya gelip giden misafirlerin, muvahhidlerden fakirlerin ve Müslümanlardan miskinlerin yiyecek içecekleri ile zâviyenin yaygı, kandil ihtiyaçları için sarf edilmesini şart kılarak, vakf-ı sahîhi, sahîh-i şer’î ve habs-i sarîh-i mer’î ile vakfetti.

Allah korusun zâviye yıkılırsa ikinci ve üçüncü defa îade ve ihyâ edilecek ve herhangi bir engelden dolayı tekrar yapılması mümkün olmazsa, Allah yüzüne vâris oluncaya kadar -ki o vârislerin en hayırlısıdır- fakirlere miskinlere sarf olunacaktır. Bu vakfın ibtâli, tebdîli, tahvîli kimseye helal değildir. Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir. Vakfın ecri âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsus-tur. Tevliyeti din ve milletin tâcı vâkıf Şeyh Rabbânî Hacı İbrahim’e bıraktı. Allah ömrünü ve bereketini dâim eylesin. Ondan sonra evlâdı ve evlâdının evlâdını batın tertîbi üzere mütevellî bıraktı. Erkek çocuğu bulunmadığı takdirde kız çocuğuna ve kız çocuğunun evlâdını kıyamete kadar mütevellî bıraktı.

Vakfı tescil eden hâkim, bu vakfın sahîh ve lüzûmuna hükmetti. Ve buna (vakfiyeye) âdil temiz birçok kişiler şahitlik etti. Ve 776 senesinde yazıldı. Hamd, yalnız bir olan Allah’a mahsûstur.

Şâhitler

Mevlânâ Kutbeddîn bin Hibetullâh

İmâm Taceddîn bin İbrahim

İmâm Abdulazîz bin Mehmed

Hacı Beğ bin Mihr

Veliköylü Şeyh Mehmed

Fakih bin Kemâleddîn

Ve diğer birçok Müslümanlar.”³

Vakfiyenin aslı Arapça olup, 1,58 metre uzunluğunda ve 53 satırdan müteşekkildir. Vakfiyenin sonunda yer alan tarih, mütercim Abdullah Tanrıkkulu tarafından “Hurrîre sene seb’în ve seb’âmie” yani

3 Bkz. Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi (Orijinal nüsha); VGM, Defter (Konya Vakıf Defteri) 2176/158: s. 303, 990/1582. (Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi Süreti); VGM, Defter 608-1: 6 Cemâziyelâhîr 1333/21 Nisan 1915. (Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi Süreti).

“770 senesinde yazıldı” olarak okunmuştur. Fakat buradaki ifâdelere dikkatli bakıldığında “Hurrire fî sitte ve seb’in ve seb’amie” şeklinde yani “776 senesinde yazıldı” olarak okunması daha uygun görünmektedir. Dolayısıyla vakfiyenin H. 776/ M. 1374 tarihinde düzenlendiği görülmektedir. Fakat daha sonraki sûretlerinden birinde vakfiye tarihinin H. 770/ M. 1368 olarak kaydedildiği görülmektedir (VGMA, *Defter 608-1*: H. 6 Cemâziyelâhir 1333/ M. 21 Nisan 1915) (*Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi Sûreti*) Rıfkı Melül Meriç de, vakfiyenin H. 776/ M. 1374 tarihinde tanzim edildiğini ve takriben 25X100 ebadında ceylan derisi üzerine yazıldığını belirtir (Meriç 1936: 199-203).

Vakfiyede geçen, “Maruflu vâkıf Şeyh Hacı İbrahim bin Şeyh Hasan’a âit..., ... hâlis niyetle ve doğru bir düşünce ile tüm emlakından olan köyleri, mezrâları, üzüm bağlarını ve itlâk-ı sahîh olan tüm mal adını taşıyan eşyalarını vakf ve habs eyledi.” ve ...vakfı tescil eden hâkim bu vakfın sahîh ve lüzûmuna hükmetti.”⁴ ifâdelerinden vakfa âit arazilerin mülkiyetinin Hacı İbrahim Sultan’a ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu arazileri ise Temliknâme-i Humâyûn yani bey tarafından verilen berât/ izin belgesi ile temellük ettiği/mülk edindiği görülmektedir.

Bu minvalde, Hacı İbrahim Vakfı’na ait emlak ve arazilerin Şeyh Hasan’a âit olduğunu belirten ilk mülknâme, dönemin Akşehir Kadısı Harzemli Hibetullah tarafından hazırlandığı görülen, H. 21 Şaban 768/ M. 22 Nisan 1367 tarihli kayıttır. Sorkun Köyü’nün, Şeyh Hasan bin İbrahim tarafından merhum Kadı Mecdüddîn Mehmed Kutluğ-zâde Sadreddin’in oğlu Sadreddin Mahmûd’dan 1000 gümüş dirheme satın alındığına dâirdir.⁵

Hacı İbrahim Vakfı’na ait ikinci mülknâme, H. 1-10 Cemâziyelevvel 780/ M. 25 Eylül-4 Ekim 1378 tarihli Karahisâr-ı Develi Kadısı Ahmed bin Ali tarafından hazırlanan kayıttır. Subaşı adlı bağın, Hacı İbrahim bin Şeyh Hasan tarafından Emir Mahmud-zâde Mehmed Çelebi ile Paşa ve Mustafa adlı iki oğlundan 450 altın filoriye satın alındığına dâirdir (VGMA, *Defter 2176*: s. 303).

Dolayısıyla vakfiyede adı geçen köylerin ve bağların, Hamidoğulları devrinde Hacı İbrahim Sultan

adına vakıf haline dönüştürüldüğü tahmin edilebilir. Nitekim beylikler devrinde Türk-İslâm kültürünün bölgeye yayılmasına vesile olacak bu tür kurumlar için tasarruflar yapıldığı bilinmektedir (Yediyıldız 2003:131-132).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde söz konusu zâviye vakfına ait, H. 11 Zilhicce 1277/ M.20 Haziran 1861’de tahta çıkan Sultan I. Abdulaziz tarafından H. 8 Cemâziyelâhir 1282/ M. 29 Ekim 1865 tarihinde verilen bir berât kaydı da bulunmaktadır (VGMA, *Defter*: 179/85, *Hüküm No*: 475-476, 8 Cemâziyelâhir 1282/29 Ekim 1865). Bu kayıtta, vakfın Haremeyn-i Şerife/Muhteremeyn’e mülhak olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca bu hususla ilgili 1915 tarihli bir kayıt daha bulunmaktadır.⁶ Bu bağlamda İbrahim Sultan ve Şeyh Hasan Vakfı’nın bir dönemden sonra Haremeyn-i Muhteremeyn’e mülhak vakıflardan olduğu anlaşılmaktadır.

Mülhak vakıf⁷ olarak tesis edildiği anlaşılan ve günümüzde de bu vasfı hâiz olan Mülhak Hacı İbrahim Sultan Vakfı, Osmanlı devrinde Evkâf Nezâreti’nin kontrolü altında olduğu anlaşılan, günümüzde ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kontrol edilen ve mütevellîleri tarafından idâre olunan bir vakıf olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Mülhak vakıf, genellikle şahısların kendi öz mülklerinden kurdukları ve vakfiyelerinde belirtilen usûle göre tayin olunan mütevellîler tarafından idare edilen sahih vakıflardır (Gülsoy 2012: 40). Bir başka deyişle vakıf işlerini ve vakıf mallarını işletme yetkisi evlâd-ı vâkıfdan olan mütevellîlerce yürütülmektedir.

Hacı İbrahim, adı geçen vakfı “Tevliyeti din ve milletin tâcı vâkıf Şeyh Rabbânî Hacı İbrahim’e bıraktı. Allah ömrünü ve bereketini dâim eylesin. Ondandır evlâdı ve evlâdının evlâdı batın tertibi üzere mütevellî bıraktı. Şayet erkek çocuğu bulunmadığı takdirde kız çocuğuna ve kız çocu-

4 Bkz. *Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi*.

5 Erkök Avcıoğlu’nda bulunan metrûkâtan, 21 Şaban 768/22 Nisan 1367 tarihli mülknâme.

6 Erkök Avcıoğlu’nda bulunan metrûkâtan, 8 Şaban 1333/21 Haziran 1915.

7 **Mülhak Vakıflar**: 5737 sayılı Vakıflar Kanunu’na göre, mülga 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisi’nin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıflara mülhak vakıflar denilmektedir. Mülhak vakıflar, Anayasaya aykırılık teşkil etmeyen vakfiye şartlarına göre Meclis tarafından atanacak yöneticiler eliyle yönetilir ve temsil edilir. Mülhak vakıf yöneticilerinde aranacak şartlar ile yardımcılarının nitelikleri Vakıflar Yönetmeliği’nde düzenlenmiştir. Mülhak vakıflar, diğer vakıflar gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün denetimine tâbidir. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=37> (16/11/2013)

ğunun evlâdını kıyamete kadar mütevellî bıraktı.” ifâdeleriyle kendisini müteâkiben erkek evladı ve onun evlatlarını mütevellî olarak belirlemiştir. Erkek evlad olmadığı takdirde, bu görev kız evlada veya kız evladın çocuklarına tevârüs etmiştir. Nitekim vakfın evlâd-ı meşrûat, yani mütevellîliğin babadan oğula geçtiğini ifade eden kayıtlar da bulunmaktadır (VGMA, *HD 1141*: v. 81). Ayrıca zâviyedâr ve mütevellîlik görevinin kız evlatlara verildiği de olmuştur. Bu durumu destekleyen bir kayıтта, Ümmühan bint-i Şeyh İbrahim’in vakfın zâviyedâr ve mütevellîsi olduğu ve vefatıyla birlikte H. 15 Safer 1258/ M. 28 Mart 1842 tarihli berâtla birlikte vakfın tevliyetinin eşit yetkilerle üç evlâdına (İbrahim, Mehmed Hurşid ve Şerife’ye) müştereken tevcih edildiği görülmektedir.⁸

Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi Vakfı’nın vakıf akarları arasında ise, birçok köy (Karabulut, Karkın, Fakihler, Nadir, Oskica), ticârî yapılar (hamam ve dükkan) ile tüm müştemilâtıyla birlikte bağlar (Subaşı bağı, Hacı Adil bağı, Karka bağı, Kadı bağı) ve bu bağlardaki su kuyuları, üzüm ezmek için kullanılan mingeneler ve şirahâneler/imalathâneler yer almaktadır.⁹

II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) devrinde H. 881/ M. 1476’da tanzim edilen Akşehir vakıflarını gösterir Tahrir Defteri’nde ise vakıf gelirlerinin arttığı görülmektedir. Bunlar arasında, Yaka Yağsiyan Köyü, Yazı Yağsiyan Köyü, Yatköy, Dilkü Saray Köyü, Karabulut Köyü, Gürnes Köyü, Garkın Mezrası, Ulupınar Köyü, Tevkel Mezrası (İlgın’a bağlı), Kurugöl Köyü (İlgın’a bağlı), Meydan Hamamı (Akşehir), Maruf Köyü’nde tahminen 31 çiftlik yer, şehir sınırında Balı Ağa bağı, Subaşı bağı, Eğrigöz Köyü’nde Çakır bağı, Nadir Köyü’nde bağ yeri, Nadir Köyü’nde bağ yerleri, zâviyeye bitişik bağ ve dükkanlar yer almaktadır (TK, KKA, *TTD Evkaf 564*: 49a). Yine 1584 yılına âit bir kayıтта, 10 nefer nüfusa sahip Mescid-i Küçük adlı Köyü’n öşür gelirlerinin de Maruf’taki zâviyeye vakıf olarak yazıldığı görülmektedir (Ertürk 2007: 164). Yine aynı dönemde, vakfiyede belirtilen köylere ilâve olarak Yaka Yağsiyan, Yazı Yağsiyan, Yatköy, Dilküsaray, Ulupınar, Kurugöl, Dere, Elefres, Ağuz Balık, Kozağacı köylerinin ve Tevkel mezrasının öşürleri, Akşehir merkezinde kapan mukâtaası, Balı

Ağa bağının geliri, Eğrigöz’de Çakır Bağı’nın geliri ile yine Akşehir’de demirci ve marangoz dükkanlarının gelirlerinin de vakfa kaydedildiği görülmektedir (Erdoğan 1994: 96, 142-143; Erdoğan 2014: 132-133). Dolayısıyla zâviye vakfının sâhip olduğu öşür, bağ, dükkan vesâir gelirleriyle Akşehir kazası ve Konya vilâyetinde yer alan vakıfların en zenginlerinden biri olduğu görülmektedir.

Vakfın, günümüzde gelir getiren iki mülkü olup bunlardan biri Meydan Hamamı olarak bilinen Çifte Hamam (Kadın-Erkek hamamı) ve hamamın yanındaki dükkanlardır. Zaman zaman türbe bahçesindeki ağaçların kesiminden de gelir elde edilmektedir. Ayrıca Vakıflar Bankası’nın mülhak vakıf statüsü olan B grubu kurucu ortağı olup temettû/kâr payı da alınmaktadır.

3. Hacı İbrahim Sultan Manzûmesi

Osmanlı arşiv belgelerinde ve Hacı İbrahim Sultan’a ait vakfiyede Hacı İbrahim Sultan’a ait bir zâviye, mescid, hamam, imaret, medrese (Maruf Medresesi), matbah, türbe, hazîre, Karabulut Köyü’ndeki tarihi cami, Akşehir’de bir hamam ve dükkandan bahsedilmektedir. Bu mamûreden günümüze kadar gelenler ise, Hacı İbrahim Sultan Türbesi, Karabulut Köyü Camii, Akşehir Meydan(-Şifa) Hamamı ve hamamın bitişiğindeki dükkan’dır. Bunlar dışında, Hacı İbrahim Sultan soyundan gelen vakıf mütevellîsi Erkök Avcıoğlu’nda da muhtelif metrûkâtın olduğu görülmüştür.

3.1. Zâviye

Kaynaklarda söz konusu zâviyenin Hacı İbrahim Sultan Veli’nin babası Şeyh Hasan tarafından binâ edildiği belirtilmektedir (VGMA, *HD 1069*: v. 42; VGMA, *Defter 235/120*: 240). XIV. yüzyılda teşekül eden zâviyede mütemekkin müritler ile gelip geçen yolcu ve misafirlerin iâşe ve ibâtelilerinin zâviye vakfı aracılığıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer tabirle XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu müessesenin, “imâret” kurumunun Anadolu’daki ilk örneklerinden biri olduğu görülmektedir.

Zâviye hâlen Akşehir’in kuzeydoğusunda Maruf (Alanyurt) Köyü’nün kuzeybatısında yer almaktadır. Güneyinde yer alan tekke ve hamamıyla bu yapı küçük bir külliyeyi andırmaktadır (Samur 1996: 92). Yaklaşık 14.000 metrekairelik bir bahçe içerisinde yer alan bir yapıdır. Bölge halkı tarafın-

⁸ Bkz. BOA, *EV.BKB*: 121/167, 11 Şaban 1258/17 Eylül 1842; BOA, *EV.MH*: 90/116 (tarih yok); BOA, *EV.EMH*: 155/96, 15 Safer 1258/28 Mart 1842; VGMA, *Defter 306/40*: s. 75.

⁹ Bkz. *Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi*.

dan “tekke” olarak bilinmektedir (Konyalı 1945: 365).

1476’da Mevlânâ Sinan tasarrufunda bulunan zâviyenin geliri 31528 akçe olup, 1483’te 34065 akçeye yükselmiştir. Zâviyenin 1500’deki mutasarrıfı ise Hacı İbrahim evlâdından Hacı İbrahim oğlu Hasan Çelebi olup, geliri 56231 akçedir (*TTD Evkâf* 565: 113b-114a). 1524’te 45383 akçe, 1584’te ise 82162 akçedir (*TTD Evkâf* 584: 97a-97b).

II. Bayezid devrinde H. 907/ M. 1501 tarihli ve Kanuni Sultan Süleyman devri H. 927/ M. 1521 ve H. 932/ M. 1525 tarihli Akşehir vakıflarını gösterir tahrir kayıtlarına göre Şeyh Hasan Zâviyesi’ne ait vakıflar ise, Maruf Köyü öşür gelirinin 3/4’ü, Garkın, Gürnes, Ulupınar, Yazı Yağsiyan, Tilkisaray, Yaka Yağsiyan ve Karabulut köylerinin öşür gelirlerinin tamamıdır. Vakfın, 1501 yılında 122.190; 1521’de 156.352; 1525 yılında 155.865 akçe geliri olduğu görülmektedir (Ceylan 1993: 41).

Zâviyenin 1 Mart 1269/13 Mart 1853 ve 28 Şubat 1269/12 Mart 1854 tarihi aralığındaki gelirleri ise şu şekilde tespit edilmiştir. Hamam kirası 21960 guruş olup, bu gelirin tamamı masraflar ve vazifelilere gitmiştir. Bu masraflar arasında, kayıtlı maaş 1098 guruş, muhasebe harcı 263 guruş, hamam yolunun tamirâtı 6000 guruş, evlâd-ı vâkif ve görevli mütevellîye ödenen 14598 guruştur (VGMA, *Defter 3177/115*; VGMA, *Defter 3146/25*: 45).

XV. ve XVI. yüzyıllarda, Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nin toplamda Akşehir merkez, 18 köy ve 10 mezrada muhtelif gelirlerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bahsedilen yerlerde 9 bağ, 5 değirmen, 2 kapan, 4 dükkan, 2 hamam ve 3 zemin (yer) şeklinde gelirlerinin olduğu görülmektedir. Zâviye gelirlerinin büyük oranda köy ve mezaralara âit öşür gelirlerinden teşekkül ettiği ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında bağ, değirmen, kapan, dükkan, hamam, zemin (gelir getiren yer), kovan ve Akşehir gölü ürünlerinin de vakfın gelirleri arasında olduğu görülmektedir. Burada ilgi çeken bir husus da, bu dönemde Maruf Köyü’nde bir kapan yani bir kervansarayın olmasıdır. Vakfiyede geçen “Vakfın gelirinden ... mücâvir olanlara, burada kalanlara ve buraya gelip giden misafirlere, muvahhidlerden fakirlere ve Müslümanlardan miskinlere” ifâdele-ri de buranın işlek bir yol üzerinde olduğunu akla getirmektedir. Bu durum, Maruf Köyü’nün İshaklı-Akşehir ile Yunak-Akşehir yolu üzerinde bir ke-

şişme noktası üzerinde olduğunu göstermektedir (Demir 2006: 137).

Bu bilgilerden hareketle, Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nin Akşehir’de bulunan zâviyeler içerisinde en çok geliri olan zâviye olarak göze çarpmakta olduğu görülmektedir. Hatta Akşehir’deki bütün zâviye gelirlerinin toplamından daha fazla gelire sahip olduğu bilinmektedir.

3.2. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nin Personeli

Osmanlı’da küçük vakıflarda ve özellikle aile (zürri) vakıflarda bütün idare mütevellîlerce yürütüldüğü halde, büyük vakıfların idâresinde nâzır, mütevellî, câbî ve kâtip gibi birçok görevli hizmet yapardı (İpşirli 1992: 529). Osmanlı devri büyük vakıflardan olduğu anlaşılan Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi Vakfı’nda da yapılan şeyh, nâzır, zâviyedâr, kâtip, câbî, imam, hatîb, müezzin, ferrâş, duâgûy, cûzhân gibi muhtelif atamalara tesadûf etmek mümkündür. Bu atamaların, vakıf mütevellîsinin onayı ve kadının arzıyla yapılmakta olduğu görülmektedir.

3.2.1. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nde Görevli Mütevellî, Şeyh, Zâviyedâr ve Kâimmakâm Mütevellîler

Vakfın idaresi, onun muhafaza ve imarı, görev yapacak personelin uygun kimseler arasından seçilip temin edilmesi için lazım gelen faydalı tasarrufların yapılması ve hukuka uygun ve vakfın yararına olan işlerin icrası ve bu suretle elde edilecek gelirlerin vazîfelilere ve vakfın hizmet ettiği kişilere dağıtılması gibi hususların icrâsı şeklinde gerçekleşmektedir. Vakıf idaresi, mütevellî, nâzır ve kâimmakâm mütevellî denilen şahsiyetlere aittir.

Vakıflar, vâkıfların şartlarına göre mütevellîler tarafından idare edilmekte olup, bunların tasdik ve gözetim işlerinden ise kadılık teşkilâtı sorumludur (Köprülü 2005: 323-324). Mütevellîler, vakıf maslahatını ve işlerini düzenlemek ve icrâ etmek üzere tayin olunan kimselerdir. Bunlara “kayyım-ı vakf” ve “mütekellim-i ale’l-vakf” da denilmektedir (Öztürk 1995: 170).

Vakıfta görev yapan bir başka görevli de şeyhtir. Şeyhler daha çok tekke veya zâviyede dinî ve sosyal hizmetlerin yürütülmesinden sorumludurlar. Vakıf müesseselerinde görev alan bir diğer görevli ise zâviyedârdır. Bunlar da, genellikle zâviyeyi kuran kişinin soyundan geldikleri bilinen ve zâviye

kurucusuyla olan ilişkisini vesikalandıran küçük tekke şeyhleridir (Pakalın 1993: 648). Dolayısıyla şeyhlik ve zâviyedârlığın benzer görevleri icrâ ettikleri söylenilebilir.

Osmanlı Arşivi’nde, “İbrahim Sultan ve Şeyh Hasan Vakfı Zâviyesi” ve “İbrahim Sultan ve Şeyh Hasan Zâviyesi” şeklinde zikredilen zâviye, Osmanlı arşiv kayıtlarında daha çok zâviyeye yapılan atamalar ile bilinmektedir. Nitekim arşivde XX. yüzyılın başlarına kadar vakfın tevliyet, şeyhlik ve zâviyedârlık harcına dâir kayıtlar bulunmaktadır (VGMA, *Defter 3232/43*, 4 Mart 1333/4 Mart 1917). Bu bağlamda zâviyeye yapılan atamalardan ilki, mütevellî, şeyh, zâviyedâr ve kâimmakâm mütevellî atamalarıdır. Bu atamaların zaman zaman mütevellîlik ve zâviyedarlık, mütevellîlik ve şeyhlik gibi birlikte yapıldığı; zaman zaman da müstakil atamalar şeklinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 1693 ve 1738’li yıllarda evlâd-ı vâkif dışından da zâviyedârlık ve şeyhlik atamalarının yapıldığı görülmektedir. Yine 1786, 1795 ve 1860’lı yıllarda zâviyeye mütevellîlik yapanlar arasında vâkif soyundan gelenlerin olduğu da göze çarpmaktadır.¹⁰

Dolayısıyla, Hacı İbrahim Sultan Vakfı’nda XVIII. yüzyıla kadar vakıf işlerinin evlâd-ı vâkif soyundan gelen mütevellî, şeyh, zâviyedâr ve kâimmakâm mütevellîler tarafından faal bir şekilde yürütüldüğü, bu tarihten günümüze kadar ise tevliyet ve zâviyedârlık işlerinin müştereken (vakıf soyundan gelen şahıslardan birinin bu iki vazifeyi aynı anda yürütmesi) yürütüldüğü söylenilebilir.

3.2.2. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’de Görevli Nâzırlar

Nâzırın görevi, mütevellînin vakıf hakkındaki tasarruflarına nezâret etmek ve vakıf işlerinde mütevellîye başvuru makamı olmasıdır. Fakat nâzır ve mütevellîsi ortak olan vakıflara da tesadüf olunmaktadır (Öztürk 1995:169-170). Hacı İbrahim Sultan Zâviye’sine ait vakfa da nâzırlık atamaları yapıldığı görülmektedir.¹¹ Bunlardan H. 1 Safer 1116/ M. 5 Haziran 1704 tarihli bir atamada, İbrahim Sultan zâviyesinin nâzırlığına Abdullah yenden getirilmiştir (VGM, *HD 1069*: v. 41). Yine, zâviyeye karşılıksız nâzırlık yapan Hacı İbrahim’in vefâtıyla bu görev H. Receb 1169/ M. 1756’da oğulları Atâullâh ve Mehmed Said’e tevdi edilmiş-

tir (VGM, *HD 1062*: v. 12). H. 9 Şevval 1233/ M. 12 Ağustos 1818 tarihli bir kayda göre de, bu görev günlük 5 akçe ile Seyyid Mehmed Halîfe’nin büyük oğlu Abdullah’ın oğlu olmaksızın vefâtıyla Seyyid Muhsin’e verilmiştir (VGM, *Defter 2179/133*: 270).

3.2.3. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nde Görevli Mutasarrıflar

Vakıf mutasarrıflığı, vakfın asıl sahibi olmayıp, vakfın gayr-i menkullerini tedâvül ettirmek selâhiyetine sahip olan kiracıdır. Arşivlerimizde, Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’ne yapılan mutasarrıflıkla ilgili birkaç kayda da rastlamaktayız.¹² Bunlardan birinde, zâviyenin 1483’teki mutasarrıfının Hacı İbrahim evlâdından Hacı İbrahim oğlu Hasan Çelebi olduğu görülmektedir (MCT, 116/1, s. 78). Yine aynı mutasarrıfın 1500’de de görevde bulunduğu görülmektedir (*TTD Evkâf 565*: v. 113b-114a. (1500). Diğer kayıta vakıfta mutasarrıf olan Şeyh Hafız Ahmed’in görevi kötüye kullanmasından H. Safer 1161/ M. 1748’de bu görevin Şeyh İbrahim’e verildiği görülmektedir (VGM, *HD 1061*: v. 93).

3.2.4. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nde Görevli Ferrâşlar

Bu görevli, Osmanlı’larda cami, medrese, tekke, zâviye, mektep, han, hamam, kervansaray, gibi vakıf eserlerinin temizliğiyle ilgilenen, halı, kilim ve hasır gibi eşyaları serip toplayan hizmetli sınıfı için kullanılırdı (Yazıcı 1995: 408-409). Hacı İbrahim Sultan Zâviye’sinde de ferrâşlık atamalarına rastlanmaktadır.¹³ Bunlardan H. 1 Safer 1133/ M. 2 Aralık 1720 tarihli kayıta, belirli bir ücretle Şeyh Hasan’ın vefâtıyla yerine oğlu Şeyh Nuh geçmiştir (VGM, *HD 1069*: v. 43). Bir diğer kayıta ise Mehmed Emin’in H. 29 Cemâziyelâhir 1212/ M. 19 Aralık 1797’de vefâtı ve çocuğu olmamasından dolayı bu görev Kadı Nâibi Fazlızâde Hacı Ebubekir tarafından Mehmed Emin’in kardeşi Abdulmenan’a tevdi edilmiştir (VGM, *HD 531*: v. 23).

3.2.5. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nde Görevli Kâtibler

Sözlükte ketebe(yazmak) fiilinden türeyerek ism-i fâil olan kâtip, “yazı işleriyle uğraşan kimse, yazıcı, muharrir” anlamlarında kullanılmaktadır. Osmanlı’larda kâtip zümresinin varlığına dâir ilk malûmât Orhan Bey devrine kadar uzanır (Afyoncu 2002:

¹⁰ Bkz. Tablo:1

¹¹ Bkz. Tablo: 2

¹² Bkz. Tablo 3

¹³ Bkz. Tablo: 4

49-53). Maruf Köyü'ndeki câminin bağlı olduğu Şeyh İbrahim bin Hasan Vakfı'na kâtib atamaları yapıldığı da görülmektedir.¹⁴ Bu kayıtlardan birinde H. Şevval 1100/ M. 1689 tarihli atamada, bu görev Hüseyin'e yeniden verilmiştir (VGM, *HD 1141*: v. 80).

3.2.6. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi'nde Görevli Cüzhânlar

Şeyh İbrahim bin Şeyh Hasan vakfında cüzhânlık (namazlardan evvel Kur'ân-ı Kerim'den birer cüz okumakla görevli kişi) görevinin de yerine getirildiği görülmektedir. Cüzhan atamalarına dâir kayıtlar da tablo şeklinde belirtilmiştir.¹⁵ H. Rebîulevvel 1162/ M. 1749 tarihli bir kayıttan adı geçen görevin Ahmed'den alınarak Hafız bin Hacı Ali'ye verildiği görülmektedir (VGM, *HD 1061*: v. 93).

3.2.7. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi'nde Görevli Duâgûy/Duâcılar

Vakıfta görevli kimselerden biri de duâgû/duâgûy-dur. "Duâ eden, duacı" anlamına gelen bu terim, Osmanlı'da saray, merkez ve esnaf teşkilatında duâ ile ilgili görevleri yerine getiren görevliler için kullanılan resmî ünvanı ifade etmekteydi. Bunların asıl vazifesi, vâkıfların öbür dünyayı olduğu kadar bu dünyayı da ilgilendiren bir takım arzularının gerçekleşmesi için Allah'a dua etmektir (Yediylidiz 1986: 169). Osmanlı tarihi kaynaklarında zaman zaman muarrif olarak da adlandırılan bu zümre, ekseriyetle güzel sesli ve güzel sözlü, ilmî ve edebî yönü kuvvetli kimseler arasından seçilirdi (Köprülü 2005: 276). Hacı İbrahim Zâviyesi'ne söz konusu vazifeye ilgili atamaların da yapıldığı görülmektedir.¹⁶ Zâviyeye söz konusu görevle ilgili yapılan atamalardan biri, H. 1 Ramazan 1115/ M. 8 Ocak 1704 tarihli bir kayıttır. Bu kayıttan Şeyh Hasan'ın binâ eylediği zâviyenin taâmiyyesinden iki akçe ile bu görevin Hasan'a verildiği görülmektedir (VGM, *HD 1069*: v. 41a).

3.2.8. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi'nde Görevli Câbiler

"Mal ve haraç toplamak" anlamına gelen "cebee" kökünden türeyen câbî, Osmanlı'larda vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan görevliyi ifade etmektedir (İpşirli 1992: 529-530). Hacı İbrahim Sultan Zâvi-

yesi Vakfı'yla ilgili arşiv kayıtlarında görülen bir diğer görevlendirme de, zâviye evkâfının câbîliğine yapılan atamalardır.¹⁷ Bunlardan birinde, H. 1 Rebîulahir 1121/ M. 10 Haziran 1709 tarihinde câbî olan Hacı Hüseyin'in vefâtıyla bu göreve günlük üç akçe ile Mustafa getirilmiştir (VGM, *HD 1069*: v. 42).

Yukarıda verilen bilgi, belge ve yapılan atamalardan hareketle bu dönemde zâviyenin içerisinde barındırdığı manzûmeyle XX. yüzyıla kadar Anadolu'da aktif bir rol oynayan büyük bir vakıf zâviyesi olduğu görülmektedir. Vakfın hayâtiyetini sürdürmesinde, evlâd-ı vâkıfdan gelenlerin takibatı ve gayretlerinin de etkili olduğu ortadadır.

4. Türbe

Hacı İbrahim Sultan Türbesi'nin taç kapısı üzerinde yer alan inşâ kitâbesinin günümüz Türkçesi'ne aktarılmış metni şu şekildedir: "Bu mübârek imâretin inşâsını merhûm ve mağfûr Şeyh Hasan'ın oğlu, Allah kendisini gufrâna gark etsin ve cenetlerin ortasında oturtsun, şeyhlerin ve âriflerin melîki, evliyânın haleflerinin hülâsası Hacı İbrahim 1 Zilhicce 771/26 Haziran 1370 yılında emretti."

Dolayısıyla kitâbesi H. 1 Zilhicce 771/ M. 26 Haziran 1370 tarihine tekâbül eden türbenin, vakfiyenin tanziminden (H. 776/M. 1374) beş sene evvel ve Hamidoğulları döneminde Hacı İbrahim'in emriyle yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hamidoğulları tahtında İlyas Bey'in oturduğu görülmektedir (Uzunçarşılı 2008: 51).

Türbede daha önce yer alan sandukalardan birinin (çalınan sandukanın) Şeyh Hasan'a, birinin Hacı İbrahim'e ve üçüncüsünün de Şeyh Hasan'ın kârısına veya Ecem Paşa adlı bir dervişe ait olduğu kabul edilmektedir.

5. Sanduka

Hacı İbrahim Sultan'la ilgili bir diğer önemli husus ise, türbeye ait üç sandukanın olduğu, bunlardan Hacı İbrahim Sultan'ın babası Şeyh Hasan'a ait olduğu bilinen sandukanın yıllar önce türbeden çalındığı ve halen Berlin "Doğu Asya ve İslâm Sanatları Müzesi"nde olduğudur.

Söz konusu sandukanın Türkiye'ye iâdesi için, "Siyâsî bir teşebbüsle bu eserlerimiz Almanya'dan

14 Bkz. Tablo: 5

15 Bkz. Tablo: 6

16 Bkz. Tablo 7

17 Bkz. Tablo 8

geri alınamaz mı?” diyerek kendi devrinde kültürel mirasımızın yapı taşı olan bu eserin îadesine dikkat çeken ilk şahsiyet de İbrahim Hakkı Konyalı’dır. Bu talebin bir uzantısı olarak, vakıf mütevellîsi Erkök Avcıoğlu da Berlin’deki Hacı İbrahim Sultan’a âdiyeti kabul edilen sandukanın ait olduğu türbeye getirilmesi için hukukî ve medyasal bir süreç başlatmış, ayrıca bilim dünyasının konuya olan ilgisini çekmek için de bir takım yazılar kaleme almıştır.¹⁸

6. İmâret

Türkçesi, “aşhâne/aşevi” olan bu kelime, “umrân, bir yeri mamur ve abadan etmek” anlamlarına gelmektedir (Kâmus-ı Türkî 1317: 950). Medrese talebelerine, fakirlere, gariplere ve her isteyene bedava yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş hayır müesseseleridir (Sertoğlu 1986: 161). Türk İslâm tarihinde, cami, medrese, aşhâne, hastane, misafirhâne, hankâh ve türbe yapılarının tamamı için bu tabir kullanılmakla birlikte, özel anlamda daha çok aşevi için de kullanılmaktaydı.

Hacı İbrahim Sultan manzûmesinin de, kendi döneminde gerek aşevi olarak gerekse içinde barındırdığı binalarla bir imâret özelliği gösterdiği görülmektedir. Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi’nde de vakfiyede belirtilen esaslara mutâbık olarak, âyende ve revendeye it’âm-ı ta’âm eylemek yani gelen gidenlere yemek yedirme esasına dayalı olarak matbah/aşevi hizmetlerinin yürütüldüğü görülmektedir (VGMA, *HD 1141*: s. 161; VGMA, *Defter 235/120*, 1 Safer 1129/15 Ocak 1717).

7. Medrese

Osmanlı arşiv kayıtlarında Maruf’ta “Şeyh Hasan Medresesi”nden bahsedilmesi, bu bölgede Türkiye Selçukluları dönemi ve beylikler döneminde faal olan, Osmanlı döneminde de XVII. yüzyıla kadar varlığı bilinen bir medresenin varlığını ortaya koymaktadır (BOA, C.EV., 2/137, 20 Zilhicce 1078/1 Haziran 1668). Dönemin kadısı Ahmed Efendi tarafından yazılan arzda, bahsi geçen medresenin 1668’li yıllarda boş ve harab bir halde

olmasından dolayı bazı kadınların bu yapıyı makamlarına ilhâk ettikleri yani bir nevi zimmeterine geçirmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Ayrıca vakfedenin şartının aksine ellerindeki zâviyedârlık berâtı ile ehil olmayan kimselerin medrese üzerine tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple medresenin, dönemin Akşehir müftüsü İbrahim’in aynı zamanda müderrisi olduğu Sahib Ata Medresesi’ne ilhâk edildiği görülmektedir (BOA, İE.EV., 2/137, 20 Zilhicce 1078/1 Haziran 1668).

H. 15 Rabiülevvel 1092/ M. 4 Nisan 1681 tarihine ait bir belgede de, bu dönemde Sahib Ata Medresesi’ne ilhâk edildiği bilinen Şeyh Hasan Zâviyesi’nin bir medrese olduğu, el-Hâc Hasan Medresesi adı altında medrese göstererek üzerine tevcih ettiren şahıstan şikâyetçi olunmasından ve zâviyeye evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mütevellî olan Şeyh Yusuf’un Şeyhülislâm Yahya Efendi’ye yazdığı yazıya verilen cevaptan anlaşılmaktadır. Nitekim zâviye, dönemin Akşehir Kadısı Abdullah Efendi tarafından yazılan arza verilen cevâbî yazıda eskiden olduğu gibi Hacı İbrahim Velî soyundan gelen Yusuf Efendi’nin tasarrufuna verilmiştir (BOA, İE.EV. 5/570, 15 Ra 1092/4 Nisan 1681).

8. Şeyh İbrahim bin Şeyh Hasan Camii

Arşiv belgelerinden hareketle, vakfa âit bir hizmet müessesesi olarak Maruf Köyü’nde Şeyh İbrahim bin Şeyh Hasan Camii’nin varlığını tespit edebilmekteyiz. Buradan hareketle muhtemelen Hacı İbrahim Sultan tarafından yaptırılan söz konusu câminin, aynıyla intifâ olunan bir hayır müessesesi olduğu görülmektedir. Nitekim câmiye yapılan imam ve hatiplik atamaları da bu durumu ortaya koymaktadır.¹⁹

9. Karabulut Camii

Hacı İbrahim Vakfı’na ait diğer bir cami ise Karabulut Köyü Camii’dir. Bu camiye ait de bir takım atamalar yapılmıştır. Söz konusu cami, restorasyonu yapılarak yakın dönemde tekrar ibadete açılmıştır.²⁰

10. Zâviyeye Âit Maruf’ta Bulunan Hamam

Hacı İbrahim Sultan Zâviyesi Vakfı’na ait bir hamamın, Maruf’taki manzûme içerisinde yer aldığı bi-

18 Erkök Avcıoğlu’nun sözkonusu mücadeleyle kaleme aldığı yazıları için bkz. Erkök Avcıoğlu, “Su Uyur Düşman Uyur Türbe-i Hicrân Uyumaz I”, *Pervasis Gazetesi*, Akşehir, 18 Kasım 2011; Erkök Avcıoğlu, “Su Uyur Düşman Uyur Türbe-i Hicrân Uyumaz II”, *Pervasis Gazetesi*, Akşehir, 24 Kasım 2011; Erkök Avcıoğlu, “Vakıfnâmedeki Bazı Hususlar”, *Şeyh Hacı İbrahim Sultan Velî el-Marûfî Hazretlerini Vefatının 649. Yılı Paneli*, Akşehir-12 Ekim 2012.

19 Bkz. Tablo 9

20 Bkz. Tablo 10

linmektedir. Söz konusu yapının, külliye içerisinde yer alan ve zâviyede kalanların ihtiyaçlarını gören bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu yapı günümüze kadar intikâl etmemiştir. Kalıntıları ise, türbenin yer aldığı bahçenin girişinde ve sol tarafta yer almaktadır.

11. Hacı İbrahim Velî Hamamı / Meydan Hamamı

Vakfa âit ve günümüze kadar intikâl eden çifte hamamın da dönemin Akşehir’inde hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Hamamın tarihsel süreçte, “Subaşı Hamamı, Emir Şerâfeddin Hamamı, Hacı İbrahim Velî Hamamı, Çarşı Hamamı, Aşağı Hamam, Cumhuriyet Meydan Hamamı, Meydan Hamamı” adlarıyla anıldığı görülmektedir (Konyalı 1945: 409).

Hamam kitâbesinde günümüz Türkçesi’yle, “Bu imâretin inşâsı büyük, yardım edici, Subaşı Emir Şerâfeddin Ahmed tarafından emredildi. (730/1329)” yazılıdır. Kitâbesinden hareketle bu yapının H. 730/ M. 1329 tarihinde Emir Şerâfeddin Ahmed Subaşı tarafından binâ ettirildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen şahsın, bu dönemde Akşehir’e hâkim olan Hamidoğulları’nın emirlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir (Konyalı 1945: 411). H. 776/ M. 1374 tarihli vakfiyede, hamamın zâviye vakfına aidiyeti belirtilmektedir. Dolayısıyla hamamın inşâsından 46 yıl sonra Şeyh Hacı İbrahim Sultan tarafından satın alınarak vakıf mülkiyetine dâhil edildiği görülmektedir. Yine Fatih, II. Bayezid ve III. Murad devrine ait tahrir defterlerinde de hamamın vakfa aidiyeti yinelenmiştir (Akşehir Belediyesi Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 2012: 75).

Arşiv kayıtlarında söz konusu hamamla ilgili pek çok kayda rastlamak mümkündür.²¹ Günümüzde Meydan Hamamı olarak bilinen bu hamam şehir merkezinde Selçuk Mahallesi İnönü Caddesi’nde

Batı Cephesi Karargâhı Müzesi’nin yanında yer almaktadır.

12. Hazîre

Türbenin de içerisinde yer aldığı bahçede, içerisinde Roma ve Bizans dönemine ait bir takım sunak parçaları, mermer sütun kâideleri ve başlıkları, muhtelif mimarî parçalar, Karamanlıca olduğu tahmin edilen mezar yahut yazıt parçaları yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı dönemine ait mermer mezar taşları ve sandukaların yer aldığı da görülmektedir. Akşehir Müze Müdürlüğü tarafından yapılan envanter kaydında bu eserlerin 22 adet olduğu tespit edilmiş ve bu eserler müze tarafından teslim alınmıştır. Bunlardan birisi H. 1282/ M. 1865-66 tarihine ait olup bahçede yer almaktadır. Bahçede üzerinde tarih olmayan birkaç Osmanlı mezar taşı da görülmüştür.

Bütün bu kayıtlar, zâviyeye ait eski bir hazîrenin olduğunu ve içerisinde bir çok mezarın yer aldığını ortaya koymaktadır. Hazîrede yer alan Roma devri mezar parçaları da hazîrenin bulunduğu bölgenin daha önce Roma yerleşimi olduğunu göstermektedir.

13. Aile Sandığından Çıkan Metrûkât

Halen vakıf mütevellîliğini yürüten Erkök Avcıoğlu, kuşaktan kuşağa aktarılan metrûkâtı muhafaza etmektedir. Bunlar arasında, Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi, tevliyyete ait belgeler, yazma Kur’an nüshaları, cevşen, okka-divit, tesbihler bulunmaktadır.

Sonuç

Hacı İbrahim Sultan Velî’nin, kendi çağında (XIV. yüzyıl) tesis ettiği vakıf külliyesiyle Nasreddin Hoca, Seyyid Mahmud Hayranî ve Nimetullah Nahcivânî gibi Akşehir’in manevî mimarlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda tarihî şahsiyeti ile ilgili fazla malumata rastlanmamasına rağmen, geride bıraktığı vakfiyesi, mülkiyet kayıtları ve arşivlerde yer alan vakfiyle ilgili birçok belge sâyesinde onu, vakfını ve kurduğu manzûmenin ihtişamını görebilmekteyiz. Zâviyeye yapılan muhtelif atamalar ve adıyla anılan vakfın gelirleri itibarıyla Akşehir’deki en büyük vakıf olması da bu manzûmenin icrâ ettiği fonksiyonu gözler önüne sermektedir.

21 Bkz. VGMA, Defter 4177/2, 30 Teşrin-i sâni 1306/12 Aralık 1890; VGMA, Defter 4122/117, 2 Zilkade 1309/29 Mayıs 1892; VGMA, Defter 4117/188, 29 Cemâziyelâhir 1308/9 Şubat 1891; VGMA, Defter 4122/72, 29 Ramazan 1309/27 Nisan 1892; VGMA, Defter 4119/493, 20 Receb 1309/19 Şubat 1892; VGMA Defter 4122/44, 22 Şaban 1309/22 Mart 1892; VGMA, Defter 4122/53, 7 Ramazan 1309/5 Nisan 1892; VGMA, Defter 4133/117, 22 Şubat 1314/6 Mart 1899; BOA, İ.ŞD. 117/7039, 24 N 1309/22 Nisan 1892; VGMA, Defter 4119/409, 2 Safer 1309/7 Eylül 1891; BOA, BEO. 4200/314997, 25 Şaban 1331/30 Temmuz 1913; VGMA, Defter 3202/34, 27 Şubat 1329/12 Mart 1914; AŞS. 29: s. 248, Hüküm No: 3; AŞS. 29: s. 331-332, Hüküm No: 28.

Manzûmesinden günümüze kadar intikal eden vakfiyesi, türbesi, kitâbesi, sanduka, arşiv belgeleri ve son dönem araştırmacılarının çalışmalarıyla hareketle, Hacı İbrahim Sultan’ın tarihî şahsiyeti ortaya çıkmakla birlikte, kurmuş olduğu vakfın günümüze kadar devam etmiş olması da, Anadolu’da teşekkül eden en eski vakıflardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Akşehir’in somut ve soyut kültürel mirasının ortaya çıkarılması ve tanıtılmasında, Hacı İbrahim Sultan önemli bir figürdür. Bu bağlamda özellikle Almanya’da bulunan sandukanın Türkiye’ye iadesiyle ilgili olarak daha önce vakıf mütevellisi Erkök Avcıoğlu tarafından mahkemeye kazanılan sürecin sürdürülmesi en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, C.EV., 2/137, 20 Zilhicce 1078/1 Haziran 1668; BOA, İE.EV., 2/137, 20 Zilhicce 1078/1 Haziran 1668; BOA, İE.EV., 5/570, 15 Ra 1092/4 Nisan 1681; BOA, EV.MH., 90/116(tarih yok); BOA, EV.EMH., 155/96, 15 Safer 1258/28 Mart 1842; BOA, EV.BKB, 121/167, 11 Şaban 1258/17 Eylül 1842; BOA, İ.ŞD, 117/7039, 24 N 1309/22 Nisan 1892; BOA, BEO, 4200/314997, 25 Şaban 1331/30 Temmuz 1913. (Diğer kaynaklar tablolarda belirtilmiştir.)

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA Defter: 235/120, 1 Safer 1129/15 Ocak 1717; VGMA Defter, 306/40, s. 75; VGMA, Defter: 179/85, Hüküm No: 475-476, 8 Cemâziyelâhir 1282/29 Ekim 1865; VGMA, Defter: 02176.00158, s. 303; VGMA Defter: 4177/2, 30 Teşrînisânî 1306/12 Aralık 1890; VGMA Defter: 3177/115; VGMA Defter: 3146/25, s. 45; VGMA Defter: 4117/188, 29 Cemâziyelâhir 1308/9 Şubat 1891; VGMA Defter: 4119/409, 2 Safer 1309/7 Eylül 1891; VGMA Defter: 4119/493, 20 Receb 1309/19 Şubat 1892; VGMA Defter: 4122/44, 22 Şaban 1309/22 Mart 1892; VGMA Defter: 4122/53, 7 Ramazan 1309/5 Nisan 1892; VGMA Defter: 4122/72, 29 Ramazan 1309/27 Nisan 1892; VGMA Defter: 4122/117, 2 Zilkade 1309/29 Mayıs 1892; VGMA Defter: 4133/117, 22 Şubat 1314/6 Mart 1899; VGMA Defter: 3202/34, 27 Şubat 1329/12 Mart 1914; VGMA Defter: 608-1, 6 Cemâziyelâhir 1333/21 Nisan 1915.(Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi Süretisi); VGMA Defter: 3232/43, 4 Mart 1333/4 Mart 1917. (Diğer kaynaklar tablolarda belirtilmiştir.)

1.2.1. Hurufât Defterleri (HD)

VGMA, HD 1065: v. 16; VGMA, HD 1068: v. 102; VGMA, HD 1069: v. 42; VGMA, HD 1141: s. 81, 161; VGMA, HD 1143: v. 35. (Diğer kaynaklar tablolarda belirtilmiştir.)

1.2.2. Diğer Vakıf Kayıtları

1.3. Tapu Kadastro Arşivi

TK.KKA.TTD Evkâf 565: vr. 113b-114a.

TK.KKA.TTD Evkâf 584: vr. 97a-97b.

TK.KKA.TTD Evkâf 564: s. 49a. (Diğer kaynaklar tablolarda belirtilmiştir.)

1.4. Akşehir Şer'iyeye Sicilleri

Akşehir Şer'iyeye Sicili(AŞS), Numara: 29, s. 248, Hüküm No: 3; AŞS, Numara: 29, s. 331-332, Hüküm No: 28.

2. Araştırma Eserler

AFYONCU, Erhan-Recep Ahıskalı (2002) "Kâtip", *DİA*, TDV, Ankara, c. 25, s. 49-55.

Akşehir Belediyesi Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri (2012), Köroğlu Matbaası, Akşehir.

AVCIOĞLU, Erkök (2011). "Su Uyur Düşman Uyur Türbe-i Hicrân Uyumaz I", *Pervasız Gazetesi* (18 Kasım 2011), Akşehir.

AVCIOĞLU, Erkök (2011). "Su Uyur Düşman Uyur Türbe-i Hicrân Uyumaz II", *Pervasız Gazetesi* (24 Kasım 2011), Akşehir.

AVCIOĞLU, Erkök (2012). "Vakıfnâmedeki Bazı Hususlar", *Şeyh Hacı İbrahim Sultan Velî el-Marûfî Hazretlerini Vefatının 649. Yılı Panel*, Akşehir-12 Ekim 2012.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara.

GÜLSOY, Ufuk (Yay.Haz. Vahdettin ENGİN vd.) *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar* (2012), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

CEYLAN, Alaeddin (1993). *Kanuni Zamanında Akşehir Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

DEMİR, Alpaslan (2006). "Tahrir Defterlerine Göre Akşehir Zâviyeleri", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan-Tarih Yazıları*, Derleyen: Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ERDOĞRU, M. Akif (1994). "Karaman Vilâyeti Zâviyeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 9, İzmir.

ERDOĞRU, M. Akif (2004). "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar-III", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 19, İzmir.

- ERTÜRK, Volkan (2007). *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı(Tahrir Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÜNDOĞDU, Hamza (1991). “Develi/Havadan Köyü Külliyesi”, *Bellekten*, S. LV/213, Ağustos.
- Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi*.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1992). “Câbî”, *İA*, TDV, c. 6, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1994). “Duâgû”, *İA*, TDV, c. 9, İstanbul.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1945). *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir-Tarihî Turistik Kılavuz*, Numune Matbaası, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1987). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2005). “Vakıf Müessesesine Dâir Araştırmalar”, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (1997). Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (2005). “Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi’nde Develi Kazasının Tekke ve Zâviyeleri”, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitâbevi, Konya.
- MANGALTEPE, İsmail (1997). *16 Yüzyıl Başlarında Akşehir Vakıfları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- MERİÇ, Rıfki Melül (1936). *Akşehir Türbe ve Mezarları*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Mustafa Cavit (1934). *Akşehir Kitâbeleri ve Tetkikât(Kitâbeler-Türbeler-Mezarlar)*, Muğla Halk Matbaası, Muğla.
- ÖZBEK, Yıldırım (1994). “Şeyh Hacı İbrahim Tekke veya Manzûmesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV,.
- ÖZTÜRK, Nazif (1995). *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar(Ahkâmu’l-Evkâf)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB, İstanbul.
- Sahîh-i Buhârî* (2004). çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya.
- SAMUR, Tahsin (1996). *Akşehir’deki Türk Mimari Eserleri*, Altınarı Ofset, Konya.
- Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, müstensih. Derviş Ali Girîdî (H.1177/M.1764). Hacı Bektaş Yazma Eserler Kütüphanesi. No: 119.
- YAZICI, Tahsin -Mehmet İpşirli (1995), “Ferrâş”, *İA*, TDV, İstanbul.
- 3. Erkök Avcıoğlu’nda Bulunan Metrûkâtan**
- Erkök Avcıoğlu’nda bulunan metrûkâtan, 21 Şaban 768/22 Nisan 1367 tarihli mülknâme.
- Erkök Avcıoğlu’nda bulunan metrûkâtan, 8 Şaban 1333/21 Haziran 1915.

EKLER

1. Tablolar

Tablo 1: Zaviyeye Yapılan Mütevellî, Şeyh, Zâviyedâr ve Kâimmakâm Mütevellî Atamaları

Göreve Getirilen ve Vazîfesi	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Seyyid Ali (evlâd-ı vâkîf dışından) Zâviyedârlık ve şeyhlik	---	İlk atama	13 akçe	VGMA, HD, Numara:1141, v. 81.	Şaban 1104/1693
Ali(evlâd-ı vâkîf dışından)/Zâviyedârlık ve şeyhlik	---	Tecdîd/Yeniden atama	Günlük 10 akçe ve yıllık 2 müdd buğday	VGMA, HD, Numara:1141, v. 81.	Şaban 1104/1693
Şart-ı vâkîf evlâdına iâde	Seyyid Ali	Gadr/Görevi kötüye kullanma	---	VGMA, HD, Numara:1141, v. 81.	Rabûlâhir 1105/1693
Abdullatîf (ders verme şartı ile) Şeyhlik ve tevliyet	---	Gadr/Görevi kötüye kullanma	---	VGMA, HD, Numara:1141, v. 80.	Muharrem 1112/1700
Nuh bin Hasan (evlâd-ı vâkîf) Şeyhlik	İbrahim	Vefât	8 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 44; BOA, İE.EV., 43/4870.	1 Zilkade 1133/24 Ağustos 1721; 13 Zilhicce 1133/5 Ekim 1721.
Halil bin Musallâ/ Tevliyet	---	---	---	BOA, AE.SAMD.III, 132/12978.	23 Şaban 1135/29 Mayıs 1723
Hacı İbrahim Halîfe/kardeşinin erkek evladı/Zâviyedârlık	Abdullatif Efendi	Vefât	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1143, v. 35.	Muharrem 1139/1726
Şeyh Mehmed bin Şeyh İbrahim/Zâviyedârlık ve tevliyet	Şeyh İbrahim	Vefât	---	VGMA Defter: 243/46, s. 90.	4 Cemâziyelâhir 1141/5 Ocak 1729
Seyyid Musa bin Seyyid Ali (evlâd-ı vâkîf dışı) Şeyhlik	Nuh bin Hasan	Vefât ve erkek çocuğu olmaması	8 akçe	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Cemâziyelevvel 151/1738
Şeyh İbrahim bin Şeyh Mehmed (evlâd-ı vâkîf)/ Şeyhlik	Seyyid Musa bin Seyyid Ali	Gadr/Görevi kötüye kullanma	"	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Cemâziyelevvel 151/1738

XIV. Yüzyıl Akşehir’inde Bir Sûfi: Hacı İbrahim Sultan ve Manzûmesi

Göreve Getirilen ve Vazîfesi	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
İbrahim/zâviye-dârlık	İbrahim bin Mehmed	Görevden alma	”	VGMA, HD, Numara:1061, v. 93.	1162/1748
Şeyh İbrahim bin Şeyh Mehmed (evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh İbrahim bin Şeyh Mehmed	Tecdîd/Yeniden Atama	”	VGMA, HD, Numara:1061, v. 94.	Muharrem 1164/1750
Şeyh Hafız Mehmed/erkek evlad (evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh İbrahim bin Şeyh Mehmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Receb 1169/1756
Şeyh Hafız Mehmed (evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh Hafız Mehmed	Tecdîd/Yeniden Atama	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12b.	Cemâziyelevvel 1171/1758
İbrahim bin Mehmed/Zâviyedârlık	Mehmed bin İbrahim	Vefât	----	BOA, C.EV., 496/25077	3 R 1175/1 Kasım 1761
Şeyh Hafız Mehmed (evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh Hafız Mehmed	Tecdîd/Yeniden Atama	”	VGMA, HD, Numara:1057, v. 71.	1179/1765
Şeyh Hafız Ahmed/Zâviyedârlık	---	---	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1057, v. 71.	Cemâziyelevvel 1179/1765
Şeyh Hafız Mehmed (evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh Hafız Mehmed	Tecdîd/Yeniden Atama	8 akçe	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Cemâziyelevvel 1190/1776
Şeyh Abdurrahman ve Hacı Abdullâlâm/Zâviyedârlık	İbrahim bin Şeyh Mehmed	Vefât	---	VGMA Defter: 264/202, s. 233.	29 Şevval 1199/4 Eylül 1785
Ümmühan bint-i İbrahim/Zâviyedârlık	Şeyh Abdurrahman	Vefât	---	VGMA Defter: 265/10, s. 19.	19 Receb 1200/18 Mayıs 1786.
Fatıma binti Şeyh Mehmed ve Ümmühan bint-i Şeyh İbrahim /Yarım hisse zâviyedârlık ve tevliyet	Şeyh Abdullâlâm ve Şeyh Abdurrahman	Hilâf-ı şart-ı vâkîf olarak göreve gelmeleri sebebiyle görevden alınma	-----	BOA, C.EV., 562/28383.	19 M 1210/5 Ağustos 1795.

Göreve Getirilen ve Vazifesi	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Mehmed/erkek evlad(evlâd-ı vâkîf)/Şeyhlik	Şeyh Hafız Mehmed	Vefât	8 akçe	VGMA, HD, Numara:532, v. 80	21 Safer 1222/30 Nisan 1807
Seyyid Hacı Mehmed/erkek evlad/Şeyhlik	Seyyid Ahmed	Vefât	"	VGMA, HD, Numara:535, v. 28.	1240/1825
Ümmühan bint-i Şeyh İbrahim /Zâviyedârlık ve tevliyet	---	İlk atama	---	VGMA Defter: 2179/133.	17 Şevval 1246/31 Mart 1831
Mehmed, Fatma ve Havva'ya intikali/ Üçte bir tevliyet ve zâviyedârlık hissesi	Mehmed Hurşid, Şerife ve İbrahim'in yürüttüğü tevliyet ve zâviyedârlıkta İbrahim'in vefatı	Vefat	---	BOA, EV.MKT., 82/116	9 Receb 1276/1 Şubat 1860
Mehmed Hurşid'e ait üçte bir hissenin kızları Emine ve Nazife verilmesi/ Zâviyedârlık ve tevliyet	Mehmed Hurşid	Evlâd-ı vâkîfdan Mehmed Hurşid'in vefatı	---	BOA, EV.MKT., 158/64.	29 Cemâziyelâhir 1278/27 Aralık 1871
Hacı Abdurrahman Efendi/Kâim-makâm mütevellî	Ayşe, Nazife ve Mehmed	Vakıf işlerine hıyanet		AŞS, Numara: 28, s. 640; Hüküm No: 243.	20 Zilkade 1309/16 Haziran 1892
Veledi Celâl Mahallesi'nden Şeyh Yusufzâde Kâmil Efendi bin Hacı Yusuf Efendi/Kâim-makâm mütevellî	---	Evlâd-ı vâkîfın mütevellîliği üzerlerine almayarak yalnızca hamamın gelirlerini almak istemeleri		AŞS, Numara: 29, s 248, Hüküm No: 3.	23 Zilkade 1318/14 Mart 1901

Tablo 2 : Zaviyeye Yapılan Nâzırlık Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/ Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Abdullatif Efendi	Şeyh Hasan	Sâbık nâzırın ehli-yetsizliği nedeniyle Tecdîd	---	BOA, AE.SMST.II, 6/539.	1 Receb 1112/12 Aralık 1700.
Abdullah	Abdullah	Tecdîd	---	VGMA, HD, Numara:1069,v. 41.	1 Safer 1116/5 Haziran 1704
Atâullâh ve Mehmed Said	Hacı İbrahim	Vefât	Hasbî/Karşılıksız	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	1169/1756
Seyyid Muh-sin	Abdullah	Vefat	5 akçe	VGMA Defter: 2179/133, s. 270.	9 Şevval 1233/12 Ağustos 1818

Tablo 3: Zaviyeye Yapılan Mutasarrıf Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Hacı İbrahim oğlu Hasan Çelebi	---	---	---	TK.KKA.TTD Evkâf, Numara: 565, vr. 113b-114a.	905/1500
Şeyh İbrahim	Şeyh Hafız Ahmed	Gadr/Görevi kötüye kullanma	---	VGMA, HD, Numara:1061, v. 93.	1161/1748

Tablo 4: Zaviyeye Yapılan Ferrâşlık Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Şeyh Nuh/erkek evlad	Şeyh Hasan	Vefât	Belirli bir ücret	VGMA, HD, Numara:1069, v. 43.	1 Safer 1133/2 Aralık 1720
Hasan	Nuh	Vefât ve erkek çocuğu olmaması	”	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Muharrem 1152/1740
Emin	Hasan	Görevden alma	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 11.	Cemâzi-yelâhir 1168/1755
Mehmed	Emin	Görevden alma	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 13.	Ramazan 1171/1758’
Mehmed Said	Mehmed	Görevden ayrılma	”	VGMA, HD, Numara:1057, v. 71.	1177/1764
Ahmed	Mehmed Said	Vefât ve erkek çocuğu olmaması	”	VGMA, HD, Numara:1058, v. 47.	Cemâzi-yelevvel 1185/1771
Hacı Mehmed Emin/oğlu	Ahmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1059, v. 38.	1189/1775
Abdulgennan/Mehmed Emin’in kardeşi	Hacı Mehmed Emin	Vefât ve erkek çocuğu olmama	”	VGMA, HD, Numara:531, v. 23.	29 Cemâzi-yelâhir 1212/19 Aralık 1797

Tablo 5: Zaviyeye Yapılan Kâtiblik Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Hüseyin	Hüseyin	Tecdid/Yeni-den atama	5 akçe	VGMA, HD, Numara:1141, v. 80.	Şevval 1100/1689
Nuh	Hüseyin	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1140, v. 36.	Receb 1108/1697

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
İbrahim	Nuh	Vefât	---	BOA, AE.SMST. II, 28/2709.	3 Ramazan 1112/11 Şubat 1701.
Nuh	Şaban	Vefât	---	VGMA, HD, Numara: 1069, 42b.	1 Receb 1131/20 Mayıs 1719
Şeyh Abdullah bin Ahmed	Hasan	Vefât	3 akçe	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Rebiulevvel 1141/1728
Molla Ahmed/erkek evlad	Şeyh Abdullah bin Ahmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Rebiulevvel 1141/1728
İbrahim Halife	Molla Ahmed	Terk/Görevden ayrılma	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Zilhicce 1168/1755
Mehmed Halife/erkek evlad	Hasan	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	7 Rebiülâhir 1168/21 Ocak 1755
Abdülmennan/erkek evlad	Ahmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1059, v. 38.	Muharrem 1189/1775

Tablo 6: Zaviyeye Yapılan Cüzhân Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Hafız bin Hacı Ali	Ahmed	Görevden alma	---	VGMA, HD, Numara:1061, v. 93.	Rabiülevvel 1162/1749
İbrahim	Seyyid Ali bin Çelebi Ali’	Vefât	1 akçe	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Rabiülâhir 1163/1750
İbrahim	İbrahim	Tecdîd/Yeni-den atama	”	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Cemâziyelevvel 1188/1774
Veli/erkek evlad	İbrahim	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:531, v. 24.	Ramazan 1215 /1801

Tablo 7: Zaviyeye Yapılan Duâgûy/Duâcı Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/ Günlük(zâviye mahsûlünden)	Belge No	Tarih
Hasan	---	Tecdîd/Yeniden atama	2 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 41a.	1 Ramazan 1115/ 8 Ocak 1704
Şeyh Selami Efendi halîfelerinden Şeyh Hacı İbrahim Efendi	Şeyh Selami Efendi halîfelerinden Şeyh Hacı İbrahim Efendi	Tecdîd/Yeniden atama	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 42.	1 Cemaziyelevve 1121/9 Temmuz 1709
Molla Said	Hacı İbrahim	Görevden ayrılma	"	VGMA, HD, Numara:1069, v. 42.	1 Zilkade 1123/11 Aralık 1711
Seyyid Musa	Seyyid Ali	Vefât	"	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Cemaziyelevvel 151/1738
Hâfız Ahmed Halife bin Ömer	Ahmed Halife bin Şeyh Abdullatif	Vefât ve erkek çocuğu olmama	2 akçe	VGMA, HD, Numara:1068, v. 102.	Zilkâde 1152/1740
İbrahim	İbrahim	Tecdîd/Yeniden atama	4 akçe	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	1168/1755
Şeyh Hafız Mehmed/erkek evladı	Şeyh İbrahim	Vefât ve erkek çocuğu olmama	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Receb 1169/1756
Şeyh Hafız Mehmed	Şeyh Hafız Mehmed	Tecdîd/Yeniden atama	"	VGMA, HD, Numara:1062, v. 13.	Cemâziyelevvel 1171/1758
Ebubekir	Ebubekir	Tecdîd/Yeniden atama	3 akçe	VGMA, HD, Numara:1062, v. 15.	Şaban 1173/1760
Kadızzâde Seyyid İbrahim	Kadızzâde Seyyid İbrahim	Tecdîd/Yeniden atama	5 akçe ve yıllık bir müdd buğday	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Zilkade 1188/1774
Şeyh Hâfız Mehmed	---	---	3 akçe	VGMA, HD, Numara:1064, v. 75.	Rabiulâhir 1190/1776
Hacı Abdurrahman Halife	Hacı Abdurrahman Halife	Tecdîd/Yeniden atama	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Cemâziyelevvel 1190/1776

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/ Günlük(zâviye mahsûlünden)	Belge No	Tarih
Hâfız Abdullah	Kadıızâde İbrahim	Vefât	Günlük 15 akçe ve yıllık bir müdd buğday	VGMA, HD, Numara:1064, v. 75.	Zilkade 1191/1777
Hacı Ebubekir bin Hacı Mehmed	Hafız Abdullah	Görevden ayrılma	Günlük 15 akçe ve yıllık bir müdd buğday	VGMA, HD, Numara:1064, v. 75.	Safer 1192/1778
Abdullah/erke evlad	Hacı Abdurrahman	Vefât	10 akçe	VGMA, HD, Numara:1060, v. 23.	Receb 1203/1789
Hacı Halil bin Abdullah	Seyyid Ahmed	Vefât	Günlük beş akçe ve yıllık bir müdd buğday	VGMA, HD, Numara:532, v. 79.	Şevval 1219/ 1805
Mehmed/erke evlad	Mehmed	Vefât	10 akçe	VGMA, HD, Numara:532, v. 80.	1222/1807
Şerife Hadîce bint-i Abdullah	Mehmed bin Abdullah	Kasr-ı yed/El çekme	10 akçe	VGMA Defter: 2179/133.	10 Şaban 1230/18 Temmuz 1815
Şerife Emine bint-i Seyyid Ahmed	---	---	Günlük 5 akçe ve senelik 1 müdd buğday	VGMA Defter: 2179/133.	12 Safer 1234/11 Aralık 1818
Seyyid Hacı Mehmed bin Seyyid Ahmed	---	---	10 akçe	VGMA Defter: 2179/133.	---
Seyyid Hacı Mehmed/erke evlad	Seyyid Ahmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:535, v. 28.	1240/1825

Tablo 8: Zaviye’ye Yapılan Câbilik Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/ Günlük	Belge No	Tarih
Mustafa	Hacı Hüseyin	Vefât	3 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 42.	1 Rabiulahir 1121/10 Haziran 1709
Mehmed	Mustafa	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1143, v. 35.	Zilkade 1139/1727
Osman/erkek evladı	Mehmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1068, v. 100.	1143/1731

Ali bin İbrahim	Osman	Terk/Görevden ayrılma	"	VGMA, HD, Numara:1061, v. 93.	1162/1749
Osman	Ali bin İbrahim	Tecdid/Yeniden Atama	"	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Rabûlâhir 1163/1750
Abdurrahman Halife	Osman	Vefât	"	VGMA, HD, Numara:1062, v. 15.	Şaban 1174/1761
Abdurrahman Halife	Abdurrahman Halife	Tecdid/Yeniden Atama	"	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Cemâziyelevvel 1190/1776
Abdullah/erkek evladı	Abdurrahman Halife	Vefât	"	VGMA, HD, Numara:1060, v. 23.	Receb 1200/1786
Şerife Hadice binti Abdullah	Mehmed bin Abdullah	Kasr-ı yed/Görevden el çekme	"	VGMA Defter: 2179/133.	10 Şaban 1230/18 Temmuz 1815
Seyyid Muhsin	Abdullah	Vefât	"	VGMA Defter: 2179/133, s. 270.	9 Şevval 1233/12 Ağustos 1818

Tablo 9: Hacı İbrahim Sultan Vakfı'na Ait Maruf Köyü'ndeki Şeyh Hasan Câmîi'ne Yapılan İmam, Hatib, Müezzîn ve Kâtib Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/Günlük	Belge No	Tarih
Ömer/hatiblik	Ömer	Tecdid/Yeniden atama	---	VGMA, HD, Numara:1141, v. 80.	Cemâziyelâhir 1102/1691
Ömer/imam ve hatiblik	Ömer	Tecdid/Yeniden atama	---	VGMA, HD, Numara:1140, v. 37.	Zilkade 1108/1697
Hacı Osman/hatiblik	Mahmud	Vefât	---	VGMA, HD, Numara:1140, v. 37.	Cemâziyelâhir 1109/1697-98
Ömer/hatiblik	Hacı Osman	Görevden alma	5 akçe	VGMA, HD, Numara:1141, v. 81.	Receb 1115/1703
Ahmed/imam ve hatib	Ahmed	Tecdid/Yeniden Atama	2 akçe	VGMA, HD, Numara: 1069, 41a.	1 Safer 1116/5 Haziran 1704
Osman/müezzîn	Ahmed	Vefât	"	VGMA, HD, Numara:1069, v. 42.	1 Ramazan 1128/19 Ağustos 1716
Molla Nebi/imamlık	Hüseyin	Vefât	2 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 43.	1 Safer 1133/2 Aralık 1720
Osman Halife/hatiblik	Ahmed	Görevden ayrılma	5 akçe	VGMA, HD, Numara:1068, v. 100	Cemâziyelevvel 1143/1730
Ömer Halife/hatiblik	Osman Halife	Görevden alma	"	VGMA, HD, Numara:1068, v. 100	Cemâziyelevvel 1143/1730
Hafız İsmail bin Hacı Ali/hatiblik	---	---	"	VGMA, HD, Numara:1061, v. 93.	1162/1749

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/ Günlük	Belge No	Tarih
Hacı Osman/hatiblik	---	---	”	VGMA, HD, Numara:1061, v. 94.	1162/1749
İbrahim Halife/hatiblik	---	---	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	Rabûlâhir 1163/1750
Ahmed Halife/hatiblik	Hacı Osman bin Ömer	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1061, v. 95.	Zilhicce 1164/1751
Şeyh Ahmed Halife	İbrahim Halife	Görevi bırakma	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 12.	23 Cemâziyelâhir 1170/15 Mart 1757
Ahmed bin Abdullah/kâtiblik	İbrahim	Görevden alma	3 akçe	VGMA, HD, Numara:1062, v. 13a.	28 Cemâziyelâhir 1171/9 Mart 1758
Abdurrahman/hatiblik	Şeyh Ahmed	Vefât	5 akçe	VGMA, HD, Numara:1064, v. 75.	Şevval 1191/1777
Mehmed bin Şeyh Ahmed/kerdeşi/hatiblik	Abdurrahman bin Şeyh Ahmed	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:532, v. 79.	Safer 1217/Haziran-Temmuz 1802

Tablo 10: Hacı İbrahim Sultan Vakfı’na Ait Karabulut Camii’ne Yapılan İmam ve Hatib Atamaları

Göreve Getirilen	Görevden Alınan/ Önceki Görevli	Atama türü veya gerekçesi	Ücret/ Günlük	Belge No	Tarih
Ahmed/imam ve hatiblik	Ahmed	Tecdid/Yeniden atama	---	VGMA, HD, Numara:1140, v. 37.	Şaban 1108/1697
Ahmed/imam ve hatiblik	---	---	2 akçe	VGMA, HD, Numara:1069, v. 41.	1 Safer 1116/5 Haziran 1704
İsa Halife/hatiblik	Ali	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:1062, v. 15.	1 Zilkâde 1174/4 Haziran 1761
İsa Halife/hatiblik	İsa Halife	Tecdid/Yeniden atama	”	VGMA, HD, Numara:1065, v. 16.	Ramazan 1188/1774
Hüseyin Halife	Seyyid Musa	Vefât	”	VGMA, HD, Numara:532, v. 80	1220/1805
Molla Ali	Molla Hüseyin	Görevi bırakma	”	VGMA, HD, Numara:533, v. 62.	1224/1810
Halil İbrahim Efendi bin İsmail	Osman Efendi	Vefât	”	AŞS, Numara: 29, s. 36, Hüküm No: 61.	5 Safer 1316/25 Haziran 1898

2. Resimler

Resim-1: Hacı İbrahim Sultan bin Şeyh Hasan Türbesi

Resim-3: Hacı İbrahim Sultan Velî Vakfı'na Ait Şifa Hamamı

Resim-2: Hacı İbrahim Sultan'ın babası Şeyh Hasan'a Ait Sanduka

Resim-4: Hacı İbrahim Sultan Velî Vakıf Mütevelli-si Erkök Avcıoğlu

Resim-6: Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi

Resim-7: Zaman, 22 Mayıs 2013.

50 yıldır, şeyh dedesinin çalınan sandukasının peşinde

Erkök Avcioğlu, vatanından uzaklara götürülen Şeyh Hacı İbrahim Veli Sandukası için yarım asırdır mücadele ediyor. Hacı İbrahim Veli'nin torunlarından 74 yaşındaki Avcioğlu, mahkeme kararıyla Almanya'daki sandukanın türbeye ait olduğunu tespit ettirmiş.

ÜNAL LİVANELİ ANKARA

Ahşap işleme sanatının nadide örneklerinden Şeyh Hacı İbrahim Veli Sandukası, 1905 yılından beri, çalınarak götürüldüğü Almanya'da, Berlin'de Doğu Asya İslam Sanatları Müzesi'nde (Museum für Ostasiatische Kunst) sergilenen sandukanın ana vatanına dönmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı birlikte mücadele veriyor. Bakanlık görevlilerinin yanında, sandukanın ait olduğu topraklara dönmesi için tam 50 yıldır mücadele eden biri daha var. Mülhak Şeyh Hacı İbrahim Veli Vakfı mütevelli 74 yaşındaki Erkök Avcioğlu. Sandukanın gündeme gelmesi için panel düzenleyen Avcioğlu, 2006 yılında Akşehir Asliye Hukuk Mahkemesi'nde tespit davası açarak sandukanın Hacı İbrahim Veli Türbesi'ne ait olduğunu tespit ettirmiş. Bogazköy Sfenksi ve Kanatlı Deniz Atı Broşu'nun Almanya'dan getirilmesi Avcioğlu'nun ümitlerini arttırmış.

AKŞEHİR'İN MANEVİ MİMARLARINDAN

Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu'yu aydınlatmak için gönderdiği şeyhlerin torunlarından olan Şeyh Hacı İbrahim Veli, Konya'nın Akşehir ilçesinin manevî mimarlarından biri. Babası Şeyh Hasan Paşa'dan tekkeyi geliştiren Hacı İbrahim Veli, bütün tekkeyi külliye haline getirmiş. Hacı İbrahim Vakfı, yaşayan en eski mülhak (idaresi babadan evlada geçen) vakıf. Vakfın kurucusu Anadolu erenlerinden Şeyh Hacı İbrahim Veli'nin türbesi Konya'nın Akşehir ilçesine bağlı Alanyurt

(Maruf) köyünde bulunuyor. Türbede bulunan ve ceviz ağacının gövdesinden oyma tekniğiyle yapılmış işlemeli sanduka, geçen yüzyılın başında çahnarak, Almanya'ya götürülmüş. İddialara göre, Konya'da Almanya ticaret konsolosluğu görevini yürüten bir arkeolog, sandukanın parçalar halinde türbeden kaçırılmasını sağlamış. O dönemden beri sanduka Berlin'de Doğu Asya İslam Sanatları Müzesi'nde sergileniyor. Müze kayıtlarında 'Sembolik mezar başlığı' tanımıyla ve 1.564:21 envanter numarasıyla yer alan sandukanın 1359 tarihinde vefat eden Şeyh Hacı İbrahim Veli'ye ait olduğu belirtiliyor.

Avcioğlu, 1990'lı yılları ortalarında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na başvurarak, sandukanın Almanya'dan istenmesi için girişimde bulunduğunu belirtiyor. Bakanlığın defalarca sandukayı istediğini ifade eden Erkök Avcioğlu, "Alman müze yetkilileri 'Sanduka bize hayırsever biri tarafından bağışlandı.' diyor. Bu söz bana çok komik geliyor. Ben nezaketimden dolayı sandukanın aşındığını söylemek yerine 'misafir ediliyor' diyorum. Ama bu misafirlik süresi artık çok uzadı. Misafirin ait olduğu topraklara dönme vakti geldi." ifadelerini kullanıyor. İlerlemiş yaşına rağmen sandukanın peşini bırakmayan Avcioğlu, Berlin'e giderek, bugüne kadar sandukayı korudukları için müze yetkililerine teşekkür edeceğini ve bizzat isteyeceğini dile getiriyor. Sandukanın türbeye geri getirilmesinin rüyalarına bile girdiğini duyulanarak anlatan Avcioğlu, türbenin hicranının sandukaya kavuşarak dineceğini sözlerine ekliyor.

Resim-8: Zaman, 22 Mayıs 2013.

XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz’de Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Derbendler

Mehmet Fatsa*

Öz

Osmanlılar yol güvenliğini ve yolculuğun rahat geçmesini sağlamak amacıyla bir takım tedbirler almıştır. Derbend mahiyetli kalelerin ve çağın sosyal tesisleri olan zaviyelerin yollar üzerine inşasının temel amacı budur. Karadeniz limanlarını, Anadolu’nun önemli merkezlerine bağlayan tâli yollar üzerindeki zaviyeler ve derbendler de bu kabilden kurumlardır. Kelkit Vadisi’nden geçen ana yol ile bağlantılı yedi adet güzergahın stratejik noktalarına kurulan belli başlı zaviye ve derbendler Şeyh Abdullah, Yakup Halife, Hacı Abdullah Halife, Hasan Şeyh ve Sinan Bey gibi tarihi isimlerle anılmışlardır. Karadeniz’de faaliyet gösteren bu kurumların yollar üzerindeki konumlarını, icra ettikleri fonksiyonları ve ekonomik kaynaklarını elden geldiğince ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Yollar, Zaviyeler ve Derbendler.

The Zaviyes and Derbends providing services for passengers in Eastern Black Sea Region in the 15th and 16th centuries

Abstract

A number of measures were taken by the Ottoman for the provision of road-safety and comfort for passengers. The basic goal of the construction of Derbend, a fortress for the protection of road-safety in mountainous areas, and *Zaviye*, which reminds us of today’s social facilities, was to make transportation for passengers easy and safe. *Zaviye* and *Derbend* were constructed for such purposes on secondary roads which connected the Black Sea ports to the important centers in Anatolia. Major *Zaviye* and *Derbend* established at strategic points of the seven major roads connected with the main road passing through Kelkit Valley were named after such historical personalities as Sheikh Abdullah Khalifa, Jacob Khalifa,, Haji Abdullah Khalifa, Sheikh Hasan and Sir Sinan. The fundamental aim of this study is to possibly reveal the position of these agencies on the road, which were once in operation the the Black-Sea Region, their economic resources and function.

Key Words: Roads, Zaviyes and Derbends

* Araştırmacı-Yazar; mehmet.fatsa@hotmail.com

Giriş

Karadeniz Bölgesi engebeli ve gür ormanlık arazi yapısıyla Anadolu’nun iç kesimlerini sahile bağlama konusunda zor bir coğrafyaya sahiptir. O nedenle dağlar arasında ıssız, tehlikeli ve gayet sarp yerlerden geçen yolların güvenliğini sağlamak, bakım ve onarımını yapmak; yolculara imaret hizmeti sunmak amacıyla Osmanlı yol sistemi içinde, bölgeye özgü zaviyeler ve derbendler tesis edilmiştir. Anadolu’da eskiden beri yollar üzerinde bu tür hizmetler, kervansaraylar ekseninde şekillenirken; kendinden menkul özellikleri nedeniyle Karadeniz’de kervansaray niteliğinde kurumlar oluşmamıştır. Fetih ve ilk iskan sürecinden itibaren ortaya çıkan güvenlik ihtiyacını karşılamak ve hatta başı boş durumdaki göçebe unsurları toprağa bağlamak üzere, bölgenin fiziki şartlarına uygun kurumlar oluşturulmuştur. Askerî sevkıyatların, devlete bağlı ulakların, hacı kafilelerinin, madencilerin ve sürü sahibi göçerlerin ihtiyaçlarına göre çok amaçlı gelişerek şekillenen bu kurumların işleyişi de genellikle vakıflar marifetiyle sağlamıştır.

Bu çalışmanın konusu ve kapsamı, kısaca Yukarı Çoruh-Kelkit Vadisi’nin kuzeyinde 15 ve 16. Yüzyıllarda kurulan zaviyelerin ve derbendlerin üstlendikleri yol hizmetleridir. İstanbul’dan Tebriz’e, uzanan yol sisteminin, Karadeniz limanları ve bölgesel bazı merkezlerle bağlantı noktaları üzerinde kurulan zaviyelerin, bugünkü sosyal tesislere, kültür evlerine ve hatta güvenlik noktalarına benzeyen yönleri, göz ardı edilmeyecek nitelikte olmasına rağmen, bu husus müstakil bir çalışma kapsamında ele alınabilmiş değildir. İşte bu nedenle, bölgedeki yollarla bütünleşmiş durumdaki zaviyeleri ve derbendleri inceleme ihtiyacı doğmuştur. Konuyu ele alırken önceliğimiz, saha araştırmaları ve arşiv vesikalarını kullanmak olacaktır. Amacımız, topografik yapısı gereği kapalı bir havza görünümündeki Karadeniz sahil kesimi ile Anadolu’yu bir birine bağlayan tarihi karayolu ağının işleyişinde zaviyelerin ve derbendlerin katkısını ve bölge tarihi açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktır. Ancak bundan önce Osmanlı yol sisteminin mahiyeti hakkında kısa bir bilgi vermek, konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Osmanlı’da merkezî otoriteyi sürekli kılmak gibi siyasî; Avrasya ticaretini taşımak gibi iktisadî görevleri bulunan yollardan birinin Rumeli’ye, diğerinin de Anadolu’ya açılan iki ana güzergâhtan

oluşturduğu bilinmektedir. Bu sistem kendi içinde genel olarak *sağ kol*, *orta kol* ve *sol kol* olmak üzere üç ana güzergâha; bunlar da başka tâlî kollara ayrılmıştır. Sağ kol, Üsküdar-Şam arasında; orta kol, Üsküdar-Bağdat arasında ulaşım sağlarken; sol kol da Üsküdar-Erzurum ve oradan da Tebriz arasında bağlantı kuracak şekilde düzenlenmiştir. Sol kol güzergâhı Üsküdar’dan sonra Bolu-Tosya-Merzifon-Sonisa-Niksar-Karahisar-Kelkit-Aşkale üzerinden Tebriz’e ulaşmaktadır (Halaçoğlu 2003:86-93).

Söz konusu yolun Karadeniz’deki liman kentleri ve bazı önemli merkezlerle bağlantısını, engebeli coğrafyanın şekillendirdiği tâlî yollar sağlamaktadır. Bu güzergahların bağlantı noktalarını ve mesafelerini kadastral ölçülerle tespit edebilecek bir karineye sahip değiliz. Ancak bölge tarihine dair vesikaların ve kalıntıların işaret ettiği noktaların birleştirilmesi halinde ortaya çıkan kara yolu ağının genel olarak dokuz güzergahta gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilk yedisi dikey ve son ikisi de yatay biçimde oluşmuştur. Buna göre söz konusu güzergahlar şöyle ifade edilebilir:

- Ünye-Akkuş-Niksar Güzergâhı
- Ordu-Ulubey-Mesudiye-Gölköy-Reşadiye Güzergâhı
- Bulancak-Alçakbel-Şebinkarahisar Güzergâhı
- Giresun-Dereli-Şebinkarahisar Güzergâhı
- Espiye-Yağlıdere-Şebinkarahisar Güzergâhı
- Tirebolu-Harşit-Kürtün-Gümüşhane Güzergâhı
- Trabzon-Gümüşhane-Erzurum Güzergâhı
- Niksar-Başçiftlik-Tilemse-Şebinkarahisar Güzergâhı
- Şebinkarahisar-Çamoluk-Şiran-Erzurum Güzergâhı.

Tâlî yolların ana güzergâhla entegre olduğu noktaları; doğudan batıya doğru Bayburt, Gümüşhane, Ş.Karahisar, Koyulhisar ve Niksar’a tekabül ettiği görülmektedir(Halaçoğlu 2002: 137-138).

Bölgede dönemin karayolu ağını oluşturan bu sistemin işleyişinde sadece zâviyelerin görevli olduğunu iddia edecek durumda değiliz. Bazı güzergahlarda bir veya daha fazla zaviye, bazılarında ise sadece derbendci, köprücü ve menzilci gibi muafiyeye zümresinin görevlendirildiği; sistemin bu şekilde işletilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bir birine eşit uzaklıkta olmayan, ihtiyaca ve coğrafik şartlara göre yol boyunca palanka (kalecik), mes-

cit, çeşme, kuyu, köprü ve ufak çaplı imarethane/ misafirhane gibi yapıların inşa edildiği; bunların genellikle vakıf zaviyeler yoluyla idare edildiği görülmektedir. Bu yapıların bakım ve onarımlarının da civarda yaşayan görevli köylülerce sağlandığı tahrir defterlerinde sıkça ifade edilmektedir (İnalçık 2003: 153).

Zaviyeler Ve Derbendler

Osmanlı yol sistemi içinde dikkat çeken kurumlardan biri de zaviyelerdir. Bilindiği gibi zaviye kavramı sözlükte *küçük tekke* anlamına gelir. Bununla birlikte, *kervansarayların olmadığı yerlerde, dar geçitlerde ve derbentlerde konaklama yapılan mekanlar* olarak da tanımlanabilir (Pakalın 1983: III/648). Bu tanımlamalar maksadımıza uygun olmakla beraber, zaviyelerin bir de dinî mahiyetinin olduğunu unutmamak gerekir. Esasen zamanın ve mekanın şartlarına göre bu kurumların fonksiyon değiştirdiği bilinmelidir. Fetih döneminde elde edilen topraklara Türkmenleri yerleştirerek köy ve mezraların kurulması çalışmalarına aktif olarak katılan zaviyeler, bu hizmetleri mukabilinde sultanlar ve yerel beylerce çeşitli şekillerde desteklenmişlerdir (MAD 828:712). İlerleyen yıllarda, güvenliği olmayan; kentlerden uzak yerlerde, ıssız geçitlerde inşa edilen zaviyeler sayesinde yolların güvenli olması ve yolculuğun rahat geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Zaviyelerle bütünleşerek yol hizmeti veren başka bir kurum da derbendlerdir. Umumî yollarda seyahat edenlerin, köylerde yaşayan halkın emniyetinin sağlanması amacıyla, küçük bir kale/palanka şeklinde inşa edilen karakollara *derbend* denilmiştir (Halaçoğlu 2002: 173; Orhonlu 1990:9). Halk arasında *devred* imlâsıyla halen kullanılan bu kavramın Türkçe karşılığı ise *belen*'dir (Kamus-ı Türkî 1317: 604).

Esasında müstahkem derbendler, etrafı surlarla çevrili küçük bir kale görünümündedir. Bu yapıların müstemilâtında dükkânlar, cami veya mescit, han, hamam, imaret ve çoğu zaman da zaviye vardır. Derbendler, iskan mıntıkları dışında kalan ve korsan baskınına uğrama ihtimali bulunan ıssız geçitlere; limanları gözetleyebilecek yüksek noktalara inşa edilmiştir. Bu yüzden bir yerde derbend kurulması, o yerin güvenlik açısından tehlikeli olması şartına bağlıdır (Pakalın 1983: I/425). İlhanlılar

döneminde, umumi yolların ve dar geçitlerin güvenliğini sağlayan *tutkavulluk* kurumunu andıran derbend sistemi, asıl gelişimini Osmanlı'da kazanmıştır. Taşra teşkilatı içinde derbendlerin müesses bir kurum olarak ortaya çıkışı ise II. Murat döneminde tekabül etmektedir (Halaçoğlu 2003: 162).

Bu çalışmanın esasına tekabül eden derbendlerden bazıları mütevellisi bir zaviye şeyhi olan vakıflar eliyle idare edilmiş, çoğunlukla bölgenin fiziki ve toplumsal şartlarına göre yapılandırılmıştır. Bölgede bugün de izine rastlanan küçük kaleler, genellikle derbend hizmeti amacıyla inşa edilmiştir. Bu yüzden tahrir defterlerinde kale imlasıyla kaydedilmiş olsalar da "*râh-ı derbend-i Ünye*" örneğinde olduğu gibi, asıl fonksiyonları yolların güvenliğini sağlamak ve bünyesinde derbendci istihdam etmek olmuştur.

Derbend kurma ihtiyacı ortaya çıkan yerlerde yaşayan halkın tamamı veya bir kısmı, silahlı geçit bekçisi anlamında *derbendci* yazılmıştır. Buna karşılık da *tekâlif-i örfiye* ve *avârız-ı divaniye* gibi vergilerden de muaf kabul edilmişlerdir. Özellikle memleketin iskâna açılması ve şenlendirilmesi amacıyla tahsis edilen vakıflar sayesinde zaviyelerin ve derbentlerin idaresi de böylece kolaylaşmıştır. Bu anlamda sorumluluğu üzerine alan şeyhler, yollar üzerinde *ayende* ve *revendeye* (yolcu-misafir) hizmetleri mukabilinde çeşitli şekillerde ödüllendirilmiş, vergilerden muaf tutulmuş ve hatta vakıf senetlerine konulan özel şartlarla yöneticilerin bunlara müdahalesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. (Barkan 1942: 300).

Yollar üzerinde bulunan bu tesisler, devlete ait haberleşme işine bakan ulaklar tarafından da konaklama amacıyla kullanılmıştır. Bu yüzden bölgedeki zaviye ve derbendlerin menzilhane mahiyeti taşıdıkları hususunu unutmamak gerekir (Halaçoğlu 2003:165; Pakalın 1983:II/61,480). Bu durumda da ifade ettikten sonra söz konusu zaviyelerin ve derbendlerin Karadeniz'deki yol hizmeti konusuna geçebiliriz.

Ünye Derbendi/Kalesi ve Şeyh Halil Zaviyesi

Bu bölgede iki önemli yol sisteminden söz edilir. Bunlardan ilki, halen aktif durumdaki Ünye-Akuş-Niksar yolu; diğeri güncelliğini kısmen yitirmiş

olan Ordu-Ulubey-Gölköy-Mesudiye-Reşadiye yoludur. Kuşkusuz bu yolların başka bağlantılarından ve farklı uğrak noktalarından da bahsedilebilir. Yol sisteminin temel yapıları olan küçük kalelere ve köprü kalıntılarına bahse konu bu iki güzergahta da rastlanmaktadır.

Tarihi Ünye-Akkuş-Niksar yolunun kuzeyinde en çok dikkat çeken yapı, bu günkü Kaleköy’de bulunan Ünye Kalesi’dir. Kalıntılardan ve kaya mezarlarından, antik çağlara kadar indiği anlaşılan bu yapının (Resim-1), Pontus kralı II.Mithridates tarafından yol güvenliğini sağlamak için yaptırıldığı ifade edilmektedir (Bryer-Winfield, 2007:103). Burası Ünye’nin yaklaşık 5 km güneyinde, oldukça dik bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Bu haliyle kale, Karadeniz’deki derbent yapılarının tipik örneği olarak kabul edilebilir. Eski belgelerde “*râh-ı derbend-i Ünye*” şeklinde (TT 387: 635) konu edilen Ünye Kalesi’nin yol ve çevre güvenliğini sağlamak bakımından mühim bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Bölgenin sosyal tarihine ışık tutan 1455 tarihli tahrir defterinde Ünye Kalesi’nin, aynı adla anılan idari alanda bulunduğu ve çevre köylerin vergi gelirlerinin bir kısmının “*mülâzımân-ı Kal’a-i Ünye*” terkihiyle ifade edilen derbend muhafızlarına tahsis edildiği belirtilmektedir. Buna göre kalede bir dizdar, iki mülâzımân-ı cami, çok sayıda muhafız ve derbân (kapıcı) vardır. Ayrıca kale ile irtibatlı iki adet zaviyenin varlığına da işaret edilmiştir (MC 81: 3-121).

Kayıtlardaki ifadelere bakıldığında civarda bulunan çok sayıda köyün, Ünye Kalesi etrafında yoğunlaşan ticari ve sosyal yaşamla bağlantısının olduğu görülecektir. Örneğin 1455 tarihinde Kozan köyünde oturduğu belirtilen dört kişilik bir grup Ünye Kalesi marangozları (*dürüdgerân*) olarak kayda konu edilirken, yine aynı köyde mukim Şeyh Mehmed Fakih’in başında bulunduğu Şeyh Halil zaviyesine mensup başka bir grubun da sahildeki Tirmedos Camii’nde görev yaptığı haber verilmiştir. Yine Tirmedos ile Kozan arasında bulunan Doğanece köyünde mukim altı kişi de Ünye Kalesi Camii mülâzımları olarak zikredilmiştir (MC 82: 12a, 18b). Tirmedos ile Ünye Kalesi arasında yer alan bu köylerin konumu, kara yolu ağının nasıl şekillendiğine işaret etmektedir. Ayrıca Doğanece köyündeki Şeyh İshak zaviyesi ile Kozan’daki Şeyh

Halil zaviyesi şeyhlerinin (TT 387: 663,686) hem Ünye Kalesi Camii’ndeki görevlerine ve hem de yolculara hizmet ettikleri hususuna dikkat çekilmektedir. Din adamlarının görev dağılımı, aslında Kale’nin sahil bölgesinde üstlendiği misyonu göstermektedir.

Ünye Kalesi’nin sadece umumi yolların değil, çevredeki madenlerin ve bu madenleri istihsal eden köylülerin de güvenliğini sağladığı tahrir defterlerinde geöen “*küreciyân-ı mezkûr Kal’a-i Ünye*” şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır (MC 81: 47a). Bu tarz ifadeler Osmanlı döneminde bölgeden geöen yolların ve derbendlerin görev mahiyetlerini de anlamamıza yardımcı olmaktadır. 1530 tarihli Muhasebe Defteri’nde Ünye Kalesi’nde 7’si *derbend muhafızı*, 8’i *hizmetkarân* ve 32’si de *merdan-ı kale* olmak üzere toplam 47 neferin istihdam edildiği; bunların yıllık iaşesinin civarda bulunan 15 köy ile bir mezradan sağlandığı belirtilmiştir (TT 387: 635-636).

Tirmedos ve Ünye sahilinden başlayarak güneye doğru, engebeli coğrafyanın elverdiği şartlara göre şekillenen yolların güvenliğini sağlayan Ünye Kalesi’nden başka, önemli bir menzil noktası da, belgelerde “*Karakuş Kalesi*” diye geöen derbend yapısı olmalıdır. Nitekim bugün Akkuş ilçesi sınırları içinde olan Karakuş Kalesi’nde 1455 yılında kale dizdarı Mehmed Ağa ile kale imamı Mahmud Fakih ve derbend muhafızları, çevre köylerin gelirlerini müştereken tasarruf eden kişiler olarak kayda konu edilmişlerdir. (MC 81: 19-42) Bu tarihlere Ahi dervişlerinin Karakuş Kalesi mülâzımlarına gelir yazılan köylerdeki varlığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.¹

Sırtdere Derbendi ve Şeyh Abdullah Zaviyesi

Ordu yöresinde ikinci önemli ulaşım sisteminin, sahilde farklı noktalardan başlayarak Ulubey-Gölköy-Mesudiye-Reşadiye istikametinde şekillendiğini görüyoruz. Bu sistemin yoğunluk noktalarını

¹ Devrin şartlarına göre oldukça kalabalık olan İnegazi köyünde *hallac, kazgancı, hayyat, haddad, cangi ve cüllah* gibi meslek erbabı Ahilerden başka Mevlana Hacı Ahmed Camii’nde görevli Ahi dervişlerinden de söz edilmiştir. Ayrıca Ayanıklı köyünün bir kısım gelirlerinin Niksar’da bulunan Ahi Pehlevan zaviyesine gelir kaydedilmesi de bölgenin Ahi zaviyeleriyle olan organik bağına işaret etmektedir (MC 81: 19a-20b,35b).

oluşturan kalelerin, öncelikli olarak askeri ve ticari seviyenin güvenliğini sağlama amacına matuf inşa edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yöreye ait tahrirlerde birbiriyle bağlantılı dört önemli garnizondan bahsedilmiştir ki, bunlar Milas (Mesudiye) Kalesi, Hapsamana (Gölköy) Kalesi, Sisorta Kalesi ve Koyluhisar Kalesi'dir (TT 387: 562-563, 598,600). Kelkit Vadisi'nden geçen ana yolun sahil bölgesi ile irtibat kurmasına yarayan sistemin bu garnizonlarla entegre bir yapı arz ettiğini söylemeliyiz.

1485 tarihinde, *derbendci* yazılan köylerin, sahilde Bolaman Çayı ile Vona İskelesi arasındaki coğrafyada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu realiteye işaret eden bir durum olmalıdır ki, 17. yüzyılda yapılan idari taksimatta bölge "Yakup Beğ *Derbendi*" imlasiyle ifade edilmiştir. Öte yandan güneyde Ulubey'de Fındıklı, Toraman, Ohtamış ve Esenbeyli köylerinde çok sayıda derbend görevlisinden söz edilmiş olması da (Yediyıldız-Üstün 2002: II/242, 257, 262, 264), aslında bahse konu yol ağının uğrak noktaları hakkında bir fikir vermektedir.

1642 tarihli avarız defterinde, Ulubey'e bağlı Çukurköy'den geçerek Gölköy'e, sonra Giresun-Sivas ve Trabzon'a ulaşan umumi yol üzerindeki Sırtdere Derbendi ile Kızılın Köprüsü'nün bakımının Toraman ve Elmaçukuru köyü ahalisince yapılmasına karar verildiği, ancak görevin ihmali yüzünden köprülerin ve yolun harap vaziyette olduğundan bahsedilmiştir. Aynı kayıtlarda bu güzergah üzerinde camiler, zaviyeler ve çok sayıda *ebnâ-i sebil* bulunduğu da ifade edilmiştir (Öz-Acun 2008: 244).

Ulubey Şeyhler köyündeki Şeyh Abdullah zaviyesi, söz konusu yol üzerinde tesis edilen en mühim vakıf kurumlardan biridir. 1455 tarihinden önce yaşayıp vefat ettiği anlaşılan Şeyh Abdullah'ın Niksar'daki Ahi zaviyelerine mensubiyeti kuvvetle muhtemeldir. Onun kurduğu zaviye müstemilatında bir değirmen, bir imarethane ve bir de Cuma camii olduğu; Mahmut Fakih oğlu İsmail ile Musa oğlu Hasan Fakih adlı iki şahsın burada *imam-hatip* olarak görev yaptıkları belirtilmektedir (Yediyıldız-Üstün 1992: 265/6; TT 255: 382; 557: 67-70; 387, 627). Ayrıca Çukurköy halkı ile Şeyh Abdullah zaviyesinin bulunduğu Şeyhler köyünden Ali oğlu Mustafa adlı şahsın, *ayende ve revendeye* hizmet taahhüdünde bulunduğu ve köprücü yazıldığı ifade edilmiştir (Yediyıldız-Üstün 2002: II/265). Tahrir defterlerinde bu yollar üzerinde hizmet veren dervişlerin ekseriyetle Ahi zaviyelerine mensup olduklarına dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır (Yediyıldız-Üstün 1992: I/266; II/260).

Kuzeyden gelen yolun Gölköy Kalesi (Resim-2) Çukuralan ve Hatunviran köyleri üzerinden Mesudiye ilçesinin Güzle köyü yakınlarından geçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1642 tarihinde *Lağos* imlasiyle yazılan bu köyün halkı, derbendci kaydedilerek şu bilgiye yer verilmiştir:

"Karye-i mezbûr, Müremane Köprüsü ve Dirsek Köprüsü demekle ma'rûf köprülerin ve Derindere Derbendi'ne avâız-ı divaniyeden mu'afiyet ile derbendci ve köprücü olduklarına cedîd mu'afnâme ve atık mevkûfât sûreti olup edâ-yı hizmet eyledikleri ba'de't-tetebbu âyân olmağla ber müceb-i fermân-ı âlî mu'afiyetleri edâ-yı hizmet etmek şartıyla ibkâ ve deftere kayd olundu" (Öz-Acun 2008: 163).

Görüldüğü gibi Melet ve Bolaman ırmaklarının yukarı havzasında ve Mesudiye ilçe merkezine yakın olan Lağos köyü halkından 13 kişi, Müremâne ve Dirsek köprüleri ile Derindere Derbendi'nin bakım-onarımıyla görevlendirilmiş, yani *derbendci* kaydedilmiştir. Lağos köyü ile Gölköy arasında bulunan Çukuralan'da bir zaviye, Hatunviran'da ise bir köprü ve bir de Cuma camii kurulmuştur (Öz-Acun 2008: 158/9). Başka bir ifadeyle yolların uygun yerlerine, halkın kolayca ulaşım toplanabileceği mekanlara, ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri vakıf sosyal tesisler inşa edilmiştir. Böylece yolculuğun rahat geçmesi sağlanmak istenmiştir.

Tilemse Menzili ve Sinan Bey Zaviyesi

Karadeniz sahilini iç kesimlere bağlayan tâlî yolların uğradığı menzillerden biri olan Tilemse Kalesi, Reşadiye'nin Yolyaka köyünde Kelkit Nehri kenarındadır. Niksar-Başçıftlık üzerinden doğuya doğru ilerleyerek Reşadiye, Koyluhisar ve sonra da Şebinkarahisar'a ulaşan umumi yolun takriben orta noktasına tekabül etmektedir. Söz konusu kaleyle ilgili olarak 1642 tarihli avarız defterinde şu ifadeler vardır:

"Kal'a-i Tilemse / kal'a-i mezbûr, Mengen ve Söklen nâmân derbendlere derbendci ve ayende ve revendenin mürûr ve ubûr idecek menzilgâhı olmağla avâız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden mu'af oldukları..." (Öz-Acun 2008: 299).

Görüldüğü gibi Tilemse Kalesi, Mengen ve Söklen derbendlerinin güvenliğini sağlamakla, yolculara hizmet etmekle mükellef bir ikmal noktasıdır. Baş-

ka bir ifadeyle Tilemse, civardaki diğer kale/palan-kalar gibi küçük bir garnizon olup, yol güvenliğini sağlamak maksadıyla kurulmuştur. Aynı tarihte, Tilemse’nin doğusunda bulunan Ferekse köyü halkı da Karacakaya, Arap Türbesi, Meksebükü Derbendi ve İlica Derbendi’ne derbendci kaydedilmiştir (Öz-Acun 2008: 298). Bu durum Tilemse’nin, Mesudiye Kalesi’yle (Resim-3) olan bağlantısına işaret etmektedir. Ancak söz konusu kalenin sadece Mesudiye üzerinden bağlantılı olmadığını, kuzeyden İskefsir Kalesi ve güneyden de vadiyi takiben Koyluhisar’a ulaşan başka yollarla bütünleştiğini gösteren başka karineler de mevcuttur.

Nitekim bu yol üzerinde kurulmuş üç zaviye dikkat çekmektedir. Bunlar Başçıftlık’te Sinan Bey zaviyesi, Reşadiye’de Cimi Dede ve Koyluhisar’da Şahkulu zaviyeleridir. Tilemse Kalesi’nin batı yönünde Niksar kasabası ile bağlantısını sağlayan yolda, bugünkü Başçıftlık ilçesinde kurulduğu anlaşılan zaviyenin, vakıf kayıtlarına göre kurucusu Abdullah oğlu Sinaneddin Yusuf Bey’dir. Bu şahsın tarihi kişiliği hakkında şimdilik bir bilğimiz yoktur. Ancak Niksar’da, adına kurulan mahallede bir mescit, bir de muallimhane olması, onun maddi ve manevi bakımdan kudretini ortaya koymaktadır.

Vakıf defterindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır ki, Abdullah oğlu Sinaneddin Yusuf Bey, 1485 yılının Ekim (890 Şevval) ayı sonlarında vakfını kurmuş ve ona bağlı olarak da muallimhane, camii, mescit ve zaviyeyi hizmete açmıştır (VGMA, VD 582: 168/113). Niksar ve Başçıftlık ilçelerinde yaptığımız araştırmalarda, söz konusu vakıf yapılarına ait herhangi bir kalıntıya rastlayamadık. Sinan Bey vakfının kurulduğu tarihlerde Niksar’a bağlı bir köy olan Başçıftlık’ten işlek bir yolun geçtiği, burada kurulan cami ve zaviyenin giderlerini karşılamak üzere civarda bulunan köy ve mezraların gelir kaydedildiği belirtilmiştir. Ayrıca buranın fukara, ulema, sâdât, meşayih ve yolcu misafirlere istirahat etmeleri için bir menzil olarak inşa edildiği belirtilmiştir (VGMA, VD 582: 168/113).

1515 ve 1530 tarihli tahrirlerde yeni bilgiler verilerek konu biraz daha aydınlatılmıştır. Buna göre, Niksar kasabasında 15 mahalleden birinin Sinan Bey Mescidi etrafında şekillendiği; Niksar ile Reşadiye arasındaki bazı köy/mezraların kısmen veya tamamen Sinan Bey vakfına tahsis edildiği belirtil-

miştir.² Yine Başçıftlık’in harap bir yer iken, ulaşım-daki yoğunlaşma ve ihtiyaç nedeniyle Sinan Bey tarafından burada bir zaviye ve bir de cami inşa edildiği; bunların giderlerinin karşılanması için de yeni yerlerin tarımsal üretime açıldığı haber verilmiştir. Ayrıca bu tarihte zaviyede 19, Cuma camiinde de yedi kişinin hizmet verdiği kaydedilmiştir (TT 54: 139; 387: 548, 558). II.Selim’in hükümdarlığının ilk yıllarına ait bilgiler ihtiva eden 1574 tarihli vakıf kayıtlarında Sinan Bey vakfına bağlı yerlerin durumu ele alınmış, vakıf içindeki konumları anlatılmıştır. Buna göre Niksar’a bağlı Belkan, Başçıftlık, Kovalı ve Karataş köyleri ile bir han ve bir değirmen; İskefsir’e bağlı Babuç, Kayalu/Edrin, Çagraz, Gökçesüleyman, Kördanyus, Demürcilü, Kuyucak, Çengibağı, Hatıplü, Sarıdanışmendlü ve İncesofulu köyleri ile dört adet zemin; bir bağ ve bir değirmen gelirlerinin mescit, muallimhane ve zaviyede görev yapan personel ile diğer giderlere tahsisli olduğu belirtilmiştir (EV 583: 154).

Bu yol üzerinde Sinan Bey zâviyesinden sonra iki önemli menzil noktası zâviyeye daha rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Cimi Dede zaviyesi, ikincisi ise Şahkulu zaviyesidir. Vakıf kayıtlarına göre Cimi Dede Zaviyesi, 1411 yılında Esleme Hatun adlı iyilik sever bir kadının yaptığı bağışla Cimi Dede tarafından kurulmuştur. Esleme Hatun, Hacımiroğulları Beyliği’nin son hükümdarı Emir Süleyman Bey’in kızıdır. Kendi mülkü olan Taşlısekü ve bitişindeki Ermeni köylerinin gelirlerini, Tilemse menziline kuzeyden ulaşan yolları kullanan *ayende ve revendeye* hizmet için vakfetmiştir (VGMA, VD 624: 419/394). Osmanlı idaresine geçtikten sonra yapılan 1455 ve 1485 tarihli tahrirlerin İskefsir kısmının eksik ve kayıp olması, bu hususta bilgi edinilmesini de zorlaştırmıştır. 1530 tarihli Muhasebe Defteri’ne göre Taşlısekü’den 350, Ermeni köyünden 545 olmak üzere toplam 895 akça gelir elde edilmektedir (TT 387: 597, 604). Şahkulu zaviyesi ise *Koyluhisar Kalesi Dibi* diye anılan bir mevkide kurulmuştur. 1485 tarihli tahrirde Şahkulu zaviyesinin Koyluhisar Kalesi’ne gelen yolda hizmet ettiği belirtilmektedir (TT 37: 805).

Tarihi kayıtlarda buradan geçen yolun yoğunluğuna paralel olarak zaviyelerin öneminin arttığı

2 Demürcilü, Kördanyus, Sucak ve adı okunamayan iki köy Sinan Bey Mescidine; İskefsir’e bağlı Kayalu ve Kürtler köyleri Muallimhane’ye ve yine İskefsir’e bağlı Babuç, Süleyman-gökçe, Uluçagraz, Çalbaklı köyleri Başçıftlık’teki zaviyeye tahsisli gösterilmiştir (TT 54: 99, 138; 387: 547, 548, 558, 599, 600 ve 605).

anlaşılmaktadır. Özellikle İran savaşları sebebiyle Osmanlı ordusunun bu güzergahı sıkça kullandığı bilinmektedir (Gül 2011: 118). Bu durum askerî ikmal noktalarının, derbendlerin ve zaviyelerin giderek önemini arttırdığını göstermektedir.

Yoğunyokuş ve Keçilik Derbendleri

Kadim bir ticaret merkezi olan Şebinkarahisar'ın Karadeniz limanları ile bağlantısı, Aksu ve Batlama derelerinin oluşturduğu vadiler üzerinden ve yaylalar bölgesinden geçerek sağlanmıştır. Bulancak sahil kesimindeki iskele ve yerleşim noktalarından başlayan tâli yolun, maalesef günümüze ulaşabilen kalıntısı pek fazla yoktur. Ancak arşiv kaynaklarının sunduğu bilgiler konuyu aydınlatmaya yardımcı olacak niteliktedir. 1642 tarihli avarız defterinde Bulancak ilçesine bağlı Süme köyünden bahsedilirken şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Karye-i mezbûrun semtinde vâki olan Yoğunyokuş Derbendine bir buçuk konak miktâr menzil (..) olup âyende ve revende mürûr ve ü'bûrdan kalup, davar ve nüfus zâyi' ve telef olup...”

“Gökçeali nâm karye, tarîk-i mezbûre derbendcisi olup, lâkin üzerlerine lâzım gelen hizmetlerin edâ etmeyüp her vechile ref' ve yerlerine âher karye derbendci olup, âyende ve revendenin mürûr u u'burundan malına ve nefsi-ne zarar gelmemek üzere ta'ahhüt olunması ehemm ve elzem olmağla, derbend-i mezbure mukaddemâ ta'yin olan Gökçeali edâ-yı hizmet etmeyüp derbendlerin harabesine sebep oldukları için, hâneye tahrir ola...” (Emecen 2005:307).

Öyle anlaşılmaktadır ki, Süme köyü yakınlarında Yoğunyokuş Derbendi adıyla bir yapı vardır ve 1642 tarihinden önce Gökçeali köyü, devletçe verilen derbend hizmetini eda için görevlendirilmiş, ancak köylü görevini ihmal ettiğinden muafiyeti kaldırılmış, sonra bu görev Süme halkına verilmiştir. Kaydın devamında ise şöyle denilmektedir:

“Çakallı Boğazından Kepsil Câmî'-i şerîfine ve Çavuş Derbendinden Şemseddin Irmağına ve Murat Şeyhten Kabasaya ve Kızılca-yokuş Derbendinden Kümbet oluşuna ve mezkûr Yoğunyokuş Derbendinden Kaya Çatmaya ve Picik Boğazı'ndan Alçakbel'e ve Kuzgun Çekcek'ten Çileklüce-geriş'e ve Yoma Boynunda

olan derbendlerin ta'mirine ve ağaç dōşenecek mahalline ağaç dōşeyüp tarîk-i âma mâni' olan meşelerin kırılıp pâk ve tadhîr edüp, yayan ve atlı ve ebnâ-yı sebilden davar yükle mürûr u ü'bûrda usret (güçlük) çekmeyüp...” (Öz-Acun 2008: 191). Bu hizmetleri yerine getirmesi karşılığında “Süme nâm karyede sâkin olan asâkir ve ahâli avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden mu'af olmak üzere...” kayıt edilmiştir.

17.yüzyılın ortalarında yapılan bu kayıt, kara yolu ağının, güzergâhını ve bakım-onarımının kimlerin elinde olduğunu göstermektedir.³ Buna göre bugünkü Bulancak sahil bölgesinden başlayarak köylerle entegre biçimde güneydeki dağlık alanlara ve oradan da yaylalar bölgesine ulaşan yol ağı, Şebinkarahisar'da nihayet bulunmaktadır. Önemli bir kısmı Karatepe ve Keçilik ormanlarından geçen yolun, yaylara çıkan sürü sahibi konar göçerler için meşakkatli olduğuna da işaret edilmektedir.

Öte yandan Giresun sahilinin güneydeki yaylalar bölgesi ve Karahisar ile irtibatını sağlayan başka bir yol da 1642 tarihli avarız defterinde şöyle tarif edilmiştir:

“Karye-i Meliklü / karye-i mezbûr ve bundan gayri on pare karye Akköy Kazası'na tâbi' Keçilik ve Köprü ve Sarıkaş ve Kılıç nâmûn derbendleri ve Akköy tahtında altmışaltı mevzi'de vâki' olan geçitlerin ta'mîr ve termîm ve pak u tathîrine Meliklü ve Hassaköy ve Çınar ve Mezra'a-i Alınca ve Sindelbükü ve Depeköy ve Mezra'a-i Oğlanköy ve Akköy ve Sayaca ve Gedüklü nâmûn karyeler ahâlisi bundan akdem derbendci ve köprücü ve sa'bû'l-mürûr olan mevzilerin ve vüs'ati ve geçitlerin ta'mîr olması için avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyeden mu'afiyet ile ta'yîn olunub...” (Öz-Acun 2008: 208).

Bulancak ve Piraziz sahil kesimindeki Bendehor, Öksün ve Kozlar kaleleri (Resim-4) ile çok sayıda liman/iskele ve civar köylerle de irtibatlı olacak biçimde güneye doğru ilerleyen ve Keçilik Dağı'na, oradan da yaylalar bölgesine ve nihayet Ş.

3 Yöre halkının, bu yolun güzergâhını çoğu noktada bildiği anlaşılmaktadır. Halkın “eski yayla yolu/ulu yol” şeklinde ifade ettiği güzergâh şöyledir: Torşan Köprüsü-Ezedin-Murat Dede-Hanbaşı-Belen altı-Devred Yokuşu-Kabasay-Çingen Düzü-Kızılca-yokuş Dibi-Hapanca-Hanalani-Künbet Oluğu-Yoğundere/Büyük Yokuş-Çileklüce-Alçakbe-Inönü-Koca döndüren- Efendioğlu Han-Kuru Köprü-Kirkyiğit-Keltepe-Kaynarca ve Bektaş Yaylası (Şevki Aksu/Bulancak Muratlı/d.1934).

Karahisar’a ulaşan yolun üzerindeki 66 adet zorlu geçidin, köprülerin bakım-onarım ve güvenliğinin sağlanmasından 10 ayrı köyün sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Kayda konu köylerin ve Keçilik ormanlarının konumu dikkate alındığında, yolların yine dikey istikamette şekillendiği görülecektir. Bu yollar üzerinde bulunan Piraziz Göçeali köyünde Şeyh İdris, Bulancak’ta Şeyh Murat, merkez Boztekke köyünde Şeyh Kerameddin zaviyeleri (Resim-5), Seyyid ve Alınca köylerinde de Hasan Dede zaviyesinin varlığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Yüzyıllarca aktif oldukları anlaşılan bu zaviyelerin yol ve derbend hizmeti icra ettikleri, *ayende ve revendenin* ihtiyacını karşıladıkları ifade edilmektedir. Ayrıca bu yollar üzerinde merkezi bir noktada bulunan Gökçeali ve Boztekke köylerindeki Cuma camilerine gelen insanlara, mihmandarlık edecek zaviyedârın iaşesini sağlamak amacıyla vakıflar tahsis edildiğin bildirilmiştir (TT 52: 618-619; 387: 627-628; 716: 233; 288: 722-723; VGM, VD 598: 86; 2156: 18/18).

Yakup Halife Zaviyesi ve Bakacak Derbendi

Giresun Kalesi ile bütünleşen eski limandan başlayarak güneyde Duroğlu-Dereli ilçe merkezi-Yavuzkema beldesi istikametini takiben Ş.Karahisar’a ulaşan yollar üzerindeki Yakup Halife, Şeyh Mustafa, Hacı İlyas ve Şeyh Süleyman zaviyeleri, bu bapta en çok dikkat çeken yapılardır. Yine Dereli ilçe merkezinin 4 km güneyinde bulunan Kuşluhan Kalesi, dereler üzerindeki kemer köprüler (Resim-6) ve tarihi Akkaya Camii de bu yolun kilometre taşları olarak kabul edilebilir.

Merkez Duroğlu Beldesi’nde türbesi bulunan Yakup Halife, Karadeniz Bölgesi’nin fethinde rol alan “alperen” karakterli Ahi liderlerinden biridir (Barkan, 1942:396). Kurduğu zaviyenin derbend hizmetiyle alakalı en eski bilgilere, 1486 tarihli tahrir defterinde rastlanır. Bu defterde yer alan kaydın baş kısmında, Duroğlu Beldesi’nin bir mahallesi kast edilerek, “*Guraba, vakf-ı Süleyman Beğ, zâviye-i Yakup Halife*” denildikten sonra, zaviyede görevli 30 şahsın adına ve bunların çoğunun *fakih* olduğu bilgisine yer verilmiştir (MAD 828: 712). Müze Müdürü Hulusi Güleç marifetiyle ulaştığımız, Barça köyü nüfusuna kayıtlı Şevki Altun’da bulunan ve 1496 yılında düzenlendiği anlaşılan bir vakfiyede; Süleyman Bey, Özlemiş Bey ve Mirâhur

Bıyıklı Mehmed Bey adlı üç tarihi şahsiyetin Yakup Halife zaviyesine vakıflar tahsis ettiği haber verdikten sonra, zaviye şeyhlerinin görevleri arasında “*âyende ve revendeye hizmet*” olduğu belirtilmektedir.⁴ Bu durum bölgeden geçen yollar üzerinde bir derbend sistemi bulunduğuna ve zaviye personelinin de burada görevli olduğuna dair ilk önemli ayrıntı sayılır.

1515 ve 1530 tarihli tahrir defterlerinde yer alan mükerrer kayıtlarda ise Yakup Halife vakfına konu olan köyler, mezralar ve tarihi yol ile derbent hizmetinden detaylı biçimde bahsedilmiştir. Buna göre Çatak, İkıkçı, Guraba, Arpa ve Eğriyeriş adlı köylerden; ayrıca Çatak Deresi üzerinde işletilen üç adet su değirmeni ile bir şahin yuvasından elde edilen yıllık 2.067 akça gelirin Yakup Halife vakfının malî potansiyelini teşkil ettiği haber verilmektedir (TT 52: 680; 387:762). Yakup Halife’nin tarihi ve manevi kişiliği ile kurduğu zaviyenin derbend hizmetini anlatan tahrir kaydı ise şöyledir:

“Evkâf-ı hânedân-ı mefhârü’l-ârifin Yakub Halife, ma’a câmi’ hod ber-mûceb-i vakfiye-i Süleyman Beğ mir-i Çepniyân ve Mehmed Beğ mirâhûr el-müştehir Bıyıklı./Mezkûr Yakup Halife, ehl-i velâyet ve sâhib-i kerâmet kimesne olmağın, Çepni beğlerinden Süleyman Beğ zikrolan karyeleri mezkûr Yakup Halife’nin hânedânına ve câmi’ine vakfedüb, kadîmden ilâ yevminâ hâzâ bunlardan öşür ve rûsûm alına gelmeyüb sâir Bakacak Derbendi’nden Yakub Halife ve Süleyman Halife köprüsüne hizmet edüb ri’âyet oluna gelmişler. Hânedân-ı mezkûreden her kim şeyh olursa mutasarrıf olub, âyende ve revendeye hizmet edüb, avârız vâki’ oldukça avârızâtтан emin olub, bunların öşrüne ve rûsûmuna ve arûsiyesine ve cerâimine ve doğanı yuvasına ve kurbanına ve kışlağına ve yaylağına sancak beğinden sübaşından ve çeribaşından ve gayriden kimesne, vechün mine’l-vücûh dahl u ta’arruz etmeğe, deyü emr olunduğu sebebden, Defter-i Cedîd-i Sultânî’ye kaydolundu.” (TT 52: 680-681; 387:762; 288:755)

Oldukça fazla detaya işaret eden bu kayıttan şu neticeler çıkarılabilir:

-Yakup Halife Allah’a yakın, dini ve soyu bakımından seçkin ve hatta bu özellikleri sebebiyle de ke-

4 Belgenin tercümesi İsmail Bozalioğlu tarafından yayınlanmıştır (Bkz. İsmail Bozalioğlu, “Giresun’da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zaviyeler”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul 1997, s.400-401).

ramet sahibi saygın bir kimsedir. 1390'lı yıllarda bölgede askerî faaliyetlerde bulunduğu bilinen Hacımiroğlu Süleyman Bey (Yediyıldız 1985: 54) tarafından -fetih sürecine katıldığı için- kendisine beş pare köy vakfedilmiş, akrabaları ile buralara yerleşip, zaviye ve cami kurarak hizmette bulunması; zaviyesinde görev yapanların da, buradan geçen kafilelere yol hizmeti vermesi istenmiştir.

-Trabzon'un fethinden sonra Sultan Fatih'in kendisine dirlik verdiği Çepni lideri Özlemiş Bey tarafından da Yakup Halife'nin saygınlığı ve hizmetleri takdir edilmiş ve Trabzon'un batı sınırındaki Oğuz köyünde bulunan beylik yeri, onun kurduğu zaviyeye vakfedilmiştir (Sümer 1992:76). Tahrir defterinin düzenlendiği yıllarda Giresun Kalesi ile buradaki Lonca Limanı'ndan başlayarak güneye, Karahisar'a ulaşan yol üzerindeki Yakup Halife zaviyesi, böylece önemli bir menzil noktası olmuştur. Söz konusu zaviyeye bağlı köylerde yaşayan ve Yakup Halife'nin de yakınları olan şahıslar *Yakup Halife ve Süleyman Halife Köprüleri* ile *Bakacak Derbendi*'nin görevlisi kabul edilmişlerdir.

-Devrin şartlarında iki ticari koloniyi birbirine bağlaması sebebiyle hayati öneme sahip olduğu anlaşılan bu yolun ve Aksu Deresi üzerinde zor geçitlere inşa edilen köprülerin, çeşmelerin (Resim-7) bakımının ve güvenliğinin devam eden bir süreklilik içinde sağlanması amaçlanmıştır. Bu yüzden de vakıf derbend sistemine müdahaleler önlenmek istenmiş, vakfiyede "*sancak beğinden, sübaşından, çeribaşından ve gayriden kimesne, dahl u ta'arruz etmeye*" şartına yer verilmiştir.

-Bu sistemin korunmasını isteyenlerden biri de bölgeyi idaresi altında tutan Trabzon Sancak beyi Bıyıklı Mehmed Paşa'dır. Zira onun valilik yaptığı yıllar, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in bölgede egemenlik mücadelesine girdiği ve Şah İsmail'in "*Kızılbaşlık*" ideolojisinin ateşli savunucusu Rumlu Nur Ali Halife marifetiyle Karadeniz'de bir ayaklanma çıkarmaya çalıştığı zaman dilimidir. Bu yüzden asker sevkياتının ve askeri malzeme naklinin yapıldığı yolların, Safavî etkisinden uzak bir zaviyenin denetiminde olması önemli ve öncelikli görülmüştür. Rumlu Nur Ali Halife ile girdiği mücadeleyi kazanarak onu bertaraf eden ve böylece Kızılbaşlık propagandasını etkisiz hale getiren Bıyıklı Mehmed Paşa, kendi vakfından olan Murat Fakih'in yerini Yakup Halife zaviyesine aktararak, derbendin ekonomik gücünü artırma yoluna gitmiştir (Sümer 1992:76).

Yakup Halife zaviyenin bulunduğu bölgedeki Barça köyünün derbend görevinden bahseden tahrirdeki şu ifadeler de dikkatlerden kaçmamaktadır. Bahse konu kayıt şöyledir:

"Mezkûr karyeden (Barça) on dokuz nefer kimesne Yakub Halife Köprülerine köprücü olub ve Yakub Halife Derbendi'nin derbendcisi ve meremetçisi oldukları sebebden ber karâr-ı sâbık köprücü ve derbendci ta'yîn olundular. Madem ki zikrolunan hizmeti edâ edeler, avâriz teklif olunmaya deyü emr olundu" (TT 52: 644, 662; 387: 749).

Bu ifadelerden, Barça Köyü halkından 19 kişiye Yakup Halife Derbendi'ne bağlı köprülerin ve yolların bakım ve onarımı ile güvenlik işlerinin verildiği anlaşılmaktadır. Önceki kayıtlarda "*Bakacak Derbendi*" denilen sistemin, artık Yakup Halife adına izafe edildiği görülmektedir. Yine aynı bölgede bulunan Çalış köyünün, yakınlardaki Söğüt Köprüsü'nü atlı ve yaya geçecek şekilde onarmakla; Dereli köyünden *iki nefer kimesnenin* de derbend muhafızlığı yapmakla sorumlu tutuldukları (TT 52: 648; 387: 749; 288: 770) beyan edilmektedir. 1530 ve 1554 tarihli kayıtlarda Yenicehisar, Sarvan, Göveç, Alinyoma ve Kaba köylerinde oturan halktan bir kısmının *derbenci* yazıldığı; bunların Yakup Halife Derbendi ile irtibatlı Vanazid Derbendi, Kızılöz Derbendi ve Şemseddin Derbendi gibi başka yol ve güvenlik sistemleri içinde görev yaptıkları belirtilmektedir (TT 387: 747-749; 288: 737, 741, 753-754). Önemli bir yol ağının uğrak noktalarına işaret eden bu yerlerden *Vanazid*'in Keşap ilçesinde, *Şemseddin*'in de Bulancak'ta birer mahalle adıyla yad edildiğini söylemeliyiz. Diğer isimlerin tekabül ettiği yerler konusunda şimdilik bir fikir beyan etmemiz doğru olmaz

Tarih boyu güney-kuzey istikametinde gelişen bu tâlî yol sisteminin, sahilde büyük küçük iskelelerden ve yerleşim alanlarından başlayarak Aksu Vadisi boyunca ilerlediği ve bugünkü Dereli ilçe merkezinden geçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilçe merkezinde bulunan tarihi taş kemerli köprü ile Kuşdoğan Bey Kalesi, bu yol ağının geçtiği güzergahı işaret etmektedir. Söz konusu yolun ortalarına tekabül eden kısmında Yavuzk Kemal Beldesi'nde Şeyh Mustafa zaviyesi (Resim-8), Kızıлтаş köyünde Hacı İlyas zaviyesi ve Sarıyakup Köyü'nde Hamza Şeyh zaviyesi kurulmuştur.

1613'te Kızıлтаş köyünde bulunan bir grubun Dereli köyündeki köprülerin onarımını yaptığına işaret edilmesi de bunu doğrulamaktadır (TT 387: 626,

628; 716: 287). Osmanlı hakimiyetinden önce kurulduğu anlaşılan bu zaviyelerin, dereler üzerindeki köprülerin (Resim-9) ve yolların onarımından başka; ormanlık, ıssız ve tehlikeli geçitlere yakın mevkileri de iskana açarak şenlendirdikleri görülmektedir (Fatsa 2008: 94-107, 166-174).

Yağlıdere Derbendi ve Hacı Abdullah Halife Zaviyesi

Tahrir defterlerinde akarsuyun adına izafeten “*Yağlıdere Derbendi*” şeklinde anılan sistemin Espiye ilçesi yakınlarındaki Anduz Kalesi’nden başlayarak güneye doğru Ahiçukuru ve Harava köyleri ile Çakrak yaylası üzerinden Şebinkarahisar’a ulaştığı anlaşılmaktadır. Yaptığımız alan araştırmaları sırasında bu yol ağına ait kalıntıları ve güzergah noktalarını şöyle tespit ettik:

Zefre Limanı-Anduz Kalesi-Yağlıdere Ağa Köprüsü-Koçlu Köprüsü- Kızıllar Hanı-Harava Köprüsü-Ahiçukuru Köyü-Kozbükü Hanı-Zabunlu Köprü-Sınır Hanı-Sınır Köprüsü-Çakrak Yaylası ve Köprüsü-Saydere Yolu-Avutmuş ve nihayet Şebinkarahisar kasabası.⁵

Kuzeyde Espiye ilçesinin Lanus köyünde ve güneyde de Şebinkarahisar Şaplıca köyündeki madenlerin istihsal edildiği (Turan 1990: 334) zamanlarda bahse konu yolun önemli bir yoğunluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Artık halkın hafızasından silinmeye yüz tutan yolu işaret eden köprüler, çeşmeler ve taş döşemelerin bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak hanlar ahşap olduğundan muhafaza edilememiş; birer mevki olarak anılmaya rıza göstermiştir. Yağlıdere Derbendi’nin hizmet verdiği vadide halen kullanılabilir durumdaki 12 adet kemer köprüünün (Resim-10) yapım tarihlerini, kitabeleri olmadığı için bilemiyoruz. Ancak bu yapılardan hacimce en büyük olan *Ağa Köprüsü*’nü, 1816 yılında Tirebolu Voyvodası Kethüdzade Mehmed Emin Ağa’nın yaptırdığı kitabesinde yazılıdır (Resim-11). Sanırız bu bilgi, Yağlıdere Derbendi üzerindeki köprülerin ilk inşa tarihlerine ait değildir. Bununla birlikte önceleri ahşap olarak inşa edilmişken yıkılıp taştan yapıldığı zamana işaret olmalıdır.

5 Bu bilgiler, bölgeyi iyi bilen Çağlayan köyü eski muhtarı Mehmet oğlu Ali Önal’dan (D. 1933) alınmıştır. Söz konusu han ve köprülerin adları daha çok 19.yüzyıldan kalmadır. Daha eskiden kullanılan isimler unutulmuştur.

Bu yol üzerinde bulunan kale/palanka ve köprü gibi yapıların tarihini daha eski zamanlarda aramak mümkün olsa da (Sümer 1992: 59), elde bulunan en eski ve somut bilginin tarihi 1515 yılıdır. Buna göre Espiye yakınlarındaki Anduz Kalesi’nin bulunduğu köyde mukim 13 kişi, Yağlıdere ırmağı üzerine köprüler inşa etmeye ve Yağlıdere Derbendi’ne hizmete memur edilmişlerdir (TT 52: 698). Bu görevin daha sonraki zamanlarda da devam ettiği tahrir defterinde mükerreren zikredilmiştir (TT 288: 593; 387:753). Sözü edilen köprü ve derbendinin yeri belirtilmemişse de, görevlilerin Anduz Kalesi çevresinde bulunan köye mensup yazılmaları, bu konuda önemli bir ip ucu sayılabilir. Antik bir yapı olarak Türk fethinden önce de kullanıldığı bilinen (Sümer 1992:149) bu kalede, Osmanlı döneminde derbend muhafızlarının istihdam edildiği anlaşılmaktadır (TT 52: 698).

Anduz Kalesi, Yağlıdere’nin denize döküldüğü noktanın batısında, görüş alanına giren antik Limanı ile doğuda Yılgın Burnu arasındaki koya hakim bir tepe üzerindedir (Resim-12). Zefre ise, rüzgâra karşı korunaklı, küçük gemiler için iyi bir sığınak olma özelliğine sahiptir. Burası vergi defterlerinde anılmamış olmasına karşın, zaman içinde düşük yoğunluklu bir liman görevi icra etmiştir.⁶ Nitekim Espiye yöresinden çıkarılan madenlerin, daha büyük ihraç limanlarına sevkiyatı için küçük gemilerin yanaştığı bir yer olarak burası, eski çağlardan bahseden kayıtlara da girmiştir. M.S II. yüzyılda yaşayan Romalı Arrian, imparator Trayan’a yazdığı raporda, bölgedeki limanlar hakkında bilgi verirken “*Ares (Giresun) adasından Zefre’ye (Zephyrion) 16 mil çeker. Burada gemiler için demir atacak yer vardır*” (Sümer 1992: 9/4) diyerek, Zefre koyunun hem antik adına ve hem de eski liman olduğuna işaret etmiştir. Sümer, buranın yol güvenliği için inşa edilmiş derbend yapısı olduğunu nakleder (Sümer, 1992:149).

Anduz Kalesi’nden sonra, Yağlıdere üzerinde stratejik noktalara inşa edilmiş köprüleri takip eden yolun en önemli menzil noktası kuşkusuz Tekke köyündeki Hacı Abdullah Halife adına kurulan zaviyedir. Fetih ve iskân metoduna uygun olarak, boş

6 Trabzonlu Şakir Şevket’e göre Zefre “*Tirebolu ile Giresun arasında küçük bir mahal olup letâfet-i hevâiyesi bulunmak cihetiyle buraya bâd-ı sabâ manâsına olan (zefûr) nâmı verilmiş olduğundan şimdi de Zefre denilmektedir*”. (Bkz Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İstanbul-1294, s. 85).

ve ıssız bir coğrafyada “Ahi-çukuru” denilen yerde ilk olarak Abdullah Halife’nin babası Kasım Halife tarafından kurulan zaviye, bahse konu yol ağında bulunduğu için, bölgenin fatihi Eşter Bey’in de desteğine mazhar olmuştur (TT 828: 742).

Zaviye müstemilatında bir Cuma camii, aşevi, misafirhane, medrese, değirmen, fırın ve çeşme gibi yapıların olması (Karpuz 1982: 118), buranın bahsi geçen yolun yoğunluğu ile orantılı olarak bir toplanma mekanına dönüştüğünü göstermektedir. Konuyla ilgili olarak tahrirlerde çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan sadece birini, 1515 tarihli olanını sunmakla yetinelim:

“Mezkûr Hacı Abdullah Halife sâlih ve müte-deyyin ve vâiz ve nâsîh kimesne olup mezkûr karyeyi vakfiyyet üzere tasarruf eyleyip öşür ve rûsûm vermeyib âyende ve revendeye hizmet ettiğinden ber karâr-ı sâbık emr-i âlî mûcebince mu’af kılınıb öşür ve rûsûm taleb olunmaya ve avâız teklif olunmaya deyü defter-i sultaniye kayıt olundu” (TT 387: 762).

Bu ifadeden açıkça anlaşılmalıdır ki, Hacı Abdullah Halife, buradan geçen yolculara barınma ve beslenme imkânı sunmakta, yükleri ve hayvanlarıyla gelen misafirlere konukluk etmektedir. Ayrıca Cuma ve bayram namazlarında, zaviyeye ibadet için gelenlere de örnek kişiliği ile *vaaz u nasihatte* bulunmaktadır. Bu hizmetlerine karşılık da devletçe Ahiçukuru Köyü, onun idaresi altında bulunan vakfa temlik edilmiştir. Ancak asıl mali destek, Yavuz Sultan Selim’in annesi Gülbahar Hatun ve daha sonra da Kanuni devrinde yapılan vakıf tahsisleriyle oluşmuş (Yüngöl 1982: 101-111), böylece zaviye daha da güçlenmiştir.

Kısaca Espiye’den güneye doğru dağları aşarak ilerleyen yol ağının uğrak noktalarından olan Hacı Abdullah Halife Zaviyesi, tarihin kendisine yüklediği sorumluluğu, aksatmadan icra edebilmiş gözükmektedir. Ancak sahil yolunun açılması üzerine burası önemini kaybetmiş; tarihi köprüler ve hanlar gibi vakıf yapılar da metruk bir vaziyet almıştır.

Tirebolu Derbendi ve Ede Derviş Zaviyesi

Tahrir defterlerinde *Tirebolu Derbendi* namıyla anılan ve Tirebolu Limanı ile Kelkit Vadisi arasında oluşan tâlî yol sisteminde görev icra ettiği anlaşılan üç önemli yapı mevcuttur. Bunlardan ilki, aynı zamanda antik bir limana da nezaret eden

Tirebolu Kalesi’dir (Resim-13). Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, burada oturan ve deniz ticaretiyle iştigal eden gayrimüslimlere “*gemileriyle ulaklık*” etme görevi verilmesi, kalenin derbend ve menzil misyonuna işaret etmektedir (Gökbilgin 1962:334).

Eski çağlardan beri kullanılan Tirebolu-Harşit-Gümüşhane yolunun, Osmanlı devrinde de aktif olduğu; sahildeki antik kale/limanlardan sonra Harşit Vadisi boyunca güneyde Bedreme ve Doğan- kent / Dandı (Resim-14) kalelerinin oluşturduğu uğrak noktalarıyla şekillendiği görülmektedir. Bu yolun bakım ve onarımının Tirebolu Derbendi marifetiyle yapıldığı, güvenliğinin sağlandığı; burayı kullanan yolculara imaret hizmetinin de Mevlânâ Ede Derviş zaviyesinde verildiği anlaşılmalıdır. Tahrirlerde mükerrer olarak zikredilen şu ifadeler bunu doğrulamaktadır:

“Vakf-ı Melik Ahmed Beğ ki, Kürtün Beyi idi. Asılda Bedreme Hisarın kâfirden ol fethetmiştir. Mezra’a-i Ağcakilise Mezra’a-i Günlük, Mezra’a-i Halya. Mezkûr mezra’aları Melik Ahmed Beğ, Mevlânâ Ede Derviş’e vakf edüb eline mektup vermiş ki, mezkûr Ede Derviş dahi bir zâviye bina idüb âyendeye ve revendeye hizmet için şimdiki halde mezkûr Ede Derviş’in oğlu Mevlânâ İshak vakfiyyet üzere tasarruf edüb âyendeye ve revendeye hizmet idermiş. İshak vefat edüb oğlu İbrahim tasarruf eder. Esâmi’l hizmetkârânı zâviye el-mezbûr 4 kişi.” (TT 828: 723; 387: 763; 288: 620)

“Alahnâs’a tâbi olan reâyâ Diribolu Derbendi’ne Harşid Suyuna varınca ihyâ etmek için derbentçi tayin olundu. Zikrolan derbendi ta’mir edeler avâız teklif olunmaya” (TT 52: 617).

Görüldüğü gibi, Harşid kenarında Örenkaya köyünde bulunan Bedreme Kalesi, Melik Ahmed Bey tarafından fethedilmiş, civarda bulunan Ağcakilise, Günlük, Halya gibi yerler de vakfedilerek Mevlânâ Ede Derviş’e bir zaviye kurdurulmuştur. Yolculuğun rahat ve güvenli geçmesi için de burada konaklayan misafirlere gereken hizmetin, zaviye vasıtasıyla yapılacağı beyan edilmiştir. Öte yandan, nereye tekabül ettiğini tam olarak tespit edemediğimiz Alahnâs ile Başköy halkı, Tirebolu Derbendi içinde tamirci yazılmışlardır (TT 52: 724; 288: 640). Öte yandan bugünkü Görele merkeze tekabül eden Elevi Kasabası’nın da bu yollarla bağlantılı olduğuna işaret edilmiştir (ŞD 1848: 28).

Öyle anlaşılmaktadır ki, Harşit Vadisi’nin muhtelif noktalarına uğrayarak ilerleyen tâlî yolların güvenliğini sağlayan ve bakımını yapan derbendin merkezi, Örenkaya Köyü’ndeki Bedreme Kalesi’dir. Bu yapının güneyine doğru oluşan güzergahta Dokuzkonak Köyü’ndeki Şaban Kalesi ve Doğankent ilçesine bağlı Süttaş Mahallesi Belen mevkiindeki Dandı Kalesi gibi yapıların varlığı, buradan geçen yolun takip ettiği çizgiye işaretlemektedir. Bu güzergah, güneyde Kelkit ve Gümüşhane çevresinde gelişerek, Krom Kalesi gibi başka küçük istihkamlar nezaretinde daha içerilere ulaşmaktadır (Bryer-Winfield, 2007:303-304). Oldukça sarp ve engebeli coğrafik yapıyı takip eden bu tâlî yolların uğrak noktalarından birinin, Kürtün madenlerinin istihsal edildiği civarda, Taşlıca Köyü’nde kurulan Çağırgan Baba Zaviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu zaviye, Tekke beldesinde metfun Seyyid Hasan Çağırgan Zaviyesi’nin bir şubesi olmalıdır (TT 387: 846; Fatsa, 2012: 28-48).

Canca Hatuniye Kervansarayı ve Trabzon Zaviyeleri

Karadeniz’i güneyden kuşatan sıradağlar, tarih boyunca Çoruh-Kelkit Vadisi ile kıyı düzlükleri arasındaki ulaşımı engelleyen en önemli unsur olmuştur. Bölgeyi gezerek gözlemlerde bulunan Alman seyyah Otto von Blau, coğrafyanın yüksek ve aşılmaz fiziki yapısıyla kervan reislerinin korkulu rüyası olduğunu, sıkça yaşanan kazalarda kervanların büyük kayıplar verdiğini nakleder (Alkan 2009: 344). Akarsuların oluşturduğu vadiler üzerindeki doğal yollar kullanılarak ancak bu dağlıklar aşılabilmifitir.

Eski çağlardan beri işlek ve önemli bir liman olan Trabzon ve çevresindeki kale kolonilerin iç kesimlerle irtibatı, bu vadileri takip eden tâlî yollar sayesinde sağlanabilmiştir. Cevizlik-Maçka-Zigana güzergahı bunlardan biridir. Ayrıca Trabzon-Sürmene-Bayburt güzergahı ile Trabzon-Dernekpazarı-Çaykara-Bayburt güzergahı gibi başka yolların bulunduğunu da unutmamak gerekir (Bostan, 2012: 155; Özmenli 1996: 15).⁷ Fahrettin Kırzioğlu, Trabzon’a yapılan seferler ve fetihler sırasında orduların bahse konu yolları kullandığına, ayrıca bölgedeki Çörekhanı ve Taşköprü gibi bazı yapıların bu ulaşım sisteminin kalıntıları olduğuna işa-

ret eder (Kırzioğlu 1967: 322-328). Öte yandan dağlarda oluşmuş yollar, askerî ve ticarî amaçlarla çağlar boyunca kullanılmış; her çeşit ticarî emtia ve askerî nakiller buralardan gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen 14.yüzyıl başlarında birçok Türkmen boyunun seferlerde kullandığı güzergahlar da buralar olmuştur. Nitekim Komnenoslar bu akınları önlemek ve stratejik geçitleri tutmak için birbiriy-le bağlantılı çok sayıda kale/palanka yapmak durumunda kalmışlardır (Bryer-Winfield 2007: 310, 341, 350; Emecen 2009: 39).

Oldukça karışık bir seyir izleyen söz konusu yolların, Gümüşhane bölgesinin dağlık ve sarp fiziki şartlarına göre derbend, köprü ve zaviyelerle devam ettiğine dair çok sayıda kayıt vardır. 1583’te Torul kazasında Kurum denilen mevkiide bulunan madene giden yollar ile buradaki derbendin bozuk olduğundan bahisle, tamir için Kopuz, Roseya ve Harsara köyleri halkının derbendci tayin edildiği haber verilmiştir (Bryer-Winfield 2007:305; Bostan 2002: 448-449,450). 1553 tarihli bir hükümde, Torul’a bağlı Canca madenleri yakınlarında bir vakıf kervansaraydan bahsedilmiştir. Canca merkezde bulunan Hatuniye vakfına bağlı bu kervansarayanın 1583 yılında yıllık gelirinin 500 akça; yakınındaki dükkanların yıllık gelirininse 300 akça olduğu tespit edilmiştir (Bostan 2002: 451).

Canca, Trabzon şehrinden Erzurum’a giden yol ağı üzerindeki eski Gümüşhane şehridir. Buranın çevresi altın, gümüş, bakır gibi kıymetli madenlerle çevrilmiştir. Bu yüzden Canca’nın da içinde olduğu Torul kazasında 1583 tarihi itibariyle toplam 800 nefer derbendci ve 169 nefer de köprücünün varlığı haber verilmiştir (Bostan 2002: 448-451, 297).

Trabzon şehri ve çevresindeki yerleşim alanlarının iç bölgelerle bağlantısını sağlayan yollar üzerine birtakım vakıf hanlar ve imaretler tesis edildiği, *ayende ve revendeye* hizmetin bu kurumlar eliyle sunulduğu bildirilmiştir. Trabzon şehrindeki Gülbahar Hatun İmaret, İskender Paşa ve Mahmud Ağa hanları ile Hasan Baba, Derviş Ali, Kurban Abdal, Hızır Abdal ve Odabaşı Sinan Bey zaviyeleri ulaşım hizmetine az çok katkısı olan vakıf kurumlardır. (TT 53:4; 387:718; Gökbilgin 1962: 300-337). Bu yolun Erzurum ile bağlantısı üzerinde Gümüşhane’de Hâtuniye vakfına bağlı Kervansaray; Harşere, Zirmud ve Fadigar köylerindeki dervişlerin tesis ettiği küçük imaretler ve Tekke beldesinde Hasan Çağırgan (Resim-15) zaviyesi bulunmaktadır (TT 199: 84,91).

⁷ Trabzon şehrinden Maçka’ya varıncaya kadar yol üzerinde bulunan derbend ve köprülere 21 adet köy köprücüsü ve derbendci yazılmıştır (Bostan 2008: C. I/204).

Keyan Derbendi ve Ş.Karahisar Zaviyeleri

Eski belgelerde “*Kebfuniye Kalesi*” imlasiyla kaydedilen bir ticaret kolonisi etrafında kurulan Karahisar şehri, tarih boyunca ulaşım sistemlerinin de önemli uğrak noktalarından biri olmuştur. Burası, doğuya yapılan seferlerde Osmanlı ordusunun konaklaması dolayısıyla *karargah şehir* olma özelliği de taşımıştır. Ayrıca coğrafik konumu ve müstahkem kalesiyle, hem Karadeniz limanlarını iç kesimlere bağlayan dikey ulaşım ağının ve hem de İpek Yolu’nun doğu-batı ilişkisini sağlayan ticarî merkez olmuştur. Yine devletin resmi haberleşme sistemi içinde önemli ve güvenilir menzil niteliği ile dikkat çekmiştir. Şehrin kuzey bölgesinden istihsal edilen madenler, bu önemi artıran başka bir faktör olmuştur (Acun 2006: 81).

Kale’nin kuzeybatı eteklerinde kurulan şehre, Niksar-Koyulhisar-Suşehri istikametinden ve Karadeniz limanlarından gelen ulakların, kabile ve kervanların, konakladıkları günlerin anısını taşıyan eserlere veya kalıntılara bu gün de rastlamak mümkündür. Taş Hanlar, Kurşunlu Hamamı, Taş Mescit, Fatih Camii; Avutmuş mahallesindeki Behramşah Camii, Avutmuş Hamamı ve Avutmuş Hanı, İmanlı Köprüsü ve ilçe genelindeki taş çeşmeler bu kabilen vakıf yapılarıdır (Karpuz 1989: 10, 23,29). Yine Kale’nin güneyinde Karaağaç köyünde Şeyh Yusuf zaviyesi, Avutmuş Mahallesinde Şeyh Süleyman ve Şeyh Sinan zaviyeleri, Çamoluk yolu üzerinde Hasan Şeyh, Şeyh Abdurrahman zaviyeleri; Suşehri yolu üzerinde Urban Abdal zaviyesi bu amaçla matuf kurumlardır (TT 478: 152; 387: 596; VD 581: 296/298; 582: 105/72, 104).

Tarihi belgelerde geçen ifadelerle bakarak, Şebinkarahisar şehrine dört koldan giriş olduğunu söyleyebiliriz. Bunların en önemlisi *Sol Kol* tabir edilen ve Ladik-Sonisa-Niksar-Tilemse üzerinden şehre gelen ana yoldur. Şebinkarahisar’da bir menzilhane olarak kurumsallaşan bu ulaşım sisteminde civardaki köyler halkının görevli olduğu; bu yüzden de köylerde çok sayıda beygir beslendiği ifade edilmektedir (Halaçoğlu 2002: 88-89).

Karahisar şehrine ulaşımı kuzeyden sağlayan iki yoldan birinin Alucra-Avutmuş; diğerinin de Dere-li-Tamzara üzerinden gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu kısımda ulaşım sistemine katkı veren en mühim vakıf kurumun Şeyh Sinan ve Şeyh Süleyman zaviyeleri olarak tarihte yer aldığını, daha önce yaptı-

ğımız bir çalışmada ifade etmeye çalışmıştık (Fatsa 2011:21-38). Ayrıca Tamzara ve Avutmuş’ta halen kullanılabilen taş köprüleri ve hanları (Resim-16) de aynı sistemin bakiyeleri olarak zikretmek gerekir (VD 581: 296).⁸ Şiran-Kelkit istikametine yönelen ulaşım sisteminin Şebinkarahisar şehrinden çıkış noktasında Karaağaç köyünde Şeyh Yusuf zaviyesinin varlığı dikkat çekmektedir (TT 37: 840; 478: 171-172). Keza şehrin doğusunda bulunan Alışar köyü halkı, Kayalı köyünden de bazı kişiler, 1569’da derbendci ve menzilci kaydedilmiştir.⁹

Şebinkarahisar’ın güneyinde, bulunan Gezanç köyünden derbendci yazılan 15 nefer için 1569 tarihli tahrir defterinde, “*Derbendciyân / Mindeval’den şehre girüp karye-i mezbûre kurbünde vâki olan Keyan Derbendi’nin ta’mir ve meremmim itmek üzere avârizdan emindirler*” denilmektedir (TT 478: 152). Bu durum, şehir ile Çamoluk ilçesi arasındaki Keyan Derbendi marifetiyle yönetilen ulaşımın, Hasan Şeyh zaviyesi ile entegre bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Yine doğuda, Kelkit istikametine gidilince, yolların güvenliğini sağlaması ve küçük kalelerin bakımını yapması için 1642 tarihinde Mindeval (Çamoluk) nahiyesine bağlı Yenice köyü halkının; Kuzkaya köprüsünün onarımını yapması için de Suşehri’ne bağlı Gözköy halkının köprücü ve derbenci kaydedildiği ifade edilmiştir (Öz-Acun: 75, 98, 106).

Çamoluk ilçesine bağlı Sarpkaya köyü 1642 tarihli defterde *Zağapa* adıyla kaydedilmiş ve köy halkının bir kısmı *köprücü* olarak görevlendirilmiştir. O devrin şartlarına göre 170 hanelik bir nüfus potansiyeliyle hayli kalabalık olan Zağapa köyünün Gürgenlik Mahallesi’nden 25 hane, Kelkit vadisi üzerindeki köprülerin bakımından sorumlu tutulmuştur.¹⁰ Bu tarihte bir de cami bulunan Zağapa köyünün, civarda yaşayan Müslümanların buluş-

8 1642 tarihli kayıtlarda İmanlı köyü halkı için “ Zikir olunan karye, ayende ve revendenin menziligâhı ve ebnâ-i sebilin karargâhı olmağla, İmanlı Köprüsü’nün kâgır binasını kendü elleriyle tamir ve termim itmek üzere” ifadelerine yer verilmiştir (Öz-Acun 2008: VII/15-16).

9 Adı geçen tahrir kaydı şöyledir: “Mezkûr karye ziyâde memerr-i nâs ve menzilgâh ve ma’ber-i has ve ‘alâm olup, gâyet ile güzergâh olmağla bir iki de’fa harap olup ihyası mühim mahal olmağın avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden emin olmaları defter-i cedide kaydolundu” (TT 478: 140-141,153).

10 Söz konusu kayıt şöyledir: “Karye-i mezbur yüz yetmiş ev olup mukaddema Gürgenlik nâmıyla bu ana değin mu’af olup lâkin mahall-i tahrirde hizmetleri görülmeğın on beş ev hizmetlerinin uhdesinden gelmeğe kâdir olduğu zâhir olup yirmi beş ev köprü hizmetinde olup maadasi hâneye ta’yin olmak için deftere şerh verildi.” (Öz-Acun 2008: VII/81).

ma noktasına dönüştüğü anlaşılmaktadır¹¹. Bu gün kalıntlarına (Resim-18) rastlanan bu yolun, doğu-batı istikametinde gelişen menzillerinden biri olarak Aziz köyü (Suşehri merkezde mahalle) ahalisi, 1642’de Kelkit Nehri üzerindeki Keşiş Köprüsü ile Ballı Kaya Derbendi’ne görevli yazılmış, buraların bakım ve onarımından da sorumlu tutulmuştur. Aynı ilçeye bağlı Büyük Güzel köyü halkı da “şah-ı râh üzerinde vâki olup mürurgâh ve menzilgâh” olarak, “âyende ve revendenin hizmetinde” gösterilmiştir.¹²

Yine söz konusu yolların doğuya yönelen güzergahında Şiran Kavakpınar köyünde faal olan Şeyh Hüseyin zaviyesinin, bu köydeki *menzilgâhta* görev yaptığı, 1530 ve 1569 tarihli tahrirlerde ifade edilmiştir (TT 387: 596; 478: 94-95). Aynı şekilde Çamoluk ilçesinin batısında Kelkit Çayına yakın bir noktada bulunan Eğnir köyündeki Şeyh Abdurrahman Zaviyesi ve civardaki Avarak Kalesi (Resim-19) de, aynı amaca hizmet için tesis edilmiş kurumlardır (TT 557: 12). Çamoluk ile Alucra arasındaki yol üzerinde bulunan Arda Kalesi ve Kaledere Kalesi harabeleri, bahse konu tâlî yolların, menzillerin ve derbent teşkilatının kalıntılarıdır.

Sonuç

Tarih boyunca Kelkit vadisinin kuzeyinde oluşan tâlî yolları ve bunlar üzerinde hizmet veren vakıf mahiyetli bazı kurumları elden geldiğince anlatmaya çalıştık. Geçen zaman içinde yol hizmeti veren yapıların yok olmaya ve unutulmaya yüz tutmuş olması; hatta yer/şahıs adlarında değişikliklerin yaşanması, üzerinde çalıştığımız konunun aydınlatılmasını da zorlaştırmıştır. Kaynakların bazen sessiz duruşu da buna ilave edildiğinde, sınırlı bilgi ve değerlendirmeye iktifa etmek kaçınılmaz olmuştur. Ancak elde edilebilen bu bilgiler bile, Osmanlı merkezî idaresinin taşrayla bağını kuran sistemin nasıl işlediğini göstermesi bakımından değerli bir netice sayılabilir. Genellikle dinî/tasavvufî yönü ile değerlendirme konusu edilen za-

viyelerin, bu defa daha farklı bir özelliğine vurgu yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, yol sistemi içindeki zaviyelerin derbendlerle entegre olmuş mahiyeti ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı devlet yetkilileri, bir yandan ekonomik gelişmeyi sağlamak ve istikrarı korumak, bir yandan da Safevîler gibi dış faktörlerle mücadele etmek; hatta devletin temsil ettiği kimliği halk arasında etkin kılmak için bu ulaşım sistemini korumaya, ayakta tutmaya özen göstermiştir. Bu yüzden de ifade etmeye çalıştığımız tâlî yollar üzerindeki derbendler, zaviyeler, hanlar ve diğer unsurlar yüzyıllarca devlet tarafından desteklenmiş ve önemini koruyabilmiştir

Anadolu’da kültürel bakımdan gelişmiş olan Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya gibi şehirlerde yetişen ulema ve tasavvuf adamları, bahse konu yolları kullanarak Karadeniz Bölgesine gelmiş ve sahip oldukları kültürel birikimleri, bu yollar üzerinde uygun buldukları stratejik mevkiilere kurdukları medrese, cami ve zaviyeler eliyle yaymışlardır.

İmparatorluk genelinde yaşanan olumsuzlukların zorlaması ve bölgedeki ulaşım sisteminin yatay şekilde yön değiştirmesi neticesinde, yüzyılların yükünü taşıyan yollar ve üzerindeki derbendler, köprüler, zaviyeler giderek önemini kaybetmiş, metruk bir vaziyet almıştır. Bu gün için sosyal hayatın zaruri ihtiyaçları olmaktan uzak kalsalar bile, tarihi geçmişimizin ve kültürel kimliğimizin en görünür varlıkları olan bu eserlerin birer kültür varlığı olarak, en azından muhafazası sağlanmalıdır.

11 Kelkit Çayı kenarında kurulmuş olan tarihi Zağapa (Sarpkaya) köyündeki Bektaş Bey Camii, bölgede eşi olmayan mimari özellikleriyle incelemeye değer bir eserdir. Burada ırmak kenarında bulunan restoran, ipek yolu üzerindeki hanlardan birinin arsası üzerinde inşa edilmiş. Ayrıca buraya 800 metre uzaklıkta batıda bir kale/palanka ve ahşap köprü vardır.

12 Bu tarihte *Güzel-i Kebir* adıyla yazılmış olan köy halkının, bir başka görevi de Fatih Camii’nin bakımını ve temizlik hizmetlerini yapmaktır. Ayrıca köyde 17 kişi “sâdât-ı kirâm” olarak kaydedilmiştir. (Öz-Acun 2008: VII/69).

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Maliyeden Müdevver Defter (=MAD) 828: 712, 723,742.

BOA, Tapu Tahrir Defteri (=TT), Defter No: 37: 805, 840; (Defter No:) 52: 617-619, 644, 648, 662, 680-681, 698, 724; 54: 99; 199: 84, 91; 255: 382; 288: 620, 640, 737, 741, 753-755, 770; 387: 547, 548, 558-559, 562-563, 596, 597, 598, 600, 604, 605, 627-628, 635, 636, 663, 686, 718, 762, 763, 747-749; 478: 39-40, 94, 140-141, 152-153, 171-172; 557: 12, 67, 70; 716: 233.

BOA, *Şurây-ı Devlet* (=ŞD) 1848/28.

BOA, *Yıldız Perakende* (=Y.PRK) 68/84.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi, *Evkaf* (=KK, EV) 583: 154.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet* (=İBAK, MC) 81: 3-121, 12a, 18b, 19a-20b, 35b.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Vakıf Defteri*(=VGM, VD) 582: 104/1, 105/72, 168/113; 2158: 18/18; 581: 296/298; 598: 86; 624: 419/394.

Araştırma Eserler

ACUN, Fatma (2001). "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Belleten*, LXV/242, Ankara, s. 161-192.

ALKAN, Necmettin (2008). "Alman Seyyahların Hatıralarında Gümüşhane ve Çevresi II", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 09-11 Ekim 2008, Bildiriler, s. 344-345.

BRYER,Anthony-WINFIELD, David (2007). *The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontus*, Washington.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV-XVI.Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara.

BOSTAN, M. Hanefi (2012). Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı, İstanbul.

BOSTAN, M. Hanefi (2009). "XV.-XIX. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*,09-11 Ekim 2008, Bildiriler, I, s. 193-216).

BOZALIOĞLU, İsmail (1997). "Giresun'da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zaviyeler", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul, s.400-401.

EMECEN, Feridun (2009) *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi:Şalpazarı-Beşikdüzü*,İstanbul.

EMECEN, Feridun (2005) *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak-Piraziz*, İstanbul.

FATSA, Mehmet (2010). *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara.

FATSA, Mehmet (2008). *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler*, Giresun.

FATSA, Mehmet (2006). "Abdalân-ı Rûm'dan Giresunlu Yakup Halife", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, s. 66-71.

FATSA, Mehmet (2011). "Şebinkarahisar'da Mengüçüklü Devri Vakıfları (Sufi Kolonizasyon)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 35, Ankara.

FATSA, Mehmet (2012). "Çepnilerin Dini Mensubiyeti ve Kürtün'de Bir Tekke:Güvenç Abdal", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 13, s. 28-48, Trabzon.

FATSA,Mehmet (2013). "Giresun Yöresinin Manevi Mimarı Şeyh Kerameddin ve Tekkesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 14, Trabzon.

GÜL, Abdülkadir (2011). "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies, Volume 3/1*, s. 118.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1962). "Trabzon Livası", *Belleten*, (Nisan 1962). s. 334.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*.Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2003). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara.

İNALCIK, Halil, (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. İstanbul.

KARPUZ, Haşim (1990). *şebinkarahisar*, Ankara.

KARPUZ, Haşim (1982). “Giresun’un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun “Hacı Abdullah Halife” Zaviyesine Bağlı Yapılar”, *Vakıflar Dergisi*, XV, Ankara, s. 117-125.

KIRZIOğLU, Fahrettin (1967).”Trabzon’un Fethi Sırasında Fâtiht Sultan Mehmed’in Yaya Aştığı ‘Bulgar Dağı’ Neresidir?”, VI. *Türk Tarih Kongresi-1961*, (Bildiriler). Ankara.

ORHONLU, Cengiz (1990). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâti*, İstanbul 1990.

ÖZ, Mehmet-ACUN, Fatma (2008). *Orta Karadeniz Tarihi’nin Kaynakları VII*, Ankara.

ÖZMENLİ, Mehmet (1996). *Eski Çağ’da Gümüşhane ve Bayburt*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.

PAKALIN, M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I,II,III, İstanbul.

SÜMER, Faruk (1992). *Tirebolu Tarihi*, İstanbul.

şEMSEDDİN SAMİ (1317). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.

şEVKET, şakir (1294). *Trabzon Tarihi*, I, İstanbul.

TURAN, şerafeddin (1990). *Türkiye İtalya İlişkileri I*, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin-ÜSTÜN, Ünal (2002). *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları*, II, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara.

YÜNGÜL, Naci (1982). “Giresun’un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim’in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi”, *Vakıflar Dergisi*, XV, Ankara, s. 102-106.

EKLER**1. Tablolar****Tablo-1:** Ordu Yöresinde Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Gelir Durumları(1530)

ZAVİYELER	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri (Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Şeyh Halil	Ünye /Kozan	1455	200	Tirmedos Camii'nde Mülazıman / Ünye-Akkuş Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh İshak.	Ünye/Doğanece	1455	300	Ünye-Akkuş Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Abdullah	Ulubey/Şeyhler	1455	1.830	Ulubey-Koyulhisar Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-2: Sinan Bey ve Şahkulu Zâviyelerinin Görevleri ve Gelir Durumu (1530)

ZAVİYE	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri(Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Sinan Bey (Vakfın Tamamı)	Tokat/Başçiftlik	1485	1.000	Sinan Bey Mescidinde Mülazıman / Niksar-Başçiftlik-Tilemse Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Şahkulu Zâviyesi	Koyulhisar	1485	1.830	Koyulhisar Kalesi'nde Ayende ve Revendeye Hizmet
Cimi Dede	Reşadiye/Cimitekke	1411	895	Niksar-Başçiftlik-Tilemse Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-3: Yoğunyokuş ve Keçilik Derbendlerinde Hizmet Veren Zaviyeler Ve Gelir Durumları (1530)

ZAVİYELER	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri (Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Şeyh Kerameddin	Giresun /Boztekke	1613	-	Boztekke Camii'nde Mülazıman / Bulancak-Karahisar Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Hasan Dede	Giresun Merkez	1515	Belli Değil	Bulancak-Karahisar Yolunda Hizmet
Şeyh İdris	Piraziz/Gökçeali	1397	4.010	Gökçeali Camii'nde Mülazıman/ Yoğunyokuş Derbendinde Ayende Ve Revendeye Hizmet

Tablo-4: Giresun-Ş.Karahisar Yolunda Zaviyeler ve Gelir Durumları(1530)

ZAVİYELER	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri (Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Yakup Halife (Vakfın Tamamı)	Giresun/ Duroğlu	1397	2.067	Yakup Halife Camii’nde Mülazıman / Giresun-Karahisar Yolunda Derbendci ve Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Mustafa	Dereli/ Yavuzkema1	1397	47.852	Bodar Camii’nde Mülazıman / Giresun-Karahisar Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Hacı İlyas	Dereli /Kızı1taş	1368	300	Kızı1taş Köyü Camii’nde Mülazıman/ Karahisar Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Hamza Şeyh	Dereli/ Sarıyakup	1455	594	Karahisar Yolunda Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Süleyman	Karahisar/ Avutmuş	1186	3.780	Behramşah Camii’nde Mülazıman / Karahisar Şehrinde Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Sinan	Karahisar/ Avutmuş	1317	1.610	Behramşah Camii’nde Mülazıman / Karahisar Şehrinde Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-5: Yağlıdere -Ş.Karahisar Yolunda Hacı Abdullah Halife Zaviyesi ve Gelir Durumu(1530)

ZAVİYE	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri (Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Hacı Abdullah Halife	Yağlıdere/ Ahiçukuru	1486	1.440	Kasım Halife Camii’nde Hitabet/Medresede MÜderrislik/ Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-6: Tirebolu-Gümüşhane Yolunda Zaviyeler ve Gelir Durumları(1530)

ZAVİYELER	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri(Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Mevlana Ede Derviş	Tirebolu/Ede ve Bada	1486	720	Medresede MÜderrislik/Ayende ve Revendeye Hizmet
Seyyid Hasan Çağırgan	Gümüşhane/ Tekke	Bilinmiyor	1.810	Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-7: Trabzon Şehrinde Zaviyeler, Gümüşhane’de Hatuniye Kervansarayı ve Gelir Durumları (1530)

KURUMLAR	Bulunduğu Yer	Kuruluşu*	Geliri (Akça)	VERDİĞİ HİZMETLER
Hatuniye Kervansarayı	Gümüşhane Merkez	1583	800	Ayende ve Revendeye Hizmet
Derviş Ali	Trabzon Şehri	1532	Tahrirlerde bu zaviyelerin malı durumları hakkında bilgi verilmemiştir	Ayende ve Revendeye Hizmet
Hızır Abdal	Trabzon Şehri	1532		Ayende ve Revendeye Hizmet
Odabaşı Sinan Bey	Trabzon Şehri	1532		Ayende ve Revendeye Hizmet
Kurban Abdal	Trabzon Şehri	1515	6.400	Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-8: Şebinkarahisar-Erzurum Yolunda Zâviyeler ve Gelir Durumları(1530)

ZAVİYELER	Bulunduğu Yer	Kuruluş ^{1*}	Geliri	VERDİĞİ HİZMETLER
Şeyh Yusuf	Karahisar/ Karaağaç	1485	560	Karahisar Şehrinde Ayende ve Revendeye Hizmet
Hasan Şeyh	Karahisar/ Melense	1485	950	Karahisar-Erzurum Yolunda /Menzilci / Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Abdurrahman	Çamoluk/Eynir	1547	-	Karahisar-Erzurum Yolunda /Menzilci / Ayende ve Revendeye Hizmet
Şeyh Hüseyin	Şiran / Kavakpınar	1485	1060	Karahisar-Erzurum Yolunda /Menzilci / Ayende ve Revendeye Hizmet

Tablo-9: Bölgede Ulaşım Sisteminde Kullanılan Belli Başlı Kale/Derbendler ve Personel Durumu(1530)¹³

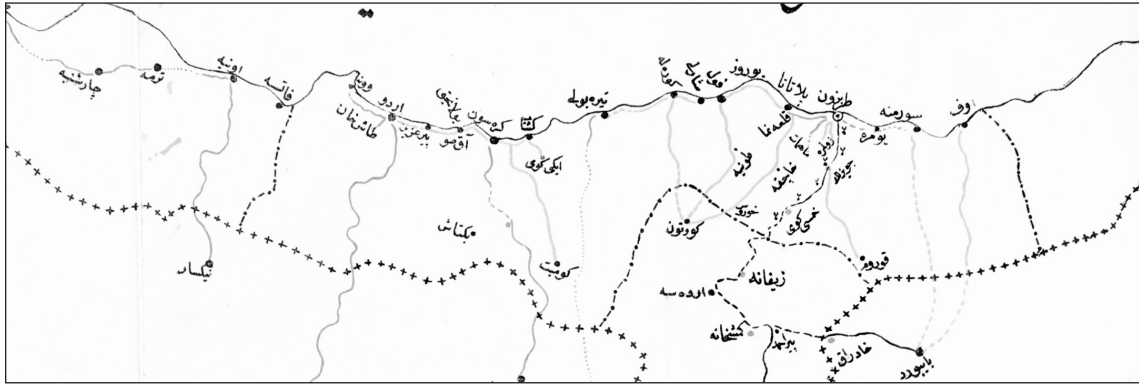
KALE/DERBENDLER	Dizdar	Kethüda	Merdân	İmam	Müezzin	Topçu	Mehterân	Diğer
Ünye Kalesi	1	1	29	1	-	-	1	-
Milas (Mesudiye)	1	1	15	1	1	1	2	-
Hapsamana (Gölköy)	1	1	38	1	-	-	3	-
Niksar Kalesi	1	1	24	-	1	-	-	1
Sisorta Kalesi	1	-	8	1	-	-	-	-
Koyluhisar Kalesi	1	1	47	1	1	3	3	-
Öksün (Bulançak)	1	-	9	-	-	-	-	-
Şebinkarahisar Kalesi	1	1	191	1	-	-	3	11
Bedreme Kalesi	1	1	13	1	1	-	-	1
Giresun Kalesi	1	1	23	1	1	-	-	4
Canca (Gümüşhane) Kl.	1	1	40	1	1	-	-	3
Torul Kalesi	1	1	50	-	1	-	3	3
Trabzon Kalesi	Yekûn Müstahfezân: 132 nefer.					387 Numaralı defterde Trabzon, Tirebolu ve Görele kalelerinde görevli olanlar, toplam nefer olarak verilmiştir		
Tirebolu Kalesi	Yekûn Müstahfezân: Yekûn: 4 nefer.							
Görele Kalesi	Yekûn Müstahfezân: 9 nefer.							

13 BOA, TT 387: 547, 562, 566, 574, 598, 600, 603, 634, 635, 760-761, 766.

2. Haritalar

Harita-1:Doğu Karadeniz'de Yollar ve Konaklar

Harita-2:1902'de Doğu Karadeniz'de Yollar ve Konak Yerleri (BOA, Y.PRK,68/84)

3. Resimler

Resim-1:Ünye Kalesi (Ordu/Ünye)

Resim-2:Hapsamana Kalesi (Ordu/Gölköy)

Resim-3:Milas Kalesi (Ordu/Mesudiye)

Resim-4:Kozlar Kalesi (Giresun/Piraziz)

Resim-5:Şeyh Kerameddin Türbesi (Giresun/Merkez Boztekke Köyü)

Resim-6:Yakup Halife Köprüsü (Giresun/Merkez Yağmurca Köyü)

Resim-7: Yol Üzerindeki Tarihi Çeşmelerden Biri

Resim-8: Şeyh Mustafa Türbesi (Giresun / Dereli)

Resim-9: Şeyh Mustafa Köprüsü (Giresun/Dereli)

Resim-10: Kozbükü Köprüsü (Giresun/Yağlıdere)

Resim-11: Ağa Köprüsü (Giresun/ Yağlıdere)

Resim-12: Anduz Kalesi (Giresun/Espiye)

Resim-13:Tirebolu Kalesi (Giresun/Tirebolu)

Resim-14:Bedreme Kalesi (Giresun/Tirebolu)

Resim-15: Görele Kalesi (Giresun/Eynesil)

Resim-15: Görele Kalesi (Giresun/Eynesil)

Resim-16: Avutmuş Hanı (Giresun/Ş.Karahisar)

Resim-17: Hasan Çağırğan Türbesi (Gümüşhane/Tekke Bl)

Resim-18:Zağapa Köprüsü (Giresun/Çamoluk)

Resim-19: Avarak Kalesi (Giresun/Çamoluk)

16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi

Enver Çakar*

Öz

Halep'te kalenin güneyinde yer alan ve kale giriş kapısına bakan cami külliyesinin adı Hüsreviye Külliyesi'dir. Halep şehrinde inşa edilen ilk Osmanlı eseri olan bu külliye aynı zamanda Mimar Sinan'ın ilk eserlerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın dördüncü veziri Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Bir cami ile ortasında şadırvan bulunan avlu, külliyesinin ana bölümleridir. Avlunun güney ve kuzeyinde medrese, tekke, mutfak ve misafirhane yer alır. Külliyesinin etrafı duvarla çevrilidir. Cami, yarımküre bir kubbeye örtülmüş kübik ibadet mekânı ve önündeki beş çıkma kemerli revaktan ibarettir.

Bu çalışmada Halep'teki Hüsreviye vakfı üzerinde durulmuştur. Külliyesinin genel özellikleriyle 16. yüzyılda buraya tahsis edilen vakfın gelir ve gider kalemleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Suriye, Hüsreviye Külliyesi, vakıf

An Ottoman Waqf in Aleppo in the 16th Century: The Khusruwiyah Complex

Abstract

In Aleppo a mosque complex located in the south of Citadel, facing its main entrance is called Khusruwiyah. The mosque as the first Ottoman monument of the city is one of the early works of renowned court architect Mimar Sinan at the same time. It was built under the patronage of the fourth vizier of Sultan Suleiman, Husrev Pasha.

The main parts of this complex are a mosque and a courtyard with an ablution fountain in its center. In the south and north of the courtyard, madrasa, lodge, guest house and kitchen take place. The complex is surrounded by a wall around. The mosque has five bay arcaded portico and a cubical prayer hall roofed with a low hemispherical dome.

This study focuses on the Khusruwiyah Waqf in Aleppo. Information has been given about the functions and income of the foundations allocated to this complex and its expenditures for variety of jobs in the 16th century.

Key Words: Aleppo, Syria, Khusruwiya Complex, waqf.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Elazığ; ecakar23@gmail.com

Giriş

Kaynaklarda *Hüsreviye İmaretı* (Gazzî 1342: 116 vd.) ve *Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi* (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39a) adlarıyla zikredilen bu külliye, Suriye'nin Halep kentinde yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında 1516 yılında Osmanlı idaresine geçen Halep,¹ 1549 yılına kadar Şam Beylerbeyiliği'ne bağlı bir sancak olarak Osmanlı idari teşkilatı içerisinde yerini almış (Çakar 2003: 357-361), 1549'da ise yeni kurulan Halep Beylerbeyiliği'nin merkez sancağı haline getirilmiştir (Çakar 2006: 29).

Halep'in Sahat Biza Mahallesi'nde yer alan (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39a) Hüsreviye, bir caminin yanı sıra, medrese, tekke ve mutfağı da ihtiva eden bir külliye özelliğini taşıyordu. Fakat bu külliye günümüze sadece cami ve medrese ulaşmıştır (Gazzî 1342: 116-117).

Külliye'nin yer aldığı Sahat Biza Mahallesi, 16. yüzyıl ortalarında Halep'in en büyük mahallelerinden biriydi (Çakar 2006: 144) ve şehrin ana merkezine (medîne) yakın bir yerde bulunuyordu. Ancak 19. yüzyılda mahallenin yapısı tamamen değişmiş ve vakıf belgesinde söylenenler dışında günümüze pek bir şey ulaşmamıştır (Raymond 1995: 156-157).

Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilen külliye'nin 1544 veya 1546 yılında tamamlandığına dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Halep hakkında üç ciltten oluşan kıymetli bir eser kaleme almış olan Gazzî'ye göre yapımı 1544 (951 hicri) yılında tamamlanmıştır (Gazzî 1342: 117). İbnü'l-Hanbeli (öl. 971/1563-64) de külliye'nin inşa tarihini 1544 olarak vermiştir. Fakat cami avlusunda bulunan bir şadırvanın kitabesindeki tarihten hareketle, külliye'nin 953 (1546) tarihinde tamamlandığına dair ikinci bir görüş daha vardır.² Aptullah Kuran da bu kitabedeki tarihi dayanak göstererek, cami inşaatına Hüsrev Paşa'nın 1541'de ikinci vezir ol-

masından sonra başladığını ve onun ölümünden sonra 1546 yılında tamamlandığını ifade etmektedir (Kuran 1986: 281). Kuran'ın yaklaşımı daha isabetlidir. Zira 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri'ndeki kayıtlar, vakfın bu tarihte halen tamamlanamadığını göstermektedir.

Kaynaklarda, külliye'nin mimarı konusunda şüpheli bilgiler verilmekle birlikte Mimar Sinan tarafından yapıldığı görüşü ağır basmaktadır. Abdullah Kuran ise külliye inşaatının İstanbul'dan Halep'e gönderilen bir mimarın denetiminde yapıldığını ifade etmektedir.³ 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Hüsreviye'den Mimar Sinan'ın eseri olarak bahsetmektedir (Evliya Çelebi 2005: 188).

Bu çalışmada, Halep'teki ilk büyük Osmanlı eseri olan Hüsreviye Külliyesi'nin mimari özellikleri ile vakfiyesi üzerinde durulacaktır.⁴ Bu bağlamda, külliye'nin temel unsurları olan cami, medrese, mutfak ve tekkenin genel mimari özelliklerinin yanı sıra, külliye'ye vakfedilen⁵ gelir kaynaklarının 16. yüzyıldaki mahiyeti, personel maaşları ve diğer harcama kalemleri ile vakfın Halep'teki sosyal ve iktisadi hayata olan tesirleri konusu incelenecektir.

1. Külliye'nin Banisi Hüsrev Paşa

Külliye'ye adını veren Hüsrev Paşa, Boşnak asıllı bir devşirme olup II. Selim'in vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın büyük kardeşidir. Ailesinin Sokullu Mehmed Paşa ailesiyle akraba olduğu sanılmaktadır. Sırasıyla çaşnigirlik, kapıcılar kethüdalığı ve mirahurluk görevlerinde bulunan (Özcan 1999: 40) Hüsrev Paşa, 1514 yılında Karaman Beylerbeyiliği'ne getirildi. Diyarbakır ve havalisinin fethinde Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte mühim rol oynadı (Göyünç 1969: 33).

3 Külliye'nin mimarı konusundaki tartışmalar için bkz. Watenpaugh 2004: 61-62; Tekin 2008: 130-131; Kuran 1986: 281; Necipoğlu 2011: 472. Ayrıca bkz. Al-Jasser 2002: 190; Eyice 2002: 81; Eyice 1999: 58.

4 Benzer çalışmalar için bkz. Raymond 1980: 113-129; David-Chauffert-Yvart 1982; Erdoğan 2010: 1-26; Adalıoğlu 2011: 59-80; Bayrak (Feribaş) 2010: 27-84; Omar Kalhussein 2011.

5 Vakfın çoğulu evkaf olup, terim olarak anlamı "bir malı veya mülkü belli bir amaç için hapsedmek, alınıp satılmaktan alıkoymaktır". Vakfeden kimseye vâkif, vakfın konusu olan şeye mevkuf, vakfın şartlarını gösteren resmi belgeye ise vakfiye denir. Vakıf ve terminolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yediöldüz 1997: 153-172; Yediöldüz 1983: 55-60; Akgündüz 1988; Öztürk 1995; Yüksel 1998.

1 Halep şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sauvaget 1941; Sauvaget 1997: 117-122; Eldem-Goffman-Masters 2003; Sobernheim 1927: 241-252; Gaube-Wirth 1984; Yâzıcı, 1997: 239-244; Masters 1997: 244-247; Marcus 1989; Çakar 2003; Çakar 2006; Bayraktar 2004; Kabacık 2013.

2 Külliye'nin inşa tarihi konusundaki muhtelif görüşler için ayrıca bkz. Watenpaugh 2004: 61; Goodwin 1971: 58; Kafesçioğlu 1999: 71; Tekin 2008: 130-131; Omar Kalhussein 2011: 74-76.

1516 yılında Harput'u üç günlük bir kuşatmanın ardından ele geçiren Hüsrev Paşa, Mısır seferine katıldı ve Mercidâbık Savaşı'nda ordunun sağ kanadında yer aldı. Canbirdi Gazali⁶ isyanının bastırılmasında görev aldı ve 1521 yılında Anadolu,⁷ aynı yılın sonlarında da Bıyıklı Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan Diyarbakir Beylerbeyliği'ne tayin edildi (Özcan 1999: 40). Diyarbakir'in ikinci beylerbeyi (Bulduk 2007: 14; Yılmazçelik 2000: 243) olan Hüsrev Paşa'nın hasları toplamı 1526 yılında 1.135.156 akçeydi (BOA, TD 134: 3-7). 1531 yılına kadar, yaklaşık on yıl Diyarbakir'de kalan Hüsrev Paşa, bu tarihte azledildi⁸ ve İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden ikinci defa Anadolu Beylerbeyliği görevi verilen Hüsrev Paşa, 1532 yılında Halep'in yönetimine tayin edildi (Özcan 1999: 40). Gazzî, onun Halep'in yönetimine ne zaman tayin edildiğine dair bir belgeye rastlamadığını ifade etmektedir (Gazzî 1345: 257). Mehmed Süreyya ise atandığı tarihi 938 (1531-1532) olarak vermektedir (M. Süreyya 1996: 684).

Muhammed b. Tûlûn, Hüsrev Paşa'nın Halep Sancakbeyi iken 28 Zilkade 940 (10 Haziran 1534) tarihinde Şam Beylerbeyi olduğunu ifade etmektedir (Muhammed bin Tûlûn 1984: 262). *Süleymannâme* yazarı Bostan da 940 yılını teyit etmekte ve bu göreve atanmadan önce Hüsrev Paşa'dan Halep Sancakbeyi olarak söz etmektedir.⁹ Bu durumda Hüsrev Paşa'ya tenzil-i rütbe yapıldığı söylenebilir. Çünkü Halep Sancakbeyi'nin hasları 1524-1530 yılları arasında 610 bin akçe, 1536-37 yılında ise 450 bin akçeydi (Çakar 2006: 282). Oysa yukarıda

da ifade edildiği üzere, Diyarbakir Beylerbeyi olduğu 1526 yılında Hüsrev Paşa'nın hasları 1.135.156 akçeydi. Fakat Şam'ın yönetimine yine beylerbeyi statüsüyle gönderilmiştir. Çünkü burası, 1534 yılında Halep'in de bağlı olduğu bir beylerbeylik merkezidi.

Şam Beylerbeyliği vazifesinde uzun süre kalmayan, hatta Muhammed b. Tûlûn'a göre Şam'daki görevine hiç gitmeyen (Muhammed bin Tûlûn 1984: 262) Hüsrev Paşa, 1534 yılı sonlarında (941 Cemaziyelâhir) Mısır Beylerbeyliği'ne atandı (Bostan: 160a; Mehmed Süreyya 1996: 684; Gazzî 1345: 257). Bazı kaynaklarda Hüsrev Paşa'nın Mısır'a atandığı tarih 1536 olarak verilmekte ise de 1534'te olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim 1535 yılının hemen başlarında (Selh-i Receb 941) Şam'ın yönetimine Ahmed Paşa tayin edilmiştir (Muhammed b. Tûlûn 1984: 262; Bostan: 160a. Ayrıca bkz. Çakar 2003: 364). 21 Şaban 941 (25 Şubat 1535) tarihinde Mısır'a ulaşan Hüsrev Paşa, çeşitli tedbirler almak suretiyle burayı güvenli hale getirdi (*Tevârih-i Feth-i Mısır ve Hükkâmuhu*: 62b).

1536 yılı sonlarına kadar süren bu görevi sırasında Hüsrev Paşa Mısır hazinesini iyice doldurarak merkeze gönderilen irsaliye miktarını arttırdı. Ancak bu artışın halktan haksız yere toplanan vergilerle olabileceği endişesiyle gözden düştü ve görevinden alındı (Özcan 1999: 40).

1537 yılı başlarında üçüncü defa Anadolu Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa, ertesi yıl Rumeli Beylerbeyliği'ne terfi etti ve aynı yıl içinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan seferine katıldı. Bu seferde gösterdiği yararlılıktan dolayı, 1541 yılında terfi ettirilerek dördüncü vezir rütbesiyle Kubbealtı'na alındı. 1543'te Estergon ve İstolni Belgrat seferlerine katıldı. 1544 yılında görevinden azledilen Hüsrev Paşa, muhtemelen üzüntüsünden hastalanarak aynı yıl içerisinde vefat etti (Özcan 1999: 41).

Divanı-ı Hümayun'da tutulan Mühimme kayıtlarından anlaşıldığına göre Hüsrev Paşa, veziriazamlık makamında bulunan ve kendisi gibi daha önce Mısır valiliği yapan Hadım Süleyman Paşa ile özellikle Mısır irsaliyesi hususunda bir çekişme içinde bulunuyordu. Bu çekişme, ikisinin de görevden alınmasına ve haklarında soruşturma başlatılma-

6 Memlûk emirlerinden olan Canbirdi Gazali, Merc-i Dabık Savaşı'ndan sonra Osmanlıların hizmetine girdi ve Yavuz Sultan Selim tarafından Şam Beylerbeyliği görevine kadar yükseltildi. Fakat Yavuz Selim'in ölümünü fırsat bilerek 1520'de Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti. Onun asıl hedefi Mısır ve Suriye'yi ele geçirerek Memlûk Devleti'ni kendi yönetiminde tekrar canlandırmaktı. Fakat Osmanlı kuvvetleri tarafından mağlup edilerek öldürüldü. Canbirdi Gazali hakkında daha fazla bilgi için bkz. Emecen 1993: 141-143.

7 Hüsrev Paşa Anadolu Beylerbeyliği'ne atanmadan önce Karaman Beylerbeyi idi. Kendisinden boşalan Karaman Beylerbeyliği'ne ise o vakit kaptan olan Şadi Paşa tayin edilmiştir (Bostan: 11b).

8 Hüsrev Paşa'nın Diyarbakir Beylerbeyliği görevinden neden azledildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat beylerbeyliği sırasında adının çeşitli yolsuzluk ve suistimallere karıştığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bacqué-Grammont: 75-93.

9 "Vilâyet-i Şam ol vakit Haleb Sancağı beyi olan Hüsrev Paşa'ya virilib ...", Bostan: 147b.

sına sebep olmuştur¹⁰. Ancak bu soruşturma henüz tamamlanmadan Hüsrev Paşa vefat etmiştir.¹¹ Mirası olan altın ve akçelerin müsaderesi için kardeşi Çaşnigir Mehmed Bey ile İstanbul kadısı ve şehremininden oluşan bir komisyon kurulmuştur (Topkapı Sarayı Arşivi, *E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*: 297, 364-365). Korkusuz ve pervasız oluşundan dolayı "Deli" veya "Divane" lakabıyla anılan Hüsrev Paşa'nın türbesi İstanbul'da bulunmaktadır.¹²

Vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Hüsrev Paşa'nın eşi olan *Şahihûbân* Osmanlı ümerasından *Şadi Paşa'nın* kızıydı.¹³ Hüsrev Paşa'nın *Kurd Bey* adında bir oğlu vardı ve bu şahıs da Halep'te *Kurd Bey Hanı* olarak bilinen meşhur hanı inşa etmişti. Hem *Kurd Bey*'in hem de annesi *Şahihûbân*'ın mezarı Hüsrev Paşa Camii yanında yer alan küçük bir bahçede bulunmaktadır (Gazzî 1342: 118).

Hüsrev Paşa'nın, Halep'teki külliyesinden başka, Diyarbakır'da yaptırdığı cami, medrese ve hanları, Kahire'de yaptırdığı geçit, çeşme, sarnıç ve mektebinin yanı sıra İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yapılan türbesinin civarında mektebi, çeşmesi ve çarşısı da vardı (Özcan 1999: 41).

2. Hüsreviye Külliyesinin Mimari Özellikleri

Halep Kalesi'nin karşısında yer alan ve ana girişi doğu tarafında bulunan (Kafesçioğlu 1999: 84) Hüsreviye Külliyesi, Halep'te inşa edilen ilk Osmanlı dönemi eseridir ve Rum üslûbunda yani Osmanlı mimari tarzında yapılmıştır (Gazzî 1342: 117). Bu tarz, aynı yüzyıl içinde Halep'te inşa edilen diğer külliyelere de örnek teşkil etmiştir. Zira Halep'te Hüsreviye'den sonra 1555'te Dukakin-zade Mehmed Paşa, 1574'te Hanzade Mehmed İbrahim Paşa ve 1583'te de Behram Paşa tarafından üç ayrı külliye daha inşa edilmiştir (Raymond 1995: 157; Kafesçioğlu 1999: 71-72; Gaube-Wirth 1984: 137-138; Tekin 2013: 245-251).

Toplam beş hektarlık bir alanı kaplayan Hüsreviye Külliyesi'nin etrafı, merkezi bir bütünlük arzemesi için, parmaklıklar ve alçak bir duvarla çevrilmiştir (Watenpaugh 2004: 63; Tekin 2008: 104). Doğu-batı doğrultusunda ve dikdörtgen planlı olan cami avlusunun ortasında daire planlı bir havuz yer alır. Avlunun sadece kuzey cephesinde on paye ile desteklenmiş sivri kemerli bir revak bulunmaktadır. Avlunun kuzey cephesi, bu kompozisyonuyla diğer cephelerden farklı bir görünüme sahiptir. Kuzey revakın eksenindeki kemerin üzeri kırma çatıyla taçlandırılmış ve buraya bir kitabe konulmuştur. Bu kitabede, Nur Suresinin 36. ayeti yer almaktadır (Tekin 2008: 106-107).

Cami hariminin önünde beş kemerli bir revak yer alır (bkz. Plan-1). Son cemaat yeri olarak kullanılan bu revak, harimden daha geniştir. İki küçük kubbeli ve küp şeklindeki tekke, camiye bitişiktir. Caminin önündeki kemerler, altı adet mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Buradaki kemerler, siyah ve beyaz taşlardan yapılmıştır ve merkez çıkıntının az yüksek kubbesi hariç tutulursa, çıkıntılı kısmı birbirinin aynısı olan küçük kubbelerle örtülmüştür. Simetrik olarak dışa uzanan revak cephesi dört pencerelidir. Yine bu cephede duvara oyulmuş mihrap şeklinde iki hücre bulunmaktadır. Buradaki pencerelerin etrafı çiniyle süslenmiştir. İbadet mekânına geçilen ve kemerli kısmın tam ortasında bulunan giriş kapısı, birbirine geçmeli siyah ve beyaz taşlarla yapılmıştır. Kapının üstünde bir arapça kitabe yer almaktadır (Watenpaugh 2004: 65; Tekin 2008: 110-112).

Külliyenin mimarisi ile ilgilenen araştırmacılar cami avlusunun kuzeyinde yer alan ve on odadan oluşan kubbeli kısmı genellikle medrese olarak ka-

10 Hüsrev Paşa iki yıl süren valiliği sırasında Mısır irsaliyesini bir seferinde 500 bine yakın, ilk seferinde ise 320 bin altın olarak göndermiştir. Bundan önce valilik yapan Hadım Süleyman Paşa ise 9 yıl süren valiliği sırasında, üç yılda beşer yüz bin olarak göndermiş, 938 (1531-32) yılında iki ödemede toplam 600 bin altın ve yine 938 yılında iki ödemede 800 bin altın göndermiştir. Bu hususta iki paşanın birbirleri aleyhine ithamlarda bulunmaları sebebiyle her ikisinin muhasebe kayıtlarını kontrol etmek üzere Mısır'a bir teftiş heyeti gönderilmiştir. Bu heyet, Mısır beylerbeyi Davut Paşa, Mısır nazır-ı emvali Mehmed Çelebi ve Mısır kadısı Emir Çelebi ile Halep kadısı Salih Çelebi'den oluşuyordu. Davalı paşaların İstanbul'dan ayrılmaları mümkün olmadığından teftişte kendilerini temsil etmek üzere birer vekil göndermeleri istenmiştir. Nitekim Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir Mühimme Defterinde bu konuyla ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bkz. Topkapı Sarayı Arşivi *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayına Haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul, 2002, s. XII, 7-12, 16, 51-64, 79-80, 82-89, 101-103.

11 4 Nisan 1545 tarihli bir hükümdede kendisinden müteveffa olarak bahsedilmektedir. Bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 297.

12 Hüsrev Paşa'nın türbesi hakkında geniş bilgi için bkz. Eyice 1999: 52-53.

13 *VGMA, Defter 583*: s. 151. Şadi Paşa, Yavuz Sultan Selim döneminde Sivas beylerbeyi idi (bkz. Uzunçarşılı 1995: 274). Bundan sonra Karaman beylerbeyliği vazifesi verilen Şadi Paşa, 1521 yılında azledilerek yerine Halep sancakbeyi olan Kasım Paşa tayin edilmiştir. Bostan: 14a-b.

bul etmektedirler (Watenpaugh 2004: 67-68; Tekin 2008: 107). Ancak vakfiyede caminin batısında yer alan on hücreli kubbeli mekân medrese olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Gazzî de bunu teyit etmekte ve kuzeyde yer alan on hücreli ve kubbeli mekânın misafirhane¹⁵ olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Gazzî 1342: 118-119). Aptullah Kuran, batıdaki medreseye ilaveten, caminin doğusunda da benzer bir medresenin var olabileceğine işaret etmektedir (Kuran 1986: 340). Fakat bu görüş de vakfiyedeki tanımla pek örtüşmemektedir¹⁶. Avlunun batısındaki sekiz küçük kubbeyle örtülü üç odadan müteşekkil yapı ise külliyenin mutfağı idi (Watenpaugh 2004: 68; Tekin 2008: 107).

Caminin kareye yakın dikdörtgen planlı olan ahır kısmı tek kubbeyle örtülmüştür (bkz. Plan-1). Kubbeyle geçiş ise tromplarla sağlanmıştır (Eyice, 1999: 58). Kubbenin çapı 18,5 metredir. Osmanlı öncesi inşa edilen kubbelerin çapı 7 metre olduğundan, Hüsreviye, Halep'te yapılan büyük kubbe ilk cami özelliğini kazanmıştır (Tekin 2008: 114-115). Ayrıca kapladığı alan (290 metrekare) bakımından da Hüsreviye, Zengi ve Memlûk dönemlerinde Halep'te inşa edilen yapılardan farklılık gösterir (Watenpaugh 2004: 65).

Güney duvarın merkezinde zengin bezemelerle süslü çokgen bir mihrap bulunur (Lamia Al-Jasser 2002: 190). Mihrabın iki yanında büyük boyutlu mumlar yer alır. Mihrabın hemen batısındaki taş minberde çift renkli taş işçiliği hâkimdir. Mihrabın her iki yanında dikdörtgen planlı pencere yer alır. Kuzey duvarın merkezinde giriş kapısı ve kapının her iki yanında dikdörtgen planlı birer pencere bulunur. Yine bu cephenin batı köşesinde sekiz sütun tarafından taşınan bir kadınlar mahfili de vardır. Doğu ve batı duvarları ise birbirine benzer özellikler taşır. Her birinde, üzerinde sivri kemerli bir pano içerisinde bitkisel motifli çini panoların olduğu üç dikdörtgen pencere yer alır.¹⁷

Son cemaat yerinin batı köşesinde bulunan ve yapıya bitişik olan cami minaresi tek şerefelidir.

14 Vakfiyenin Arapça nüshası için bkz. VGMA, *Defter 583*: s. 148. Tercümesi için ayrıca bkz. VGMA *Defter 2114*: s. 510.

15 Vakfiyesinden anlaşıldığına göre imaretin 13 hücrelerinde misafirler kalmaktaydı.

16 Gazzî, vakfiyeden hareketle caminin doğusunda abdest yerleri ve gasilhane ile kilerin bulunduğu bahsetmektedir (Gazzî 1342: 118-119).

17 Caminin iç mimari özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Necipoğlu 2011: 473-474; Tekin 2008: 114-125; Kafesioğlu 1999: 85.

Şerefenin altı mavi-beyaz renklerden oluşan çini bir bantla süslenmiştir. Şerefeden sonra daralarak devam eden minare, nihayet bir külahla sonlandırılmıştır. Bu minare de tipik Osmanlı mimari tarzını yansıtmaktadır (Necipoğlu 2011: 473; Tekin 2008: 127; Watenpaugh 2004: 66).

Gazzî'nin vakfiyeyi dayanak göstererek yaptığı tasvire göre, Sahat Biza mahallesinde ve Halep Kalesi'nin alt kısmındaki bir arsa üzerinde kurulan Hüsreviye Külliyesi, Saray'a yakın bir yerde inşa edilmişti. Caminin güneyindeki bahçede Hüsrev Paşa'nın oğlu ve hanımına ait iki mezar bulunuyordu. Doğu tarafında abdest yeri ve gaslhane, kuzeyinde camiye ait altı hücreden oluşan bir ahır, batı tarafında ise on hücreden oluşan bir medrese mevcuttu. Bu hücrelerden sekizi dânişmendlere, biri müderrise, öbürü ise kapıcıya tahsis edilmişti. Kuzey tarafında yolculara mahsus on hücre bulunuyordu. Cami avlusunun dış tarafında altı kubbeyle örtülmüş bir mutfak mevcuttu. Cami ahırının güneyinde yer alan bu kısımda ocaklar ve yemek hazırlanan yerler vardı. Caminin doğusunda kiler, kuzeyinde camiye vakfedilen bir kaysariye, batı kısmında dinlenme mekânları vardı. Yine caminin batısında iki ahır daha bulunuyordu (Gazzî 1342: 118-119).

Hüsreviye'ye ait vakfın şartları zamanla bozulmuş, cami ve medrese dışındaki yerler bakımsızlıktan harap olmuştur. Nitekim 1842 yılı başlarında vakfın sadece sekiz kalem gayrimenkulü kalmıştı (BOA, *Evkaf 11687*: v. 24, s. 1). Caminin hücreleri fakir ve kimsesizlerin barınağı haline almış, medresenin hücrelerinde ise mescidin hizmetini gören kişiler aileleriyle birlikte kalmaya başlamıştır. Ayrıca 1849-1850 yıllarında çıkan büyük bir kargaşa sırasında, kubbeleri örten kurşunlar da isyancılar tarafından sökülmüştür. Uzun bir süre bakımsız ve sahipsiz kalan külliye, nihayet 1912 yılında kısmen onarılmış, 1919 yılında Halep Vakıflar Müdürü Yahya el-Keyyâlî'nin başlattığı geniş çaplı bir onarım faaliyetinden sonra medresesine bir müderris de tayin edilmiştir (Gazzî 1342: 123). Nitekim Hüsreviye Medresesi halen bir okul olarak Halep halkına hizmet vermeye devam etmektedir.

3. Hüsreviye Külliyesine Ait Vakfiyeler

Külliyenin 1561 tarihli Arapça vakfiyesi,¹⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen 583

18 Bu vakfiye, hicrî 969 yılı başlarında tanzim edilmiştir.

numaralı defterin 149-151. sayfaları arasında yer almaktadır. Fakat daha sonra arşiv idaresi tarafından sayfaları yeniden numaralandırıldığından vakfiye, defterin 148-150. sayfaları arasında yer almıştır. Yine söz konusu kurum tarafından bu Arapça vakfiyenin Türkçeye tercümesi de yapılmıştır. 1948 yılında Ali Sami Yücesoy tarafından yapılan bu tercüme, özellikle yer adları konusunda bir takım hataları ihtiva etmekle birlikte, oldukça güvenilir bir çalışmadır. Vakfın tercüme metni de yine aynı arşivde 2114 numarada kayıtlı defterin (Arapça Vakfiyelere Ait Tercüme Defteri) 510-521. sayfaları arasında bulunmaktadır.

Bu vakfiye kaydından başka, Hüsreviye vakfına ait üç ayrı vakfiye sureti de Gazzî'nin *Kitabu Nehri'z-Zeheb fi Târihi Haleb* adlı üç ciltlik eserinin ikinci cildinde yer almaktadır. Gazzî, burada esasen 4 ayrı vakfiyeden söz etmekle birlikte sadece üçü hakkında bilgi vermiştir. Bunlardan 1558 tarihli olan ilkinin Hüsrev Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa'ya vekâleten Halep Kalesi'nin imamı eş-Şeyh Ömer ibn eş-Şeyh Ömer tescil ettirmiştir. *Mustafa Paşa*'ya ait olan ikinci vakfiye de 1559 tarihlidir. 1566 tarihli olan üçüncü vakfiye ise külliye'nin bânisi Hüsrev Paşa'ya aittir (Gazzî 1342: 116-124).

Öyle anlaşılıyor ki, Hüsrev Paşa Külliyesi vakfı hem Hüsrev Paşa hem de onun kardeşi Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilen gelir kaynaklarından oluşuyordu. Hüsrev Paşa, henüz külliye inşaatı tamamlanmadan 1544 yılında vefat ettiğine göre, bahse konu olan vakfiyelerin hepsi onun ölümünden sonra varisleri tarafından düzenlenmiştir.¹⁹ Zira 1550 tarihli Evkaf Defterinde vakıf gelirlerinden bahsedilirken gider kalemlerinin henüz netleşmediği ifade edilmektedir (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 40a). Ayrıca vakfın gayrimenkulleri arasında yer alan Han-ı Cedîd'in (Yeni Han veya Kurd Bey Hanı) de bu tarihte henüz faaliyete geçmediği görülmektedir (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

1558 ve 1559 tarihli olan iki vakfiyede, 1561 tarihli vakfiyedeki çoğu gelir kalemleri yer almamaktadır. 1561 tarihli vakfiye kaydıyla Gazzî'nin bahsettiği 1566 tarihli üçüncü vakfiye mukayese edildiğinde ise ikisi arasında çok büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir. Fakat Gazzî'nin özellikle gelir kalemlerini özet yoluyla vermesi, üçüncü vakfiyenin

1561 tarihli vakfiyeden farklı olduğu izlenimini vermektedir.²⁰

Bahse konu olan bu kaynaklardan başka, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde 556 numarada kayıtlı bulunan Halep Evkaf Defterinde de Hüsreviye'ye yer verilmiştir (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39a-40a). 1550 tarihli bu Evkaf Defterinde,²¹ vakfın Halep, Hama, Şam (Dimaşk) ve Antep (Gaziantep) şehir merkezleri ile Halep, A'zâz ve Antep kazaları kırsal kesiminde yer alan gelirleri ayrıntılı olarak gösterilmiş, fakat vakfın gider kalemleri hakkında hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Dolayısıyla vakıf gelirden yapılması şart koşulan harcama kalemleri ve miktarları ancak vakfiyesinden tespit edilebilmektedir.

Öte yandan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen Hurufat Defterlerinde²² de Hüsrev Paşa vakfından maaşını alan bazı cüzhan, câbi, imam, kâtip, bevvâb, müezzin ve vâiz gibi personelin muhtelif tarihlerdeki (1110-1221/1698-1806) atamalarıyla ilgili kayıtlar yer almaktadır (Bkz. VGMA, *Hurufat Defteri* 1083, 1085, 1094, 1100, 1139, 1140, 1143). Ancak burada yer alan personel maaşlarının miktarı ile vakfiyede ifade edilen miktarlar arasında oldukça belirgin farklılıklar vardır. Mesela câbiye ödenen günlük ücret, 1561 tarihli vakfiyede 1,5-2 akçe arasında değişirken 1749 tarihli hurufat kaydında 5 akçedir (VGMA, *Hurufat Defteri 1100*: 155). Yine kâtiplik ücreti 1561'de 4

20 Omar Kalhussein, beş ayrı vakfiyeden bahsetmekte ve dördünün Gazzî'nin eserinde, beşincisinin ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde olduğunu ifade etmektedir (bkz. Omar Kalhussein 2011: 64). Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, Gazzî'nin eserinde gerçekte üç vakfiye yer almaktadır ve üçüncü vakfiye içerik bakımından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 1561 tarihli vakfiyenin geniş bir özeti mahiyetindedir.

21 Bu defterde herhangi bir tarih yer almamaktadır. Arşiv kataloglarında ve yapılan muhtelif çalışmalarda defterin tarihi 1584 (992 hicri) olarak verilmiştir (bkz. 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II, *Dizin ve Tıpkıbasım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 17; İlhan 1991: 434). Fakat defterde yer alan köy ve mezra gelirleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 454 numarada muhafaza edilen ve 1550 tarihli olan Halep Sancağı Mufassal Tahrir Defteri'ndeki bilgilerle paralellik arz etmektedir. Ayrıca, Halep'te 1555'te Dukakinzade Mehmed Paşa, 1574'te Hanzade Mehmed İbrahim Paşa ve 1583'te Behram Paşa tarafından yaptırılan üç ayrı külliye'ye ait vakıf kayıtlarının Evkaf Defterinde bulunmaması, bu defterin 1584 yılından önce, yani 1550 tarihinde hazırlandığına işaret etmektedir.

22 Hurufat Defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Beyazıt 2013: 39-69; Demirtaş 2012: 47-92; Eroğlu Memiş 2013: 115-148.

19 Hüseyin Çınar da bu vakfiyelerin Hüsrev Paşa'nın varisleri tarafından hazırlandığı görüşünü paylaşmaktadır. Bkz. Çınar 2013: 35.

akçe iken 1726'da 15 akçedir (VGMA, *Hurufat Defteri* 1143: 369). Dolayısıyla personel maaşlarında, zamanla ücretlerin artırılması yönünde değişiklikler söz konusu olmuştur.

4. Külliye'nin İşleyişi ve Halep'teki Sosyal Fonksiyonu

Hüsreviye Külliyesi, bir cami ile birlikte medrese, tekke, mutfak, kaysariye, misafirhane ve ahırlardan oluşuyordu. Dolayısıyla şehir halkına ve dışarıdan gelen misafirlere çok yönlü hizmet sunuyordu.

Medresedeki eğitim ve öğretim faaliyeti Hanefi mezhebi temelinde sürdürülüyordu. Burada vazife yapan bir müderris sekiz kişiden oluşan bir talebe grubuna ders veriyordu. Bu öğrenciler öğrenimlerini tamamlayınca yine sekiz kişiden oluşan başka bir grup onların yerini alıyordu. Müderrisin maaşı günlük hesaplanmak suretiyle ödenirken her bir öğrenciye de harçlık mahiyetinde muayyen bir ücret bağlanmıştı.

Medresenin ilk müderrisi 1567 yılında vefat eden ve daha çok *Dede Cöngi*, *Kara Dede* ve *Dede Halife* lakaplarıyla tanınan *Kemalüddin İbrahim b. Bahşî b. İbrahim* adlı biriydi (Akgündüz 1994: 76). Bu müderris aynı zamanda Halep Müftüsü olarak da görev yapıyordu. Nitekim 1550 yılı tahriri sırasında, itiraza sebep olan Halep'teki "öşr-i şer" uygulaması hususunda ondan bir fetva alındığını biliyoruz (Çakar 2006: 242; Akgündüz 1992, V: 650). Dolayısıyla Hüsreviye Medresesi, inşa edildikten kısa bir müddet sonra Halep'in en gözde medresesi konumuna yükselmiştir.

Bu medreseden başka, Hüsreviye Külliyesi dâhilinde bir tekke de bulunuyordu. Medrese, dinin ilmî boyutunu temsil ederken tekke de zikir meclisleriyle külliye farklı bir atmosfer kazandırıyor. Dervişlerin ve misafirlerin, özellikle Cuma ve Ramazan gecelerindeki zikir, sohbet ve ilahilerle süslenen ayin merasimlerine bir hayli rağbet ettikleri anlaşılmaktadır. Zira mukaddes sayılan bu gecelerde, tekke mutfağında hazırlanan yemek, çorba ve tatlının miktarı, diğer günlere nazaran en az bir kat artırılıyordu. Tekkede ne tür dini tören ve ayinlerin icra edileceğine dair, vakfiyede herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Dolayısıyla burada geleneksel metotlarla zikir ve ayinlerin icra edildiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan bir külliye içerisinde tekke ile medresenin bir arada olması oldukça ilginç bir durumdur.²³ Çoğu zaman müstakil bir kurum halinde hizmet veren tekkeler, medreseden farklı olarak sohbet, ibadet, muhabbet ve hizmet merkezli dini bir hayatı esas alıyordu. Bir kısım tekkelerde de tekke şeyhinin müderris olması isteniyordu (Kara 2011: 369). Fakat Hüsreviye'de buna dair herhangi bir işaret olmadığı gibi, şeyhin²⁴ burada daha ziyade imaretin yöneticisi rolünü üstlenmiş olduğu görülmektedir.²⁵

Tekke, aynı zamanda yolcuların ağırlandığı bir misafirhane vasfını taşıdığı için bir mutfakla donatılmıştı. Derviş ve misafirlere ücretsiz yemek servisi yapılan mutfaktan vakıf personeli de istifade ediyordu. Külliye içerisindeki bu mutfağa ilaveten erzak deposu olarak kullanılan bir kiler de bulunuyordu. Kiler için satın alınan gıda malzemelerinin giriş ve çıkışını kaydeden yani kilerin muhasebesini tutan bir kâtibi vardı.

Dışarıdan gelen misafirlerin binek hayvanları için ahır inşa edilmişti. Misafirlerin hayvanlarıyla ilgilenen bir kapıcı, vakıf bütçesinden aldığı muayyen bir ücret karşılığında ahırın sorumluluğunu üstlenmişti.

Her gün yemek ve tatlılar hazırlanan tekke mutfağında iki aşçı çalıştırılıyordu. Bunlardan biri usta, ötekisi ise onun yardımcısı konumundaydı. Çünkü her ikisine ödenen ücret aynı olmayıp usta olanı daha fazla alıyordu. Aşçılar yemeğin mutfaktan

23 Bu tür yapılarda ayin yerleriyle dervişlerin barınmasına ayrılan hücreler, Hüsreviye'de olduğu gibi, üstü açık bir avlunun çevresinde toplanmıştır. Hücrelerin önünde de insanları güneşten ve yağmurdan koruyan bir revak veya sundurma yer alıyordu (tekke-cami ve medresenin bir arada olduğu külliye örnekleri için bkz. Tanman- Parlak 2011: 375-376). Bundan başka, Osmanlı şehirlerinde medresesi olmayan tabhaneli veya zaviyeli camiler de vardı (bkz. Eyice 1963: 1-80; Acar 2013: 303-326).

24 Tekke şeyhine hizmetine karşılık olarak 1561 yılında günlük 2,5 akçe ücret ödeniyordu. Fakat bu miktar sonraki yıllarda artırılmıştır. Nitekim 1722 yılı başlarında tekke şeyhinin günlük ücretini 4 akçe olarak görmekteyiz (VGMA, *Hurufat Defteri 1085*: v. 44a). Bu artış, akçenin değer kaybetmesi ve fiyatların artmasıyla izah edilebilir.

25 İmaret yöneticisine de şeyh denilmekle (Ertuğ 2000: 220) birlikte, vakfiyede bunun tekke şeyhi olduğu açıkça vurgulanmıştır. Nitekim imaret şeyhi de, tekke şeyhi gibi imarete yapılan işlerin tamamına nezaret ederdi. İmaretin işlevi ise vâkıfın koyduğu şartlara göre, içinde bulunduğu külliye'nin çalışanlarına, mektep ve medrese talebelerine, tekke ve zaviye dervişlerine, yörenin fakirlerine, zengin ve fakir bütün yolculara parasız yemek vermektir (Yediyıldız 2012: 481).

tekkeye ve diğer yemek yenilen mekânlara taşınmasından sorumlu değildi. Bu iş nakib denilen iki görevliye havale edilmişti. Yine aşçılar tatlı ve yemeklerde kullanılan pirincin temizlenmesi yani taş, toprak ve benzeri şeylerden arındırılması işiyle ilgilenmiyorlardı. Bu iş de mutfakta görev yapan başka birine verilmişti.

Mutfağın yanı sıra tekkenin bir fırını da vardı ve burada ekmek pişiriliyordu. Fırında, biri usta, ötekisi de yardımcısı olmak üzere, iki kişi çalışıyordu. Fırın ve yemek pişirilen ocağın başlıca yakıtı olan odun muayyen bir depoya konuyor ve burası da bir kapıcı tarafından korunuyordu. Fırında her gün buğday unundan olmak üzere her biri 72 dirhem²⁶ ağırlığında 260 adet pide pişiriliyordu. Bu pideler de imaret çalışanlarına ve misafirlere ikram ediliyordu.

Yine dışarıdan gelen misafirlere ve imaret çalışanlarına verilmek üzere her gün 4 okka²⁷ (5 kg) tuz ve 14 rıt²⁸ (yaklaşık 32 kg) koyun eti kullanılmak suretiyle etli yemek ve çorba pişiriliyordu. Ramazan ayında buna 10 rıt (yaklaşık 23 kg) koyun eti daha ilave ediliyordu. Yılın her gününde muayyen miktarda pirinç kullanılmak suretiyle pirinç tatlısı yapılıyordu. Fakat yılın her Cuma gecesi ile Ramazan gecelerinde bunun miktarı arttırılarak iki katına çıkarılıyordu. Çünkü bu gün ve gecelerde tekkeye gelen misafirlerin sayısında bir hayli artış oluyordu.

Misafirler imaretin 13 hücrelerinde ağırlanıyordu. Her bir hücrede kalan misafirlere günlük iki tas yemek ile dört pide ikram ediliyor, her yemek kabına da belirli miktarda et konuyordu. İmarette vazife yapan 15 hademeye ise günlük 4 pide ile birlikte 4 kepçe yemek ve bir miktar et veriliyordu.

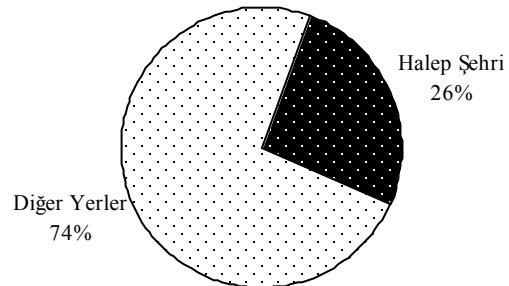
Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Hüsreviye Külliyesi şehir halkına ve şehre gelen misafirlere çok yönlü hizmet sunuyordu. Medresenin müderrisi aynı zamanda şehrin müftüsü olarak görev yaptığı için halkın karşılaştıkları muhtelif sorunları Hanefi mezhebine göre çözmeye çalışıyordu. Yine

şehrin ve imparatorluğun ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan kadrosunun yetişmesinde Hüsreviye de mühim bir rol üstlenmişti. Ayrıca külliyenin unsurları içerisinde yer alan kaysariyeler şehrin zengin ticari hayatına ayrı bir canlılık katıyordu. Halkın toplu ibadet ihtiyacını karşılayan ve şehrin en güzel ve en ihtişamlı yapılarından bir olan Hüsreviye, aynı zamanda halkın buluşma mekânlarından biri olarak da hizmet görüyordu. Bu yapı, Halep'te Osmanlı yaşam tarzının da ilk temsilcisiydi.

5. Vakfın Gelir Kaynakları ve 1550 Yılı Gelirleri

Hüsreviye Vakfı'nın gelir kaynakları hem vakfiyesinde hem de 1550 tarihli Halep Evkaf Defterinde ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre, vakfın en önemli gelir kaynaklarını ticaret hanları, kaysariyeler, ev, oda ve dükkân kiraları, tahıl değirmenleri, boyahaneler ve hamamlar ile bazı köy ve mezralardan sağlanan gelir kaynakları oluşturuyordu.²⁹ Bu kaynakların özellikleri, buldukları yerler ve 1550 yılındaki gelirleri aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

Evkaf Defterinde toplam olarak 43 gelir kaleminden bahsedilmektedir. Bunların her birinin yıllık geliri tek tek belirtilmiş, sadece Han-ı Cedîd yani Yeni Han olarak bilinen yerin yıllık gelirinden bahsedilmemiştir. Bunun da temel nedeni henüz işletmeye açılmamış olmasıdır.³⁰ Gelir getiren kaynakların vakfa sağladığı toplam menfaat ise 1550 yılında 198.459 akçeydi.

Grafik-1: Vakıf Gelirleri İçinde Halep Şehrinin Payı (1550)

26 Suriye'de ağırlık dirheminin değeri 3,14 gramdı. 19. yüzyılda Halep'te kullanılan ağırlık dirheminin değeri ise 3,167 gramdı. Hinz 1990: 5.

27 Okka, her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit olan 1,2828 kg ağırlığındaki Osmanlı ağırlık birimidir. Hinz 1990: 30; Kallek 2007: 338.

28 12. yüzyılda bir Halep rıtı 2,273 kg idi. Hinz 1990: 38.

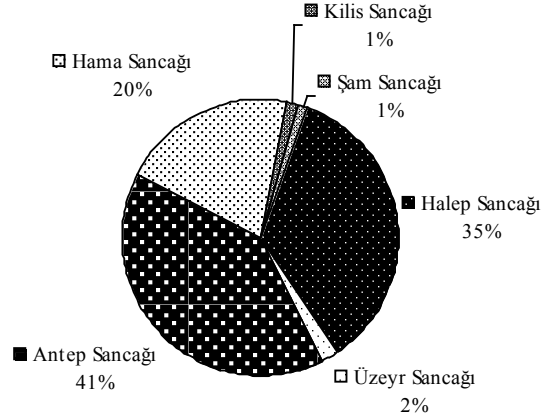
29 Gazzî'den derlenen bir vakıf malları listesi için bkz. Gause-Wirth 1984: 131-132. Bu listede, Halep şehrinde yer alan 22 kalem gelir kaynağı ile Antep, Menbic, Cebel-i Sem'ân, Antakya, Cebbûl, Hârim, Com ve A'zâz bölgelerindeki muhtelif kaynaklardan kısaca bahsedilmektedir.

30 "Hâliyâ binâ olundu", TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39b.

Grafik-1'den de anlaşılacağı üzere, vakfa gelir sağlayan kaynakların % 26'sı Halep şehrinde, kalan % 74'lük kısım ise başka yerlerden sağlanmıştır. Han-ı Cedîd'i de dâhil ettiğimizde şüphesiz bu oran Halep şehri lehine az da olsa artacaktır. Halep şehrinde yer alan gelir kalemlerini, muhtelif sayıdaki han, kaysariye, dükkân, hamam, oda, hücre ve evler ile cami yanındaki bir bahçe oluşturuyordu. Bunların ayrıntıları üzerinde ayrıca durulacaktır. Halep şehri dışında yer alan gelir kalemlerini ise genellikle köy ve mezra gelirleri ile değirmenler oluşturuyordu. Bunların önemli bir kısmı da yine Halep Sancağı dâhilinde bulunuyordu. Diğer gelir kalemleri ise sancağın merkez kazasına (Halep) bağlı Cebel-i Sem'ân ve Cebbûl nahiyeleri ile Harim ve Antakya kazaları, Gündüzlü kazasının Derbsâk nahiyesi,³¹ Antep (Gaziantep) Sancağı'nın Tell Bâşir nahiyesi, Kilis Sancağı'nın A'zâz ve Com nahiyeleri ile Antep, Hama ve Şam (Dimaşk) şehirlerinde yer alıyordu.

Grafik-2'de toplam vakıf gelirinin sancaklara göre dağılımı verilmiştir. Bu grafikten de anlaşılacağı üzere, vakfa en fazla gelir Antep Sancağı'ndan sağlanmıştır. Bu sancaktan sağlanan gelirin toplam vakıf geliri içindeki payı 1550 yılında % 41 civarındaydı. Bunun da önemli bir kısmını (takriben % 92'sini) Antep şehrindeki bir boyahaneden sağlanan 72.720 akçelik gelir oluşturuyordu. Boyahannenin dışında, Antep'te iki adet değirmenden vakfa gelir sağlanıyordu ki bunların da toplam miktarı 1550 yılında 5.400 akçeydi.

Vakfa en fazla gelir sağlanan ikinci idarî bölge ise Hüsreviye Külliyesi'nin de yer aldığı Halep Sancağı idi. Sancağın idari ve ekonomik merkezi olan Halep Şehri'nin yıllık gelir içindeki payı % 26, sancak genelinin (kırsal kesimle birlikte) payı ise % 35 idi. Halep şehrindeki gelir kalemlerini; bir hamam, bir bahçe, bir handan hisse, 2 kaysariye ve 107'den fazla dükkân ile 4 oda oluşturuyordu. Ayrıca sancakta yer alan bir köyün tamamı ile 5 köy ve mezradan hisse halinde gelir tahsis edildiği gibi, bir değirmenin geliri de vakfa bağlanmıştı.

Grafik-2: Vakıf Gelirlerinin Sancaklara Göre Dağılımı (1550)

Gelir payında dördüncü sırada yer alan Hama Sancağı'ndan sağlanan gelir miktarı, toplam gelirin % 20'sini oluşturuyordu. Buradaki gelir kaynakları da üç değirmenle bir bahçeden meydana geliyordu.

Hama'dan sonra toplam gelir içinde en fazla payı Üzeyr (Özer) Sancağı'na bağlı Derbsâk nahiyesinden sağlanan gelir oluşturuyordu. Bu nahiyede yer alan bir köy ile bir değirmenin geliri tamamen vakfa bağlanmıştı. Ayrıca başka bir köyden de hisse halinde gelir sağlanmıştı.

Bunlardan başka, Hüsreviye'ye Şam şehrinde yer alan bir bahçe ile Kilis Sancağı'nda yer alan iki mezra ve bir köyden de hisse halinde gelir sağlanmıştı. Fakat bunların toplam gelir içindeki payı oldukça düşük olup her birinin oranı % 1 civarındaydı.³²

5.1. Hanlar

Kervansaray olarak da adlandırılan hanlar, genellikle üstü açık, merkezinde ya bir çeşme ya da bir mescit bulunan geniş bir avlu etrafına yerleşmiş, büyük ve toptan ticaret için kullanılan iş merkezleriydi. Aynı zamanda belirli bir iş kolunda uzmanlaşabilen (Halep'teki Sabun Hanı gibi) hanların giriş katında tüccarların mallarını koyabilecekleri

³² Hüsreviye'nin 16. yüzyılın ortalarında oldukça zengin vakıfları olmakla birlikte 19. yüzyıla gelindiğinde bu özelliğini büyük ölçüde kaybettiği görülmektedir. Halep'te bulunan binalarının mühim bir kısmı harap olduğu gibi, kırsal alandaki gelirleri de tamamen yok olmuştur. Nitekim 1842 yılı başlarında vakfın sadece sekiz kalem gayrimenkulü bulunuyordu ki bunlar; bir kaysariye, bir han, bir hamam, bir adet dükkân, iki adet menzil ve bir adet zemin mukataası ile Antep'teki binalarından oluşuyordu. Bkz. BOA, *Evkaf 11687*: v. 24, s. 1.

³¹ İsmi Derbesâk olarak da telaffuz olunan Derbsâk Nahiyesi 1550 yılında Halep'e, 1558'de ise Özer adıyla da bilinen Üzeyr Sancağı'na bağlıydı. Bkz. Çakar 2011: 240; Çakar 2006: 38.

depolar ve bazen de bir ahır yer alırdı. Üst katta genellikle bir galeriye açılan küçük ve dikdörtgen biçiminde yatak odaları bulunurdu (Raymond 1995: 175).

Halep şehrinde yer alan Kına Hanı'nın 1/4 hissesi, Kurd Bey Hanı'nın ise tamamı Hüsrekiye Külliyesi'ne vakfedilmişti. Bunlardan Kına Hanı, adından da anlaşılacağı üzere, Halep'te kına ticaretinde uzmanlaşmış tüccarın kullandığı bir handı. Bu hanın 1550 yılında vakfa sağladığı gelir 1.680 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39a). Ayrıca, Kına Hanı'nın yanında bulunan dört adet dükkân da vakfa ait olup bunların da yıllık geliri 1550 yılında 480 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39a).

Kurd Bey Hanı ise Halep'in en görkemli hanlarından biri olup, 16. yüzyılın ortalarında yapılmıştır. İsmi Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurd Bey'den almıştır (Gazzî 1342: 120). Fakat 16. yüzyılda buna *Han-ı Cedîd* yani *Yeni Han* deniyordu (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39a). Ferâfire mahallesinde yer alan bu hanın alt katında 35, üst katında ise 54 mahzen vardı. Hana, biri kuzeyinde öteki de güneyinde olmak üzere iki kapıdan giriliyordu. Bu iki kapının arasında 17 dükkân bulunuyordu. Yine bunlardan ayrı beş dükkân ile kuzeydeki kapısından çıkarılmış iki ayrı dükkân daha vardı. Kuzeydeki kapıdan boyacılar tarafına gidiliyordu. Bu hanın güneyi Ödemiriye Mescidi, doğusu ve batısı yol, kuzeyi ise İbn Tuffâh adıyla bilinen meşhur birinin evi ile mahduttu (VGMA, *Defter 583*: 148).

Halep Evkaf Defterinde, Han-ı Cedîd adıyla bahsedilen Kurd Bey Hanı'nın 90 hücreden oluştuğu ve yeni inşa edildiği ifade edilmektedir (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b). Hanın 1550 yılı geliri de belirtilmediğine göre, bu tarihte henüz faaliyete geçmemiştir. Dolayısıyla Kurd Bey Hanı'nın 1540 yılında veya hemen öncesinde tamamlandığı görüşü (Sauvaget 1941: 215; Raymond 1995: 180) gerçeği yansıtmamaktadır. Bu han, muhtemelen Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra yaptırılmış olup, Kurd Bey adını da 1550 yılından sonra almıştır.

Kurd Bey Hanı geniş boyutlarıyla dikkat çekmektedir. Binaya girmeden önce, handaki kiracıların kullandığı kare biçimindeki küçük bir çarşıdan geçildikten sonra kubbeli bir sundurma ve çok güzel anıtsal bir girişle hanın geniş avlusuna ulaşılır. Avlunun ortasında büyük bir havuz yer alır. Giriş katının batı, kuzey ve doğu kenarlarındaki kemer altlarında depolar, güney tarafında da büyük bir

eyvan bulunmaktadır (Raymond 1995: 180). Vakfiyesinden anlaşıldığına göre, hanın kapısı dışında baytarların yani veteriner hekimlerin oturduğu dükkânlar vardı. Bu dükkânların batısı han, kuzeyi ahır, doğusu yol, güneyi ise han kapısının sahası ile mahduttu (VGMA, *Defter 583*: 148).

Bu iki handan başka vakfiyesinde, tamamen vakfa ait olduğu anlaşılan üçüncü bir handan söz edilmektedir. Muhtemelen Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra inşa edilen ve 1550 tarihli Evkaf Defterinde yer almayan bu han, Darû's-Sa'âde olarak adlandırılan sarayın yanında yer alıyordu. Bugün mevcut olmayan bu hanın, alt katında 40, üst katında da 55 olmak üzere, toplam 95 mahzeni ile ahır ve kapısının doğusunda dükkânları vardı. Bu hanın güneyi umumi yol, doğusu Hüsrev Paşa Camii, kuzeyi ise sarayın kapısıyla mahduttu. Yine bu hanın karşısında vakfa ait olan başka dükkânlar vardı (VGMA, *Defter 583*: 148). Gazzî de bu han ile ahır ve dükkânlardan bahsetmekte ve hanın ortasında bir avlu, avluda ise bir fiske ile mihraplı bir namaz mahallinin olduğunu ifade etmektedir (Gazzî 1342: 119).

5.2. Kaysariyeler

Kisariye, Kisariya ve Kasariye (Gaube-Wirth 1984: 159) adlarıyla da bilinen kaysariye; dükkân, imalathane ve depoları ihtiva eden binalar grubu olup, burada kumaş ve benzeri mallar satılırdı. Dokuma kaysariyeleri merkezdeki bir alanı çevreliyor ve genellikle bunların bir üst katı oluyordu. Tezgâhlar avluya ve galeriye açılan farklı sayıdaki odaya yerleştiriliyordu ki, bu odaların boyutları 19-49 metrekare arasında değişiyordu. Odalar iki kata paylaşılmıştı. Üstü açık merdivenlerden çıkılan üst katta, dokumacıların iplik açmak için kullandıkları geniş taraçalar vardı (Raymond 1995: 189-190).

Vakfiyesinde, Hüsrekiye Külliyesi gayrimenkulleri arasında üç kaysariyeden, 1550 tarihli Halep Evkaf Defterinde de iki kaysariyeden bahsedilmektedir. Gazzî ise sadece günümüzde *eş-Şûne* olarak bilinen bir kaysariyeden bahsetmektedir. Öyle anlaşılıyor ki üçüncü kaysariye Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra inşa edilmiştir ve bu üç kaysariyeden sadece bir tanesi günümüze kadar gelebilmiştir.

Kaysariyelerden ilkinin, alt katında 20, üst katında da 30 olmak üzere toplam 50 mahzeni vardı ve tamamı külliyyeye vakfedilmişti. Vakfiyede bu kaysariyenin yeri konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat hemen devamında, boyacıla-

ra mahsus dükkânlar ile fırın ve okçulara mahsus dükkânlardan bahsedilmesi (VGMA, *Defter 583*: 148), bu kaysariyenin Gazzî'nin bahsettiği eş-Şûne adlı kaysariye olduğuna işaret etmektedir (Gazzî 1342: 119). Saraçların güneyinde ve caminin doğu tarafında yer alan bu kaysariyenin civarında çok sayıda dükkân da vardı. On tanesi ok imal eden meslek grubuna ait olan bu dükkânların karşısında da on adet dükkân vardı. Ayrıca, boyacılar a ait dükkânlar, bir fırın ve on adet hücre ile saraçlara mahsus on dükkân daha vardı (VGMA, *Defter 583*: 148; Gazzî 1342: 119).

Halep Evkaf Defterinde, bu ilk kaysariyenin Darü's-Sa'âde yani saray civarında olduğu ifade edilmiştir. Fakat mahzen sayısı vakfiyede belirtilenden biraz azdır. Zira burada mahzen sayısı alt ve üst katında olmak üzere 43 adet olarak belirtilmiş, ayrıca 14 adet de dükkânının olduğu ifade edilmiştir. 1550 yılında kaysariye hücrelerinden 6.192 akçe, dükkânlarından da 1.680 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Eş-Şûne olarak da bilinen bu kaysariye, 1822'de meydana gelen bir deprem sırasında tamamen yıkılmış, 1882 yılında tek katlı olarak yeniden inşa edilmiştir. Burası daha sonra Suriye Turizm Bakanlığı tarafından restore edilerek geleneksel el sanatları çarşısı haline getirilmiştir (Omar Kalhusein 2011: 69).

Vakfiyede yeri belirtilmeyen ikinci kaysariyenin; alt katında 18, üst katında da 15 olmak üzere, toplam 33 mahzeni vardı.

Dârü's-Sa'âde kapısının kuzeyinde yer alan üçüncü vakıf kaysariyenin ise toplam olarak 29 mahzeni vardı ve bu mahzenlerin 14'ü alt katında, 15'i de üst katında yer alıyordu (VGMA, *Defter 583*: 148). Fakat Gazzî, bu iki kaysariyeden de bahsetmemiştir.

1550 tarihli Halep Evkaf Defteri'nde eş-Şûne haricinde bahsedilen ikinci kaysariye, Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde yer alıyordu ve 20 mahzeni bulunmaktaydı. Söz konusu bu defterde *Hüsreviye* adıyla ifade edilen bu kaysariyenin 1550 yılı kira geliri 2.880 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

5.3. Hamamlar

Kaynaklarda Hüsreviye Külliyesi'ne vakfedilmiş sadece bir hamamdan bahsedilmektedir. *Hammü's-Sitt* (Hatun Hamamı) adıyla bilinen bu hamam Halep Ulu Camii'nin batısında yer alıyordu.

Hamamın güneyi ve doğusu Tellele Âişe adıyla bilinen yer, kuzeyi Mehmed Paşa dükkânları, batısı da Mehmed Paşa Hanı ve umumi yol ile mahduttu (VGMA, *Defter 583*: 148). Hamamın yıllık kirası ise 1550 yılında 20.160 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39a). Yine Evkaf Defterinde bu hamamın Sûkû'l-Harrâtin olarak bilinen Çıkrıkçılar Çarşısı'nın yanında olduğu ifade edilmektedir. Omar Kalhusein, Hamamü's-Sitt'in yeni adını *Nehhasin Hamamı* olarak ifade etmektedir (Omar Kalhusein 2011: 71).

5.4. Değirmenler

Tahıl öğütmede kullanılan ve su kuvvetiyle çalışan değirmenlere Halep ve çevresinde "tâhûn" deniyordu. Bu bağlamda, Hüsreviye'ye vakfedilen gayrimenkuller arasında çok sayıda değirmenin varlığı görülmektedir. Bunlardan biri Halep Sancağı'nın Cebel-i Sem'ân Nahiyesi'ne bağlı Haylân köyünde yer alıyordu ve iki taş kapasiteyle çalışıyordu. Musa Bey Değirmeni olarak bilinen bu değirmenin yıllık geliri 1550 yılında 1.500 akçeydi.

Halep'ten başka, Antep Kazası'nda da iki adet vakıf değirmen bulunuyordu. Bunlardan biri Kilisecik köyü arazisinde ve Nûfer Nehri üzerinde kurulu olup yıllık geliri 1.000 akçe, Kilise veya Nûfer adlarıyla bilinen ikincisinin yıllık geliri de 4.400 akçeydi. Bu iki değirmenin yanı sıra vakfiyede, Antep kazasında ve Suruç Nehri üzerinde kurulu tam yıl kapasiteyle çalışan üçüncü bir değirmenden de bahsedilmektedir.

Hama Şehri'nde Hüsreviye'ye vakfedilmiş iki tane değirmen vardı. Âsi Nehri üzerinde kurulu bu değirmenlerden ilki Bâbü'l-Bahr³³ haricinde, ikincisi ise Bâbü'l-Humus dâhilinde bulunuyordu. 1550 yılında Bâbü'n-Nehr adıyla bilinen ilkinin 16.000 akçe, Kadı Debbûs Değirmeni adıyla bilinen ikincisinin de 4.000 akçe yıllık geliri vardı.

Halep, Antep ve Hama'da yer alan bu değirmenlerin haricinde Hüsreviye'ye vakfedilmiş iki değirmen daha vardı. Bunlardan biri Şeyzer Kasabası ile Ariz adlı köyün yakınında ve yine Âsi Nehri üzerinde kuruluydu. Üç taş kapasiteli olan bu değirmenin yıllık geliri 1550 yılında 16.666 akçeydi. Derbâk'a tabi Tell Cene köyünde bulunan ikinci vakıf değirmenin yıllık geliri ise aynı tarihte 200 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b-40a).

³³ Bâb, şehri çevreleyen sur kapılarından her biridir. Mesela Bâbü'n-Nehr (Nehir Kapısı) ve Bâbü'l-Humus (Humus Kapısı) 16. yüzyılda Hama şehrini çevreleyen sur kapıları idi. Bkz. Çakar 2005: 24.

5.5. Boyahane, Fırın ve Dükkânlar

Vakıf kayıtlarında, Hüsreviye'ye vakfedilmiş bir boyahaneden bahsedilmektedir. Kumaş, ipek ve benzeri şeylerin boyandığı bu boyahane Antep (Gaziantep) Şehri'nde bulunuyordu ve üç adet dükkânı ihtiva ediyordu. Boyahanenin yıllık geliri 1550 yılında 72.720 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 40a). Fakat bu gelir sonraki yıllarda azalmış ve 1574-75 yılında 50 bin akçeye inmiştir (Özdeğer 1988: 130). Bu azalış 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bunun temel nedeni ise vakıf yöneticilerinin Antep'te yeni boyahanelerin açılmasına ruhsat vermeleridir. Halbuki bundan önceki dönemlerde burada yeni boyahanelerin açılmasına izin verilmiyordu. Nitekim verilen izinler sebebiyle Antep'teki boyahanelerin sayısı hızla artarak 18. yüzyılın başlarında 63'e ulaşmıştır (Çınar 2000: 243; Çınar 2013: 44).

Öte yandan Hüsreviye'ye Halep şehrinde çok sayıda dükkân vakfedilmişti. Bu dükkânların altı tanesinde terziler, on tanesinde ok imalatçıları, on tanesinde saraçlar, 106 tanesinde de çeşitli esnaf grupları oturuyordu. Ayrıca bir fırıncı ile boyacı ve demircilerin oturduğu dükkânlar da vardı (VGMA, *Defter* 583: 148).

Külliye'nin Arapça vakfiyesinde, vakfın gayrimenkulleri arasında yer alan 114'ten fazla dükkândan bahsedilmektedir. 1550 tarihli Halep Evkaf Defterinde ise Halep Şehri'nde Hüsreviye'ye vakfedilmiş 103 adet dükkândan söz edilmektedir. Bu durumda, 11 adet dükkânın 1550-1560 yılları arasında yapıldığı veya satın alındığı söylenebilir.

Halep Evkaf Defterinde bahsedilen 103 adet dükkânın 4 tanesi Kına Hanı yanında, Vali el-Hacer adıyla bilinen birkaçı Kale Altı (Tahte'l-Kal'a) olarak bilinen yerde, 6 tanesi Halâviye Medresesi'nin yanında, 4 tanesi Bâbü'l-Cinan Çarşısı yanında, bozahane olarak kullanılan bir tanesi yine Kale Altı'nda, 6 tanesi Halep Kalesi yakınında, 12 tanesi Hüsreviye Camii kapısı civarında, 54 tanesi Saraçlar Çarşısı'nda, 15 tanesi Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde, 6 tanesi de Saraçlar'ın doğusunda yer alıyordu. Bütün bu dükkânlardan sağlanan yıllık kira geliri ise 1550 yılında 17.060 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39a-40a).

5.6. Ev, Ahır, Oda ve Hücreler

1550 tarihli Halep Evkaf Defterinde "dâr" olarak isimlendirilen 4 ayrı gayrimenkulden bahsedil-

mektedir. Oda olarak kullanıldığı anlaşılan bu yerlerden biri medresede görevli olan müderris tarafından kullanılıyordu ve yıllık kirası 720 akçeydi. Caminin batısında yer alan ve bu tarihte Nasuh adlı birinin elinde bulunan ikinci odanın yıllık kirası yine 720 akçe, caminin kuzeyinde bulunan üçüncü odanın yıllık kirası da 360 akçeydi. Dâr-ı Kör Salih adıyla meşhur olan dördüncü oda ise bu tarihte boştu ve belki oturulamayacak durumda olduğu için kimse tarafından kullanılmıyordu (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39b).

Öyle anlaşılıyor ki, 1550-1560 yılları arasında muhtelif işlerde kullanılmak üzere çok sayıda oda yapılarak Hüsreviye'ye vakfedilmiştir. Zira 1561 tarihli vakfiyede 27 adet odadan bahsedilmekte ve bunlardan 5 tanesinin müderrise tahsis edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca vakfedilen yerler arasında, bir yolla ayrılan iki ahır, odunluk ve muhtelif işler için kullanılan hücreler de bulunmaktaydı.

5.7. Köy ve Mezralar

Hüsreviye'ye vakfedilen gayrimenkuller arasında çok sayıda köy ve mezranın varlığı da görülmektedir. Bunların önemli bir kısmı Halep Sancağı'nda yer alırken bir kısmı da Kilis, Üzeyr ve Antep sancakları dâhilinde bulunuyordu.

Halep Kazası'na bağlı Cebbûl Nahiyesi'nin *Mellûha* adlı köyünde gelirden 2 feddân³⁴ hisse Hüsreviye'ye vakfedilmişti. Esasen bu köyün toplam 40 feddân arazisi vardı. Bunun en büyük kısmını oluşturan 30 feddânı mîrî yani devletin hissesi iken 4 feddânı Şihabiye Medresesi'ne, kalan 4 feddânı da Kalkasiye Medresesi'ne vakfedilmişti (BOA, *TD* 454: s. 173-174). Hüsreviye'ye vakfedilen iki feddânlık hisse 1536'da Hacı Muhammed bin Hacı Ahmed bin İsmail adında birinin mülkü iken (BOA, *TD* 397: s. 142) Hüsrev Paşa veya varisleri tarafından satın alınarak külliye'ye vakfedilmiştir. Hüsreviye Külliyesi'ne Melluhâ köyünden sağlanan yıllık gelir ise 1550 yılında 1.000 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39b).

34 Feddân, Mısır ve Suriye coğrafyasında kullanılan bir arazi ölçüm birimi olup 6.368 metrekarelik bir alanı göstermekteydi (Hinz 1990: 80). Şam Eyaleti Kanunnâmesi'nde ise bir "çift" yere, yani bir çift öküzle sürülebilen araziye feddân denildiği ifade edilmektedir (Akgündüz 1992: VII: 22-23). Bir köyün arazisi kaç feddân ise hisse taksimatı ona göre yapılırdı. Mesela, ekilebilir arazisi 10 feddân olan yerden yıllık 10 bin akçe vergi alınıyorsa, vakfa tahsis edilen hisse kaç feddân ise bu gelirden payı da o oranda olurdu.

Cebbül Nahiyesi'nde yer alan *Nevâil* adlı mezradan da 16 kırâtlık³⁵ bir hisse vakfa bağlanmıştır.³⁶ 1550 yılında bu mezradan Hüsreviye Vakfına 6/24 kırât hissenin karşılığı olarak 1.000 akçe gelir sağlanmıştır (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Yine Cebbül'a bağlı Dâmân köyünün tamamı Hüsreviye'ye vakfedilmişti. Bu köy 1536'da Sinan Bey'in mülkü (BOA, *TD 397*: s. 140) iken Hüsrev Paşa veya yakınları tarafından satın alınarak külliye vakfedilmiştir. Bu köyden vakfa sağlanan gelir miktarı ise 1550 yılında 1.600 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Halep Kazası'na bağlı Cebel-i Sem'ân Nahiyesi'nin *Kabtânü'l-Cebel* adlı köyünde 6,5 feddân hisse³⁷ Hüsreviye'ye vakfedilmişti. Bu hisse bundan önce Nasırî Muhammed b. Cemalî Nefis adlı birinin mülkü (BOA, *TD 397*: s. 89) iken yine Hüsrev Paşa veya varisleri tarafından satın alınarak vakfa bağlanmıştır. Kabtânü'l-Cebel'in toplam 20 feddân ekilebilir arazisi vardı ve kalan kısım devlet ve diğer hak sahipleri arasında hisseler halinde paylaşılmıştı (BOA, *TD 454*: s. 115-116). Bu köyden vakfa sağlanan yıllık gelir ise 1550 yılında 3.900 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Bunlardan başka, vakfiyesinde belirtilmeyen, fakat Halep Evkaf Defterinde ve 1550 tarihli Halep Mufassal Tahrir Defterinde yer alan Hârim'e bağlı *Keşf Uzbed* köyü³⁸ gelirinin 2,5 kırât hissesi ile köyün "el-öşr" olarak adlandırılan ikinci öşrü³⁹ Hüs-

reviye'ye vakfedilmişti (BOA, *TD 454*: s. 487-488). 1550 yılında Keşf Uzbed köyünün 2,5/24 kırât hissesi ile şer'î öşründen sağlanan toplam geliri 3.125 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b). Yine Hârim'de *Cisrû'l-Meksûr* adlı köyün ¼ hissesi Hüsreviye'ye vakfedilmişti ki 1550 yılında buradan vakfa sağlanan yıllık gelir 292 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Antakya Kazası nahiyelerinden olan Kuseyr'den de Hüsreviye vakfına gelir sağlanmıştır. Bu bağlamda, Kuseyr'in *Bekren*⁴⁰ adlı köyünün yarı hissesi ile şer'î öşrü vakfa verilmişti. Bunun yıllık geliri ise 1550 yılında 5 bin akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri*, no: 556, v. 39b).

Bugünkü Hatay coğrafyasında yer alan Gündüzlü Kazası'na tabi Derbsâk Nahiyesi'nin *İznid*⁴¹ adlı köyünün 4/24 kırât hissesi⁴² ve *Tell Cene*⁴³ köyünün tamamı,⁴⁴ Kilis Kazası'na bağlı *A'zâz* Nahiyesi'nde yer alan *Sülûsân-ı Kıblî* adlı mezranın 18/24 kırât⁴⁵ hissesi ile *Armudluca* adlı köyün 18/24 kırât hissesi, Com Nahiyesi'ne bağlı *Ayn Kalûs* mezrasının⁴⁶ yarı hissesi, Aynâtâb Sancağı'nın Tell Bâşir Nahiyesi'ne bağlı olup *Büğdüz* adıyla da bilinen *İstafân* mezrasının tamamı Hüsreviye'ye vakfedilmişti. 1550 yılında bunların ilkinden (İznid) 904, ikincisinden (Tell Cene) 2.800, üçüncüsünden (Sülûsân-ı Kıblî) 600, dördüncüsünden (Armudluca) 1.500, beşincisinden (Ayn Kâlûs) 500 ve altıncısından (Büğdüz) da 1.500 akçe vakfa gelir sağlanmıştır (TKA, *Evkaf Defteri 556*: v. 39b).

Yukarıda bahsedilen gelir kalemlerinden başka, vakfiyesinde mevcut olup Halep Evkaf Defterinde zikredilmeyen yerler de vardı. Mesela Antep Kazası'nda *Eğercinik* adlı mezra arazisinin 8/24 kırât hissesi ile yine Antep Kazası'nda *Alanük* adlı köyün 4/24 kırât hissesi Hüsreviye'ye vakfedilmiş gelir

35 Kırât, gelir taksimatında kullanılan bir ölçü birimi olup Şam Eyaleti Kanunnâmesi'nde şu şekilde tarif edilmektedir: "Kırât, bir kanun-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmi dört kırâtdır, yirmidört hisse farz edüb taksim iderler." (Akgündüz 1992: VII: 22). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, ekilebilir arazisine bakılmaksızın köy veya mezranın tamamı 24 kırât kabul edilir ve hisseler de buna göre belirlenirdi.

36 Bu hisse, 1536'da Şeyh Muhammed bin Ahmed b. Hatîbü'l-Kal'a'nın mülküydü (bkz. BOA, *TD 397*: s. 149). Bu tarihten sonra Hüsrev Paşa veya yakınları tarafından satın alınarak Hüsreviye'ye vakfedilmiştir.

37 Vakfiyesinde 6 feddân olarak yazılmıştır (VGMA, *Defter 583*: s. 149). Fakat doğrusu 6,5 feddândır. Çünkü hem evkaf hem de mufassal tahrir defterinde 6,5 feddân olarak ifade edilmiştir. Bkz. BOA, *TD 454*: s. 116.

38 Bu tarihte bahse konu olan köy Hârim kazası nahiyelerinden olan Halka'ya tabiydi.

39 Halep'te, vergisi genellikle vakıf ve mülklere tahsis edilen köy ve mezralardan elde edilen toprak mahsulüne "malikâne", yine bu yerlerdeki mahsulden devlet adına ayrılan hisse ile reayadan tahsil edilen örfi vergilere (rûsûm-ı örfiye) ise divânî denirdi (Malikâne-Divânî Sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barkan 1980: 151-208; Venzke 1986: 451-469; Çakar 2003: 225-230). Malikâne-Divânî sistemin uygulandığı yerlerde, vakıf ve mülk sahiplerinden devlet hesabına "el-öşr" adıyla şer'î bir vergi alınırdı. Fakat Haremeyn yani Mekte ve Medine vakıfları ile "serbest" statüde olan vakıflardan bu ikinci öşür alınmazdı.

40 Vakfiyede Barken adıyla yazılmıştır. Bkz. VGMA, *Defter 583*: s. 149.

41 Vakfiyede İznidük adıyla yazılmıştır. VGMA, *Defter 583*: s. 149.

42 1536'da Yunus b. Hacı Mahmud ibn-i Neccâr'ın mülkü olan 12 kırâtta 4 kıratı vakıf için satın alınmıştır. Bkz. BOA, *TD 397*: s. 272.

43 Vakfiyede Karyetü'l-Lecen olarak yazılmıştır. VGMA, *Defter 583*: s. 149.

44 Bu köy, 1536'da Gündüz oğullarından Hüseyin b. Ahmed b. Osman ile Fatma bint-i Muhammed'in iki eşit hisse halinde mülkü iken (bkz. BOA, *TD 397*: s. 267) Hüsrev Paşa veya varisleri tarafından satın alınarak külliye vakfedilmiştir.

45 Vakfiyede 21 kırât olarak yazılmıştır. VGMA, *Defter 583*: s. 149.

46 Vakfiyede karye yani köy olarak yazılmıştır. VGMA, *Defter 583*: s. 149.

kalemleri (VGMA, *Defter* 583: s. 150) olup, bunlar 1550 yılından sonra vakfedildikleri için Halep Evkaf Defterinde yer almamaktadır.

5.8. Bostan ve Bahçeler

Hüsreviye'ye vakfedilenler arasında iki tane bostanın olduğunu görmekteyiz. "Bûstânü'z-zevr"⁴⁷ olarak ifade olunan bu bostanlardan biri Hilâlî adını taşıyordu ve Hama Sancağı'nın Keferâ adlı köyünde yer alıyordu. Buradaki bostandan vakfa sağlanan yıllık gelir 1550 yılında 4 bin akçeydi. Şam'da bulunan bir bostanın ise yarı hissesi vakfa aitti ve yıllık getirisi 1550 yılında 2.400 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 40a).

Bu bostanlardan başka, Hüsrev Paşa Camii'nin güney tarafında küçük bir vakıf bahçe bulunuyordu. Bu küçük bahçenin de vakfa sağladığı yıllık kazanç 1550 yılında 400 akçeydi (TKA, *Evkaf Defteri* 556: v. 39b).

6. Vakfın Yıllık Giderleri

Vakfın gider kalemlerinin neler olduğu hususunda sadece 1561 tarihli vakfiyeden bilgi edinmek mümkündür. Çünkü 1550 tarihli Halep Evkaf Defterinde vakfın giderleri hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca Gazzî'nin, eserinde bahsettiği (Gazzî 1342: 120-124) 1566 tarihli vakfiyedeki harcama kalemleri de 1561 tarihli vakfiye ile paralellik göstermektedir.

Tablo-1'den de anlaşılacağı üzere, 1561 yılında Hüsrev Paşa Vakfı kapsamında cami, tekke ve medresedeki din ve eğitim hizmetleri ile mutfak ve temizlik işlerinde istihdam edilmiş toplam 67 personel vazife yapıyordu.⁴⁸ Bunlara vakıf gelirinden günlük 133 akçe ücret takdir edilmişti.⁴⁹ Ayrıca, vakfı kuran Hüsrev Paşa'nın yakınlarına da

günlük 50 akçe maaş bağlanmıştı. Bu durumda vakıftan nasiplenen vâkıfın ailesi ve yakınları ile vakıf personeline yıllık olarak 75.880 akçe harcanıyordu. Bundan başka, hamaliye ve aydınlatma işleri ile yemek ve tatlı için yapılan günlük harcamalar da önemli yekûn tutmaktaydı. Fakat bunlar için yapılacak çoğu harcamaların miktarı açık olarak ifade edilmediği için, bu çeşit harcamaları ayrı ayrı rakamlara dökmek de mümkün olmamaktadır.

Arapça vakfiyede öncelikle tevliyet görevinden bahsedilmektedir. Zira bu görevi elinde tutan mütevellî vakfın yönetiminden ve harcamalarından sorumluydu. Vakfı kuran, tabii olarak bu görevi öncelikle kendisine tevdi etmişti. Kendisinden sonra ise evlâdının, sonra da evlâdı evlâdının ve zürriyetinin en erginine vasiyet etmiştir. Şayet bunlardan hiç kimse kalmaz ve vâkıfın nesli tükenirse, tevliyet vazifesi, vakıf kurucusunun azat olunmuş kölelerinin evladına veya zürriyetine mensup evladından reşit ve sâlih olanına verilecektir. Şayet bunlardan da hiç kimse kalmamış ise, Halep Kadısı'nın tercihiyle, rağbet eden güvenilir kimseler arasından biri tayin edilecektir. Dolayısıyla, her ne kadar bir hayrat vakıf özelliğini taşısa da, mütevellinin atanmasında öncelikle vâkıfın evlat ve yakınları gözetilmiştir.⁵⁰ Zira bu sayede evladına ve yakınlarına iş imkânı sağlanmıştır.⁵¹ Esasen bu tür "yarı ailevî vakıflar"⁵² sadece Hüsreviye Külliyesi'nde değil aynı zamanda Halep'te Osmanlı döneminde kurulan diğer vakıflarda da görülen bir durumdur. Nitekim 16. yüzyılda kurulan *Behram*

47 Bustân (bostan), Arapçada bahçe manasında da kullanılmaktadır. *Zevr* (çoğulu *ezvâr*) kelimesi ise "eğimli" veya "çarpık" manasında kullanılmakla birlikte (bkz. Wehr 1976: 386), burada, *nâ'ûra* denilen su dolabı ile sulanan bahçe veya bostanı ifade etmektedir. Zira Hama Sancağı Kanunnâmesi'nde; "Ve livâ-i mezbûrede vâkı' olan ezvârın Defter-i 'Atikde kasmeleri ta'yîn olunmamağla dîmos olmayub icâreye verilüb nâ'ûraları zirâ'at eyleyen re'âyâ ile müste'cirler arasında dâimâ nizâ'dan hâlî olmayub... nâ'ûra âharın ve arz gayrın olduğu takdirce..." denilmektedir. Bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII: 609.

48 Yine Halep'teki Behram Paşa vakfından faydalanan personel sayısı, idarecilerle birlikte 62 kişiye ulaşıyordu (bkz. Erdoğan 2010: 13). Dolayısıyla bu rakamlar, vakıfların Halep'in sosyal ve iktisadî hayatına olan katkısını açıklaması açısından oldukça önemlidir.

49 Vakıf personelinin maaşı günlük (yevmiye) hesabı üzerinden tayin ediliyordu.

50 Şayet aileden olan kişi mütevellî olarak vakfın idaresini yapabilecek olgunlukta değil ise kadının arzıyla yerine bir kaymakam tayin edilirdi. Mesela 1760 yılında Hüsreviye'nin nezâret ve tevliyeti evlâdı vâkıftan olan Muhammed'e intikal etmiştir. Fakat bu şahıs vakfın yönetimini üstlenemeyecek kadar küçük yaşta idi. Bundan dolayı kadının teklifiyle, olgunluk yaşına erişinceye kadar, akrabadan olan Muhammed Esad'ın onun yerine vekâlet etmesi uygun görülmüştür. Bkz. BOA, *Cevdet Evkaf*: 29167.

51 Mütevellinin, vakfın Halep dışındaki gelirlerini yönetmek üzere tayin ettiği vekilleri vardı. Mesela 18. yüzyılın başlarında vakfın mütevellisi evlâdı vâkıftan olan Yahya Ağa idi. Yahya Ağa, Antep'teki işlerini yürütmesi amacıyla el-Hac Mehmed b. el-Hac İbrahim ve İbrahim Efendi adlı kimseleri kendisine vekil olarak tayin etmiştir. 1741 yılında ise vekillik görevi şehrin önde gelen simalarından olan Kethüdâzâde Mehmed Ağa b. Ömer Ağa'ya verilmiştir. Çınar 2000: 245.

52 Memlûk Devleti'nde vakıf kurucuları, artan vakıf gelirinin yeni yatırımlara dönüştürülmesinin zorunlu sayılmadığı ilkesini benimsemiş, bu gelirlerin kendilerine ve nesillerine ait olması şartını koymaya başlamışlardır. Böylece Mısır ve Suriye'de ortaya çıkan yarı ailevî/yarı müşterek vakıflar sayesinde, aileler yaptıkları hayratla birlikte, kendileri için de dokunulmaz sürekli gelir kaynakları elde etmişlerdir (Yediyıldız 2012: 485).

Paşa Vakfı ile 17. yüzyılda kurulan *Şaban Ağa Vakfı* ve 18. yüzyılda kurulan *Vezir Osman Paşa Vakfı* özellikle yöneticilerin tayini hususunda Hüsreviye ile benzerlik gösteren vakıflardır⁵³.

Tablo-1: Hüsrev Paşa Vakfı Personeli (1561)

<i>Vakıf Personeli</i>	<i>Sayısı</i>	<i>Günlük Maaşı (Akçe)</i>
Mütevelli	1	12,5
Müderris	1	25
Talebe	8	8
Hatip	1	2,5
İmam	2	4,5
Kurrâ	25	37,5
Müezzin	4	8,5
Mu'arrif	1	1
Kâtip	1	4
Kilerci Kâtibi	1	2
Ferrâş	2	3
Tütsü yakan	1	0,5
Kapıcı (Bevvâb)	3	3
Câbi	4	6,5
Mu'arrifü'l-eczâ	1	1
Kilerci	1	2
Meremmetci	1	1
Aşçı	2	2,5
Nakîb	1	0,5
Ekmekçi	2	2
Muslukçu	3	3
Şeyh	1	2,5
Toplam	67	133

Arapça vakfiyesinde anlatıldığı şekliyle⁵⁴; mütevelli olan şahıs, vakfın mahsûlünü toplatacak ve vakfın aşağıda belirtilen masraf ve hayır işleri için sarf edecektir.

- Vakfın gelirinden vâkıfın evladına günlük elli kıta (akçe) harcanacak, onlardan sonra -ev-

53 Bu benzerlikler hususunda bkz. Erdoğan 2010: 11-12; Adalıoğlu 2011: 61; Bayrak (Ferlibaş) 2010: 44-45.

54 VGMA, *Defter 583*: s. 148-150. Tercümesi için bkz. VGMA, *Defter 2114*: s. 510-521.

lâd-ı bütûn⁵⁵ hariç olarak- evlâd-ı zuhûrdan⁵⁶ olmak şartıyla evladına, sonra evladının evladına, sonra zürriyetinden olan torunlarına, yukarıda belirtilen üslûp üzere sarf edilecek ve evlâd-ı zuhûrun ve zürriyetinin inkırazından sonra evlâd-ı bütûnden ve onların evladından ve zikrolunan azatlı kölelerinden ve onların evladı evladından ve torunlarından mevcut olana sarf edilecek, bunların da inkırazı yani neslinin tamamen sona ermesi durumunda zikrolunan meblağ, vakfın cihetinin masrafına sarf edilecektir.

- Vakfın mütevellisine günlük 12,5 kıta (akçe) ödenecektir.
- Medresenin, Hanefi mezhebinden olması kaydıyla, müderrisine günlük 25 kıta harcanacak.⁵⁷
- Sekiz talebeye günlük 8 kıta harcanacak. Bu meblağ, mevcut talebelerden sonra bu defa yeni gelen talebeler için sarf edilecektir.
- İlim ehlinde olup hitabet vazifesini icra edenlere günlük 2,5 kıta harcanacak.
- Yine ilim ehli olup camide akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldıran imama günlük 2,5 kıta; öğlen ve ikindi namazlarını kıldıran imama ise 2 kıta harcanacak.
- On nefer kurrâyaya camide Kur'an okumaları karşılığında günlük 15 Osmanlı dirhemi harcanacak (Gazzî 1342: 120-124).
- Beş vakitte ezan ve kamet vazifelerini ifa eden dört müezzine günlük 8,5 kıta harcanacak; bunun 2,5 kıtası reislerine, her birine ikişer kıta olmak üzere, kalanı da diğer üç müezzine dağıtılacak.⁵⁸
- Surelerin kıraatinden sonra dua eden mu'arri- fe günlük bir kıta harcanacak.

55 Bir kimsenin kız çocuklarının erkek ve kız çocukları. Devellioğlu 1988: 289.

56 Bir adamın öz erkek ve kız çocuklarıyla erkek evlâdının erkek ve kız çocukları. Devellioğlu 1988: 289.

57 Müderrisin maaşına sonraki yıllarda zam yapılarak 50 akçeye çıkarılmıştır. Hatta 1582 yılına gelindiğinde Seyyid Mustafa b. Seyyid Ali'nin yevmiyesi, mütevellisinin itirazına rağmen, berat-ı hümayunla 70 akçeye çıkarılmıştır. Kabacık 2013: 232.

58 Gazzî, on kişiden oluşan kurrâyaya 11 Osmanlı dirhemi verildiğini, bunun iki dirhemini reislerine, kalan 9 dirhemini de 9 kişiye dağıtıldığını ve bunların Cuma namazından önce bilinen usûlde Kur'an-ı Kerim'den hatim indirdiklerini ifade etmektedir. Bkz. Gazzî 1342: 121.

- Vakfın mahsûlünü tahrire mübaşeret eden kâtime günlük 4 kıta harcanacak.
- Caminin süpürülmesi, ışıklandırılması, sergisi ve benzeri işlere mübaşeret eden iki kişiye günlük 3 kıta harcanacak.
- Her yıl 880 rıtl⁵⁹ zeytinyağı alımı için ihtiyaç duyulan meblağ harcanacak.⁶⁰
- Her yıl ışıklandırma, hasır, sergi ve kürsü masrafları ile mihrabın iki tarafına konacak iki adet balmumu alımı için ihtiyaç duyulan meblağ harcanacak.
- Camide tütsü (buhûr) yakan görevliye günlük yarım kıta harcanacak.
- Caminin kapıcısına (bevâb) günlük bir kıta harcanacak.
- Dört nefer câbiye (tahsildar) günlük 6,5 kıta harcanacak. Bunların ikisi vakfın kırsal kesimdeki yani köy ve mezralarda bulunan gelirlerini toplayacak ve her biri 1,5 kıta alacak, birisi de ev, han ve dükkânlar gibi üstü kapalı olan yerlerin kirasını toplayacak ve hizmetine karşılık olarak günlük 2 kıta alacak. Dördüncüsü ise câbilerin kâtime olarak vazife yapacak ve günlük 1,5 kıta alacak (Gazzî 1342: 121).
- Her gün camide Kur'an'dan sureler okuyan 15 kişiye 22,5 Osmanlı dirhemi eşit şekilde harcanacak. Okuyan şahıslara cüzleri dağıtan görevliye ise günlük bir kıta verilecek.⁶¹
- Tekke kilerinin kâtimeliğini yapana günlük iki kıta harcanacak.
- Tekke ahır kapıcısına günlük bir kıta harcanacak.⁶²
- Vakfın meremmetcisine yani tamir gerektiren işlerine bakan görevliye günlük bir kıta harcanacak.
- Cami abdesthanesi ve iki hanın musluklarından sorumlu olan üç kişinin her birine günlük bir akçe harcanacak.
- Vakfın tekkesine şeyh olan zata günlük 2,5 kıta harcanacak.
- Tekkenin kilercisi ve mutfağına günlük 2 kıta harcanacak.
- İki aççıya günlük 2,5 kıta harcanacak.⁶³
- Yemekleri mutfaktan taşıyan iki nakîbe günlük yarım kıta harcanacak.
- Pirinci temizleyen kimseye günlük yarım kıta verilecek.
- Tekkenin ekmeğini yapan iki ekmekçiye günlük iki kıta verilecek.⁶⁴
- Odun deposu bekçisine (kapıcısı) günlük bir kıta ödenecek.
- Her gün buğday unundan her biri 72 dirhem ağırlığında 260 pide pişirilecek.
- Odun için dört hamal parası harcanacak ve her bir hamala 2,5 kıta verilecek.
- Her gün 4 okka tuz ile 14 rıtl koyun eti, Ramazan gecelerinde de 10 rıtl koyun eti harcanacak ve bu vezinler zamanın câri vezinleri olacak. Ayrıca bu etten yılın günleri adedi kadar da çorba pişirilecek.
- Her gün hamal yükünden 4 yük odun sarf edilecek.⁶⁵ Ayrıca, baharat gibi yemeği lezzetlendiren şeylere de iki kıta harcanacak.
- Her Cuma ve Ramazan gecesinde, beldede carî olan vezinle 10 rıtl pirinç harcanıp tatlı yapılacaktır.
- Her gece 5 rıtl pirinç harcanıp pirinç tatlısı yapılarak günlük 2 kıta harcanacak.
- İmaretin hücrelerinden 13 hücreye gelen misafirlere her bir hücreye iki tas yemek, dört pide ve et sarf edilecek ve her tasa bir kıta et konacak.
- 15 hademeye 4 pide, 4 kepeç yemek ve iki kıta et sarf edilecek ve zikrolunan masraflardan sonra vakfın malı ve mahsûlünden artandan caminin mühimmatına, bakiyesi cihât ve müsakkâfâtına (han, ev, dükkân) yüz adet

59 12. yüzyılda bir Halep rıtlı 2,273 kg idi. Hinz 1990: 38.

60 Gazzî, bunu 180 rıtl olarak ifade etmiştir. Gazzî 1342: 121.

61 Gazzî, vakfiyeden farklı olarak 15 kişiye 12 dirhem verildiğini ve bunların bilinen metotla Kur'an'dan cüz okuyarak hatim indirdiklerini, cüzleri dağıtan kişi aynı zamanda hatimin yapıp yapılmadığını da kontrol ettiğini ve görevini yerine getirmeyen hafızın ismi altına nokta koyarak işaretlediğini de ifade etmektedir. Gazzî 1342: 122.

62 Gazzî, bunu iki kıta olarak göstermiştir. Gazzî 1342: 122.

63 Gazzî, bu açılardan birini usta diğerini de yardımcısı olarak zikretmekte ve bunlardan ilkinde 1,5 kıta, ikincisine de bir kıta verildiğini ifade etmektedir. Gazzî 1342: 122.

64 Gazzî, bunlardan usta olanına 1,5 kıta, yardımcısına da yarım kıta verildiğini ifade etmektedir. Gazzî 1342: 122.

65 Her gün eşek yükünden 4 yük odun sarfedilecek ve her yüke 1,5 kıta sarf edilecek. Gazzî 1342: 121.

dinar-ı sultanı⁶⁶ altın sarf edilecek ve bu meblağ yeterli gelmezse ihtiyaç duyulan miktar bahsedilen fukaranın cümlesinin ulufesinden alınacaktır.

- Vakıf malı fazlasından, 20 kişiye 20 Osmanlı dirhemi sarf edilecek. Bunlardan 10'u Kur'an'dan müyesser olanı okuyacak, diğer 10'u ise yine Kur'an'dan müyesser olanı okuyacak, sevabını da Kurt Bey'in validesi Şahihûbân bint-i Şadi Paşa'ya hediye edecektir.

19. yüzyılın ortalarına doğru, vakfın gelirlerindeki azalmaya paralel olarak gider kalemlerinde de önemli farklılıklar meydana gelmiştir. Gider kalemlerinin çoğu ortadan kalkmış, sadece 5 kişiye vakıftan maaş ödenmiştir. Mesela 1842 yılı muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre; toplam 3.602 guruş olan vakıf gelirlerinden 240 guruş müftüye, 96 guruş Gürânîzâde ismiyle bilinen birine, 36 guruş Şeyh Abdurrahman Şerabânî'ye, 36 guruş muvakkit olana, 500 guruş da vakfın kaymakamına yıllık maaş olarak ödenmiştir (BOA, *Evkaf 11687*: v. 24, s. 1).

Sonuç

Hüsreviye Külliyesi, Halep'te Osmanlı mimari tarzında inşa edilen ilk yapı özelliğini taşımaktadır. Halep yöneticilerinden olan Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan bu eser, bir cami ve bir medrese ile etrafındaki çarşı, ahır, mutfak ve tekkeden meydana geliyordu. Mimar Sinan'ın ilk eserlerinden biri olarak kabul edilen Hüsreviye, bazı yapılarını kaybetmekle birlikte, cami ve medrese binasıyla zamanımıza kadar ulaşmayı başarmıştır.

Hüsreviye, Halep'te Osmanlı yaşam tarzının da ilk numunesidir. Bu camide Hanefi mezhebine göre vakit namazları kılınıyor, medresesinde de yine Hanefi mezhebinden olan bir müderris tarafından sekiz talebeye ders veriliyordu. Bu müderris, aynı zamanda Halep Müftüsü olarak görev yapıyordu. Dolayısıyla Halep ve çevresinde cereyan eden meselelerin çözümünde Hüsrev Paşa Medresesi müderrisi de söz sahibiydi.

Bu külliyeinin çeşitli unsurlarında çalışan çok sayıda personel vakıftan aldığı maaş sayesinde geçimini sağlıyordu. Bu bağlamda, külliyeinin cami, medrese, tekke ve mutfak işlerinde çalışan toplam 67

personeli vardı. Bu personelin her birini 5 nüfuslu bir ailenin reisi olarak kabul ettiğimizde, Halep şehrinde Hüsreviye vakfından toplam olarak 335 kişinin nasiplendiğini söyleyebiliriz. Yine Hüsreviye vakfı sayesinde mum ve hasır işleriyle uğraşan esnaf ve zanaatkârdan mutfakta pişen et, pirinç, hububat ve bakliyatın teminine kadar birçok esnaf ve zanaatkârdan alışveriş yapılmak suretiyle şehrin sosyal ve ekonomik hayatına önemli katkı sağlandığı gibi, nakliye gerektiren işlerde hamallardan, odun temininde de odunculardan faydalanılmak suretiyle şehrin iş hayatına önemli katkı sağlanıyordu.

Öte yandan hangi tarikata bağlı olduğu pek de önemli olmayan tekkenin mutfağında yoksullar, dervişler, misafirler ve vakıf personeli için her gün yemek pişiriliyordu. Müslümanlar tarafından kutsal sayılan Cuma ve Ramazan gecelerinde oldukça kalabalıklaşan misafirler için daha fazla ikramda bulunuluyordu. Tekkede bir şeyhin nezaretinde muhtemelen dini sohbet ve zikir merasimleri de düzenleniyordu. Camisinde vakit, Cuma ve sair namazlar kılınıyor, avlusunda ve oturma mahallerinde sıcak sohbetler ediliyordu. Dolayısıyla şehir halkının maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Hüsreviye Külliyesi önemli bir kompleks yapı olarak hizmet veriyordu.

Hüsreviye Külliyesi, bundan sonra Halep'te inşa edilen cami merkezli büyük yapıların da öncüsü olmuştur. Zira çok geçmeden Âdiliye, İbrahim Hanzade Mehmed Paşa ve İpsir Paşa gibi külliyeler de Halep'in sosyal ve ekonomik hayatı içerisinde yerini almıştır.

Hüsrev Paşa Vakfı'nın yönetimi, kurucusunun şartı gereği, vâkıfın evlâtları elinde bulunuyordu. Vakıf gayrimenkullerinin önemli bir bölümü Halep şehri dışındaki yerlerde bulunduğu için bunların tek bir merkezden kontrolü de oldukça zordu. Mütevelli olanlar Antep, Hama, Şam, Kilis ve Üzeyr sancaklarında yer alan gayrimenkul kiralılarının toplanması için kendilerine vekiller tayin etmişlerdi. Ayrıca mütevellinin aileden olması şartı, çocuk yaşta aile mensuplarının mütevelli olmasına yol açmıştı. Fakat bunların yöneticilik ehliyetine sahip olmaları sebebiyle, olgunluk yaşına erişinceye kadar yerlerine vekil atanmasına sebep olmuştur. Bütün bunlar yönetimde tabii olarak bir acziyetin ve otorite boşluğunun oluşmasına fırsat tanımıştır. Nitekim vakıf gelirlerinin azalmasıyla sonuçlanan bu gelişmeler vakfın işleyişini de olumsuz yönde

66 Ortaçağda klasik altın dinarın ağırlığı 4,233 gramdı. Hinz 1990: 2.

etkilemiş ve temel işlevi olan eğitim-öğretim faaliyetleri uzun bir müddet yürütülemez duruma gelmiş ve zamanla birçok binası bakımsızlıktan harap olmuştur.

Cami ve medrese, bugün Hüsreviye Külliyesi'nden geriye kalan en önemli unsurlardır. Bunların günümüze ulaşmasında Suriye yönetiminin önemli katkısı olmuştur. Medrese halen modern metotlarla

eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmekte ve Halep halkına hizmet vermeye devam etmektedir. Hüsrev Paşa'nın şahsında Osmanlı hatırasını yaşatan bu güzide okul, halen şehirde "Halep'in Ezheri" olarak bilinmektedir. Osmanlı mimari tarzının Halep'teki ilk örneği olan Hüsrev Paşa Camii de yine bütün ihtişamıyla ibadete açık bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

397 ve 454 numaralı Halep Sancağı Tahrir Defterleri

Cevdet Evkaf: 29167

Evkaf Defteri: 11687

1.2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA)

556 numaralı Halep Evkaf Defteri

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

583 numaralı vakfiye defteri

2114 numaralı vakfiye tercüme defteri.

Hurufat Defteri 1083, 1085, 1094, 1100, 1139, 1140, 1143.

1.4. Basılı Arşiv Vesikaları

Topkapı Sarayı Arşivi, *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayına Haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul, 2002.

2. Kaynak Eserler

BOSTAN, *Kitâb-ı Gazavât-ı Sultân Süleyman*, Türkçe yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 3317.

GAZZÎ (Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî) (1342/1923), *Kitâbu Nehri'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, II, Haleb.

GAZZÎ (Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî) (1345/1926), *Kitâbu Nehri'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, III, Haleb.

MEHMED SÜREYYA (1996), *Sicill-i Osmanî*, II, (Yayına Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

MUHAMMED Bin TÛLÛN es-Sâlihî ed-Dimaşkî (1984), *İ'lâmü'l-verâ bimen vulliyê nâiben mine'l-etrâk bi-Dimaşki'ş-Şam el-Kübrâ*, (tahk. Muhammed Ahmed Duhman), 3. baskı, Dimaşk.

Tevârih-i Feth-i Mısır ve Hükkâmuhu, Türkçe yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, no: 2146.

3. Seyahatnameler

EVLYÂ ÇELEBİ b. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ (2005), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), 9, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

4. Araştırma ve İncelemeler

ACAR, Türkan (2013). "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, s. 303-326.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2011). "XVII. Yüzyıl Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Şaban Ağa Külliyesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, s. 59-80.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994). "Dede Cöngi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, s. 76.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, V, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII, İstanbul.

AKGÜNDÜZ (1998). Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean Louis (1980). "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-î İstimâllerine Dair Bir Rapor", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920). "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi", Tebliğler, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 11-13 Temmuz 1977*, ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, s. 75-93.

BARKAN, Ömer Lütfi (1980). "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-divânî sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, s. 151-208.

BAYRAK (FERİBAŞ), Meral (2010). "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 22, İstanbul, s. 27-84.

16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsrekiye Külliyesi

- BAYRAKTAR, Hilmi (2004). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ.
- BEYAZIT, Yasemin (2013). "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *Turkish Studies*, 5/1, s. 39-69.
- BULDUK, Abdulgani Fahri (2007). *Diyarbakır Valileri*, (Hazırlayanlar: Eyyup Tanrıverdi, Ahmet Taşğın), Ankara.
- ÇAKAR, Enver (2003). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Elazığ, s. 357-361.
- ÇAKAR, Enver (2003). *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ.
- ÇAKAR, Enver (2006). *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ.
- ÇAKAR, Enver (2001). "313 Numaralı Timar Ruznâme Defteri ve Bu Defterde Halep Vilâyeti ile İlgili Bazı Tespitler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, Elazığ, s. 240.
- ÇAKAR, Enver (2005), "16. ve 17. Yüzyıllarda Hama", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, III/1, Elazığ, s. 19-65.
- ÇINAR, Hüseyin (2000). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ÇINAR, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri", *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara, s. 33-53.
- DAVİD, Jean Claude-Bruno Chauffert-Yvart (1982). *Le Wagf d'Ipschir Pasha a Alep (1063/1653)*, Damascus.
- DEMİRTAŞ, Hasan (2012). "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangrı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, Ankara, s. 47-92.
- DEVELLİOĞLU, Ferid (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- ELDEM, Edhem-Daniel Goffman-Bruce Masters (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın), İstanbul.
- EMECEN, Feridun (1993). "Canbirdi Gazali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul, s. 141-143.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan (2010). "XVI. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Behram Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 22, İstanbul, s. 1-26.
- EROĞLU MEMİŞ, Şerife (2013). "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfat ya da Askeri Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerîf Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara, s. 115-148.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım (2000). "İmâret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, İstanbul, s. 219-220.
- EYİCE, Semavi (1999). "Hüsrev Paşa Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, İstanbul, s. 52-53.
- EYİCE, Semavi (2002). "Mimar Sinan", *Türkler Ansiklopedisi*, 12, Ankara, s. 79-85.
- EYİCE, Semavi (1999). "Hüsreyye Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, İstanbul, s. 57-58.
- GAUBE, Heinz-Eugen Wirth (1984). *Aleppo*, Wiesbaden.
- GOODWIN, Godfrey (1971). *A History of Ottoman Architecture*, London.
- HINZ, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), İstanbul.
- İLHAN, M. Mehdi (1991). "The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference To Arab Provinces", *Belleten*, LV/213 (Ağustos 1991). Ankara.
- KABACIK, Mehmet (2013). *XVI. Yüzyılda Halep'te Gündelik Hayat ve Fiyatlar*, Ankara.
- KAFESÇİOĞLU, Çiğdem (1999). "In The Image of Rûm: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus", *Muqarnas An Annual on The Visual Culture of Islamic World*, XVI, Leiden, s. 70-96.
- KALLEK, Cengiz (2007). "Okka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, İstanbul, s. 338.
- KARA, Mustafa (2011). "Tekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, İstanbul, s. 369.
- KURAN, Aptullah (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul.
- LAMİA AL-JASSER (2002). "Suriye'de Erken Osmanlı Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler", *Türkler Ansiklopedisi*, 12, Ankara, 2002, s. 190-199.
- MARCUS, Abraham (1989). *The Middle East on the Eve of Modernity-Aleppo in the Eighteenth Century*, New York.
- MASTERS, Bruce (1997). "Halep-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul, s. 244-247.

- NECİPOĞLU, Gülrü (2011). *The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London.
- OMAR KALHUSSEİN (2011). *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1999). "Hüsrev Paşa, Deli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, İstanbul, s. 40.
- ÖZDEĞER, Hüseyin (1988). *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, I, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara.
- PAMUK, Şevket (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul.
- RAYMOND, André (1980). "Les Grands Waqfs et l'Organisation de l'Espace Urbain A Alep et Au Caire A l'Epoque Ottomane (XVIe-XVIIe Siècles)", *Bulletin d'Etudes Orientales*, XXXI, Année 1979, Damas, s. 113-129.
- RAYMOND, André (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul.
- SAUVAGET, J. (1997). "Halep", *İslam Ansiklopedisi*, V/1, Eskişehir, s. 117-122.
- SAUVAGET, J. (1941). *Alep Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle*, Paris.
- SOBERNHEİM, M. (1927). "Halab", *Encyclopedie de l'İslâm*, II, Paris, s. 241-252.
- TANMAN, M. Baha -Sevgi Parlak (2011). "Tekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, İstanbul, s. 375-376.
- TEKİN, Kemal Hakan (2008). *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri.
- TEKİN, Kemal Hakan (2013). "Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine", *Journal of World of Turks/ Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5/2, s. 241-259.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara.
- VENZKE, Margaret L. (1986). Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of the American Oriental Society*, 106/3, s. 451-469.
- WATENPAUGH, Heghnar Zeitlian (2004). *Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experiences in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Leiden.
- WEHR, Hans (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (ed. J. Milton Cowan), New York.
- YÂZICÎ, Talip (1997). "Halep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul, s. 239-244.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1997). "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, Eskişehir, s. 153-172.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2012). "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, Ankara, s. 479-486.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (2000). "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, Elazığ, s. 233-287.
- YÜKSEL, Hasan (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.

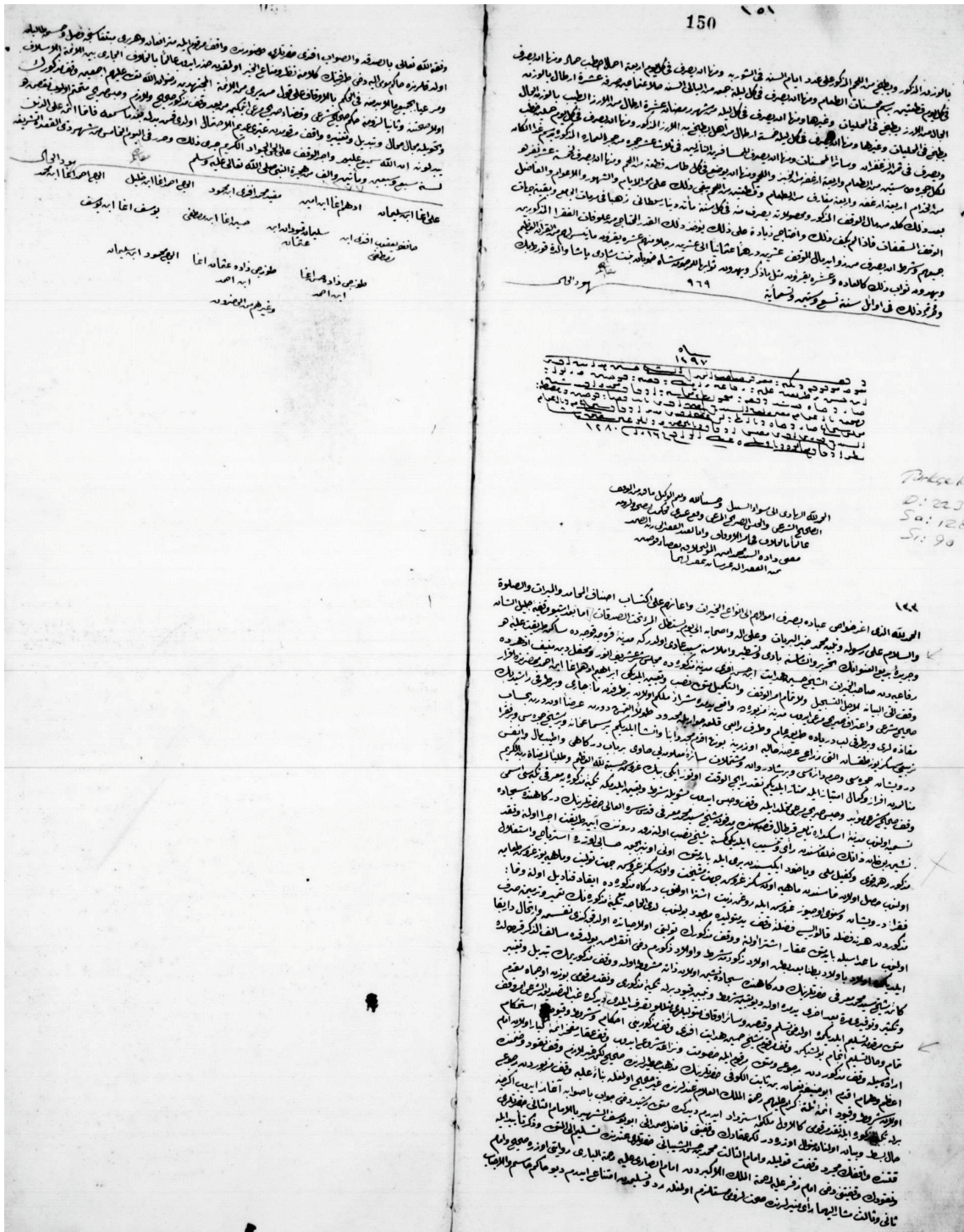
EKLER

Ek-1: Vakfın Gelirleri (1550)⁶⁷

Sıra No	Gelir Kalemleri	Yıllık Geliri (Akçe)
1	Hamamü's-Sitt der nezd-i Sûkü'l-Harrâtın	20.160
2	'an Han-ı Hınna der nezd-i Maksak hisse: rub'	1.680
3	Dekâkîn der nezd-i hanü'l-mezbûr 4 bâb tamamen	480
4	Dekâkîn der nezd-i Tahte'l-Kal'a eş-şehîr bi-dekâkîn-i Vâli el-Hacer	720
5	Dekâkîn der nezd-i medrese-i Halâviye 6 bâb tamamen	432
6	Dekâkîn der Sûk-ı Bâbü'l-Cinân 4 bâb	384
7	Dükkân-ı bozahane der nezd-i Tahte'l-Kal'a tamamen	500
8	Dâr der yed-i müderris	720
9	Dâr der cânib-i garbî tamamen der yed-i Nasuh	720
10	Dâr der cânib-i şimalî câmi'	360
11	Kaysâriye-i Hüsreviye der cânib-i şimalî câmi' tamamen 20 bâb	2.880
12	Dekâkîn der kurb-ı Kal'a-i Haleb 6 bâb tamamen	720
13	Dekâkîn maa sanduka der kurb-ı bâb-ı câmi' 12 bâb tamamen	1.728
14	Dekâkîn-i serrâcân ve 54 bâb tamamen	9.072
15	Dekâkîn der şimalî câmi' maa sandukîn 15 bâb tamamen	2.160
16	Dâr, el-meşhûr bi-Dâr-ı Kör Salih, hâfi	-
17	Kaysâriye-i diğér maa dekâkîn der nezd-i Darû's-Sa'ade	-
	Hücrehâ-yı fevkânî ve tahtânî 43 bâb	6.192
	Dekâkîn 14 bâb	1.680
18	Dekâkîn der cânib-i şarkî Serrâcân 6 bâb tamamen	864
19	Büstân-ı câmi'-i şerîf der kıblî câmi'	400
20	Han-ı Cedîd der kurb-ı câmi'-i şerîf hâliyâ binâ olundu hücerât 90 bâb	-
21	'an karye-i Kabtânü'l-Cebel tâbi'-i Cebel-i Sem'ân hisse: 6,5 feddân	3.900
22	Tâhûn der nezd-i Haylân eş-şehîr bi-Tâhûn-ı Musa Bey	1.500
23	'an karye-i Mellûha tâbi'-i Cebbûl hisse: 2 feddân	1.000
24	'an mezraa-i Nevâil tâbi'-i m. hisse: 6 kırât	1.000
25	Karye-i Dâmân tâbi'-i m. tamamen	1.600
26	'an karye-i Keşf Uzbed tâbi'-i Harim hisse: 2,5 t. (kırât) maa el-öşr	3.125
27	'an karye-i Cisirü'l-Meksûr tâbi'-i m. hisse: rub'	292
28	'an karye-i Bekren tâbi'-i Kuseyr hisse: nisf maa el-öşr	5.000
29	Karye-i Tell Cene tâbi'-i Derbsak tamamen	2.800
30	Tâhûn der karye-i Tell Cene tamamen	200
31	'an mezraa-i Ayn Kalûs tâbi'-i Com hisse: nisf	500
32	Tâhûn der nefis- Şeyzer tamamen	16.666
33	'an karye-i İznid tâbi'-i Derbsak hisse: 4 kırât	904
34	'an mezraa-i Sülüsânü'l-Kıblî el-ma'rûf bi'l-Kebrî der nezd-i At'ânâ tâbi'-i A'zâz hisse: 18 t.	600
35	'an karye-i Armudluca tâbi'-i m. hisse: 18 t.	1.500
36	Mezraa-i Astafân nâm-ı diğér Büğdüz tâbi'-i Tell Bâşir der livâ-i Ayntab tamamen	1.500
37	Tâhûn eş-şehîr Bâbü'n-Nehr tamamen der Hama	16.000
38	Tâhûn eş-şehîr bi-Tâhûn-ı Kâdı Debbûs der Hama	4.000
39	ez-zevr-i Hilâlî der karye-i Keferâ tâbi'-i Hama	4.000
40	'an bostânî'z-zevr der nefis-i Şam hisse: nisf	2.400
41	Dekâkîn-i boyahane der nefis-i Ayntab 3 bâb tamamen	72.720
42	Tâhûn der karye-i Kilisecik der kaza-i Ayntab tamamen	1.000
43	Tâhûn-ı Kenisetü'l-Ma'rûn-ı 'Ayn Nûfer tâbi'-i Ayntab	4.400
	Toplam	198.459

67 TKA, Evkaf Defteri 556: v. 39a-40a

EK-2: Hüsrev Paşa Vakfının Arapça Vakfiyesi (2)

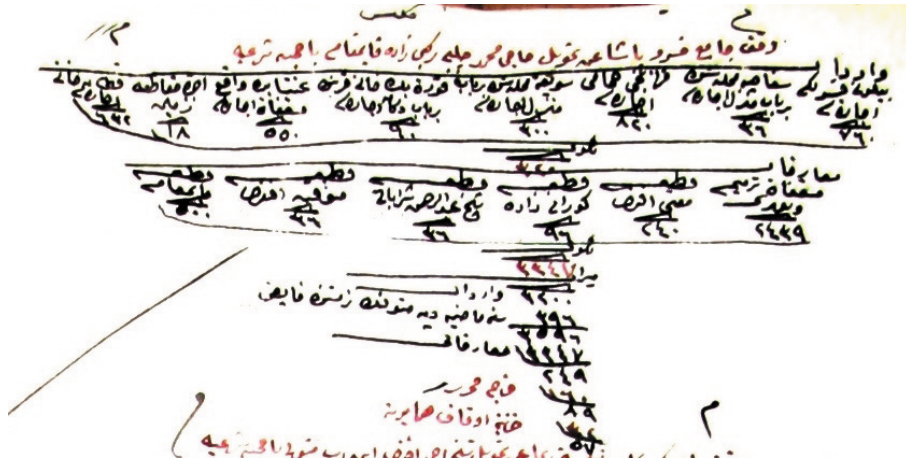
VGMA, Defter 583 s. 150-151

Ek-3: Hüsrev Paşa Vakfının 1550 Yılı Gelirleri (1)

<p>و قه باب رسوم خرویات و مدرس و در فضل در غنی و سائیر</p>		
<p>و قه کس در کس فاه لخر بود م ۶۶ م ۶۶</p>	<p>و قه فنا در کس انصاف م ۶۶ م ۶۶</p>	<p>و قه للس و در کس سوق لؤلؤ طه م ۶۶</p>
<p>۴۸۰</p>	<p>۶۶۰</p>	<p>۶۶۰</p>
<p>و قه کس در سوق باب انشاء م ۶۶</p>	<p>و قه کس در کس مدرس کس ملازم م ۶۶ م ۶۶</p>	<p>و قه کس در کس کس لعل کس لیسید در کس کس و لؤلؤ لخر م ۶۶</p>
<p>۴۸۰</p>	<p>۶۶۰</p>	<p>۶۶۰</p>

TKA, Evkaf Defteri 556: v. 39a

Ek-4: Hüsrev Paşa Vakfının 1258 (1842) Yılı Muhasebe Kaydı ve Transkripsiyonu

BOA, Evkaf Defteri 11687: v. 24, s. 1

Vakf-ı Cami-i Hüsrev Paşa 'an tahvil-i Hacı Mehmed Çelebi Rekibizade Kaymakam bâ-hüccet-i şer'iyeye			
Vâridât (Gelirler)	Guruş	Mesârifât (Giderler)	Guruş
Beyğünî ? Kayserliği icâresi	760	Musakkâfât termîm ve ta'mîri	2439
Seffahiyye Mahallesinde bir bâb menzil icâresi	36	Vazife-i müftü efendi	240
Kızakçı Hamamı icâresi	820	Vazife-i Gürânîzâde	96
Süveyka Mahallesinde bir bâb menzil icâresi	300	Vazife-i Şeyh Abdurrahman Şerâbânî	36
Kurt Bey Hanı kurbunda bir bâb dükkân icâresi	90	Vazife-i muvakkit efendi	36
Ayıntab'da vaki musakkâfât icâresi	550	Vazife-i kaimmakâm	500
Ücret-i mukâta'a-i zemin	18	Yekûn	3347
Kattân? Hanı icâresi	632	Vâridât	3200
Yekûn	3200 ¹	Sene-i mâziyeden mütevellinin zimmetinde fâiz	396
			3596
		Mesârifât	3347
			249
		Harc-ı muharrir	160
			89
		Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûna	32
			57 ²

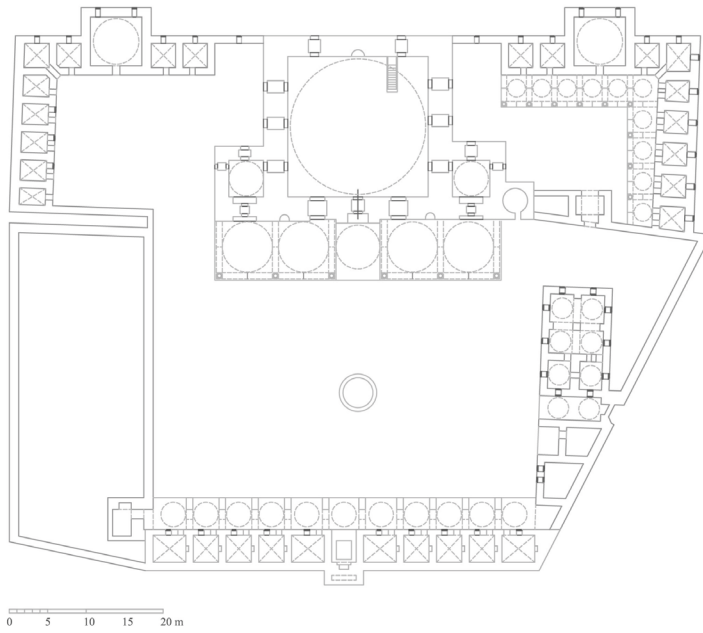
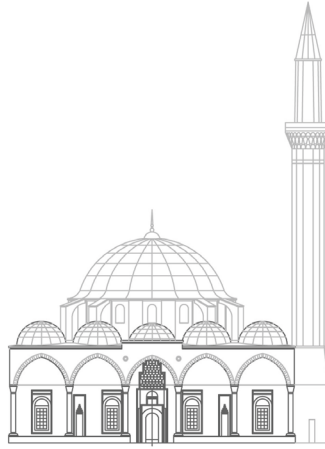
Ek-5: Resim ve Planlar

Resim-1: Hüsreviye Camii'nin Yakından Görünümü

Resim-2: Hüsreviye Külliyesi

Plan-1: Hüsreviye Külliyesi

(Kaynak : Gülru Necipoğlu 2011: 471)

Havsa'daki Şehit Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı

Murat Yıldız*

Öz

Şehid Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı, Sokullu Mehmed Paşa tarafından oğlu Kasım Paşa'nın ruhu için Havsa'da kurulmuştur. Bir menzil külliye niteliğinde olan vakıf muhtemelen 1576 veya ona yakın bir tarihte kurulmuştur. Vakfın başlıca hayır kurumları cami, medrese, mektep, hazire, dua kubbesi, suyolları, köprü, tekve, çeşme, imaret ile onlara gelir sağlayan değirmen, hanlar, hamamlar, dükkânlar, arazilerdi. Bu kurumlardan sadece cami, dua kubbesi ve hazire günümüze ulaşabilmiştir. Kurulduğu tarihten itibaren uzun süre mülhak vakıf olarak kalan vakıf, günümüzde mazbut vakıf statüsündedir.

Anahtar Kelimeler: Sokullu Mehmed Paşa, Kasım Paşa, Kasım Paşa Vakfı, Havsa.

The Waqf of Shehid Mehmed Pashazade Kasım Pasha in Havsa

Abstract

The Waqf of Shehid Mehmed Pashazade Kasım Pasha was established by Sokullu Mehmed Pasha in Havsa for the soul of his son Kasım Pasha. The waqf as a *menzil külliye* was established probably in 1576 or in a date which is close to it. The main institutions of waqf were mosque, madrasah, school, the prayer dome, cemetery, water ways, bridge, fountains, *imaret* (a kitchen for the distribution of food to the poor), *tekye* (a convent or chapel of dervishes) and the institutions providing income to them like public baths, mill, shops and lands. Mosque, prayer dome and cemetery are the surviving institutions among them. The waqf has remained in a status of *mülhak* for a long time since its inception, but it is a mazbut (kept safely) waqf today.

Key Words: Sokullu Mehmed Pasha, Kasım Pasha, The Waqf of Kasım Pasha, Havsa.

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Tekirdağ. muratyildiz@nku.edu.tr.

Giriş

 Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni ve eski başkentleri arasındaki güzergâhta yer alan konaklardan Edirne'ye en yakın konak olan Havsa, adı geçen şehrin adeta doğu tarafındaki giriş kapısı mesabesindeydi. Osmanlı vesikalarında Havsa, Havza, Hafsa gibi farklı imlalarla geçen bu yerleşim yerinin adının menşei henüz tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte Havsa'nın, Havass-ı Mahmud Paşa'nın "Havass"ından dolayı bu ismi almış olması muhtemeldir. İsmi'nin menşeinin tam bilinmemesinin yanı sıra tarihî süreçte Havsa'nın imlasında bir istikrarın olmayışı da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde resmi iş ve işlemlerde bazen karışıklığa yol açmıştır. Eski harflerle imlası, o zaman Sivas'a bağlı Havza ve İzmir'e bağlı Soma'nın imlasıyla benzer olmasından kaynaklanan bu karışıklık, bürokraside yazışmaların yanlış yerlere yapılmasına, dolayısıyla gecikmelere yol açmıştır. Öyle ki XX. yüzyılın başında bu sorunun kendisini iyice hissettirmesi ve çeşitli sıkıntılara neden olması üzerine merkezi idare, Havsa isminin nasıl yazılacağını kararlaştırmış ve ilgili makamlara bildirmiştir. Buna göre, adı geçen yerlerin isimleriyle karışmaması için Havsa kasabasının isminin imlasının "ha, vav, sad, elif" şeklinde yazılması istenmiştir (BOA, *DH.MUI*, 47/1/2, 7 Zilhicce 1327/20 Aralık 1909; BOA, *DH.HMŞ*, 29/77, 8 Zilhicce 1327/21 Aralık 1909; BOA, *ŞD*, 26/46, 15 Zilhicce 1327/28 Aralık 1909; BOA, *DH.EUM.THR* 93/67, 17 Zilhicce 1327/30 Aralık 1909).¹

Havsa kasabasının gerek verimli topraklara sahip olması gerekse eski ve yeni başkentlere yakın olması sebebiyle burada bazı devlet adamları tarafından hayır kurumları kurulmuştur. Bu vakıflardan birisi de konumuz olan ve 1576 (984) veya ona çok yakın bir tarihte kurulduğunu tahmin ettiğimiz *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı*'dir. Belgelerde vakfın ismi genellikle *Şehîd Mehmed Paşazâde (merhum) Kâsım Paşa Vakfı* (*EŞS*, 5021/35, 12 Muharrem 1172/15 Eylül 1758); BOA, *EV.d* 16821: vr. 3a; *EV.MKT* 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889; VGMA, 689/4:7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *İM*, *Evkaf Müfettişliği* 387/12, Gurre-i Şaban 1235/14 Mayıs

1820; BOA, *EV.d*, 16821: vr. 3a),² *Kâsım Paşa veled-i Şehîd Mehmed Paşa Câmî-i Şerîf ve İmâreti Vakfı* (BOA, *EV.MKT* 2127/16; VGMA, 689/81:170; BOA, *EV.EMH* 109/29; *EŞS*, 5094/2, nr. 32), *Kâsım Paşa Veled-i Şehîd Mehmed Paşa Câmî-i Şerîfi Vakfı* (VGMA, 661/77:151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, 661/92:79, 3 Rebiülevvel 1178/31 Ağustos 1764; VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/31 Ağustos 1764); *Şehîd Mehmed Paşa'nın Oğlu Müteveffâ Kâsım Paşa Vakfı* (VGMA, 687/49: 105, 16 Muharrem 1235/ 4 Kasım 1819); *Şehîd Mehmed Paşa Mahdûmu Kâsım Paşa Vakfı* (VGMA, 897/71: 160, 18 Rebiülevvel 1294/2 Nisan 1877); *Vakf-ı Kâsım Paşa Mahdûm-i Şehîd Mehmed Paşa* (BOA, *EV.d* 16714: vr. 2b); *Şehîd Mehmed Paşa'nın Havsa Kasabasında Oğlu Kâsım Paşa'nın Rûhiçün İhyâ Eylediği Câmî-i Şerîfi Vakfı* (BOA, *EV.BKB* 22/138) ve *Vakf-ı Câmî-i Şerîf ve İmâret-i Âmire-i Merhûm Kâsım Paşa Veled-i Şehîd Mehmed Paşa* (BOA, *EV.EMH* 73/56) şeklinde geçmektedir. Bunlardan en çok ilk üçünün tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla vakfı *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı* şeklinde adlandırmak genel kullanıma uygun olacaktır.

Vakfın bânisi Kasım Paşa'nın babası Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'dır. Paşa, üç padişaha sadrazamlık yapmış, büyük şöhret ve servete, üstün zekâ ve maharete, olağanüstü hafıza ve muazzam enerjiye sahip bir devlet adamıydı (Gökbilgin 1970: 605; Afyoncu 2009: 357). Mustafa Âlî Efendi (Çerçi 1996: 404) ve Peçeylu İbrahim (Peçeylu İbrahim 1283: 25) onun özellikle II. Selim döneminde adeta fiili padişah olduğunu söylemektedirler. Paşa'nın, konumuz olan Kurd Kasım Bey'in dışında Hasan Paşa ve İbrahim Bey isminde iki erkek çocuğu daha bulunmaktaydı (Afyoncu 2009: 357).

Kasım Bey, devrin en kudretli ikinci adamının devlet idaresinde görev almış oğlu olması sebebiyle devrin tarihçilerinin hakkında yeteri kadar bilgi vermesi gereken bir idareci konumundaydı. Ancak onların adeta ittifak etmişçesine konu hakkında suskun kalmaları herhalde Kasım Bey'in maruz kaldığı akıbet ile yakından ilgilidir. Oysa hakkındaki şikâyetlerden dolayı padişahın gazaba gelmesi üzerine idam edilmiş olan yirmili yaşlardaki bir paşazadenin hem hayatı hem de maruz kaldığı akıbet, devrin tarihçilerinin dikkatini çe-

1 Dosya türündeki arşiv belgeleri için verilen numaralardan /'den önceki dosya numarası, /'den sonraki gömlek numarası; defter türündeki belgeler ise birincisi defter, ikincisi ise sayfa veya varak numarasıdır.

2 Bu çalışmada istifade ettiğimiz belgelerden Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden almış olduklarımızın dijital ortamdaki numaraları kullanılmıştır.

kecek şartlara fazlasıyla sahip tarihî bir gelişme idi. Ancak beklenen ilginin gösterilmemiş olması şaşırtıcı olduğu kadar izaha muhtaç bir husus olarak da karşımızda durmaktadır. Muhtemelen bu, onu idam ettirenin devrin en güçlü birinci, Kasım Bey'in babasının devrin en kudretli ikinci devlet adamı olarak hâlâ hayatta ve görevlerinde olmalarından kaynaklanmaktaydı. Zira genç paşazadenin hayatını akıbetini görmezden gelerek ele almak mümkün olmadığından hayatından bahsederken akıbetinden de bahsetmek gerekecekti. Ancak maruz kaldığı akıbeti, sadrazam babasına güvenererek halka zulmeden toy ve şımarık genç bir devlet adamının layık olduğu ceza şeklinde ele almak sadrazamı; bazı hataları olmakla birlikte yirmili yaşlardaki birinin hele de sadrazamın oğlu olan genç bir devlet adamının, ömrünün baharında maruz kaldığı müessif akıbeti ağıt şeklinde ele almak da padişahı rahatsız edebilirdi. Dolayısıyla hiç de hayırlı sonuçlar doğurmayacak bu iki yorumdan herhangi birisini dile getirmenin mahzurlu olmasından dolayı devrin tarihçilerinin en emin yol olan susmayı tercih etmeleri nispeten anlaşılabilir bir husus olarak yorumlanabilir.

Osmanlı kaynaklarının konuya yeteri kadar ilgi göstermediği hususuna Samarčić de dikkat çekmekte ve "Dubrovnik'de saklanan belgeler olmasa" Kasım Bey'in "yaşamış olduğundan bile şüphe" edilebileceğini (Samarčić 1995: 264) ifade etmektedir. Nitekim onun hakkında bilgi veren Dubrovnik'e ait kayıtların Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde yer almıyor olması da bu hususu teyit eder niteliktedir. Bu yüzden devrin tarihçilerinin hakkında suskun kaldığı Kasım Bey ile ilgili kısmî bilgiyi, eserini olaydan yaklaşık bir asır sonra kaleme almış olan Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz.

Kasım Bey hakkında bilgi yetersizliği bir yana mevcut kısıtlı bilgilerin birbiriyle çelişmesi de çözülmesi gereken bir diğer problemi teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, Kasım Bey hakkında net ve ayrıntılı bilgi vermekten ziyade hakkındaki müphemiyeti bir parça da olsa giderecek bazı yanlış bilgileri düzeltmekten öteye gidemediğimizi de itiraf etmek mecburiyetindeyiz.

Öncelikle konuya, kendisinin bir bey mi yoksa bir paşa mı olduğu meselesini ele alarak başlayalım. Kasım Bey hakkında bilgi veren sınırlı kaynakların hiçbirinde kendisinden paşa olarak bahsedilmemiştir. Sancakbeyliği yaptığını bildiğimiz Kasım Bey'in beylerbeyi veya vezir olduğuna dair açık

ve kesin bir kayıt bulunmamasına rağmen vakfı ile ilgili belgelerin çoğunda kendisinden Kasım Paşa olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebinin henüz tespit edebilmiş değilseniz de çalışmamızda kendisinden hem bey hem de paşa olarak bahsedebiliriz.

Kaynakların verdiği kısıtlı bilgilere göre Kasım Bey, Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu olup cariyeye kökenli birinci eşinden olan iki erkek çocuğundan birisidir (Diğeri ise Hasan Paşa'dır) (Gerlach 2007: I, 383; II, 584; Dakić 2012: 48, 59). Babasının himmetiyle girdiği devlet hizmetinde sonuncusu hariç hangi görevlerde bulunduğunu tespit etme imkânından şimdilik mahrumuz. Bununla birlikte onun 1543-1551 arasında Mohaç ve Tımsıvar beylerbeylikleri görevlerinde bulunmuş olmasının (Müdderrisoğlu 1993: 658; Necipoğlu 2013: 596) pek de mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Zira onun, Mohaç ve Tımsıvar beylerbeylikleri görevlerinde bulunduğu ile ilgili Fatih Müdderrisoğlu ve Gülrü Necipoğlu'nun verdiği bilginin, atıfta buldukları kaynakların ilgili yerlerinde bulunmaması bir yana kronolojik olarak da doğru olması mümkün değildir. Muhtemelen bu hata, Kasım Bey ile bahsedilen görevlerde bulunan bir diğer Kasım Bey/Paşa'nın karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mehmed Zaim'in *Câmi'ü't-tevârih* adlı eserinde verdiği bilgiye göre bu ikinci Kasım Bey/Paşa, 950/1543 yılındaki Macaristan seferi sırasında Mohaç sancakbeyi idi. Daha sonra Budin, ardından da Tımsıvar beylerbeyliğine atanmış ve 971/1563-64'te bu görevinde iken vefat etmiştir.³ Dolayısıyla 971 yılında ölen Kasım Paşa'nın, Selanikî Mustafa Efendi'nin (İpşirli 1989: I, 27) de belirttiği üzere 974/1566 yılındaki Sigetvar Seferine katıldığını kesin olarak bildiğimiz Sokullu'nun oğlu Kasım Paşa (çalışmamıza konu olan kişi) olması kronolojik olarak imkânsızdır.

Öte yandan bir Venedik diplomatının verdiği bilgiye göre son görevi esnasında 20'li yaşlarda olan Kasım Bey'in (Necipoğlu 2013: 596), Halep beylerbeyliği yaptığı da şüphe ile karşılanması gereken bir husustur. Zira Koçi Bey'in de belirttiği üzere, klasik dönemde beylerbeyi olarak atananlarda dürüst ve dindar olma şartlarının yanı sıra "idâ-

3 "... mîr-i mezbûr silsile ile niçe zamândan soñra Budun'a mîr-mîrân olup Kâsım Paşa ile meşhûr-ı âfâk olan ümerâ-yı nevâdirü'l-akrândandır. Ve hicret-i Nebeviyye'nün sene ihdâ ve seb'in ve tis'a-mî'e târihinde Temeşvar begler-begisi iken dâr-ı âhirete rihlet itmişdür" (Sır 2007: 367-370; Peçuyulu İbrahim 1282: I, 33-34).

re-i memâlikde kâr-dîde ve emekdâr” olma (Kurt 1998: 18) şartları da aranmaktaydı. Oysa 20’li yaşlardaki birinin beylerbeyi makamının gerektirdiği kadar emektar ve iş bilen birisi olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Nitekim II. Selim dönemi beylerbeyleri hakkında bilgi veren Mustafa Âlî Efendi’nin Kasım Bey’e yer vermemiş olması da (Çerçi 1996: 287-292) onun beylerbeyi, en azından Halep beylerbeyi olmadığını göstermektedir.

Gülru Necipoğlu’nun Kasım Bey’in Halep beylerbeyliği görevinde bulunduğuna dair dayanak yaptığı mühimme kaydının esasen tam olarak bu bilgiyi içerdiğini söylemek de güçtür. Gerek onun bahsettiği 21 numaralı Mühimme defterindeki 772 numaralı hükümde geçen “mukaddemâ Halep beglerbegisi iken fevt olan Kâsim Beg” (BOA, MD 21: 327; Çelik 1997: h. 772), gerekse 19 numaralı Mühimme defterindeki 20 numaralı hükümde geçen “bundan akdem Halep beglerbegisi iken vefat eyleyen Kasım” (Bostancı 2002: 32) ibarelerini pekâlâ ilgili kişinin “bu o görevi esnasında vefat ettiği” şeklinde de yorumlayabiliriz. Dolayısıyla Necipoğlu’nun Kasım Bey’in Halep beylerbeyliğinden sonra Hersek sancak beyliği yapmış olmasını “rütbesi düşürülerek” atanmış olması (Necipoğlu 2013: 596) şeklindeki yorumu da ihtiyatla karşılanmalıdır. Öte yandan Stephan Gerlach, Sokollu’nun diğer oğlu Hasan Paşa’nın Halep beylerbeyliği yaptığını (Gerlach 2007: II, 584-585) nakletmektedir. Acaba Paşa’nın bu iki oğlunun görevlerinin karıştırılması söz konusu olmuş olabilir mi? Bu soruya kesin olarak evet veya hayır dememiz şimdilik mümkün değilse de bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak, inceleme konumuz olan Kasım Bey, hakkında yapılan sınırlı çalışmalarda dile getirilen onun Mohaç, Tımışvar ve Halep beylerbeylikleri görevlerinde bulunduğu bilgisinin doğru olmadığı veya en azından ihtiyatla karşılanması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kasım Bey ile ilgili en erken kaydı Selaniki Mustafa Efendi vermektedir. Onun naklettiğine göre Kasım Bey, Kanuni Sultan Süleyman’ın son seferi olan Sigetvar Seferine katılmıştır. Bu sefer esnasında 1566 yılının Temmuz ayının sonunda (974 Muharrem’inin başında) ordu Peçuy sahrasında konaklayınca, vezirlerin alaylarını göstermesi emredilmiştir. Padişah, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa’nın alayının yanından geçerken Kasım Bey,

kardeşi Hasan Bey ve diğer güzel sesli altı kişi ile birlikte alay bayrağı altında yüksek sesle Fetih surresini okumuştur (İpşirli 1989: I, 27). Ancak onun bu sefere hangi görev veya sıfatla katıldığı hakkında kaynağımız herhangi bir bilgi vermemektedir.

Devrin tarihçilerinin ketum davrandığı Kasım Bey hakkında devletin resmi kayıtları olan Mühimme defterlerinin ilgili tarihlerinde yapmış olduğumuz taramalarda sancak veya beylerbeyi makamında bulunan beş Kasım Bey/Paşa tespit ettik. Bunlar Kefe sancakbeyi (Çerçi 1996: 126, 222-223; Yıldırım vd. 1999: II, 11, 25, 118, 191-192, 286; Yıldırım vd. 1996: I, 364; Kahveci 1998: 210-211; Yücel 1996: h. 196), Hersek sancakbeyi (Yıldırım vd. 1996: I, 41-42, 216, 221-223, 230, 266-267, 355; Bostancı 2002: 488-489), Halep beylerbeyi (Bostancı 2002: 31-32), İşkodra (İskenderiye: Sezen 2006: 254. İskenderiye’nin İşkodra olarak da bilindiğine dair bk. Kiel 2001: 433) (Bostancı 2002: 46-47, 56, 94-96, 168-170, 199-200, 354-355, 372-373, 484-485; Çelik 1997: h.171, 212, 213, 248, 635, 706) ve Mısır beylerbeyi olan Kasım Bey/Paşalardır. Halep beylerbeyi Kasım Paşa yukarıda izah ettiğimiz gerekçelerden dolayı, Mısır beylerbeyi Kasım Paşa ile Kefe beylerbeyi Kasım Paşa ise kronolojik olarak konumuz olan Kasım Bey/Paşa olmaları mümkün değildir. Zira Kasım Paşa’nın ölümü için verilebilecek en geç tarih olan 984 (1576)’ten sonra bahsedilen her iki devlet adamı da yaşamakta ve mansıplarını tasarruf etmekteydiler (İzgi 2006: 60-61, 185-188). Geriye Hersek ve İşkodra (İskenderiye) sancak beylerinden birisinin inceleme konumuz olan Kasım Bey olması ihtimali kalmaktadır. Bunlardan, Venedikli diplomatın verdiği bilgiler dikkate alındığında Hersek sancakbeyi olan Kasım Bey’in Sokollu’nun oğlu Kasım Bey olması kuvvetle muhtemeldir.

Kasım Bey’in iki yıllık Hersek sancakbeyliği dönemine dair mühimme kayıtlarının verdiği bilgilerin teyidi bakımından Dubrovnik kaynaklarından faydalanan Radovan Samarčić’in çalışmasının da ayrı bir önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Ona göre bu genç sancakbeyini babası 1569 yılının sonlarına doğru bilerek buraya göndermiş ve böylece bu sorunlu bölgede onun kısa sürede tecrübe kazanmasını hedeflemişti. Nitekim o da babasını yanıltmamış; Venediklilere karşı Dubrovnik’i korumak, Venediklilerin burayı kullanıp Türk topraklarına çıkarma yapmasını engellemek, Hersek’te güveni sağlamak suretiyle kısa sürede bu tehlikeli

ve hareketli coğrafyada asayiş ve düzeni temine muvaffak olmuştur. Samarčić, genç sancakbeyinin babasının öğütleri çerçevesinde Dubrovniklilere karşı sert tutum takındığı ama onları tamamıyla darıltmamaya özen gösterdiğini, Dubrovniklilerin kendisine daha önce hiçbir sancak beyine vermedikleri kadar para ve kıymetli armağanlar verdiğini, onun Foça'da inşa ettirdiği sarayın inşa ve tezyinatında önemli katkılar sağladığını, kendisini bir padişah veya sadrazam gibi ağırladığını ifade etmektedir (Samarčić 1995: 262-265).

Kasım Bey'in kendisine tevdi edilen görevini yerine getirme hususundaki gayretleri devletin resmi kayıtlarını ihtiva eden Mühimme kayıtları da teyit etmektedir. Meselâ 18 Za. 977/24 Nisan 1570 tarihinde kendisine gönderilen bir hükümlerle Bergoriçe kalesinin yeni kuvvetlerle takviye edilmesi ve o civardaki kıyıların muhafazası için talep ettiği yeni kuvvetlerin gönderilmesi teklifi kabul edilmiştir (Yıldırım vd. 1996: I, 40-41, 41-42). Yine Nova ve Udobina kaleleri ile diğer kale ve yerleşim yerlerine saldırılma ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alınması gündeme gelmiş; etraf beylerinin de kendisine yardımcı olması istenmiştir (Yıldırım vd. 1996: I, 50, 52, 53, 54, 158-159, 180-181, 203, 216, 222, 223, 230, 244, 272, 335, 412, 441-442). Kasım Bey yine sınırdaki bütün kalelerin mühimmatının temin edilmesi hususunda önemli gayretler göstermiş (Yıldırım vd. 1996: I, 214-215, 217, 221, 266, 270; II, 104), casusluk faaliyetleri ile mücadele etmiş (Yıldırım vd. 1996: I, 222-223, 336-337) ve düşmanla ilgili istihbarî faaliyetlerde (Yıldırım vd. 1996: I, 281-283, 284) bulunmuştur.

Kendisinin ne zamana kadar bu görevde kaldığını tespit edemedik. 7 Şaban 979/25 Aralık 1571 tarihli bir hükümlerle Hersek sancak beyinin Sinan Bey (Yücel 1996: h. 180), birkaç ay sonra da Hasan Bey (19 M.-9 R. 980/1 Haziran-19 Ağustos 1572) (Bostancı 2002: 150, 152, 156, 161, 178, 238, 239, 352, 443) olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kasım Bey'in 1571 yılının Aralık ayının son günlerinde Hersek sancak beyliği görevinde olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Samarčić'in verdiği bilgi de bu hususu teyit etmektedir. O, İnebahtı Savaşı hengâmesinde genç sancakbeyinin akıbetinin ne olduğunun bilinmediğini, onun 1571 yılının sonlarına doğru ya vebadan ya da Sokollu ailesinde sıkça rastlanan veremden ölmüş olabileceğini ileri sürmektedir (Samarčić 1995: 265).

Samarčić'in ancak tahminler yürütebildiği Kasım Bey'in ölümü meselesine Evliya Çelebi ışık tutmaktadır. Onun verdiği bilgiye bakılırsa Kasım Paşa'nın ölüm sebebi hastalık değil idam fermanı olmuştur. Ancak onun, Kasım Paşa'nın idamı esnasında Budin beylerbeyi olduğu ile ilgili verdiği bilginin doğru olup olmadığını teyit imkânından şimdilik mahrumuz. Acaba Kasım Paşa, Hersek sancakbeyliğinden hemen sonra doğrudan Budin beylerbeyliğine mi atandı? Budin'in, babası Sokullu için "en ziyâde basîretkârâne idâre edilmesi lâzım gelen yer" olduğunu ve buraya atanacak beylerbeyinin onun "gözü mesâbesinde" olduğunu ve buraya genellikle akrabaları arasında beylerbeyi atadığını (Amed Refik 1924: 305) biliyoruz. Dolayısıyla onun buraya gün görmüş, tecrübeli, nüfuzlu ve kudretli birilerini atadığını tahmin etmek zor değildir. Acaba Hersek'te başarılı işler yapmış bir devlet adamı olan Kasım Bey, devletin sınır karakolu mesabesindeki Budin eyaletini yönetecek olgunluk ve kapasiteye erişmiş miydi? Ve babasının himmetiyle atandığı bu görevde çok kısa bir süre de olsa bulunmuş muydu? Yoksa Evliya Çelebi, Sokullu'nun Budin beylerbeyliği yapmış diğer oğlu Hasan Paşa (Çerçi 1996: 641) ile Kasım Bey'in görevlerini birbiriyle karıştırmış olabilir mi? Maalesef bu sorulara şimdilik kesin olarak ne evet ne de hayır diyemiyoruz.

Kasım Bey'in idamı konusunda en ayrıntılı bilgiyi, vakıf kurumları hakkında olduğu gibi yine Evliya Çelebi vermektedir. Seyahatnâmesi'nin üçüncü cildinde kendisi, *Sebeb-i katl-i Kasım ibn-i Sokullu Mehmed Paşa* başlığı altında olaydan özetle şöyle bahsetmektedir (Kahraman-Dağlı 1999: III, 269-270):

"Kasım Paşa Budin valisi iken halka çok zulmederdi. Bir kaç kez halk onun zulmünü babası sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya şikâyet eder. Her ne kadar yapmakta olduğu zulümden vazgeçmesi için birkaç defa ferman gönderildiyse de o, babasına güvenip bunlara asla aldırış etmedi. Sonunda halk şikâyet dilekçesini Kubbealtı vezirleri huzurunda bizzat padişah II. Selim'e arz eder. Onların şikâyetlerini okuyan II. Selim ziyadesiyle öfkelenip, veziriazama "Tiz şu oğlunun halka yaptığı zulmü sona erdir, yoksa ben seni, bir an önce yok edilmesi gerekenler defterine yazarım" der. Padişahın bu emir ve öfkesinden korkan Sokullu, oğlunun idam fermanını padişahın huzurunda yazdırıp, güvendiği bir kapıcısına verir ve çok acil gerçekleştirmesi için onu Budin'e gönderir. Süratle hareket eden kapıcı on günde Budin'e varır, kararı mahkemeye

bildirir. Sonra kale kapılarını kapattırıp şehrin ileri gelenleri ile birlikte Kasım Paşa'nın sarayına varır. Kararı yüzüne okuyup idamını gerçekleştirir. Kesik başını yanında alan kapıcı on gün sonra İstanbul'a varır ve kelleyi Sokullu'ya teslim eder. Divan-ı hümayuna varan Sokullu oğlunun kesik başını padişahın önüne koyunca, padişah "Lala bu baş nedir?" diye sorar. O da başın oğluna ait olduğunu, bir divan toplantısında kendisinin oğlu için 'o zalimi yok et' diye emir verdiğini, dolayısıyla hukuktan taş koparan oğlunun başını böyle kopardığını söyleyip dışarı çıkar."

Yukarıda, mühimme kayıtlarında 1571'de sağ olduğunu tespit ettiğimiz Kasım Bey'den babası Sokullu'nun Evahir-i Zilhicce 981/13-22 Nisan 1574 tarihli vakfiyesinde (VGMA, 572: 52, 63) merhum olarak bahsedildiğine göre o, 1572-1574 yılları arası bir tarihte idam edilmiş olmalıdır. Sadrazamın düzen sağlama uğruna oğlunun canına kıymış olmasından suçluluk-pişmanlık-mahcubiyet ve derin üzüntü duyan padişah, uygulana gelen yöntemin aksine Kasım Paşa'nın mallarına el koymayıp, hepsini Sokullu'ya iade etmiştir.

1. Vakfın Kurulma Sebebi

Kasım Paşa'nın, yukarıda anlattığımız şekilde cereyan eden idamından sonra tüm malı padişahın talebi üzerine babasına intikal etmiştir (*Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları 933*: vr. 23a; *Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 737*: vr. 46a; Gökbilgin 1952: 605). Birçok arşiv vesikalarında bu hususunun altı özellikle çizilmektedir. Oğlunun katlini ferman eden padişah, emrin gerçekleşmesi üzerine duyduğu teessüften dolayı onun ruhu için (BOA, *EV.MH 2/133*; *C.EV 402/20390*, 29 Cemaziyelahir 1131/19 Mayıs 1719; Meriç 1965: I, 84) "hayrât u hasenâtlar" yapılmasını da emreder. Baba Sokullu da bu emri yerine getirerek oğlunun ruhu için Havsa'da bir menzil külliye inşa eder.

Sokullu'nun vakfı Havsa'da bir menzil külliye şeklinde tesis etmesinde Havsa'nın tarihî İstanbul-Edirne yolu üstünde bir konak ("memerr-i hâss u âm") olmasıyla yakından ilgiliydi. Bilindiği üzere menzil külliye, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde başkent dışında, İstanbul'u taşraya bağlayan ve sefer, kervan, hac, ulak gibi amaçlarla kullanılan yollar üzerinde kurulan yapılardı. Mimari açıdan daha çok hac ve ticarî amaçlara hizmet verecek şekilde inşa edilen menzil külliyelerin kuruluş gayeleri, derbent teşkilâtıyla yakından ilgiliy-

di. XVI. yüzyılda yapımına başlanan ve XVII. yüzyılda da devam edilen menzil külliye, arasta, han ve dükkân gibi ticarî; tabhane, imaret, hanıkâh ve hamam gibi sosyal; sıbyan mektebi, medrese ve kütüphane gibi eğitim ve kültürel; cami, türbe ve hazire gibi dinî işlevli yapılardan meydana gelmekteydi (Müderrişoğlu 1993: 35 vd).

İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi İstanbul ile Edirne arasındaki konak yerlerinde de birer menzil külliye inşa etmek yaygın bir uygulamaydı. Edirne'ye bir konak uzaklıkta olan Havsa'nın gerek buraya gerekse bir önceki menzil olan Babeskiye uzaklığı 6 saat iken, İstanbul'a uzaklığı ise 40 saat idi. Büyükkemekce, Silivri, Çorlu, Karşıdöğru, Lüleburgaz ve Babaeski'den sonra yeni ve eski başkentler arasındaki sonuncu menzil (Bozkurt 1966: 31; Halaçoğlu 2002: 67; BOA, *MAD.d, 21693*) Havsa idi. Bu konak yerlerinin her birisinde (hepsi de Mimar Sinan'ın eseri olan) birer menzil külliye bulunmaktaydı (Reyhanlı-Altun 1976: 66). Lüleburgaz'daki menzil külliye de Sokullu tarafından adı geçen mimara inşa ettirilmişti (Müderrişoğlu 2009: 363-364).

Havsa'daki Kasım Paşa külliyesi, bir menzil külliyesinin genel tanıma uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa tarafından Türk mucizesi olarak ifade edilen *mimar ve mühendis ve pesendîde-i cihân* (İpşirli 1989: I, 95) Mimar Sinan'a inşa ettirilen külliye (Meriç 1965: I, 26) cami, medrese, arasta, han, imaret, çifte hamam, tabhane, tekke, köprü, dua kubbesi, çeşme, sıbyan mektebi ve hazireden oluşmaktaydı (Müderrişoğlu 1993: 671-677; Müderrişoğlu 2009: 359. Vakfın kurumları için yine bk. Noyan 2012: I, 155-156). Yapı, kısa sürede İstanbul'dan Rumeli'ye giden ana sefer yolu üzerindeki önemli külliyelerden birisi haline gelmiştir.

2. Vakfın Kuruluş Tarihi

Vakfiyesine henüz ulaşamadığımızdan⁴ çalışmamıza konu olan vakfın tam olarak ne zaman kuruldu-

4 Gülrü Necipoğlu'nun "Kasım Paşa'nın tarihsiz Arapça vakfiyesinin günümüze gelen kısmı" şeklinde takdim ettiği belge, Kasım Paşa'nın değil babası Sokullu'nun vakfiyesinin özeti ile vakfına dair çeşitli işlemleri konu alan bazı belgelerin toplandığı defter olsa gerek. Gerek defterin söz konusu kısmının "Vezir-i a'zam Mehmed Paşa hazretlerinin ebniye-i hayrat ve hasenati beyan ider, ala sebilü'l-icmâl" başlığı taşıması gerekse Sokullu'nun ülkenin değişik yerlerinde yaptığı hayır kurumları ve bunların işleyiş düzeninden bahsetmesi bu hususu teyit etmektedir. Dolayısıyla Kasım Paşa Vakfı'nın henüz bir vakfiyesinin tespit edilemediğini belirtmek gerekir.

ğunu tespit edemedik. Her ne kadar babası Sokullu Mehmed Paşa'nın gerek Millet Kütüphanesi gerek Süleymaniye Kütüphanesi gerekse VGMA'daki vakfiyelerinde vakıftan söz edilmişse de kuruluş tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte külliye'deki caminin kitabesinde yer alan inşaatının 984/1576'da bitirildiği bilgisi, vakfın bu ya da buna çok yakın bir tarihte kurulduğunu tahmin etmemize imkân sağlamaktadır.

3. Vakfın Niteliği

Bir menzil külliye hüviyetinde olan vakıf, sermayesi bakımından Küçük Evkaf kalemine bağlı idi. Vakfı amaç, mülkiyet-tasarruf hakkı, sermaye, yönetim, vakıf kurumlarının işletilmesi bakımından ele aldığımızda şu sonuca varıyoruz: Vakıf, hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın doğrudan doğruya hayrî eser ve amaçlara yönelik olarak (Yediyıldız 1982: 28; Moğol 1993: 195) kurulan bir vakıf olduğu için hayrî-şer'î; sermayesi han, hamam, dükkân, arazi gibi akar gelirden oluştuğu için gayrimenkul; hem kurucusunun tahsis ettiği gelir kaynaklarına hem de hazine tahsisatına sahip olduğu için mülkiyet veya tasarruf hakkı bakımından yarı irsadi yani yarı sahih; başlangıçta mütevellisi tarafından idare edildiği için önceleri mülhak, ancak sonraları Evkaf idaresine bağlandığı için mazbut (ki hâlâ öyledir); mülklerini genellikle çift kiralama usullerine göre işlettiği için icareteyn bir vakıftı.

4. Vakfı Meydana Getiren Kurumlar

Bilindiği üzere vakıf kurumları genellikle müessesat-ı hayriye ve asl-ı vakf olmak üzere ikiye ayrılır. Müessesat-ı hayriye medrese, cami, mescit, mektep, imaret, zaviye, kütüphane, misafirhane, köprü, hastane, çeşme, sebil ve makber gibi kendisinden ayrıyla faydalanılan vakıf kurumlarından meydana gelirken (Kunter 1938: 105, 110-111; Ülken 1971: 16, 30; Yediyıldız 1984: 5, 6; Akgündüz 1996: 209-215; Çiftçi 2004: 80; Akbulut 2007: 67), asl-ı vakf denilen kurumlarsa birinci gruptakilerin tamamlayıcıları ve onların düzenli ve sürekli olarak işlemlerini sağlayan, ayrıyla faydalanılmayan bina, arazi, işletme ve nakit para gibi gelir kaynaklarıydı (Yediyıldız 1986: 156). Buna göre Sokullu Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı'nın müessesat-ı hayriyesi cami, medrese, mektep, su yolu, köprü, çeşme, imaret; asl-ı vakfiyesi değirmen, hanlar, ha-

mamlar, dükkânlar, araziler ile hazine tahsisatıydı.

Camii: Arastanın doğusunda ayrı bir blok hâlinde inşa edilmiş olan cami kare plânlıdır. Caminin son cemaat yeri ve tek şerefeli minaresi bulunmaktaydı. Evliyâ Çelebi camiyi "Evvelâ bir kubbe-i azimli ve bir minâre-i serâmedli ve vâsi' haremli gâyet musanna' câmi'dir kim gûyâ câmi'-i selâtindir. Derûn-ı câmi' eyle müzeyyen ü rûşendir kim gûyâ câmi'-i Rüstem Paşa'dır." şeklinde vassetmektedir. Yine o, ana cadde üzerindeki harem kapısı üstünde bulunan kitabesinden caminin 984 (1576)'te inşa edildiğini ifade etmektedir "Göricek Azmî du'â edüp dedi târîhini / Bu binâyı eyleye Allah bâkî üstüvâr. Sene 984." Gerek caminin gerekse hanın abdest musluklarında kış aylarında sıcak su aktığı bilgisi, Evliya Çelebi'nin cami hakkında verdiği bir diğer bilgidir.

Cami, zaman içerisinde birçok kez tamir edilmiştir. Özellikle depremlerden zarar gördüğü dönemlerde yapılan tamiratın çapı da büyük olmuştur. Meselâ 1330 (1912) yılındaki tamir bu kabildendi ve *harekât-ı arziye*'nin neden olduğu ve camiyi işlevsiz bırakan tahribatın bir an önce giderilmesi için Edirne Evkaf Müdürlüğü girişimlerde bulunmuştur (BOA, *EV.MKT 3465/120*, 27 Ramazan 1330/9 Eylül 1912).

İmaret: Vakfın dua kubbesinin batsında yer alan yapılardan biri olan imaret Evliya Çelebi'nin dikkatini ve takdîrîkâr ifadelerini celb etmiştir: "Bir dârül-it'âm-ı dârü'z-ziyâfe imâreti vardır, hâlâ ilâ hâze'l-ân cemî'i müsafirîne subh u mesâ ol matbah-ı Keykâvûs'dan her ocak başına birer bakır sini ile birer sahun pilav yahni mahlût ve bir tas çorba ve beş nân ve şem'-i revgan ve bir şem'dân verüp cemî'i Müslim ü gebr ü tersâya mâh [u] sâl nimetleri mezbûldür. Ve her hayvân başına birer torba yem dâ'imdir." (Kahraman-Dağlı 1999: 270). İmaret hakkında benzer bilgileri Evliya Çelebi'den çok önceleri, 1580'de Havsa'da geçmiş olan seyyah Paolo Contarini de vermiştir (Necipoğlu 2013: 598). 1752 depreminde yıkılmış olan imaret bir daha tamir edilmemiştir. Hamama bitişik olan bu yapının günümüze kalan kalıntılarından, üzerinde park yapılan yer olduğu anlaşılmaktadır.

Medrese: Yine sadece Evliya Çelebi'nin gördüğü medresenin tam olarak külliyenin hangi tarafında yer aldığı bugün tespit edilememektedir.

Mektep: Çocukların ilk eğitimlerini almaları için açılmış olan bir eğitim kurumu olup, buradaki

eğitim-öğretim faaliyetlerine bir muallim (Bu kadroya 1843'te yapılan atama için bk. BOA, *C.MF 21/1039*, 4 Ramazan 1259/28 Eylül 1843) nezaret ederdi.

Tekke: Yine Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu yapının cami avlusunun kuzey tarafında olması muhtemeldir.

Suyolları: Kasım Paşa Vakfı'na ait bir başka hayrat olan su yolları, sadece vakıf kurumlarının değil kasabadaki çeşmelerin de can suyu mesabesindeydi. Başta vakfın şadırvan ve hamamı olmak üzere kasabadaki bütün çeşmelerin suyu, bu yollarla ulaştırılırdı. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında vakfa ait suyollarının harap olması üzerine kasabada uzun süre su sıkıntısı yaşanmıştır. Zira toplam 51.170 kuruş tutan tamir masrafının 30.582 kuruşluk kısmının karşılanması hususu Maliye Hazinesi ile Evkaf Hazinesi arasında anlaşmazlık yaşanmasına sebep olmuştur. Üç yılı aşkın yazışmalara rağmen masrafı karşılama hususunda kurumların anlaşmaya varmaması üzerine kasabada su sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır (BOA, *EV.MKT 2495/24*, 26 Rebiülahir 1314/4 Ekim 1896; *EV.MKT 2495/29*, 27 Rebiülahir 1314/5 Ekim 1896; *EV.MKT 2495/25*, 18 Cemaziyelevvel 1314/25 Ekim 1896; *EV.MKT 2495/26*, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897). 1317 (1899) yılına gelindiğinde bir türlü çözülemeyen sorun için hâlâ yazışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, *EV.MKT 2496/176*, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

Çeşme: Cami civarındaki Sokullu ilkokulu'nun mahzeninde bulunan kitabedeki bilgilerden, yapı ile aynı tarihte inşa edilen bir çeşmenin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Çeşme muhtemelen tekkeye bitişik olarak inşa edilmişti.

Hazire: Caminin çevresinde yer alan avluda bir hazire bulunmaktadır. Külliye görevlilerinden vefat edenlerin defnedildiği hazirede tespit edilen en erken mezar taşları XVII. yüzyılın başlarına aittir (Reyhanlı-Altun 1976: 76).

Köşe çeşmesi: Külliye sonradan ilave edilen bir yapıdır. Üzerindeki kitabeden 1780 yılında I. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı anlaşılan çeşme, sebil-çeşme tipi bir yapıdır (Reyhanlı 1977: 241-246).

Köprü: Evliya Çelebi külliye ait hayrattan saydığı köprüden "şehirin Burgaz tarafı râhında şehrin hâric-i nehr-i (---) deresi üzre olan cisr-i musanna' bu hayrâtdandır." şeklinde bahsetmektedir. Külli-

yenin güneyinde akan derenin üzerinde yer alan köprü, bugünkü köprünün hemen altında yer almaktaydı.

Han: Dua kubbesinin batısında, caminin karşısında yer alan ve belgelerde "birbirine karşı iki âlî han" (*Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları, nr. 933, vr. 23a; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 737, vr. 46a), "bî-nazîr çifte han" ve "iki kervansaray (çifte han)" olarak ifade edilen yapıyı Evliya Çelebi şöyle vafsetmektedir (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270): "Yüz yigirmi ocaklı, enderûn [u] bîrûnlu ve sahrâ-misâl vâsî' haremli ve müte'addid harem kâ'alı ve istabl-ı anterli bir hân-ı azîmdir kim beş bin at ve katır ve deve alır kârbânsarây âyende vü revendeye mihmânsarây-ı hâne-i bî-minnetdir." Hanın, 1752 depreminde büyük hasar gördüğü anlaşılmaktadır. 7 Ekim 1801 tarihli bir belgeden, Sokullu'nun Havsa'daki hanı dışında han yapılmamasını vakfiyesine şart olarak koyduğunu öğreniyoruz. Vakıf mütevellisi bu şarta dayanarak sonradan yapılmış ve yanmış olan hanların tekrar yapılmasına müsaade edilmemesini talep etmiştir (BOA, *C.BLD 122/6061*, 29 Cemaziyelevvel 1216/7 Ekim 1801). Yine hanın 1810'da yapılan tamirati için bk. BOA, *C.EV 236/11800*, 29 Cemaziyelahir 1225/1 Ağustos 1810). Günümüze ulaşamayan yapının yerinde bugün park yeri ve belediye binası bulunmaktadır.

Arasta-dua kubbesi: Yapının günümüze ulaşan kısımlarından birisi olan dua kubbesi, arastanın ünitelerinden biri idi. Arasta, külliye yapılarının merkezinde yer alan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan hattın (tarihî İstanbul-Edirne yolunun) her iki tarafına dizili dükkânlardan meydana gelmekteydi. Evliya Çelebi'nin bu yapılardan "Bu şâhrâhın yemîn ü yesârında kâmil üç yüz aded kârgîr kemer binâ dekâkînlerdir kim cümle zî-kıymet eşyâlar anda mevcûddur" (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270) şeklinde bahsetmektedir.

Tabhane: Her ne kadar belgelerde adı geçmiyorsa da, kalabalık bir nüfusu ağırlayan kervansarayda, hasta yolcuların kaldığı bir tabhanenin bulunmuş olması muhtemeldir.

Hamam: Çifte hamam olan ve günümüze kalıntıları ulaşan hamam, külliyenin kuzeydoğusu, arastanın ise kuzey ucunda yer almaktaydı. Hem erkekler hem de kadınlara hizmet veren hamamın erkeklerle ait kısmın girişi arasta sokağında, kadınlara ait kısmın girişi ise yapının kuzeyindeki bir sokaktay-

di. Evliya Çelebi hamamdan “Bu sûk-ı sultânî içre bir hammâm-ı ibret-nümâsı vardır. Kapusundan câmekânına altı kademe taş nerdübân ile urûc olunur, câmekân-ı kebîrli ve müte‘addid halvetli âb u hevâsı ve binâsı hûb ve dellâkları mahbûb bir hammâm-ı mergûbdur.” (Kahraman-Dağlı 1999: III, 270) şeklinde bahsetmektedir.

Vakfa gelir sağlaması için inşa edilmiş olan hamam, vakıf tarafından taliplerine kiralanır ve elde edilen gelir vakıf için harcanırdı. Hamamın genellikle icareteyn usulüyle kiraya verildiği anlaşılmaktadır. 3 Receb 1222/6 Eylül 1807’de yaşanan bir devir işleminde işletmenin icare-i muaccele ve icare-i müeccele mukabilinde taliplilerine kiralandığı görülmektedir. Bu tarihe kadar es-Seyyid Mehmed Sadık ibn-i Numan tarafından işletilen hamam, söz konusu tarihte Sadrazamın halilesi Hafize Hanım ile Nefise Hanım’a peşin bir kira ve yıllık 1.540 akça icare-i müeccele mukabilinde devredilmiştir (BOA, *EV.ZMT 38/114*, Rebiülahir 1250/Ağustos 1834).

XIX. yüzyılın ikinci yarısının başında harap olan hamam, kasabalının ihtiyaç duymasından dolayı 1291/1874’te kısmen tamir edilerek, vakfa herhangi bir kira verilmeden işletilmiştir. Ancak belli bir süre sonra harap hale gelen hamam artık kullanılamaz hâle gelir. 1303/1886 yılında tekrar kısmen tamir edilip kasabadan birisine ücretsiz işletmesi için verilen hamam, çok kısa bir süre sonra yine işlevsiz kalır. En sonunda vakfa ait bir meblağla ahalinin yaptığı bağışlar birleştirilir ve hamam gereği gibi onarılıp hizmet verecek hale getirilir. Yıllık 200 kuruş kira bedeli ile taliplisine kiralanmak istenen hamamı işletmeye, kasabanın küçük ve müşterisinin az olması sebebiyle kimse talip olmaz. Bunun üzerine buraya “güzelce bakmak ve ba’zı mevâki’ dahi ikmâl etmek şartıyla” hamam iki yıllığına ücretsiz olarak Hancı Edhem Ağaya verilir. İki sene sonunda yapılan müzayedede talipli yine çıkmayınca hamam ücretsiz olarak Hancı Edhem Ağa tarafından işletilmeye devam edilir (BOA, *EV.MKT 2495/26*, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897; *EV.MKT 2495/30*, 17 Şaban 1314/21 Ocak 1897; *EV.MKT 2495/27*, 21 Ramazan 1314/23 Şubat 1897; *EV.MKT 2495/31*, 17 Safer 1315/18 Temmuz 1897). Ancak 1322/1904 yılına gelindiğinde hamam tekrar tamire ihtiyaç duyar. Yapılan keşif sonrası hamamın ancak 3.930 kuruşluk bir meblağla tamiri mümkün olabileceği anlaşılır. Hamamın bundan daha düşük bir meblağla tamirine

kimse yanaşmayınca, Edirne Evkaf muhasebeciliği ve Edirne vilayeti buranın emaneten tamir edilmesini Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne arz eder (BOA, *EV.MKT 2917/17*, 28 Rebiülahir 1322/12 Temmuz 1904).

5. Vakıf Personeli

5. 1. Genel Görevliler

Mütevelli: Bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı’nın büyük mütevellisi tarafından idare edildiği için vakfın ayrı bir mütevellisi yoktu.

Kâtip: Vakfın gelir-giderlerini tutan görevli idi. Gelir kaynaklarının farklı illerde olmasından dolayı vakfın bünyesinde birden fazla kâtip istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ vakfa ait Tekirdağ’daki han ile ilgili kayıtları “kâtib-i Rodoscuk” unvanıyla bir kâtip yerine getirir ve bunun için günlük beş akça ücret alırdı (BOA, *C.EV 340/17296*, 8 Zilkade 1126/15 Kasım 1714; *C.BLD 23/1122*, 8 Cemaziye-lahir 1207/21 Ocak 1793).

Câbi: Vakfın değişik yerlerde bulunan gelirlerini toplayan görevli idi. Vakfın gelir kaynaklarının değişik yerlerde bulunması vakfı, birden fazla câbi çalıştırmaya mecbur etmişti. Meselâ kâtiplikte olduğu gibi vakfa ait Tekirdağ’daki hanın gelirlerini “câbi-yi hân-ı Rodoscuk” unvanıyla bir câbi toplar ve bunun için günlük beş akça ücret alırdı (BOA, *C.EV 340/17296*; *C.BLD 23/1122*). Yine Edirne’deki müsakkafatın gelirini toplamakla da bir başka cabi görevlendirilmişti (BOA, *C.BLD 23/1122*).

Vakfın Tekirdağ’daki kitabet ve cibayet hizmetlerini genellikle tek kişi yerine getirirdi (BOA, *C.EV 278/14160*, 8 Rebiülevvel 1211/11 Eylül 1796; *VGMA, 689/81*: 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819). Vakfın Rodoscuk katip ve cabisi, vakıf kaymakamı sıfatıyla görev yapar, buradaki “bi’l-cümle müsakkâfâtının umûr ve husûsu”na nezaret ederdi. Özellikle son zamanlara doğru kadronun boşalması durumunda görev açık artırma ile taliplilerine satılır ve en yüksek fiyatı veren yeni kaymakam, büyük mütevelli tarafından mühürlü temessükle Evkaf Nezareti’ne arz edilirdi. Nezaretin onaylaması üzerine kendisi görevine başlardı. Açık artırma ile elde edilen ücret ise Evkaf-ı Hümayun Hazinesi’ne teslim edilirdi (BOA, *EV.BKB 22/138*).

Duagûlar: Dua edenler demek olup, vâkıfın ve onun vakfiyesinde belirttiklerinin ruhları için

Kur'an okuyanlara verilen addı. Vakfın bünyesinde birçok duagu bulunmakta idi. Bunlardan kimisinin yevmiyesi 3,5 akça (VGMA, nr. 661/92: 79), kimisininse 20 akça (BOA, C.EV 37/1805, 14 Safer 1177/24 Ağustos 1763; EV.EMH 109/29) idi. Vakfa ait duagu kadrolarının bazıları, ana vakıf ile diğer vakıflara ait kadrolarla birlikte, birleşik duagülük kadroları şeklinde tevcih edilirdi (BOA, EV.MKT 2127/16; EV.MKT.CHT 516/6; C.EV 427/21610, 30 Cemaziyelevvel 1231/28 Nisan 1816). Yevmiyesi yüksek olan bu birleşik kadroları tek kişi tasarruf edebileceği gibi birden fazla kişi müşterek olarak (VGMA, 897/71: 160) da tasarruf edebilirdi. Duagü kadrolarına sahip olanlar bunları çocuklarına intikal ettirebildikleri (BOA, EV.EMH 109/29; EV.MKT 264/129, 24 Rebiülahir 1281/26 Eylül 1864) gibi başkasına bir bedel karşılığı ya da bedelsiz olarak da verebilirlerdi (BOA, C.EV 37/1805, 14 Safer 1177/24 Ağustos 1763; EV.EMH 109/29, 22 Muharrem 1257/16 Mart 1841; VGMA 897/71: 160, 18 Rebiülevvel 1294/2 Nisan 1877).

5. 2. Cami Personeli

İmam: Muhtemelen hitabet görevini de deruhde eden imam başta beş vakit namaz olmak üzere Cuma ve bayram namazlarını kıldırırdı. Bu görev mukabilinde kendisine 10 akça günlük ücret ödenirdi (BOA, C.EV 292/14897, 30 Muharrem 1207/27 Ekim 1821). Bu göreve atamalar ilgili görevlinin ölümü üzerine yapılabildiği gibi hayatta iken kendisinin bu görevi rızasıyla (BOA, C.EV 292/14897) bir başkasına devretmesi şeklinde de gerçekleşirdi. 4 Ramazan 1259 (28 Eylül 1843) tarihli bir belgeye göre imameti ifa edenlere günlük ücret dışında belli bir miktarda susam yağı da verilmekteydi (BOA, C.MF 21/1039, 4 Ramazan 1259/28 Eylül 1843). Yine imameti yerine getiren görevli, vakıf sisteminde sıkça rastlanıldığı gibi, mevcut görevi ile birlikte vakfa ait diğer birçok görevi de ifa edebiliyordu. Buna göre Kasım Paşa Vakfı'nın camisinde imamlık yapanlar XIX. yüzyılın birinci yarısında aynı zamanda hitabet, müezzinlik, kayımlık, siracılık,⁵ sermahfillik, vaizlik, muallimlik görevlerini üzerinde bulundurmuştur. Bu görevleri karşılığında günlük toplam 43 akça yevmiyeden yıllık 700 kuruş ve 116 kıyye susam yağı almaktaydı (BOA, C.MF 21/1039).

Hatip: Cuma günleri hutbe okuyan görevli olup yevmiyesi 7 akça idi. Önceleri ayrı olarak tevcih

edilen (BOA, C.EV 218/10871, 21 Receb 1176/5 Şubat 1763; C.EV 580/29279, 5 Zilkade 1191/5 Aralık 1777; C.MF 21/1039) bu görev daha sonra genellikle imametle birlikte tevcih edilmiştir (BOA, C.EV 580/29279; C.MF 21/1039).

Vaiz: Camide vaaz veren görevli olup günlük ücreti 10 akça idi. Bu görevi ifa edenler, görevleri müddetince kazaya bağlı olan Söğüd köyündeki Süleyman Paşa Vakfı'na ait mezrayı da tasarruf ederlerdi (VGMA, 661/77: 151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, nr. 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774; BOA, C.MF 106/5286, 22 Receb 1209/12 Şubat 1795; C.MF 21/1039).

Müezzin: Ezan okuyan ve namazlarda müezzinlik görevini ifa eden bu görevlinin yevmiyesi 4 akça idi (BOA, C.MF 21/1039).

Kayım: Caminin temizlik işlerine bakan görevli (Pakalın 1983: II, 283) olup günlük 5 akça ücret alırdı (BOA, C.MF 21/1039).

Buhuri-yi Cum'a: Cuma günleri camide buhur yakmakla görevli kişi olup, günlük 1,5 akça ücret alırdı (VGMA, nr. 661/92: 79; BOA, EV.EMH 73/56).

5. 3. İmaret Personeli

Şeyh: İmaret şeyhi olan bu görevlinin imareti idare eden yönetici olması muhtemeldir. Yaptığı görevi karşılığında kendisi 6 akça günlük ücret alırdı. Bu kadroda bulunanlar imaretin diğer bazı kadrolarını da üzerlerinde bulundurabilirlerdi. Mesela XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu görevi ifa edenler aynı zamanda tabhane ve meydan ferraşlığı görevlerini de ifa etmişlerdir (BOA, C.BLD 57/2838, 25 Zilhicce 1201/8 Ekim 1787).

Ferraş: "Ferrâş-ı imâret ve meydân" olarak anılan bu görevli imaret ve ona bağlı birimlerin iç ve dış temizliğinden sorumluydu. Bu hizmeti karşılığında kendisine günlük 3 akça ücret ödenirdi. Bu görev genellikle vakıfta başka görevleri yerine getirenlere ikinci veya üçüncü görev olarak tevcih edilmiştir (BOA, C.BLD 57/2838).

Sini-keş: İmaretin sinilerini taşıyanlara verilen ad olup, bu işi yerine getirenlere günlük 1,5 akça ücret verilirdi (VGMA, 661/92: 79; BOA, EV.EMH, nr. 73/56).

Değirmenci: İmaretin bünyesinde bulunan değirmende çalışan görevli idi. Bu görevlinin ücreti günlük 6 akça idi. Kadroya görevlilerin ölümü üzerine atama yapılmakla birlikte ilgili kişinin görevini

5 Kandil yakma görevi (Şemseddin Sâmî 1317: 713).

hayatta bir başkasına devretmek istemesi üzerine de atama yapılabilirdi.⁶

Vakfın vazifeleri-kadroları ölüm (VGMA, 661/77: 151, 29 Rebiülevvel 1177/7 Ekim 1763; VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774; BOA, *EV.MKT 264/129*, 24 Rebiülahir 1281/26 Eylül 1864), görevi ihmalden dolayı yaşanan aziller (VGMA, 661/92: 79), kendi rızasıyla görevi bir başkasına devir (VGMA, 689/81: 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819), sağlık sorunları gibi sebeplerden dolayı boşalırdı. Diğer vakıflarda olduğu gibi, vakfın herhangi bir kadrosunda bulunan görevli vefat ettiğinde, görev öncelikle bu işi yerine getirecek evladına tevcih edilirdi (VGMA, 689/81: 170). Şayet vefat edenin çocuğu yoksa (VGMA, 661/166: 326, 20 Şevval 1188/24 Aralık 1774) ya da söz konusu vazifeyi yerine getirecek liyakatte değilse görev aile dışından birisine tevcih edilirdi. Bir kişi birden çok vakıf görevini yürütebilirdi (Meselâ vakfın vaizlik, hitâbet, imâmet, sirâci, ser-mahfillik görevlerinin tek kişi tarafından yürütüldüğüne dair bk. *EŞS*, 5094/2: 32. Yine sinikeş ve buhuri-yi Cuma vazifesini diğer vakıflara ait birkaç görevle birlikte tek kişinin yürüttüğüne dair bk. BOA, *EV.EMH 73/56*). İlgili görevlinin ölümü üzerine kadrolar bütün olarak tek kişiye (BOA, *EV.EMH, 73/56*) tevcih edilebileceği gibi tek tek farklı kişilere de tevcih edilebilirdi (Mesela bir görevlinin ölümü üzerine üzerinde bulunan beş görevin birbirinden ayrılıp farkı kişilere tevcih edildiğine dair bk. *EŞS*, 5094/2: 32).

6. Vakfın İdaresi

Vakıf, bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa vakfı büyük mütevellisi tarafından idare edilirdi. Vakıf ile ilgili bütün iş ve işlemlerin takibi, atanma ve azilde bulunma, gelir giderlerinin tasarrufu gibi işlemler vakfiye gereği adı geçen vakfın mütevellisinin sorumluluğundaydı. Ekonomik boyutu gereği Küçük Evkaf kalemine bağlı olan (BOA, *EV.MH 2/133*, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827) vakfın nezareti sadrazamlık makamına verilmişti. Mazbut vakıf statüsüne kavuştuktan sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması üzerine vakıf bu nezaretçe idare edilmeye başlanmıştır.⁷

6 1752'de bu göreve yapılan atama için bk. BOA, *AE.SMHD.I, 9/602*, 29 Zilhicce 1165/7 Kasım 1752.

7 Bu hususa dair bazı kayıtlar şunlardır: "İlhâk-şüde be-nezâret-i evkâf-ı hümayûn" (BOA, *EV.EMH 73/56*); "Bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne evkâf-ı hümayûn nezâretine ilhâken idâre ve rü'yet olunan evkâfdan" (BOA, *EV.BKB 22/138*); "Nezâret-i evkâf-ı hümayûn-i mülûkâneye mülhak" (BOA, *EV.EMH 109/29*); "Mâliye Hazîne-i Celîlesinden mazbûten idâre edilmekde bulunduğu" (BOA, *EV.MKT 2917/18*).

Vakıf, mazbut vakıf konumuna gelmeden önce, bütün gelirlerini kendisi toplar; başta personel maaşları, ödenekler, inşa ve onarım gibi zuhurat kabilindeki giderlerini kendi bütçesinden karşılardı. Mazbut vakıf statüsüne geçtikten sonra ise bütün gelirlerinin toplanması ve harcanmasıyla ilgili iş ve işlemler, Maliye Hazinesi ile Evkaf Nezareti tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Buna göre vakfın tahsisat kabilindeki gelirleri (Livane kazasındaki köy ve mezraların vergi geliri) Maliye Hazinesi, akarının (Edirne ve Dimetoka'daki) geliri ise Evkaf Hazinesi (evkaf sandığı) tarafından vakıf adına toplanmıştır. Vakfın giderleri de, gelirlerini toplayan bu iki birim tarafından karşılanmaya başlanmıştır.

Yukarıdaki taksimattan anlaşılacağı üzere vakfın büyük gelirlerini Maliye Hazinesi, küçük gelirlerini ise Evkaf Hazinesi toplamakla görevliydi. Ancak hangi gelirleri toplayacakları açıkça belirlenen bu iki birimin hangi giderleri karşılayacağı net olarak belirlenmediği için masrafların karşılanmasında her seferinde birtakım sorunlar yaşanmıştır. Önceleri ödemeler hususunda sorunun yaşanmaması için vakıf mütevellisi, mahalli Evkaf Müdürlüğü ve Evkaf Nezaretinin talebi üzerine vakıf giderlerinin bir kısmı hazineye bir kısmı ise Evkaf Nezareti'ne yüklenmişti.

XIX. yüzyılın sonuna doğru vakfın personel maaşı ve ödeneklerinin Evkaf Hazinesi tarafından ödemesi uygulamasına geçilmiştir. Ancak gereken düzenlemeler vaktinde yapılmadığından Evkaf Hazinesi vakfa herhangi bir ödeme yapmaz. Personelin işi bırakması ve başta cami olmak üzere vakıf kurumlarının kapanma tehlikesi yaşamasına yol açan bu durum, uzun süren yazışmaların yapılmasına sebep olur. Sorun, maaşlarla diğer sabit giderlerin Hazine Maliyesi, onarım ve inşa gibi zuhurat kabilindeki masraflarınsa Evkaf Hazinesince karşılanması şeklinde karara bağlanması ile sonra erdirilir.⁸ Zamanla Hazine, masrafın personel ve sabit giderler ile ilgili olan yıllık 3.000 (BOA, *EV.MKT 1593/275*, 2 Receb 1303/6 Nisan 1886) kuruluşluk kısmını, Evkaf Hazinesi ise başta tamirat ve inşaat masrafları olmak üzere küçük meblağlar hâlindeki zuhurat kabilindeki giderleri karşılamaya başlar.

Her ne kadar zaman içerisinde küçük masraflar küçük gelirlerin toplayıcısı olan Evkaf Hazinesi, bü-

8 Mesela vakfa ait caminin 1290 yılında yapılan tamirati Evkaf Hazinesince karşılanmıştır (BOA, *EV.MKT 694/51*, 3 Ramazan 1290/25 Ekim 1873).

yük masraflar ise büyük gelirlerin toplayıcısı olan Maliye Hazinesi tarafından karşılanması teamülü oluşmuşsa buna her seferinde uyulduğu söylene-
mez. Özellikle tamirat ya da inşaat masrafları gibi büyük meblağlar tutan masrafların karşılanması hususu, çoğu zaman bu iki kurum arasında bir krize dönüşür, yıllarca süren yazışmaların yapılmasına neden olurdu. Zira gelirlerin toplanmasındaki bu çift başlılık, Maliye ve Evkaf hazinelerinin, vakfın diğer birim tarafından mazbut olduğu iddiasında bulunmalarına ve ödemeye yanaşmamalarına yol açardı (BOA, *EV.MKT 2917/18*, 25 Rebiülahir 1322/9 Temmuz 1904). Evkaf Hazinesi vakfa ait gelirlerin büyük çoğunluğunu Maliye Hazinesinin aldığını, dolayısıyla büyük masrafları adı geçen kurumun karşılaması gerektiğini, Maliye Hazinesi ise ödemenin, söz konusu yapıların gelirlerini toplayan Evkaf Hazinesinin sorumluluğunda olduğunu iddia ederdi. Dolayısıyla bu büyük meblağları ödemek istemeyen kurumlar birkaç yılı bulacak yazışmalara girişir, adeta ipe un sererlerdi. Tamirin çok âcil olması bile kurumların bu tavrı takınmalarını engellemezdi.⁹

Yazışmalara konu olan iddialar ise hep aynıydı. Maliye Nezareti vakfın ancak birkaç köyden müteşekkil aşar ve sair gelirlerini aldığını, asıl gelirin Evkaf Hazinesi tarafından toplandığını öne sürerken, Evkaf idaresi ise vakfın gelirlerinin en önemli kısmının vakıf köylerinin vergi gelirleri olduğunu, dolayısıyla gelirleri toplayan hazinenin tamir masraflarını karşılaması gerektiğini, zaten vakıf mazbut vakfa dönüştürülürken defterlere böyle kaydedildiğini, gerek cami, gerek hamam gerekse suyollarının hazine tarafından tamir edilmesi gerektiğini öne sürerdi (BOA, *EV.MKT 2362/171*, 22 Zilkade 1315/14 Nisan 1898).

9 Mesela 1896 tarihinde harap olan ve kasabanın susuz kalmasına yol açan suyollarının tamiri gibi acil meselede bile yazışmalar 4 yıla yakın sürmüştür (BOA, *EV.MKT 2495/21*, 16 Zilkade 1313/29 Nisan 1896; *2495/22*, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896; *2495/23*; *2495/29*, 24 Rebiülahir 1314/2 Ekim 1896; *2495/24*, 26 Rebiülahir 1314/4 Ekim 1896; *2495/25*, 18 Cemaziyelevvel 1314/25 Ekim 1896; *2495/26*, 29 Receb 1314/3 Ocak 1897; *2495/27*, 21 Ramazan 1314/23 Şubat 1897; *2495/31*, 17 Safer 1315/18 Temmuz 1897; *2362/171*, 22 Zilkade 1315/14 Nisan 1898; *2495/36*, 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898; *2495/39*, 11 Rebiülahir 1316/29 Ağustos 1898; *2496/176*, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899). Yine tamirata ihtiyaç duyan hamamın da böyle bir anlaşmazlığa yol açtığına dair bk. BOA, *EV.MKT 2917/17*, 28 Rebiülahir 1322/12 Temmuz 1904; BOA, *EV.MKT 2917/18*, 25 Rebiülahir 1322/9 Temmuz 1904).

Uzayıp giden yazışmalar sonrası Evkaf Nezareti masraf kaleminin 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898 tarihinde sunduğu bir layiha, tartışmaya makul bir çözüm teklif etmekteydi. Layihada özetle, Kasım Paşa Vakfı'nın geliri giderine yetmediği durumlarda bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'nın yardımında bulunduğu, vakfın sadece gelir kalemleri olan Havsa kasabası ile Osmanlı köyünün bile yıllık en az 80.000-100.000 kuruş vergi geliri olduğu, diğer arazilerin geliriyle bu tahsilatın çok yüksek bir meblağı bulduğunu ve bunun tamamının doğrudan maliye hazinesine aktarıldığı; Evkaf Hazinesi'ne ise bunun haricindeki akarın kira geliri ile emlak ve kadroların ferağ, intikal, mahlulat ve ihbarat harçlarının aktarıldığını, bunun bahane edilerek masrafın Evkaf Hazinesi'ne yıkılmasının doğru olmadığını, dolayısıyla gelirin aslan payını alan Maliye Hazinesi'nin personel ücreti ve sabit giderleri karşıladığı gibi tamirat masraflarını da ödemesi gerektiği, dahası aldığı gelire nazaran bu masrafın "lâ-şey kabîlinden" olduğu padişaha arz edilir (BOA, *EV.MKT 2495/36*, 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898). Ancak Aralık 1899 tarihinde sorunun çözümü için hâlâ yazışmaların yapıldığına (BOA, *EV.MKT 2496/176*, 29 Receb 1317/3 Aralık 1899) bakılırsa teklifin pek de dikkate alınmadığı anlaşıl-maktadır.

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Maliye Hazinesi, mutat olarak ödediği maaşları ve vakfın diğer ödeneklerini (yıllık 2.728 kuruşluk bir tahsisattı) de ödememeye başlar. Gerekece olarak da artık vakfa ait bu ödemenin Evkaf Hazinesine devredilmiş olmasını gösterir. Ancak gerek Evkaf Nezareti gerekse onun Edirne'deki mahalli birimi olan Edirne Evkaf Müdürlüğü bu devirden haberleri olmadığını, hangi tarih ve belgelerle bu devrin gerçekleştiğini bilemediklerini ileri sürer. Gerçekten mevcut kayıtlar çerçevesinde böyle bir devrin vaki olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira devir işleminin muhatabı olan kurumun bundan haberdar olmayışı bir yana Maliye Hazinesinin sonraki yazışmalarındaki çelişkileri de bu hususu teyit etmektedir. Mesela kurum, söz konusu tahsisatın kendileri tarafından ödendiğine dair resmi bir kaydın bulunmadığını bile ileri sürmüştür. Evkaf Nezareti'nin ödemenin onlar tarafından yapıldığını ispatlaması üzerine ise Maliye Hazinesi işi gereksiz, uzun ve yorucu resmî yazışmalara havale ederek, klasik oyalama taktiğini uygulamaya koyar. Bu arada uzun süren bu yazışma süreci, ma-

aşını alamayan vakıf personelinin görevlerini bırakmaları, onarılmayan kurumların harabiyeti, dolayısıyla vakıf kurumlarının kapanması ihtimaline bile yol açar (BOA, *EV.MKT 3456/91*, 19 Ramazan 1328/24 Eylül 1910; *EV.MKT 3456/93*, 13 Şevval 1328/18 Ekim 1910; *EV.MKT 3456/95*, 14 Teşrinisani 1326/27 Kasım 1910; *EV.MKT 3456/97*, 15 Zilkade 1328/18 Kasım 1910; *EV.MKT, 3456/99*, 16 Kanunievvel 1326/29 Aralık 1910).

7. Vakfın Gelirleri

Şehit Mehmed Paşazade Kasım Paşa Vakfı'nın başlıca gelirleri akar, hazine tahsisatı, ferağ ve intikal harçları idi. Akar gelirlerinin başlıcaları vakıf kurucusunun bağlamış olduğu gayrimenkul geliri olup bunlar Edirne'deki han,¹⁰ çifte hamam¹¹ ve dükkân¹²; Havsa'daki araziler, hamam ve muhtemelen arastadaki dükkânların¹³ gelirleri; Tekirdağ'ndaki han ve dükkânların¹⁴ kira gelirleri idi. Vakfın ikinci tür geliri ise devlet hazinesinden yapılan tahsisat olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre başta Çıldır Eyaleti'nin Ahışha Sancağı'nda yer alan Livane ve Yengirek? (Bikreki?)¹⁵ kazalarına bağlı ona yakın köy (BOA, *AE.SMST.III 286/22967*, 29 Zilhicce 1178/19 Haziran 1765; *C.EV, 492/24884*, 29 Cemaziyevvel 1192/25 Haziran 1778; *C.ZB 39/1949*, 20 Cemaziyelahir

1207/2 Şubat 1793; *VGMA,687/49*: 105, 16 Muharrem 1235/4 Kasım 1819; *VGMA, 689/4*: 7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *BOA, EV.MH 2/133*, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827; *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülahir 1243/30 Ekim 1827), Dimetoka kazasına bağlı Aksakal ve Tokmak köyleri (BOA, *EV.MKT 1593/275*, 2 Receb 1303/6 Nisan 1886), Eskizağra kazasına bağlı Penbeci köyü (BOA, *C.EV 151/7505*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840) ile Hızırbeyli mukataası,¹⁶ Havsa köyü (BOA, *AE.SMHD.I, 46/2732*, 27 Safer 1161/27 Şubat 1748; BOA, *C.EV 481/24335*, 29 Rebiülevvel 1175/28 Ekim 1761) ve Sarıca Reis köyünün (BOA, *C.EV 519/26220*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840) vergi gelirleri idi.

Vakfa bağlı köyler, vakıf köyleri oldukları için serbest karye statüsündeydiler ve her türlü tekâliften muaftılar. Buralar, vakıf tarafından atanan zabıtlarca idare edilir, gelirler bunların eliyle toplanıp vakfa gönderilirdi (BOA, *EV.MH 2/133*). Dolayısıyla dışarıdan yapılan müdahaleler her seferinde merkeze yapılan müracaatlarla engellenirdi (BOA, *EV.THR 101/54*, 11 Safer 1255/26 Nisan 1839). Ancak XIX. yüzyılın başından itibaren vergi toplama usullerinde yaşanan değişikliğe paralel olarak vakıf da kendi gelirlerini bizzat toplamaktansa, onları mültezimlerin eliyle toplama yoluna gider. Her yıl yapılan ve genellikle o havalide yaşayanların¹⁷ katıldığı ihaleyi kazanan mültezimler, iltizam bedelini yatırdıktan sonra şartname gereği o yılın mart ayının başından şubatın sonuna kadar olan geliri toplama hakkı elde ederdi. Vakıf, mültezimlerin vakıf reayasını koruyup gözeten, onlara zulmetmeyenlerden olmasına azami özen gösterirdi (*VGMA, 687/49*: 105, 16 Muharrem 1235/4 Kasım 1819; *VGMA, 689/4*: 7, 28 Safer 1235/16 Aralık 1819; *İstanbul Müftülüğü, Evkaf Müfettişliği 387/12*, Gurre-i Şaban 1235/14 Mayıs 1820; BOA, *EV.MH 2/133*, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827; BOA, *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülevvel 1243/30 Eylül 1827).

XIX. yüzyılda vakfın arazilerinin önemli bir kısmı Havsa kazasında bulunmaktaydı. Vakıf tarafından başkalarına kiralanan 60 kadar tarlada 960 kileye yakın tahıl ziraati yapılmaktaydı. Bu tarlaların en büyüğü 90 kile, en küçüğü ise 1 kile tahılın ekilebildiği miktardaydı. Tarlalar kazanın Kaldırımbaşı, Atikağıl, Olukludere, Baba Ahmed Bayırı, Bağlar

10 Hanın, Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin yakınında bulunduğu dair bk. BOA, *C.BLD 51/2544*, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.

11 Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin yakınında bulunan ve bir çifte hamam olan bu yapının suyuna yapılan müdahalenin men'ine dair bk. BOA, *C.BLD 48/2360*, 3 Safer 1218/25 Mayıs 1803.

12 Edirne Paşakapısı dışında bulunan bu dükkân bir pazarcı dükkânı idi. Karlı Ahmed Bey Hanı, terzi Yavani dükkânı ve yol ile çevrili olan bu dükkânın kullanım hakkı hususunda 1758 tarihinde yaşanan bir anlaşmazlık için bk. EŞŞ, nr. 5021/35, 12 Muharrem 1172/15 Eylül 1758). Gerek hanın gerek dükkânın gerekse buradaki diğer gelirlerin toplanması için vakıf bir Edirne cabisi görevlendirmiştir (BOA, *C.BLD 23/1122*, 8 Cemaziyelahir 1207/21 Ocak 1793).

13 12 Receb 1207/23 Şubat 1793 tarihli bir belgede bahsedilen bir pastırma kesimhanesinin (BOA, *C.EV 454/22998*) arastadaki dükkânlardan biri olması muhtemeldir.

14 Han için bk. *VGMA, nr. 689/81*:s. 170, 5 Şevval 1234/28 Temmuz 1819). Selh-i Mayıs 1275/11 Haziran 1859'da yapılan bir ferağ ve intikal kaydından, vakfın Tekfurdağ'ndaki hanının, iskele civârında bulunan Timürhâni olduğu anlaşılmaktadır (*EV.d 16714*: 2b; BOA, *EV.d, 16821*: 3a). Yine handaki dükkânlardan birinin çıkırıkçı dükkânı olduğuna dair bk. BOA, *EV.MKT 1740/176*, 4 Şevval 1287/28 Aralık 1870; *EV.MKT 1791/89*, 19 Şevval 1288/1 Ocak 1872.

15 Yer adları kılavuzunda bu yere imlâsı en yakın olan yer Petekrek-Peterek (Çevreli) olup imlâsı پتکرک şeklindedir (Sezen 2006: 406).

16 Buraya yapılan haksız bir müdahalenin men' edildiğine dair bk. BOA, *C.EV 252/12744*, 14 Zilkade 1206/4 Temmuz 1796.

17 Gelirleri toplama işinin genellikle "Bu cânibden bir mu'temede ihâle" edildiğine dair bk. BOA, *EV.MH 2/134*, 9 Rebiülevvel 1243/30 Eylül 1827.

deresi, Sinempınarı?, Ağaçlıdere, Tahtaköprü, Arpalık, Kara Hasan Köyü, Lalepınarı, Doğandere, Köse Ömer yolu, Atık Değirmen, Yörükdere, Ordu bayırı, Baba çayırı, Yeniçeşme, Değirmen Ocağı, Değirmen Başı, Değirmen Bayırı gibi yerlerindedi (*Kasım Paşa Vakfının Arazi Defteri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 6835: 1a-4b).

Vakfa ait kadro ve mülkler için yapılan ferağ ve intikaller, vakıf için bir gelir kaynağı olduğu gibi Evkaf Hazinesi için de bir gelir kaynağı idi. Yapılan her türlü -özellikle vakıf akarıyla ilgili- ferağ ve intikallerin bedelinden kâtip, cabi ve sair görevlilerin ücreti ile zuhurat kabilindeki masrafları çıkarılır, geriye kalan meblağın yarısı mütevellinin hissesi olarak ayrılır, diğer yarısı ise vakıf hazinesine verilir (*BOA, EV.d 16714: 2b; EV.d 21187: 1b; EV.d 16821: 3a; EV.MKT 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889*).¹⁸

8. Vakfın Giderleri

Vakfın başlıca giderleri personel maaşları, ödenekler ve zuhurat kabilindeki ödemelerdir. Bunlardan personel maaşları, cami, medrese, tekve, imaret, suyolları, çeşme, tabhane, han gibi kurumlarda çalışan görevlilerle, kâtip, cabi, duaguların yevmiyeleri idi. Ödenekler diğer bütün vakıflarda olduğu gibi bahsedilen kurumların aydınlatma, ısınma, malzeme gibi masrafları ile vakfın kullandığı arazilerin kiralari, nakliye ve harçlar gibi sabit giderlerdi. Zuhurat kabilindeki giderler ise çoğunlukla önceden niteliği ve maliyeti tam kestirilemeyen tamirat ve inşaat gibi kalemlere yapılan harcamalardı.

Vakfın gelirlerinin giderlerini karşılayamaması durumunda, Sokullu Mehmed Paşa Vakfı yardımıda bulunmuştur. Sokullu Mehmed Paşa Vakfıyesı'nde bu hususa dair şart da bulunmaktadır (*VGMA, 572: 52*). Nitekim zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaca göre Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'ndan Kasım Paşa Vakfı'na ödenek aktarılmıştır (*BOA, EV.MKT 1593/293, 21 Receb 1306/23 Mart 1889*).

Sonuç

Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Kasım Paşa, Sokullu Mehmed Paşa'nın üç oğlundan

birisidir. Sancakbeyliği yapmış olan Paşa, halka zulmettiğinden dolayı babasının sadareti döneminde idam edilmiştir. Normal şartlarda azledilip idam edilen üst düzey devlet idarecilerinin mallarına el koymak usulden iken, Kasım Paşa'nın mallarına el konulmadığı gibi ruhu için hayırlar yapmak şartıyla babasına devredilmiştir. Padişahın öldürttüğü Kasım Paşa için hayır yapılmasını istemesi dikkat çekicidir. Muhtemelen padişah, bir önceki karardan dolayı pişmanlık, mahcubiyet ve üzüntü duymuş; oğlunu katlettirdiği sadrazamının bir nebze olsun gönlünü almaya çalışmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa, oğlundan kalan mala kendisi de ilavede bulunarak Havsa'da, merkezinde menzil külliyesinin bulunduğu bir vakıf kurmuştur. Kaynaklarda hem banisi hem de adına kurulan kişinin adlarıyla birlikte anılan vakıf, en çok *Şehîd Mehmed Paşazâde Kâsım Paşa Vakfı* şeklinde yer almaktadır. Vakfın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte caminin inşaa tarihi olan 984 (1576) veya ona yakın bir tarih olması muhtemeldir.

Sadrazamların nezaret ettiği vakıf Küçük Evkaf kalemine bağlı olup amaç bakımından hayrî-şer'î; sermaye bakımından gayrimenkul; mülkiyet-tasarruf hakkı bakımından yarı irsadî; idaresi bakımından başlangıçta mülhak, Evkaf idaresine bağlandıktan sonra mazbut; mülklerini işletme sistemi bakımından ise icareteyn bir vakıftı. Vakfın hayır kurumları (müessesat-ı hayriye) cami, medrese, mektep, suyolları, köprü, tekve, çeşme, imaret; asl-ı vakfıya değirmen, hanlar, hamamlar, dükkânlar, araziler ve hazine tahsisatıydı.

Bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa Vakfı mütevellileri tarafından idare edilen vakfın kâtip, câbi, duagû gibi görevlileri ile imam, hatip, vaiz, müezzin, kayyım, sermahfil, buhuri-yi Cuma gibi cami personeli; şeyh, ferraş, sinikeş ve değirmenci gibi imaret personeli bulunmaktaydı. Vakıfta çalışan görevliler elbette sadece tespit ettiklerimizle sınırlı değildi. Kapıcı, suylucu, sebilci, çerağcı, türbedar, ferraş, merammati gibi daha birçok görevlinin vakıf bünyesinde hizmet verdiği varsayılabilir.

Mülhak vakıf statüsünde olduğu dönemlerde vakfın daha iyi idare edildiği anlaşılmaktadır. Zira mazbut vakıf konumu geldikten sonra vakıf kurumlarının çoğu zaman harap olduğu ve tamirlerinin çok geç yapıldığı, hatta tamirleri yapılmayan bazı kurumlarınsaa zamanla yok olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸ Yine vakfın 1893 yılındaki toplam ferağ ve intikal gelirlerinin 1.843 akça olduğuna dair bk. *BOA, EV.MKT 2495/22, 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896*.

Vakfın akar, hazine tahsisatı, ferağ ve intikal harçları olmak üzere üç tür gelir kaynağı vardı. Akar gelirleri sağlayan gayrimenkuller Edirne'deki han, çifte hamam ve dükkân; Havsa'daki hamam, araziler ve dükkânlar; Tekirdağı'daki han ve dükkânlar idi. Vakfın ikinci gelir kaynağı olan hazine tahsisatı ise Çıldır Eyaleti'nin Ahışa Sancağı'ndaki Livane ve Yengirek? (Bikreki?) kazalarına bağlı ona yakın köy, Dimetoka Kazası'na bağlı Aksakal ve Tokmak köyleri, Eskizağra Kazası'na bağlı Penbeci Köyü

ile Hızırbeyli Mukataası, Havsa ve Sarıca Reis Köyü'nün vergi gelirlerinden oluşmaktaydı. Vakfın başlıca giderleri ise personel maaşları, ödenekler zuhurat kabilindeki ödemelerdi. Vakfın gelirlerinin giderlerinin karşılamaması durumunda, Sokullu Mehmed Paşa Vakfı yardımıda bulunmuştur. Zaman içerisinde birçok gelir kaynakları ile hayır kurumlarını kaybetmiş olan vakfın günümüze ancak camisi, dua kubbesi ve haziresi ulaşabilmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I), 9/602, 46/2732.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), 286/22967.

Cevdet Belediye (C.BLD), 23/1122, 48/2360, 51/2544,57/2838, 122/6061.

Cevdet Evkaf (C.EV), 37/1805, 151/7505, 218/10871, 236/11800, 252/12744, 278/14160, 292/14897, 340/17296, 402/20390, 427/21610, 454/22998, 481/24335, 492/24884, 519/26220, 580/29279.

Cevdet Maarif (C.MF), 21/1039, 106/5286.

Cevdet Zabtiye (C.ZB), 39/1949.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR), 93/67

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), 47/1/2

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH.HMŞ), 29/77

Evkaf Başkitabeti (EV.BKB), 22/138

Evkaf Defterleri (EV.d), 16714, 16821, 21187.

Evkaf Evkaf Muhasebesi (EV.EMH), 73/56, 109/29, 109/29.

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH), 2/133, 2/134.

Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT), 264/129, 694/51, 1593/275, 1593/293, 1593/293, 174/176, 1791/89, 2127/16, 2362/171, 2495/21, 2495/22, 2495/23, 2495/24, 2495/25, 2495/26, 2495/27, 2495/29, 2495/30, 2495/31, 2495/36, 2495/39, 2496/176, 2917/17, 2917/18, 3456/91, 3456/93, 3456/95, 3456/97, 3456/99, 3465/120.

Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT), 516/6.

Evkaf Tahrirat (EV.THR), 101/54.

Evkaf Zimmet Halifelîği (EV.ZMT), 38/114.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 21693.

Şura-yı Devlet (ŞD), 26/46

Millet Kütüphanesi:

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Ali Emiri, Tarih Yazmaları, 933.

Süleymaniye Kütüphanesi:

Kasım Paşa Vakfının Arazileri Defteri, Yazma Bağışlar, 6835.

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 737.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

VGMA, *Defter 661, 687, 689, 897.*

İstanbul Müftülüğü (İM), *Evkaf Müfettişliği, 387.*

Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 572.

Milli Kütüphane Başkanlığı (MKB):

Edirne Şeriye Sicilleri (EŞS) 5021/35, 5094/2.

2. Araştırma Eserler

AFYONCU, E. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 354-357.

AKBULUT, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*, 2007/30: 61-72.

AKGÜNDÜZ, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

BOSTANCI, H. M. (2002). *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil ve Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BOZKURT, O. (1966). *Koca Sinan Köprülü*. İstanbul: İTÜ Yayınları.
- ÇELİK, S. (1997). *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil ve Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇERÇİ, F. (1996). *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âlî'nin Tarihçiliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇİFTÇİ, C. (2004). "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/36: 79-102.
- DAKİĆ, U. (2012). *The Sokullu Family Clan and The Politics of Vizierial Households in The Second Half of The Sixteenth Century*. MA Thesis, Budapest: Central European University.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (1999). haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. III. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GERLACH, S. (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. çev. Türkis Noyan, c. I-II, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1970). "Mehmed Paşa, Muhammed Paşa, Sokollu, Tavil". *İslam Ansiklopedisi*, c. VII. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 595-605.
- HALAÇOĞLU, Y. (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İZGİ, Ş. (2006). *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri (S. 201-400), Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KAHVECİ, G. (1998), *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KİEL, M. (2001). "İşkodra", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 433-434.
- KURT, Y. (1998). *Koçi Bey Risalesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PEÇUYLU İBRAHİM. (1283). *Tarih-i Peçevi*. c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- KUNTER, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1938/1: 103-129.
- MERİÇ, R. M. (1965). *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, c. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MOĞOL, H. (1993). "XIX. Asrın İlk Yarısında Antalya'da Vakıf Müessesesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1993/83: 189-199.
- MÜDERRİSOĞLU, M. F. (2009). "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVII. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 363-364.
- MÜDERRİSOĞLU, M. F. (1993). *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyyeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NECİPOĞLU, G. (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- REDHOUSE, J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul.
- REYHANLI, T. - Altun, Â. (1976), "Edirne/Havsâ'da Sokullu (veya Kasım Paşa) Külliyesi" *İÜEF Sanat Tarihi Araştırmaları*, 1976/VI: 66-88.
- REYHANLI, T. (1977). "Havsâ'daki Sokullu veya Kasım Paşa Külliyesi Hakkında Tamamlayıcı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, 1977/XIX: 241-246.
- İPŞİRLİ, M. (1989), *Tarih-i Selânikî*, c.I. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- SAMARÇİCİ, R. (1995). *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam: Sokullu Mehmed Paşa*, çev. Gaspıralı M. İstanbul: Sabah Kitapları.
- SEZEN, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik sırayla)*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.

- SIR, A. N. (2007). *Kitabu Cami'ü't-Tevârih Kâtib Mehmed bin Zaim: (202a-327b Sözlük-Dizin)*, I-II, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (1317). *Kâmus-i Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- ÜLKEN, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, *Vakıflar Dergisi*, 1971/9: 13-37.
- YEDİYILDIZ, B. (1982). "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi". *Vakıflar Dergisi*, 1982/15: 23-53.
- YEDİYILDIZ, B. (1986). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 153-172.
- YEDİYILDIZ, B. (1984). XVIII. "Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu". *Vakıflar Dergisi*, 1984/18: 5-41.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1995), *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)(Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. I-II. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1996), *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) (Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. I-II. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YILDIRIM, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N. (1999), *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) (Özet-Transkripsiyon ve İndeks)*. c. II-III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YÜCEL, K.K. (1996). *18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil ve Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AB Türkiye İlerleme Raporlarında “Mazbut” Kavramı Sorunu

Mehmet Yıldırım*

Öz

Osmanlı'dan günümüze, devlet ve toplum ihtiyaçlarına göre değişen vakıf sistemi, zaman içerisinde oluşan kendine özgü kavramları ve uygulamaları günümüze kadar taşımıştır. Uluslararası düzeyde vakıf konusunda gündeme gelen sorunların sebebi, esasen tarihî süreç içerisinde özgün yapısıyla oluşa gelen vakıf sisteminin AB'nin vakıf sistemine uymamasıdır. Bu uyumsuzluğun somut örneklerinden biri olarak ortaya çıkan “mazbut vakıf” kavramının yanlış kullanımının önüne geçilmesi, Türk vakıf sisteminin sosyal ve tarihî bütünlüğü içinde ele alınması ile mümkün olacaktır. AB, Türkiye İlerleme Raporlarındaki “mazbut vakıf” sorunu, cemaat vakıflarına özgü gibi gösterilen, ancak uygulama ve kavram olarak Osmanlı'dan günümüze gelmiş bugün hala devam eden bir uygulamanın, kavramın ve esasen yönetim şeklinin adıdır. “Mazbut vakıf” kavramının hukukî belge niteliği taşıyan Lozan tutanaklarındaki kullanım biçimi ile kullanılması, kavramın içerdiği anlam bütünlüğünü koruması açısından zorunluluk arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mazbut vakıf, Cemaat vakıfları, AB Türkiye İlerleme Raporu, Türk vakıf Sistemi, Lozan Antlaşması

The Problem of “Mazbut” Concept in EU Progress Report For Turkey

Abstract

From Ottoman to contemporary time, foundation system which has been modified according to needs of society and state has brought its unique concepts and implementations that have been arose throughout the historical process. The main reason lies in the problems which have occurred at the international level about foundations are incompatibility of the foundation system which has formed itself within own historical features with EU foundation system. In order to prevent misusing of *mazbut waqf*, Turkish foundation system should be examined within its historical and social unity. The conceptual and essential problem of *mazbut waqf* which is presented as a problem of religious community foundations in EU Progress Report for Turkey is the name of the current administration and concept rooted in Ottoman applications as well as an administrative structure. Adopting the concept of *mazbut waqf* similar to its usage in Lausanne Treaty records which are considered as legal documents is crucial for saving the integrity of concept.

Key Words: Mazbut waqf, foundations of religious community, EU Progress report for Turkey, Turkish Foundational System, Lausanne Treaty

* Vakıf Uzmanı/Vakıflar Genel Müdürlüğü, yildiranmehmet@yahoo.com.

Tarihi Arka Plan, Gerekçe ve Yöntem: Tanzimat ve İslahat Fermanları ile batılı kurum ve idare biçimlerini benimsemeye başlayan Osmanlı Devleti, 1876’da Kanun-ı Esasî’nin ilan edilmesi ile Anayasal sürece geçmiş, 1 yıl ara verilen anayasal süreç daha fazla sürerek, 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile yeniden başlamıştır. Bu tarihî süreçle beraber kurumsal yapılar da yoğun bir dönüşümün içine girmiştir. Cumhuriyet’in ilanı, Osmanlı’dan gelen değişim sürecini daha da hızlandırmıştır. Eğitim, ekonomi ve sosyal alandaki değişimler batılı ülke kurallarına mümkün olduğunca uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. Pek çok alanda Avrupa hukuk standartlarını benimseyen Türkiye, 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık anlaşması imzalamış ve 1987 yılında tam üyeliğe başvuruda bulunmuş, Topluluk standartlarına ulaşma hedefini gerçekleştirmek için pek çok düzenlemeyi hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. 1999 yılında AB üyeleri tarafından aday olarak kabul edilen Türkiye’nin uyum gösterme sürecinde ısrarlı olması ilerlemeyi hızlandırmıştır. Ancak, Avrupa mevzuatına uyumla ilgili yaşanan sorunlar ve bu sorunları çözmeye doğru giden süreçte ortaya koyduğu iradeyi gerçekleştirirken kurumların uyumlaştırılması ve AB standartlarının yerleştirilmesi aşamasında bazı alanlarda tarihî ve tecrübî bilgiden uzak hareket edilmesi nedeniyle kendisini ifade sıkıntısı çekmiştir ve halen de çekmektedir.

Kökene İslam hukukundan doğan bugünkü “Türk vakıf sistemi” gibi kurumsal bir idarî yapı, AB hukuk sisteminde karşılığını bulması anlamında güçlükler yaşamaktadır. Çalışmamızda ortaya koyacağımız iddia şudur ki; vakıf konusunda ve dar anlamda cemaat vakıfları hakkında ilerleme raporlarına yansımış bazı sorunlar, aslında kavramların anlaşılmasından -ki kendi içerisinde konunun özgün olması nedeni ile doğal bir durum olarak değerlendirilmelidir - kaynaklanmaktadır. Türkiye’de vakıf sisteminin batı dünyasından farklı bir şekilde teşekkül ettiği düşüncesine konunun etimolojisini ve kökenini esas alan çalışmalarda da ittifak edilmektedir.¹

¹ Vakıf kurumunun kökeni ve etimolojisi çalışmamızı esasını içermediğinden bu çalışmada sadece vakıf kavramının tarihi verilecek ve daha çok kavram sorunu yaşadığını düşündüğümüz mazbut vakıf tanımı üzerinde durulacaktır. Vakıf kavramı kaynakçada sunduğumuz eserlerde kapsamlı bir şekilde etimolojik ve köken açısından inceleme imkânı vermektedir.

Sosyolog Raymond Aron’un “Sosyal bütünlük içerisinde yerleştirilemediği takdirde hususi bir sosyal fenomenin durumunu anlamak mümkün değildir.” (Yediyıldız, 2003: 24) ifadesi ile açıkladığı durum çalışmamızın gerekçesini izah etmektedir. Vakıf, İslam hukuku ve Osmanlı devlet sisteminin sosyal bir kurumu olması dolayısıyla İslam toplumunda vücut bulmuş bir kavram ve kurumun adıdır. Osmanlı toplumunun yaşadığı sosyal sürecin doğurduğu vakıf yapısının özgünlüğü, bugün hukuk alanında yaşadığı bazı sorunların da özgün olmasına neden olmaktadır. Vakıf, hem kavram hem de müessese olarak incelenirken bu tarihî geçmiş ve sosyal bütünlüğün göz ardı edilmemesi gerekmektedir ki çalışmamızda bu hususiyet hareket noktamızın temel belirleyicisi olacaktır.

Ortaya çıkan bu önerme üzerine vakıf konusuna bağlı olarak özellikle doksanlı yılların sonundan bugüne, AB İlerleme Raporlarında hem mülkiyet hakkı başlığında hem de azınlık sorunları başlığında önümüze çıkan vakıf ve vakıf mülkiyetleri meselesine dair gerek tarihî bilgi ve sosyal bütünlük, gerekse hukukî kavramların anlaşılabilmesi ve yanlış tercüme, ayrıca bir soruna neden olmaktadır. Özellikle uluslararası alanda son yıllarda çok büyük önem kazanan azınlık hakları ve azınlıkların mülkiyet sorunu hakkında Türkiye’de bilgi kirliliği karşılanmaktadır. Bu nedenle yanlış değerlendirilen ve yanlışlığı giderilmediği ve raporlarda da ifade edildiği şekli ile çözülmeyen ve Türkiye tarafından çözülmesi istenilmediği ifade edilen sorun, gerçekte varlığı tartışmalı ve belirsiz olan tamamen Türkiye’de vakıf sisteminin daha özeldir mazbut vakıf kavramının anlaşılabilmesi veya yanlış kavramlarla ifade edilmesinden kaynaklandığını gördüğümüz bir sorundur. Bu sorunun çözümüne katkı sunmak amacıyla, ilerleme raporlarını inceleyerek, sonucunda hukukî belge niteliği taşıyan Lozan Antlaşması tutanakları ile karşılaştırma neticesinde elde edeceğimiz bilgiler, kavram bağlamında değerlendirilerek çalışmamızın sonucunu oluşturacaktır.

Vakıf: Vakıf fiili olarak bütün toplumlarda var olduğu kayıtlara geçmiş bir sosyal dayanışma müessesesidir. Bugün İslam toplumlarında kullanıldığı anlamı ile “vakıf” şeklinde telaffuz edilen “vakf” kelimesi, Arapçada “durdurmak, alıkoymak” anlamına gelmektedir. (Yediyıldız 2003: 8) İslam toplumlarında zamanla uygulamanın kendi içerisinde hukuku da oluşturan vakıf, hukuki bir akitir. Bu akitte

kişi Allah'a yakın olma (*kurbet*) gayesiyle, menkul veya gayrimenkul mülkünü bir gayeye sonsuza değin tahsis eder. (Yediyıldız 2003: 9) Ömer Hilmi Efendi, vakfı "*Vakf menfaati ibadullahaya ait olur veçhile bir aynı, Cenâbı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır*" şeklinde tarif etmektedir. (Ö. Hilmi Efendi, 1977: 13)

Vakıf sosyal bir kurum olarak yukarıdaki tarifler ölçüsünde, bir malın kamu yararına tahsis edilmesidir. Bu nedenle vakıf sosyal bir içerik kazanmaktadır. Yararı kamuya tahsis edilen malın toplumla kurum arasında niteliğini sosyal bir nitelik olarak tanımlayabiliriz. (Ertem 2012 : 26)

Vakıf, menşei ve oluşumu itibarıyla İslam müessesesi şeklinde gelişmesinden hareketle kavram olarak da bu manada anlaşılmalıdır. Bugün mer'î Vakıflar mevzuatında Medeni Kanununa göre kurulan vakıflar haricindeki vakıflar, 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'nun tatbik şeklini düzenleyen 864 sayılı Kanun'un 8. maddesinde "*Kanun-u Medeninin yürürlüğe girdiği tarihten önce vücuda getirilen vakıflar hakkında bir tatbik kanunu neşrolunur...*" ifadesi ile 1926 tarihinden evvel kurulmuş bulunan mazbut, mülhak vakıfların idaresi hakkında 13 Haziran 1935 yılında çıkarılan ve 6 ay sonra yürürlüğe giren (*mülga*) 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile düzenlenen kanun hükümleri ile düzenlenerek gelmiştir.

Mazbut vakıf: Uluslararası alanda, cemaat vakıfları özelinde sorunlu bir yapı gibi gösterilen mazbut vakıflar, yürürlükteki 5737 sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca; "*Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıflar ile mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve (mülga) 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğünce yönetilen vakıflardır*" şeklinde tarif edilmektedir.

2762 sayılı Vakıflar Kanunu 1. maddesine göre;

" 4 birinci teşrin 1926 tarihinden önce vücut bulmuş vakıflardan

- A. *Bu kanundan önce zabtedilmiş bulunan vakıflar,*
- B. *Bu kanundan önce idaresi zabtedilmiş olan vakıflar,*
- C. *Mütevelliği bir makama şart edilmiş olan vakıflar,*

- D. *Kanunen veya fiilen hayri bir hizmeti kalmamış olan vakıflar,*
- E. *Mütevelliği vakfedenlerin ferilerinden başkalarına şart edilmiş vakıflar,*

Vakıflar Umum Müdürlüğünce idare olunur. Bunların hepsine birden "mazbut vakıflar" denir.

Bu tarif ve tanımlamada (A- B) daha önceden var olan mazbut vakıfları, (C-D-E) ise yeni sebepler ve hükümler koyularak mazbut hale gelen vakıfları ifade etmektedir. (Ağar 1952: 32-33) Bu nedenle Osmanlıdan Cumhuriyete geçilen süreçte hiçbir alanda görülemeyecek düzeyde benzer uygulamayı vakıflar alanında görmek mümkündür. Bu uygulamada mazbut vakıflar ayrı kişiliği olmakla beraber, doğrudan doğruya Evkaf Nezareti, Genel Müdürlük tarafından idare olunan vakıflardır.

Mazbut vakfı, Ali Himmet Berki şöyle tarif etmektedir ki aslında kanunda yapılan tanımlamanın bir nevi şerhi niteliğinde bir tanımı içerir:

"Evkaf-ı Mazbuta iki nevidir.

Birincisi: Sabık hanedan vakıflarıdır ki, evkafı mezkurenin tevliyetleri makamı hükümdariye ait iken ahiren tevliyet umurunu idare etmek üzere evkaf nezareti tesis olunmuştur.

İkincisi: Zürriyet ve müteaallikatı vâkıf tevliyetin meşrutünlehi münkariz olarak evkaf idaresi tarafından zapt ve idare olunan vakıflardır.

Bir kısım vakıflar dahi vardır ki: Tevliyetleri meşrutünlehlere uhdesinde olduğu halde mütevellilerine muayyen bir maaş tahsisile umuru vakfa müdahale ettirilmeyip doğrudan doğruya evkaf idaresi tarafından idare olunur.

Bidayeti İslamdan itibaren halifeler, Sultanlar, Emirler ve sair hayır sahipleri tarafından lâyuadd vakıflar vücuda getirilmiş ve ekseriya tevliyet ve nezaret işleri vâkıflar veya vâkıfların tayin ve şart eyledikleri zevat marifetile ve şartı vâkıf bulunmayan veya meşrutünlehlere münkariz olan vakıflarda amme namına hareket eden zevat ve makam tarafından icra olunmuştur. Birçok zamanlar vilâyeti ammenin nezaret ve mürakebe hakkı tevhid olunamayıp muhtelif devirlerde muhtelif ve gayri muttarid şekillerde devam eylemiştir.

Ezcümle evkaf nezaretinin tarihçe-i teşkilatı hakkındaki eserin beyanına göre Yıldırım Bayezid devrinde her vilâyete birer müfettişi ahkâmî şer'iyye tayin olunarak evkaf ve nazırların ahvaline bu müfettişler ve Muhammed Çelebi asrında vakıfların

nezareti umumiyesi bütün hukkâmı şer’iyenin ahvaline nezaret eylemek üzere tayin olunan Cema-lüddin Muhammed Çelebi tarafından ifa kılındığı halde ikinci Sultan Murad ve Sultan Muhammed zamanlarında her vilâyet birer müfettişi evkaf tayin kılınıp vakıfların nezareti ammesi kazasker olan Sudur canibinden icra kılınmıştır.

Vakıflarda nezaret meselesi muhtelif suretlerde icra edilmekte iken nihayet 995 tarihinde haremeyn evkaf nezareti^{2*} ihdas olunmuş ve bu nezaret teşkilat itibarile muhtelif safhalar geçirmiştir.

Haremeyn evkaf nezareti tevliyyete müdahale etmeyip yalnız mütevellilerin teftişi ve vakıfların idarelerini mürakabe ile iştigal ve vilâyeti amme ile hareket eylerdi.

Tevliyyeti makamı saltanata aid vakıfların idare ve muhafaza ve emri mürakabesinde bir vahdet temini maksadile 1242 tarihlerinde evkaf nezareti tesis ve haremeyn evkaf nezareti bir müddet müstakil kaldıktan sonra 1254 tarihinde evkaf nezaretine ilhak olmuştur.

Evkaf nezareti müteveli makamında tevliyyeti makamı saltanata aid ve meşrut vakıfları ve tevliyyetin meşrutünleheri münkariz olarak evkaf hazinesinden zaptolunan vakıflarla idaresi mazbut vakıfları idare etmekte ve nezareti ammesile de bilûmum vakıfları mürakabe eylemekte idi. Ahiren teşekkül eden vakıflar umum müdürlüğü evkaf nezareti makamına kaim olmuştur.”

(Berki 1941: 27)

Yukarıda bir anlamda mazbut vakıf tarihi gelişimi ve tanımı anlatılan yapı, Berki’nin “*Vakıflar Umum Müdürlüğü Evkaf nezaretine makamına kaim olmuştur.*” ifadesi ile daha net anlaşılacaktır ki bu durum ve süreç aynı zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bir müteveli konumuna gelmesinin sürecidir.

Vakıf, yönetim itibarıyla uygulamada olduğu gibi doktrinde de mazbut ve mülhak olarak tanımlana gelmiştir. Bu husus genel itibarıyla “**vakıflarda vilâyet**” meselesi olarak adlandırılır.

Vakıflarda vilâyet (yönetim) Ali Himmet Berki Bey’e göre:

Vakıflarda iki çeşit vilâyet vardır. Biri vilâyet-i hasa diğeri vilâyet-i ammedir. Vakıflar vâkıf veya müteveli tarafından idare ve hükûmet canibinden mürakaba olunur. Vilâyet sözlük anlamı; bir şeye

2 * Haremeyn vakıfları, varidatının mecmuu veya bir kısmı halen veya mealen yani meşrutası münkariz olduğu halde haremeyni şerifeyn ahalisine meşrut olan vakıflardır.

muktedir ve mutasarıf olmak manasındadır. İstilahe: Gayr üzerine tasarruf nazif olma diye tarif olunur. Vilâyeti hassa : Mahiyeti hususiyeyi haiz olan vilâyettir. Babanın çocukları ve mütevellinin vakıf mallar üzerindeki vilâyeti gibi, Vilâyeti amme: Umumi mahiyette olan kudreti tasarruf-tur. Hükûmet vilâyeti gibi. Vâkıfın (vakfeden) vilâyeti, tasarruf iptidaen malına müsadif olmak ve vilâyeti ammenin vilâyeti vakfın menfaatinin umuma ait bulunmak itibariledir. Filhahika vakıflara iptadaen (önceden, başta) veya intihâen (en sonda) amme taalluk etmektedir.... şeklinde tarif edilmiştir. (Berki , 1941:37)

Vakıfların “amme” adına yönetiminin kamu adına ele alınması esasen vakfın kurucu iradesinin başlangıçta özgülemeyi kamu yararına hasretmesidir ki Osmanlı klasik döneminde, “nezaretler” sonra “Evkaf Nezareti” ve devamı olan “Vakıflar Genel Müdürlüğü” bugün bu yönetimi kamu adına yerine getirmektedir.

Bu anlamda yönetim olarak mazbut vakfın hükümet tarafından idare edilmesi aslında Osmanlı devlet düzeni ve teşkilat yapısı ile yakından ilişkilidir ki aynı anlayış Cumhuriyet dönemine de intikal ettirilmiştir. Bu gelişim süreci göz önüne alındığında vakıf ve özelde mazbut vakıfların idare biçiminin bir anlamda müessese tarihimizle ne ölçüde bağlantılı olduğu görülecek ve merkez teşkilat yapısının değişimine bağlı olarak vakıf sorunlarının da dikkate alınarak çözüm bulunması süreci daha açık anlaşılacaktır.

Bu tarifler ile anlatılan mazbut vakıflar, Selatin Vakıfları³, Mütevellisi Kalmayan Vakıflar⁴ ve (mülga)

3 Selatin Vakıfları: Sultan ve bunlara mensup kimseler yani sakit hanedan tarafından yapılmış vakıflardır. Bunlar esasen devlet reisi veya onun namına memurları tarafından idare edilmekte olduğundan bir müddet sonra idareleri devlet idare teşkilatı içerisine girmiştir. Tevliyyeti yani mütevelliliği saltanat makamına ait olan vakıfların idare ve muhafazasında birlik temin edilmesi için Evkaf Nezaretine devredilmişlerdir. Bu vakıflarda Evkaf nazırı, müteveli vekili durumundadır. Evkaf nezaretine – Evkaf-ı Hümayun Nezareti – denilmesi, mütevelliliği sultanlara ait bu vakıflar dolayısıylardır.

4 Mütevellisi Kalmayan Vakıflar: Mütevelliliği vakfedenin soyuna şart edilmiş olup da, zamanla meşrutunlehi olmakla müteveli kalmayan ve Evkaf Nezareti tarafından zapt edilerek doğrudan doğruya idare olunan vakıflardır. Bu gibi vakıflarda müteveli tayini hukuken hakimın hükmü ile nasp olunmaktadır. Bundan dolayı Evkaf Nezaretinin bu tür vakıfları zapt edebilmesi ya hakimın hükmü veya bizzat hükümdar tarafından nazırın tevliyyete nasp olunması suretiyle olabilmektedir. Evkaf Nazırı, mazbut vakıfların bu kısmında bizzat müteveli durumundadır.

2762 sayılı Kanunda zikredilen yönetimi değişik nedenlerle Nezaret ve Genel Müdürlük idaresine geçmiş vakıflardır⁵ (Öztürk, 1983: 93).

Tüzel kişilikler, ekonomik, siyasi ve sosyal ihtiyaçlar nedeniyle meydana gelmişlerdir. (Öztürk, 1983: 94) Mazbut vakıf tüzel kişiliği, idaresi değişse dahi varlığını devam ettirmiştir. Bir vakfın bu uygulamaya göre idaresinin Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçmesi bugün dahi mümkün olabilen bir uygulamadır. Bu bir el koyma değil, yönetimi üstlenme durumudur ki yukarıda sosyal ve hukuki olarak İslam hukukundan doğan ve Osmanlıda müesseseleşmesini devam ettirdiği haliyle ortaya konan vakıf sistemi içerisindeki bir uygulamadır. Vakıf bu sosyal ve hukuki süreç içerisinde değerlendirildiği zaman "**mazbut vakıf**"ın bir idare biçimi olduğu anlaşılacaktır. Vakfın gelirinin kamu yararına sonsuza değin adanması nedeni ile idare yönetim şeklinin değişmesi vakfın amacının veya tüzel kişiliğinin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Aksine vakıf idaresinin bir şekilde devam etmesi gerekmektedir ki Cumhuriyetten önce Evkaf Nezareti, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü bu işlevi görmektedir.

Evkaf Nezaretinin teşkili devletin merkezileşmesinin getirdiği bir süreç olmakla beraber vakıf sistemini düzenleme gerekçesini de oluşturmaktadır. Vakıfların devamının gerekliliği sistemleştirme zarureti beraberinde getirmiştir. Nezaretin oluşturulması ve nezaret yapısının güçlendirilmesi süreci mazbut vakıflar açısından önem arz etmekte ve vakıfları yönetmenin başat aracı olmaktadır. (Öztürk, 1995: 63-109)

Cemaat Vakıfları ve Yönetimlerine Dair Süreç: Osmanlı Devleti tabiiyetinde Padişah fermanları ile vücuda getirilen Osmanlı cemaat ve hayır müesseseleri, 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihli "Eşhâs-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkule ve Tasarruflarına Dair Kanunu Muvakkat" gereğince, tasarruf ettikleri ve tapuya kaydedilmemiş olan taşınmazları adlarına kayıt ettirme hakkının sağlanması ile taşınmaz iktisabına müntesip hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) elde etmişlerdir. Bu düzenleme daha sonra 6 ay ve 1,5 yıllık süreler ile 1915 yılına kadar uzatılmıştır. 1914 yılında başlayan savaş ile bu kanunun

uygulanması mümkün olmamış, savaş sonrası Milli Mücadelenin kazanılması ile Lozan yıllarına kadar değişmeyerek gelmiştir. (Uluç, 2008: 896-897)

Lozan Barış Antlaşması müzakerelerinde azınlık meselesi en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Müzakerelerde azınlıklar meselesi mübadele ile çözümlenmiş fakat İstanbul Rum halkı ve Batı Trakya'da yerleşik Müslümanlar azınlık olarak kalmıştır. Türkiye'de kalan azınlıkların durumu Antlaşmanın 37 ilâ 45. maddelerinde belirlenmiştir. Bu maddelerde geçen tanımlamaya göre azınlık tanımlaması din esasına göre yapılmış ve Türkiye'de kalan azınlıklar gayrimüslim olarak anılmıştır. Türkiye, bu maddeler gereğince azınlıkların müesseselerine, bugün cemaat vakıfları olarak statü kazanmış olan kurumlarına, her türlü kolaylığı göstermeyi yükümlenmiştir.

1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'nun tatbik şeklini düzenleyen 864 sayılı Kanun'un 8. maddesinde "Kanun-u Medenin yürürlüğe girdiği tarihten önce vücuda getirilen vakıflar hakkında bir tatbik kanunu neşrolunur..." ifadesi ile 1926 tarihinden evvel kurulmuş bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında 05 Haziran 1935 yılında çıkarılan ve 6 ay sonra yürürlüğe giren (*mülga*) 2762 sayılı Vakıflar Kanunu geçici 1. maddesi gereğince 3 ay içinde Beyanname veren cemaat mütevellileri, verecekleri -1936 Beyannamesi olarak bilinen- beyannamenin 6 ay içinde tasdik edilmesi suretiyle mülhak vakıf statüsünde tüzel kişilik elde etmişlerdir. Vakfiyesi olmayan, 1936 Beyannamesi ile mülhak vakıf tüzel kişiliği kazanan bu neviden vakıflar, Türk uyruklu azınlıkların hayratından faydalandığı müesseselerdir ki bu nedenle daha sonradan cemaat vakıfları olarak anıla gelmişlerdir.⁶

1938 yılında 3518 sayılı Kanunla, (*mülga*) 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesinin 2. fıkrasında yapılan değişiklikle "seçilen heyetler" ibaresi "mütevelliler tarafından yönetilir" şeklinde değiştirilmiştir. Ancak 31.05.1949 tarihinde 5404 Sayılı Kanunla 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişiklikle tekrar "seçilen heyetlerin yönetmesi" hükmü getirilmiştir. (Öztürk, 2002: 143)

5 İdaresi Zabıt edilen Vakıflar: Vakfiyeleri gereğince müteveli olarak tayin edilen kimseler mevcut olduğu halde, kendilerine muayyen miktar maaş tahsis edilerek vakıf işlerine müdahale ettirilmeyip Evkaf Nezareti, kaimakam müteveli durumunda olduğu vakıflar.

6 Bu kısımda Cemaat vakıfları hakkında genel ve yüzeysel bilgi verilmekle yetinilecektir. Cemaat vakıflarının geçirdiği süreç çalışmamızda faydalandığımız bazı kaynaklara da pek çok çalışmada konu olmuştur. Cemaat vakıfları konusu daha ayrıntılı anlatılması gereken ve az bilinen bir konudur ki burada verilen bilgiler konunun anlaşılmasına yeteceğini düşündüğümüz kadardır.

Uygulama ve teoride “1936 Beyannamesi” adı ile anılan beyannamelerin verilmesi ile mülhak vakıf statüsü kazanan gayrimüslimlere ait kuruluşlar bu hukuki statüye göre idare olunmaya başlamıştır. Mülhak vakıfların, mazbut vakıf başlığında ele aldığımız nedenlerle mazbut vakıf statüsüne alınması vakfiyesi olan mülhak vakıflar gibi aynen devam etmiş ve işletilmiş bir uygulamadır. Bu uygulama Genel Müdürlük tarafından idarenin ele alınma işlemidir ki genel bir uygulamadır.⁷ (Öztürk, 2002:133-154)

İşte bu uygulamaya istinaden, bugün mazbut vakıf statüsünde bulunan pek çok vakfın hayratı olan kilise ve havra, gayrimüslim vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak üzere mazbut vakıfların mütevellisi konumunda bulunan Genel Müdürlük tarafından onarılmakta ve hayrî hizmete açılmaktadır. Aynı süreç bugün sayısı binleri bulan cami ve diğer taşınmazların onarımı amacıyla da yerine getirilen bir görevdir. Bu görev eskiden Evkaf Nezaretî'nin günümüzde ise Genel Müdürlüğün varlık sebeplerindedir.⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu onarımları idaresine sahip olduğu (*cemaat vakıf statüsünden mazbut vakıf statüsüne alınmış*) mazbut vakıfların şartlarını yerine getirme adına yapmaktadır.⁹

Türkiye için İlerleme Raporlarının İncelenmesi: İlerleme raporlarında rastladığımız mazbut vakıf kavramının değişik şekillerde ele alınmış olması dikkat çekici bir durumdur ki bu bize kavramın Avrupa Birliği organlarınca ve hatta Türkiye’de ilgili kurumlarca bile bu konunun anlaşılmadığını göstermektedir. Ortak bir kavram birliğinin oluşturulması gerekliliğinden hareketle önce AB İlerleme raporlarını inceleyeceğiz.¹⁰

7 1938 yılında 3518 sayılı Kanunla, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 1. maddesinin 2. fıkrasında yapılan değişiklikle “seçilen heyetler” hükmü kaldırılmış “mütevelliler tarafından yönetilir” şeklinde değiştirilmiştir Cemaat vakıfları mensupları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında meydana gelen bu ve benzeri uyumsuzluk sebebiyle, azınlıklara ait müesseselerin özellikleri de göz önünde tutularak, 2762 sayılı vakıflar Kanununda 5404 sayılı Kanun yeniden değiştirilmiş, tekrar mensuplarınca seçilmiş heyetler tarafından idare ilkesi getirilmiştir ki yasa koyucunun bu iradesinde mazbutaya almayı azaltmak niyeti çok açıktır.

8 VGM internet sitesinde hangi taşınmazların onarım yapıldığı ve ne amaçla kullanıldığının istatistikî bilgileri verilmiştir. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=38> 20.03.2014. 17:10

9 5737 sayılı Vakıflar Kanunu m. 28

10 Bu bölümde alıntı metinlerin anlaşılması için raporlardan alınan kısımlar italik olarak gösterilmiştir.

2004 AB İlerleme Raporu:

*“Religious foundations continue to be subject to the interference of the Directorate General for Foundations, which is able to **dissolve** the foundations, **seize** their properties, dismiss their trustees without a judicial decision and intervene in the management of their assets and accountancy.”*

(2004 AB Pr. Rep ENG. p.43)

Seize : el koyma, ele geçirme

Dissolve : çözüme, yok olma, eriyip yok etme

*“Vakıfları **feshetme**, varlıklarına **el koyma**, mahkeme kararı olmadan mütevellî heyeti üyelerini azletme ve vakıfların varlıklarının ve muhasebe kayıtlarının yönetimine müdahale etme yetkisine sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, dini vakıfların işlerine müdahale etmeye devam etmektedir.”* (2004 AB İ. R. TR s.36)

Bu raporda mazbut vakıf, doğrudan “**dissolve**” yani “vakfı yok etme, **feshetme**” olarak, bu vakıfların mallarını da “**el koyma**” olarak ele almıştır. Raporda geçen bu kısımda bu el koymanın da “sadece gayrimüslim vakıflarına el koyma” olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Oysa uygulama bu raporda geçtiği anlamıyla el koyma olmadığı gibi, kast edilen fiili durum sadece cemaat vakıflarına özgü bir durum da değildir.

2008 İlerleme Raporu:

*“However, the Law addresses neither the issue of properties **seized** and sold to third parties nor that of properties of foundations that were **fused** before the adoption of the new legislation. In addition, implementation will be crucial to attaining its objectives.”* (2008: AB. Progres report Eng. P. 24)

Fused : kaynaştırma, bir araya getirme

*“Ancak, Kanun, ne **el konulan** ve üçüncü kişilere satılan mülkler sorununu ne de yeni Mevzuatın kabul edilmesinden önce **birleştirilen** vakıfların mülkleri sorununu ele almaktadır. Buna ek olarak, uygulama, Kanunun amaçlarına ulaşılmasında çok önemli olacaktır”* (2008 AB İ. R. TR s.24).

Bu kısımda mazbut vakıf “füsyon” anlamında birleştirilen olarak kullanılmış ve Türkçeye birleştirilen vakıflar olarak çevrilmiştir. Füsyon kelimesi daha çok fen bilimleri alanında kullanılan teknik bir birleşmeyi ifade etmektedir.

2009 İlerleme Raporu:

“Overall, the Law on Foundations has been implemented smoothly over the reporting period. However, it does not address the issues of properties **seized** and sold to third parties or of properties of **foundations merged** before the new legislation was adopted. Turkey needs to ensure full respect of the property rights of all non-Muslim religious communities.” (2009 AB Pr. Rep ENG. p.27)

Merged : Şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma.

“Sonuç olarak, Vakıflar Kanunu, Rapor dönemi boyunca sorunsuzca uygulanmıştır. Ancak Vakıflar Kanunu, **el konulan** ve üçüncü kişilere satılan mülkler konusu ve yeni mevzuatın kabul edilmesinden önceki **mazbut vakıfların** taşınmazları konusunu ele almamaktadır. Türkiye, tüm gayrimüslim cemaatlerin mülkiyet haklarına tam olarak saygı duyulmasını sağlamalıdır.” (2009: AB İl. R. TR s.27)

Raporda Türkçeye mazbut vakıf olarak çevrilmiştir. Buradaki birleştirme Genel Müdürlüğün mazbut vakıfları birlikte yönetmesinden hareketle değerlendirme yapılarak, sadece bir birleşmeyi ifade eden anlama, cemaat vakıflarının mazbutaya alınması olarak ve bunların taşınmazları olarak ele alınmıştır.

“On the right to property, the Law on Foundations of February 2008 has been implemented smoothly over the reporting period. However, this law does not address the issues of properties **seized** and sold to third parties or of properties of **foundations merged** before the new legislation was adopted.”

(2009 AB Pr. Rep ENG. p.72)

Merged: şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma.

“Mülkiyet hakkı konusunda, Rapor dönemi boyunca, Şubat 2008 tarihli Vakıflar Kanununun uygulanması sorunsuzca devam etmiştir. Ancak, bu Kanun **el konulan** ve üçüncü kişilere satılan taşınmazlar veya yeni mevzuatın kabul edilmesinden önceki **mazbut vakıfların** taşınmazları konusunu düzenlememektedir.”

(2009: AB İl. R. TR s. 72)

2010 İlerleme Raporu :

“However, the legal framework does not address cases of properties **seized** and sold to third parties or properties of **foundations merged** before the new legislation was adopted in February 2008.” (2010: AB İl. R. TR s. 31)

Merged : Şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma.

“Ancak, yasal çerçeve, **el konulduktan** sonra üçüncü kişilere satılan mülklerin veya Şubat 2008’de yeni mevzuatın kabul edilmesinden önce **birleştirilen vakıflara** ait mülklerin durumunu ele almamaktadır.” (2010 AB Pr. Rep ENG. p.31)

Türkçeye birleştirilmiş vakıf olarak çevrilen merged kelimesi ile mazbut vakıflar kastedilmektedir.

“Overall, the Law on foundations has been implemented, albeit with some delays and procedural problems. The Foundations Council acknowledged these problems and tried to speed up procedures. However, this law does not address the issues of properties **seized** and sold to third parties or of properties of **foundations merged** before the new legislation was adopted. Turkey needs to ensure full respect of the property rights of all non-Muslim religious communities.” (2010 AB Pr. Rep ENG. p.31)

Merged : Şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma

“Sonuç olarak Vakıflar Kanunu, bazı gecikmeler ve prosedürel sorunlar olsa da uygulanmıştır. Vakıflar Meclisi, bu sorunların varlığını kabul etmekle beraber, gerekli işlemleri hızlandırmaya çalışmıştır. Ancak, **el konulan** ve üçüncü kişilere satılan veya yeni mevzuatın kabul edilmesinden önce **birleştirilen vakıfların** mülkleri hususu söz konusu Kanun tarafından ele alınmamaktadır. Türkiye’nin tüm gayrimüslim cemaatlerin mülkiyet haklarının tam olarak korunmasını güvence altına alması gerekmektedir.” (2010: AB İl. R. TR s. 31)

Bu kısımda da aynı şekilde mazbut vakıflar “**birleştirilen**” anlamında kullanılmıştır. Yine sorun sadece cemaat vakıflarının mallarına el konulması anlamında değerlendirilmiştir.

“However, this law does not address the issues of properties **seized** and sold to third parties or of properties of **foundations merged** before the new legislation was adopted. (2010 AB Pr. Rep ENG. p. 79)

Ancak, söz konusu Kanun, **el konulan** ve üçüncü kişilere satılan taşınmazlar veya yeni mevzuatın kabul edilmesinden önce **birleştirilen vakıfların** mülkleri konusunu düzenlememektedir. (2010: AB İl. R. TR s. 79)

2011 İlerleme Raporu:

“However, implementation of the 2008 Law on foundations has suffered from delays and procedural problems. The property of **merged foundations** remains outside the scope of the August 2011 amendments to the Law.” (2011 AB Pr. Rep ENG. p. 37)

Merged : Şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma

“Bununla birlikte, 2008 tarihli Vakıflar Kanununun uygulanmasında gecikmeler ve işlemlerle ilgili sınırlar yaşanmıştır. **Mazbut vakıflara** ait mülkler, söz konusu Kanun’da Ağustos 2011’de yapılan değişikliklerin kapsamı dışında kalmıştır”. (2011: AB İl. R. TR s. 37)

Merged : Şirket birleşmesi anlamında birleşme, yutulma, yok olma

“The Law on foundations continued to be implemented, albeit with delays and procedural problems, enabling the return of 181 properties to community foundations. The property of **merged foundations** remains outside the scope of the August 2011 amendments to the Law on foundations.” (2011 AB Pr. Rep ENG. p. 37)

“Vakıflar Kanununun uygulanmasına, gecikmeler ve usule ilişkin sorunlara rağmen devam edilmektedir. Bu çerçevede, 181 adet mülkün cemaat vakıflarına iadesine imkân sağlanmıştır. **Mazbut vakıflara** ait mülkler, Vakıflar Kanununda Ağustos 2011’de yapılan değişikliklerin kapsamı dışında kalmıştır.” (2011: AB İl. R. TR s. 37)

2011 İlerleme Raporunda mazbut vakıf kavramının karşılığı olarak **merged** (birleşmiş) kavramı ve Türkçe çevirilerde de mazbut vakıf kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü mazbut vakfı ifade edecek başka bir kavram bulunmamaktadır ki bu durum ayrıca iddiamızı destekler niteliktedir.

2012 İlerleme raporu:

“Overall, there has been progress with the adoption of legislation amending the 2008 Law on Foundations. Implementation continues. However, the legislation still does not cover **fused** foundations (i.e. those whose management has been taken over by the Directorate General for Foundations) or properties confiscated from Alevi foundations.” (2012 AB Pr. Rep ENG. p. 31)

Fused : kaynaştırma, bir araya getirme

“Sonuç olarak, 2008 tarihli Vakıflar Kanunu’nda değişiklik yapan mevzuatın kabul edilmesiyle ilerleme kaydedilmiştir. Mevzuatın uygulanmasına devam edilmektedir. Bununla birlikte, mevzuat, **mazbut vakıfları (Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflar)** veya Alevi vakıflarına ait el konulmuş taşınmazları kapsamamaktadır.” (2012 AB İl. R. TR s. 31)

2012 İlerleme raporunda “**fused**” olarak kullanılan kavram dikkatli ve özenli bir çeviri mazbut vakıf kullanılmış ve kavram anlaşılacağı düşünülerek açıklanmıştır.

2013 İlerleme raporu :

“Current legislation does not, however, **cover** foundations which have had their management taken over by the Directorate-General for Foundations, nor properties of foundations which have been transferred to third persons. Alevis have also raised the issue of the return of properties. It was reported that, during implementation of the revised legislation, the local title deeds and cadastre offices were in some cases not cooperating with applicant foundations, or that disputes arose over the valuation of properties for which compensation was paid.”

(AB Pr. Rep ENG. p. 60)

Cover : kaplama, örtme, örtülü

“Ancak, yürürlükteki mevzuat, **idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devralınan vakıfları** veya üçüncü kişilere devredilmiş taşınmazları kapsamamaktadır. Aleviler de taşınmazların iadesi konusunu gündeme getirmişlerdir. Yenilenen mevzuatın uygulanması esnasında, Tapu ve Kadastro İl Müdürlüklerinin, bazı durumlarda başvuru sahibi

vakıflarla işbirliği yapmadığı veya tazminatı ödenmiş olan taşınmazların değerinin belirlenmesi konusunda ihtilafların yaşandığı bildirilmiştir.” (2013 raporu Türkçe 61. S.)

2013 İlerleme raporunda ilk defa karşılaşılan “cover” kavramı kaplanmış ya da örtülmüş anlamında kullanılmıştır. Çeviri de ise kavramın uygulama karşılığı verilmiştir. O kadar ilerleme raporu hazırlama tecrübesi olan Avrupa Parlamento’sunun 2013 yılında bu kavramı kullanması olayın kavram ve içerik açısından hiç düşünülmediğinin işaretidir.

İlerleme raporlarında daha önce *fused* (eritme, birleştirme) olarak kullanılan kavramın daha sonra *merged* (birleştirilen, daha çok şirket birleşmesi anlamında) kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, son yıllardaki Türkçe çevirilerde de mazbut vakıf kavramının kullanıldığı görülecektir.

Merged ifadesi şirket birleşmeleri için kullanılan ve vakıf sistemini karşılamak bakımından çok yetersiz ve eksik bir kavramdır. Her ne kadar şirketlerin tüzel kişiliği olsa da bu tüzel kişilik Türk Vakıf sistemindeki tüzel kişilik gibi varlığı ve kuruluşu itibarıyla sonsuza değin devam edecek bir tüzel kişiliği ifade etmemektedir. *Türk Vakıf sistemi ve özelde mazbut vakıf statüsü bugün batı ülkelerinde görülmeyen, görülse de bizdekiyle karşılaştırılması ontolojik olarak mümkün olmayan bir sistemdir.*

Kavram Kargaşasına Tarihi Çözüm Lozan Yaklaşımı:

Vakıflar ile ilgili sorunların uluslararası alanda gündeme gelmesi yeni değildir. Lozan müzakerelerinde *mübadele* başlığı altında “sınır dışında kalan emlak” tartışmalarında vakıf emlakı de gündeme gelmiştir. Konunun önemi ve özelliği Türk tarafınca gündeme getirilmiş, aslında ana mesele olmamasına rağmen konunun ayrıntıları da Türk tarafınca anlatılmıştır. Tarafların birçok konuyu birden dikkate alması ve asıl konunun mübadele olması nedeniyle vakıf konusu üzerinde çok durulması da uluslararası bir hukukî metindeki konunun ele alınış biçimi, mazbut vakıfla ilgili bugünkü sorunlarda yöntem bakımından örnek teşkil etmektedir. Mübadele başlığında gerçekleşen görüşmelerin tutanakları şu şekildedir:

Lozan Antlaşması, 17 Ocak 1923, Çarşamba Oturumu

Nüfus Mübadelesi başlığında Müttefiklerin tasarısı ile ilgili yapılan görüşmelerde tasarının 7. maddesi ile ilgili;

“..... *M.Montagna, maddenin ikinci paragrafını okudu:*

“ *Bunun gibi, iş bu anlaşma uyarınca bağıtlı (akit) Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek topluluk (cemaat) üyesinin (camiler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler, birlikler ya da ne çeşitten olursa olsun başka tesisler (Fondations) personelini de kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıtırmağa hakkı olacaktır. ”*

RIZA NUR BEY, sayılan kurumlara “tekkeler ve medreseler” kelimelerinin eklenmesini istedi. Alt Komisyon, bu eklemeyi uygun buldu.*

RIZA NUR BEY, Dernekler ve birliklerle öteki tüzel kişilerin ve özellikle, bütün öteki mallara göre rejimi farklı olan vakıfların da, sayılan kurumlar içinde bulunduğu açıkça belirtilmesini istedi.

M. MONTAGNA, öteki kurumlar sayılırken. “ya da başka kurumlar birlikler, tüzel kişiler ve vakıflar” sözlerinin eklenmesini teklif etti.

MÜNİR BEY, Vakıflar için, özel bir madde ya da bir paragraf yazılmasının daha iyi olacağını söyledi. Vakıflar konusunda bir madde tasarısı okudu:

“ *Mübadele uygulanacak bölgelerdeki Vakf-ı mazbute, Mülhaka ve Müstesna ** ile, din ve hayır işleri kurumları ve evladiye vakıfları*** ve son olarak, ister İcare-i Vahide, ister İcareteyn ya da Mukataa**** vakıfları olsun, yukarıda anılan Vakıfların bütün malları, hakları ve çıkarlarının değeri saptanarak tutarı Türk Hükümetine teslim edilecektir....”*

şeklinde devam etmiştir. ^{11}*

Dipnotlarda yapılan () atıflar şu şekilde geçmektedir:*

**Fransızca metinde “tekket et medresses”. (S.L.M.)*

*** Fransızca metinde “Vakf mazboute, Mulhaka et Mustesna “. (S.L.M.)*

¹¹ * Bu bölümden sonrası çalışmamızı ilgilendirmedeği için makaleye alınmamıştır. İlgililer Seha Meray’ın *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler C.1 K.2* kitabında inceleyebilirler.

*** **1924 Türkçe çevirisinde “ evladiye vakıfları ”.** (S.L.M.)

**** **Fransızca metinde “ İdjarei Vahide”, “ İdaretein ” ve “ Moukataa.** (S.L.M.) (Meray: C.1 K. 2 s:317, 318)

Lozan tutanaklarında bahsedildiği şekli ile *mazbut*, *mülhak* ve *müstesna* vakıf ile diğer kavramlar tarihte ve bugün kullanıldığı şekli ile ele alınmış ve kavramlar Fransızca metinde de aynen geçmiştir. Vakıf konusunun burada ele alınış biçimi vakıf sisteminin ve sorunlarının kendi bütünlük ve bağlamında ele alınış biçimi örnek niteliği taşımaktadır. Bu durumun, Antlaşmanın geçerliliğinin halen devam etmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin ilanına zemin hazırlaması ve gayrimüslim azınlık kurumlarının cemaat vakıflarına dönüşümüne dayanak olması açısından hukuki ve tarihi anlamı vardır.

Sonuç olarak; Türkiye’deki vakıf sistemi, hukukî süreçleri ile birlikte tarihî ve sosyal bütünlüğü içinde anlaşılması gereken sosyal bir sistemdir. Sistem bugün uygulama itibarıyla ne kadar değişiklik göstermiş olursa olsun bu değişiklik sosyal ihtiyaçların çevrelediği özü değiştirmeyen bir değişikliklidir. Sistemdeki hukukî değişiklikler sürekli olarak bu tarihi geçmişi dikkate alarak oluşmuştur. Bu değişikliği kapsayan sosyal ve tarihi bütünlük Türk Vakıf sisteminin ortaya çıkmasını sağlayan kültür ve medeniyettir. Doğrudan doğruya kültür ve medeniyetle alakalı olan bu kavramların oluşturduğu sistemin anlaşılması, bizzat bu sosyal olgunun kendi tanımlamaları ile ele alınmasıyla mümkündür. Bütün bu tarihi köklerin oluşturduğu anlayış etrafında oluşan kavramlar aynı bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir ki o kuruma bağlı olay, olgu ve kurumsal yapı anlaşılabilir.

Mazbut vakıf, vakıf sistemi içinde oluşmuş, mülhak vakıf gibi bugün de devam eden bir yönetim biçiminin adıdır. Bu idare biçimi Osmanlı döneminde müfettişler, nazırlar vs. ve Evkaf Nezareti tarafından gerçekleştirilmiş olup, bugün de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir. Ele aldığımız bütünlük ve anlam itibarıyla mazbut vakıf, esasen vakfın kurucu idarenin tasarrufunca kamu yararının varlığını korumak ve kurucunun Allah’ın rızasından sonsuza kadar faydalanması amacına yönelik vakfın yönetiminin değişmesi halidir.

Buradaki yönetim amacının değişmesi diğer anlamıyla Vakıfların “amme” adına yönetiminin kamu

adına ele alınması; esasen vakfın kurucu iradesinin başlangıçta özgülemeyi kamu yararına hasretmesi doğrultusunda, Osmanlı klasik döneminde, “Nezaretler” yenileşme döneminden sonra “Evkaf Nezareti” ve Milli Mücadele döneminde Şeriye ve Evkaf Vekaleti devamı olarak Cumhuriyet döneminde “Vakıflar Genel Müdürlüğü” bugün bu yönetimi kamu adına yerine getirmektedir.

Mazbut vakıf, bir vakfın tüzel kişiliğinin varlığını esas almaktadır ve bu tüzel kişiliğin sahip olduğu her türlü varlık ve tahsis edildiği hizmetin devam etmesi halidir ki değişen sadece vakfın yönetimidir. Bu görev bugün Vakıflar İdaresinin yerine getirdiği temel işlevlerden biridir ki vakıfların mazbut olarak idaresi bu neviden vakıf kişiliklerinin idare biçimidir. Bu idari görev gereği Vakıflar Genel Müdürlüğü mazbut vakıflara ait akarların gelirini toplayıp pek çok cami, mescit, kilise, havra vs. gibi hayrat taşınmazları onarıp vatandaşların hizmetine sunmaktadır.

AB ilerleme raporlarına yansıyan kavramlar, çalışmada görüleceği üzere kavram ve kurumsal yapı anlayamadığından, mazbut vakıf sisteminin Türk vakıf sistemi içerisinde bir idare biçimi olarak değil de hukuk dışı uygulama, el koyma, yok etme, anlamında kullanılan ifadeleri ve çözümlenmeyen bir sorunu işaret etmektedir. Kavram aynı mahiyetle AHİM’de de karşılık bulmakta ve mahkeme kararlarına yansımaktadır. Kavramın çeşitli raporlarda ve mahkeme kararlarında da değişiklik göstermesi ayrıca bir sorun ve kendi içerisinde çelişki oluşturmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması için önce Türkiye’deki kurumlar mazbut vakıf kavramı gibi hususiyet arz eden kavramları kullanmak üzere bir kavram birliği sağlamalı, vakıf sorunu ile ilgili tüm alanlarda vakıf sistemi (mazbut, mülhak, müstesna, mukaaata, icare-i vahide vs.) özgünlük arz eden kavramları ile anlatılmalıdır. Sistematik olarak ve ısrarla mazbut kavramı kullanılmalı ve kullanma gerekliliği özel bir çalışma ile anlatılmalıdır.

Devletin birçok alanda ve özellikle cemaat vakıfları gibi hakları Lozan antlaşmasında çizilen bir konunun, tarafların iradelerini beyan açısından resmi belge niteliği taşıyan Lozan tutanaklarında kayıtlara aynen geçtiği gibi kullanılması esasen doğrudur. Diğer taraftan da Lozan’da ortaya konan iddianın ve sonuçların hem esas hem usul açısından hukuki bir devamlılığı ortaya çıkaracaktır ki bu, sorunların çözümüne zemin hazırlayacaktır.

Kaynaklar

Kitaplar

- BERKİ, A.H. (1941). *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kitaphanesi
- MERAY, S.L. (1969). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler C.1 K. 2*, Ankara: Ank. Ün. Basımevi
- ÖMER HİLMİ E. (1977) *İthaf-ül-ahlâf fi ahkâm- il evkaf*, Ankara: VGM Yayınları.
- ÖZTÜRK, N.(1983) *Menşe’i ve Tarihi Gelişim açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü
- ÖZTÜRK, N. (2003). *Azınlık Vakıfları*, Ankara: Altın küre Yayınları
- YEDİYILDIZ, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Makaleler

- AĞAR, E. H. (1952) *Eski Vakıflarda Şahsiyet ve Mazbut Vakıflar*, Ank. Barosu Dergisi, <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/2012yayin/dergi/ankara-barosu-dergisi/ankara-barosu-dergisi1952-1.html> 30.01.2014,17:24
- ERTEM, A. (2011) “Osmanlıdan Günümü Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* S.36, 25-67.

İnternet

İlerleme Raporları

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports (05.03.2012)

<http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=133> (03.04.2012. 14:30)

II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme

Adem Ölmez*

Öz

Meşrutiyet devri her açıdan olduğu gibi, eğitim reformları açısından da verimli bir dönemdir. Bu dönemde medreselerin ihtiyaca cevap veremez hale gelmesi üzerine, pek çok reform projeleri hazırlanmıştır. Bu bağlamda 1910'da Medaris-i İlmiye Nizamnamesi çıkarıldı. Bu nizamname ile medreselerde yeni bir dönem başladı. 1914'te Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin çabalarıyla çıkarılan İslah-ı Medaris Nizamnamesi'ne göre İstanbul'daki bütün medreseler, Darü'l-hilâfeti'l-aliye Medresesi adı altında yeniden düzenlendi. Böylece medreseler merkezden yönetilmeye başlandı. Bu yeniliklerle yetinilmeyerek, 1917'de Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi tarafından medreseler hakkında başka düzenlemeler de yapıldı. Bu resmi çabaların dışında ulemânın pek çoğu, medreselerin nasıl düzeleceğine dair görüşler ileri sürdüler. Bu yenilikler medreselerde merkezileşme sürecini hızlandırmıştır. Biz bu çalışmamızda bu bağlamdaki projeleri ve görüşleri inceleyerek II. Meşrutiyet döneminde medreselerin durumunu ve medreselere bakış açısını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, medrese, II. Meşrutiyet, Osmanlı'da eğitim.

Reform Efforts in Ottoman Madrasas in the Second Constitutional Era and Centralization

Abstract

As with every aspect, the Second Constitutional Era is an efficient period in terms of educational reforms. During this period, many reforms were made about madrasas that failed to fulfill the needs. In this context, Medâris-i İlmiye Regulations were applied in 1910. Then a new period of madrasas began. In accordance with the *İslah-ı Medâris* Regulations which were implemented by Shaykh al-Islam Mustafa Hayri Efendi's efforts in 1914, all madrasas in İstanbul were re-organized under the name of Dar al-hilâfeti'l-aliya. Thus, madrasas were to be centrally administered. In addition to these changes, new arrangements were made about the madrasas by Shaykh al-Islam Musa Kazim Efendi in 1917. Besides these official efforts, many scholars suggested their viewpoints on how to reform madrasas. All these innovation accelerated a process of centralization in madrasas. In this study, I tried to reveal the status of and perspectives about the madrasas in the Second Constitutional Era, reviewing projects and ideas in this regard.

Key Words: Education, Madrasa, the Second Constitutional Era, Education in the Ottoman Empire.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; adem.olmez@medeniyet.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nde medreseler, devletin gelişmesi için uzun süre önemli bir muharrir güç olarak vazife görmüş; 15. yüzyılda zirveye çıkarak İstanbul'u bir bilim merkezi haline getirmişlerdir (Baltacı 1976; Bilge 1984). Medreselerin bu görkemli yapısı daha uzun asırlar varlığını korusa da 16. yüzyıldan itibaren sistemde bazı aksamalar görülmeye başlamıştır (Uzunçarşılı 1976: 241). Medreselerin eski fonksiyonlarını yerine getiremeyerek, günden güne itibar kaybetmeye başlaması, eğitim ihtiyacını yeni açılan mekteplerin görmesine zemin hazırlamıştır (Sarıkaya 1999: 23-39). Böylece 18. yüzyılın başlarından itibaren eğitim, geleneksel eğitim kurumları ve Batı tarzı eğitim kurumları olmak üzere ikili bir yapı göstermeye başlamıştır.¹

19. yüzyılın başlarında III. Selim döneminde, bir yandan modern eğitim kurumları oluşturulmaya çalışılırken, diğer yandan da medreselerin islahı için yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur. Sultan II. Mahmud döneminde, Batı tarzı eğitim kurumlarına daha da ağırlık verilince medrese ve mektepler arasındaki denge mektepler lehine değişmeye başlamıştır. Medreselerle mektepler arasındaki ikilik Tanzimat Dönemi'nde de artarak devam etmiştir. Bu dönemde Batı tarzı eğitim kurumları artarken, medreseler nitelik ve nicelik bakımından zayıflamaya başlamıştır. Fetihden 19. yüzyıla kadar İstanbul'da inşa edilen medrese sayısı 500'ü bulurken, 1869'da İstanbul'da faal olan medreselerin sayısı sadece 166 idi (Kütükoğlu 1977: 6). Bu durumun tabii sonucu olarak medreselerin nasıl islah edilebileceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte medreselerin pratiğe dönük etkinlikleri yavaş yavaş azalmış; 1854'te *Muallimhâne-i Nüvvab*'ın kurulması ile medreseler, hukuk ve adalet sahasındaki tekellerini de kaybetmişlerdir.

1 Yüzyılın başında III. Ahmet, askeri sistemi geliştirmek için Batıdan teknokratlar getirtmeye başlamış ve *Humbaracı Ocağı* adında bir askeri birlik oluşturmuştur. Bu süreç I. Mahmud döneminde *Hendesehâne* adında yeni bir eğitim kurumunun açılması ile devam etmiştir. 1734'te Topal Osman Paşa'nın emriyle, Humbaracı Ocağı'nın eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan bu okul, benzer yeniliklerin hayata geçmesi için örnek olmuş; ancak uzun ömürlü olamamış, Yeniçeri Ocağı'nın tepkisinden çekilerek kapatılmıştır. Sonraki yıllarda da benzer okullar açılmaya devam edilmiştir. 18. yüzyılın son çeyreğinde *Mühendishâne-i Bahr-i Humâyûn* ve 19. yüzyılın başlarında *Mühendishâne-i Berri-i Humâyûn* kurulmuştur. Bu sırada medreseler hala güç ve etkisini sürdürmekle birlikte, modern okullar karşısında yetersiz görülmeyle başlamışlardır.

1869'da zamanın Fransa Eğitim Bakanı *Jean Victor Duruy*'un etkisiyle hazırlanan, *Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi* ile modern eğitimde merkezileşme gerçekleşmiş, dünyevi ilimler ön plana çıkmış ve mektepler daha da güçlenmiştir. Başka bir ifade ile 1839-1869 tarihleri arasında eğitimde islahat çabaları ferdi nitelik taşıırken, 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizam-nâmesi'nden 1908'de II. Meşrutiyetin ilanına kadar, Osmanlı genel eğitimi için yasal ve kurumsal bakımlardan kapsayıcı bir çerçeve oluşturmuştur (Somel 2010: 77). Ne var ki bu durum medreselerin ihmalini önleyememiştir. Çünkü 18. asrın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde çeşitli kurumlar hakkında islahat teşebbüsünde bulunulmuş ise de medreseler 20. asra kadar bundan nasibini alamamışlardır (Kütükoğlu 1978: 1).

Medreselerin ihmal edilmesi, mektep-medrese arasındaki dengenin daha da bozulmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde Maarif-i Umûmiyye Nezâreti kendine bağlı modern eğitim kurumlarına maliyeden geniş destekler alırken, medreseleri yöneten *Meşihat*²(Pakalın II 1973: 449) ve *Ders Vekalet*³ aynı başarıyı gösterememiştir. Üstelik medreselerin mali kaynakları konumunda olan vakıfların bazılarında Maarif Nezareti'nin el koyması medreseleri mali açıdan daha sıkıntılı bir duruma getirmiştir (Ergin 1977: 1281-1283).

Medreseler en sıkıntılı dönemlerini II. Abdülhamid yönetiminin son 17-18 yılında yaşamıştır. 1892'de çıkan medreselileri askerlikten muaf tutan irade, askerden kaçmak isteyenler için bir fırsat olmuştur. Bunun sonucunda medreselere gerçekten eğitim amacıyla gelenlerin yanında, bir de askerden kaçmak için gelenler ortaya çıkmıştır. Böylece eğitimin niteliği düşmüş, buna bağlı olarak da eğitim süresi uzamaya başlamıştır; sekiz on yılda bitecek bir eğitim on sekiz yıla kadar uzamıştır (Akyüz1985: 262; Atay 1983: 215).

Modern mektepler merkezileşerek yeni fenler ve yeni eğitim anlayışlarını uygulanmaya başlar-

2 Meşihat, şeyhülislamlık yerinde kullanılan, ilmiye tarihinin en yüksek makamını ifade eden bir tabirdir. Bab-ı Fetva da denilen Meşihat Dairesi'nin en büyük memuru Şeyhülislam'dı.

3 Ders okutması şeyhülislamlara meşrut olan Beyazıt medresesinde bu vazifeyi vekaleten ifa etmek üzere müderrislerin ileri gelenlerinden kibâr-ı müderrisin arasından tâyin edilen zatın ünvanı idi. Sonraları medreselerde tedrisâtla ve talebe-ye nezâretle mükellef resmi bir memur mevkiinde kaldı. Bu vazife Osmanlıların son günlerine kadar devam etmiştir.

ken, medreselerde müderrisler kendi başlarına bırakılmıştı. Müderrisler şahsi çabalarıyla eğitimi sürdürüyorlardı. Medreselerde modern fenler okutulmadığı gibi geleneksel derslerin de bir kısmı ihmal edilmeye başlanmıştı. 19. asrın ortalarında okutulan dersler Arapça grameri, Mantık ve İslâmî ilimlerden oluşuyordu. Arapça gramerinden Sarf tek ders, Nahiv, İzhar ve Kafiye olarak iki ayrı ders halinde görülmekteydi. Mantık Fenârî, Tasavvurât ve Tasdikât olarak ayrılıyordu. Akâid şerhinde Adudiye ve Sa'deddin-i Taftazani'nin Akaid Şerhi okutuluyordu. Kadı Mir adıyla verilen ders, Hüseyin Kadı Mir'in Hidâye Şerhi, Celâl ise Celâleddin-i Devvânî'nin İsbâtü'l-Vâcib adlı kelâma dair eseri idi. 16. asırda medreselerde okutulan Riyaziye ve tabii ilimlerin terkinden sonra 18. asrın sonlarından itibaren artık tefsir ve hadis tedrisi de ihmale uğradığından medreselerde okutulan dersler arasında bu derslerin adına da rastlayamıyoruz (Kütükoğlu 1977: 7).

Medrese öğrencilerinin özel şartları da pek iç açıcı değildi. Han köşelerinde, medrese odalarında her işlerini kendileri yaparak, sefilâne bir hayat yaşıyorlardı. Bu öğrenciler, yıllık geçimlerini sağlayacak para ve diğer malzemeyi toplamak ve bir nevi uygulama yapmak için "cerr"⁴ gezilerine çıkıyorlardı. Bu geziler ekonomik açıdan bir rahatlama sağlamanın yanında medrese öğrencilerinin halkla iç içe yaşamasına zemin hazırlıyordu (Pakalın I 1973: 279). Köylüleri aydınlatmak için "Üç aylar"da düzenledikleri "cerr" gezileri, para sorunlarını kısmen çöze de beraberinde pek çok farklı sorunu getiriyordu. Bu geziler hükümet tarafından da onaylanıyor hatta sorun yaşamamaları için çeşitli kolaylıklar sağlanıyordu (BOA, DH.MB. HPS.M: 6/38).⁵

Bütün bunlara rağmen, bir eğitim kurumu olarak medrese, 20. yüzyıl Osmanlı toplumunda gene de çok önemli roller oynuyordu. Yönetim örgütünün birçok çarkları hâlâ medrese çıkışlılar tarafından çevriliyordu. Maarifin okullarında bile öğretmen ve öğrenci ihtiyacının büyük bir bölümünü med-

reseliler karşılıyordu. Devletin medreseleri tamamen ihmal etmesine, bütün ilgisini ve desteğini Batı örneğindeki okullara göstermesine rağmen, ülkenin gene de en yaygın, en etkili, eğitim kurumu medreselerdi. Ama ne kadar etkili olursa olsun, medreselerin çökmekte olduğu da gün gibi açıktı (Ergün 1982: 66).

Biz bu makalede, II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreseleri daha iyi hale getirmek için önemli reformlar yapıldığını, bu reformların zamanın gereklerine uygun yenilikler içerdiğini, bu yeniliklerle birlikte Osmanlı medreselerinin merkezleşmeye başladığını savunuyoruz. Ayrıca, medreselerde II. Meşrutiyet Devri reformlarının Osmanlı eğitim sistemi için büyük yararlılıklar getirecek nitelikte olduğunu, ancak yeterince uygulama imkanı bulunmadığından istenilen sonucun elde edilemediğini iddia ediyoruz.

II. Meşrutiyet Devri'ne Girerken Medreselere Dair Tartışmalar

II. Meşrutiyet Dönemi'ne böyle bir ortamda girildi. Artık Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamda medreseler bütün boyutlarıyla tartışılmaya başlandı. Zaten dönemin yükselen değeri değişimdi. Bu çerçevede yukarıdaki sorunlara dair köklü tartışmalar yapılıyordu.

Mir'at-ı Maarif gazetesinin II. Meşrutiyet'in ilanından beş ay sonra çıkan nüshasında, öğretmenlerin Meşrutiyet'ten beklentileri şöyle açıklanıyordu:

"Sabık istibdadın hûnin-i pençeleri [pençelerinin kanları] arasında feryâd eden zavallı muallimler! Hürriyet! Hürriyet! Yaşasın hürriyet diye bağışmaya, sevinmeye, çırpınmağa, sizi sevk eden neydi? Heyhat ki, emelleri münhasif, çehre-i inşirâh sönük, hal ve istikbâl karanlık... Devr-i sâbık Maârif Nâzırı mektepleri çürüttü. Herc ü merc etti. Muallimleri kapucu maaşı ile istihdamdan sıkılmadı. Maarifin temeline darbeler indirdi, harab etti. Biçare muallimler derd-i maişetle zırladı. Çare bulunamadı".

II. Abdülhamid dönemindeki bu şikayetler ifade edildikten sonra, durumun II. Meşrutiyet Dönemi'nde de henüz değişmediği belirtiliyor, öğretmenlerin sabırsızlıkla reform beklediği ifade ediliyordu (Mir'at-ı Maarif 1324: 13). Ayrıca Emrullah Efendi, Fransız İhtilali'nden sonra, toplanan ilk milli mecliste, genel öğretim kanunları ve

4 Medresede okuyan talebenin üç aylarda memleketin köşe ve bucağına dağılarak gittikleri yerlerde Kur'an okumak ve vaaz ve nasihat etmek suretiyle gördükleri hizmete mukâbil halktan para, yiyecek ve giyecek almaları hakkında kullanılan bir tabirdir.

5 Bu çerçevedeki bir örnek 19 Ağustos 1912'de Dahiliye Nezareti'nin yayınladığı tezkirede görülmektedir. Bu yazıda üç aylar dolayısıyla uzağa giden talebelerin imtihanlarının buldukları yerlerde nasıl yapılacağına dair bilgi veriyordu.

nizamları ile uğraşılmasına rağmen bizde bu işle hiç uğraşılmadığından yana yakıla dert yanıyordu (Koçer 1991: 171).

Bu genel bakış açısının verdiği imkanlar çerçevesinde, zamanın entelektüellerinin medreselerin yenilenmesine dair beklentilerini çıkarmak mümkündür. Medreseler üzerine yapılan tartışmalarda, bir kısım insanlar medreselerin ömrünü tamamladığını, artık lağvedilmesi gerektiğini savunurlarken, bazıları da medreselerde reform yapılması gerektiğini savunuyorlardı.

Medreselerin vazifesini tamamladığını düşünenlerden Batı hayranı kişiliği ile tanınan Hamadânizâde Ali Naci, Softalar ve Medreseler adlı eserinde, medreselerin fonksiyonlarını yerine getiremediğini, askerlikten kaçanların bir sığınma yeri haline geldiğini, medreselerin ülkeye hiçbir katkısının olmadığını, buraya harcanacak paranın Avrupa'ya öğrenci göndermek için harcanması gerektiğini belirtiyordu. Pozitivist-Materyalist Abdullah Cevdet de farklı düşünmüyordu. Çıkardığı İctihad dergisinde, Batı medeniyetinin yüksekliğinden söz ederek, medreselere saldırıyordu. Hatta sadece medreselere değil İslam dini de onun hedefleri arasında idi. Kılıçzâde Hakkı ise, kendi deyişiyle softalığa ve dervişliğe "ilan-ı harb" etmişti (Hamadânizâde1325: 3-6).

Bazı entelektüeller de medreselerin tamamen kaldırılmak yerine ıslah etmenin daha uygun olacağını ifade ediyorlardı. Bunlardan ılımlı bir Batıcı olan Celal Nuri, medreselerin kapatılmasının yanlış olacağını ifade ediyor, "ıslah her halde daha kolaydır, daha ziyade semere verebilir" diyordu. Medreselerin Darülfünûn modeline göre yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünüyordu. En büyük Dârülfünûn Mekke'de açılmalıydı. Böylece Mekke İslam dünyasının sadece dini değil, maarif, kültür ve medeniyetinin de merkezi olacaktı (Atay 1983: 231). Medreselerin ıslahını savunan önemli entelektüellerden birisi de Şeyh Alizâde Hoca Muhyiddin'di. 1897'de yazdığı Medreselerin İslahı adlı risalesinde, medreselerin genel eğitim sistemine entegre edilmesini ve biri orta dereceli okullara, diğeri yüksek okula denk statüde iki dereceli eğitim kurumları haline getirilmesini öneriyordu (Sarıkaya 2008: 41). Bu iki dereceli eğitimi II. Meşrutiyet Devri fikir adamlarından Ziya Gökalp de benimsemişti. Gökalp, II. Meşrutiyet'ten önce ileri sürdüğü görüşlerinde medreselerin bir araya

toplanıp "Medrese-i Külliye" adı altında örgütlenmesini ve orta dereceli ve yüksek dereceli olmak üzere iki kısımdan oluşmasını savunuyordu (Sarıkaya 2008: 44). Bu iki kademeli eğitim yapısı Beyazid dersiam ve müderrislerinden Şevketî tarafından da paylaşılmıştı. Hafız Eşref Efendizâde Şevketî Mayıs 1911'de yayımladığı Medâris-i İslamiye İslah Programı adlı eserinde, öğretimi iki aşamaya ayırıyordu. Durûs-ı Tâlî dediği ilk aşama sekiz yıl olacak ve liseye karşılık gelecekti. Durûs-ı Âli dediği ikinci aşama ise üniversiteye karşılık gelecekti. İlk aşamadan mezun olanlar isterlerse ikinci aşamaya başvurarak kayıt yaptırabileceklerdi. Ayrıca ilk aşama mezunları isterlerse Maarif Nezaret'ine bağlı mesleki ve teknik yüksek okullara geçebileceklerdi (Şevketî 1329: 4).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreseler bağlamında yapılan tartışmaların bir kısmı da dil üzerine odaklanmıştı. Şevketî bu konuda, "Lisân-ı resmi olarak Türkçe'nin, lisân-ı din ve vasita-ı terakki bulunmak gibi ilmî ve amelî fevâid-i celîleyi ihtiva eden Arabî ve Farişî ile elsine-i garbiyeden laakal birinin öğrenilmesi mebdâdi-i tahsildir" (Şevketî 1329: 13) diyordu. Aydın Mebusu Mehmed Ubeydullah 16 Ekim 1910 (3 Teşrinievvel 1326)'da yayımladığı Islâh-ı Medâris-i Kadîme adlı eserinde, Arapça'nın bütün Müslümanlar arasında ortak bir dil olduğunu söyleyerek, "Şu halde bu lisanın, Devlet-i Osmaniye gibi hâiz-i hilâfet bir devlet-i İslâmiyenin lisân-ı hilâfet-i siyasi ad olunmak zaruridir" diyordu. Ayrıca literatürün Arapça olmasından dolayı eğitimin de Arapça verilmesi gerektiğini belirtiyordu (Ubeydullah 1328: 21). Bediüzzaman Said-i Kürdi 1910'da yayınladığı Münâzarât adlı eserinde, pek çok özelliğini tanımladığı Medresetü'z-zehra adındaki eğitim kurumunda "lisân-ı Arabî vâcip, Kürdî câiz, Türkî lâzım kılmak" gerektiğinden bahsediyordu (Nursi 1996: 127).

Tartışmalarda eğitimin süresi ve yıl içindeki eğitim dönemi hakkında da öneriler vardı. Şevketî, yıl içinde eğitimin ne zaman yapılması gerektiğine dair düşüncelerini, öğrencilerin genellikle çiftçi çocuklarından oluşmasını dikkate alarak belirlenmişti. Eğitim süresinin çiftçilerin çalışma zamanının dışına alınmasının uygun olacağını önermişti. O, yaz aylarında tatil yapılmasını, geri kalan 9,5 ayda eğitimin devam etmesini önermişti. Bu öneriye göre eğitim takvimi 1 Eylül'den 15 Haziran'a kadar devam eden süreyi içine alıyordu (Şevketî 1329:

19). Süre, eğitim görülecek branşın özelliğine göre belirlenecekti. Durûs-ı Tâliye'nin süresi 8 yıl; Durûs-ı Âliye'nin süresi ise 3-6 sene olmak üzere toplam 11-14 yıl olacaktı. Ancak, Durûs-ı Âliye'de Hadis ve Fıkıh gibi alanlarda eğitim 14 yılı bulacaktı. Geçerli olan 12 yıllık eğitimle kıyaslanırsa, Hadis ve Fıkıh'ta eğitim süresi artmakla birlikte, diğer alanlarda azalması gerekiyordu (Şevketî 1329: 52).

Bu dönemde tartışılan konulardan birisi de "cer" meselesidir. Bilindiği gibi medreselerin önemli bir geliri olmadığından talebeler cer gezilerine çıkarlardı. Şevketî bu durumun da değişmesi gerektiğini belirtiyordu. Ona göre, cer namına sadaka almak şeref-i ilmi ihlal ettiğinden, hoşça gider bir şey değildi. Ancak hem kendilerini yetiştirmek hem de ahaliye faydalı olmak için, gittikleri taşra kasaba ve kentlerinde kendilerine verilen paraları makbuz karşılığı alarak dahil oldukları eğitim kurumlarına getirmeleri daha uygun olabilirdi (Şevketî 1329: 39-40). Ubeydullah ise medreselerin mali sorunlarını çözmek için daha köklü bir öneride bulunuyordu. Eğer vakıfların gelirleri başka yerlere değil de medreselere ayrılrsa, İstanbul'da 10.000 öğrenci kolaylıkla eğitim görebilir, medreselerin mali sorunları da olmazdı (Ubeydullah 1328: 7). Bediüzzaman ise, talebelerin cer gezilerine çıkmalarını ilmin izzetine aykırı bularak "Bir kısım ehl-i ilim vardır ki, dünyaya tenezzül etmez ve san'at-ı ilmi medâr-ı maişet etmez. Talebe ise, cerrar ve seeleden ayırır" (Nursi 1996: 107) diyordu.

Tensikat tartışmalarının yoğunca yapıldığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde, hiç kuşkusuz önemli tartışmalardan birisi de müderrislerin durumudur. Bu konuda Şevketî, ihtisasa önem verilmesi, her dersin o dersin uzmanı farklı öğretmenler tarafından verilmesi gerektiğini savunuyordu. Bütün derslerin tek bir müderris tarafından verilmesi ihtisas açısından uygun değildi. Ayrıca medreseler arasında ihtisaslaşma olmalıydı. Müderrislerin atanması konusuna gelince, müderrislerin itibarını artırmak için, bir komisyon kurulması ve müderrisleri bu komisyonun belirlemesi gerekiyordu. Bu uygulamalarda müderrislerin itibarını artırmak ve sorunlarını çözmek için yetmezdi. Esas yapılması gereken şey, müderrislerin maaşlarını artırmaktı. Maaşlarının artması durumunda müderrisler başka işler yapmak zorunda kalmayacaklar, bu durum da onların itibarını artıracaktı. Şevketî, müderris-

lerin belli bir alanda uzmanlaşmalarını savunduğu gibi, medreselerin de ihtisaslaşması gerektiğini düşünüyordu. Her bir medresenin bünyesinde bütün ilimlerle uğraşmak yerine, Tıp Medresesi, Hadis Medresesi gibi ihtisaslaşma yoluna gidilmeliydi (Şevketî 1329: 4).

Medreseler bağlamında önemli tartışmalardan birisi de derslerin içeriği meselesiydi. Muhammed Ubeydullah, aslında bu zamanda mekteplerde okutulan derslerin eskiden medreselerde de okutulduğunu belirtiyordu. Başlangıçta mektep ve medrese arasındaki en önemli fark, sadece medreselerin Arapça eğitim vermesiydi; ancak aradaki fark zamanla artmıştı. II. Meşrutiyet yıllarında medreseler uygulamalı fenler, tabii ilimler ve riya-ziyeden yoksun bırakılmış, Tıp ve Hendese eğitimi kalmamıştı (Ubeydullah 1328: 5). Muhammed Ubeydullah ise, medreselerin geçmişinde dini ve dünyevi ilimlerin birlikte okutulduğunu söyleyerek, sadece dini derslerin değil, aynı zamanda modern fûnûn ve ulûmun da okutulması gerektiğini öne sürüyordu. Dünyevi ilimleri terk etmek İslam'ın ruhuna aykırıydı (Ubeydullah 1328: 10-11). Bediüzzaman, fen ilimleri ile din ilimlerinin birlikte okutulmasını savunuyordu (Nursi 1996: 127). Medrese derslerinin içeriğine dair İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şeyhülislam yaptığı Musa Kâzım Efendi, medreselerde modern bilimlerin ve bir Batı dilinin öğrenilmesi gerektiğini savunuyordu. Ayrıca, Arapça öğretiminde yeni yöntemler geliştirilmesini ve temel dini eserlerin de Türkçe'ye kazandırılmasını öneriyordu (Sarıkaya 2008: 45). Şevketî ise, yeni derslerin konulmasıyla talebenin eksik kalan yönlerinin gelişmesine imkân sağlanacağını ve şu ana kadar var olan derslerin bile daha iyi anlaşılacağını belirtiyordu (Şevketî 1329: 66).

Derslerin muhtevasına dönük bu önerilerin yanında, ders programlarının değiştirilmesini gereksiz görenler de vardı. Mustafa Tevfik, Avrupa'dan yeni kitap ve ders getirmenin bir çözüm olmayacağını, asıl problemin geleneklerin alt üst olması ve öğrencilerin disiplinsizliği olduğunu savunuyordu (Sarıkaya 2008: 54). Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) ise, geleneksel medrese yapılarını savunanların lideri konumundaydı. Benzer görüşteki ulema ile birlikte, Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'de ve yayın organları olan Beyanü'l-hak'ta medreselere yönelen eleştirileri cevaplıyorlardı (Bein 2013: 52).

Tartışmaların Pratiğe Dönüşmeye Başlaması: Medrese-i İlmiye Nizâmnâmesi

Medreselerin durumuna dair bütün bu tartışmalarında gösterdiği gibi, medreselerde reform kaçınılmaz olmuştu. Gün geçtikçe sorunlar büyüyordu. Müderrisler ve öğrenciler medreseleri terk ediyor, gidebilenler mekteplere geçiyorlardı. 1869'da İstanbul'daki 166 faal medresenin (Kütükoğlu 1977: 6) öğrenci sayısı 5.369 iken (Kütükoğlu 1977: 8)⁶, bu sayı II. Abdülhamid'in son yıllarında 20.000-25.000'e çıkmış; 1910'larda ise yeniden 5.000-6.000'e düşmüştü. Medrese öğrencilerinin sayısındaki bu değişkenliği sağlayan unsurlardan birisi askerlikle ilgili düzenlemelerdir. 1890'lardan bu yana devam eden medreselilerin askere gitmeme uygulaması Kasım 1908'de kaldırılınca ulemanın tepkisi ile karşılaşmış, ulema, İttihad ve Terakki muhalifleri ile birleşmişti. 1909 isyanından sonra İttihad ve Terakki mensupları medreselerin dizginlerini ellerine almaları gerektiğini düşünmeye başladılar. Bazı talebeler ve müderrisler tutuklanıp taşraya sürülürken, birçoğu askere alındı. Başkentteki talebe sayısı 1908'de 10.000'den fazla iken 1910'da 5.000 civarına indi. Ve taşra merkezlerinde de buna yakın düşüşler yaşandı (Bein 2013: 78). Bu sırada taşradaki öğrenci sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 30.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu (Ergün 2009: 263-273).

Bu konuda reform düşüncesi olanlar Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden gündeme getirmeye başladılar. Bunlardan birisi olan Hoca Muhyiddin, Medreselerin İslahı adında daha önce Mısır'da neşrettiği risalesini 5 Ağustos 1908'de Şeyhülislam'a posta yoluyla gönderdi. Hoca Muhyiddin yazdığı risaleyi Meşrutiyet'in resmi görevlilerine takdim ederken, Meşrutiyet'i de tebcil etmekten geri durmuyor "*Veşâvir-hum fi'l-emr ve emru-hum şûra beynehum*" ayet-i celilesinin delâlet ettiği şûra-yı ümmetin tâbir-i resmîsi olan Meclis-i Mebusân'ın küşâdından hürriyet, adâlet, musavâtın ilanından dolayı kulub-ü ümmette kabaran" hislere atıfta bulunarak sözü medreselerin islâhına getiriyordu

6 1869 İstanbul medreselerinde 5369 talebe bulunmakta, bunlardan 93'ü hifza çalışmakta, 578'i sarf, 3027'si nahiv olmak üzere 3605 talebe Arapça grameri görmekte, 1101 Mantık (374 Fenari, 610 Tasavvurat, 117 Tasdikât), 287'si Akaid şerhi, 108'si Kadî-mir 182'si ise Celal okumaktaydı. Tayin bekleyen 213 mezun bulunan medreselerde 180 ders-i amm da ders vermekteydi. Bu suretle hoca ve talebenin toplam sayısı 5769'a ulaşıyordu.

7 Kur'an-ı Kerim'de istişare ile ilgili iki ayet-i kerime ibaresi kullanılmış: ilk bölüm Ali İmran Suresi 159. ayetten, ikinci bölüm Şura Suresi 38. ayetten alınmış.

(BOA DH.MKT: 1281/9-1). Şeyhülislam da bu risaleyi aldıktan sonra 17 Ağustos 1908'de Dahiliye Nezareti'ne göndererek sahip çıktığını gösteriyordu (BOA DH.MKT: 1281/9-4).

Yapılan hazırlıklar 1910 başlarında sonuç vermeye başladı. Ders Vekâleti tarafından hazırlanan ıslahat programı, 13 Şubat 1910'da Tabhâne Medresesi'nde yapılan bir törenle halka sunuldu. Törene Ders Vekili Hâlis Efendi, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Meclis-i Mebusân Reis-i Sânisî Mustafa Asım, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa, Maarif Nâzırı Emrullah Efendi ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa katıldı. Ayrıca, ulema, vekiller, mebuslar ve eşrâf da açılışta hazır bulundu. Burada bir ders veren Ders Vekili Halis Efendi, Fatih dönemi medreselerinin ne kadar ileri olduğunu, zamanla maarif sisteminin sarsıldığını ve müspet ilimlerin yavaş yavaş terk edildiğini, maarif güneşinin batıdan doğmaya başladığını belirtmiştir. Son olarak bir konuşma yapan Maarif Nâzırı Emrullah Efendi de, Batının gelişmesinden bahsettikten sonra, böyle bir teşebbüsün saiki hükümet olmak lazım gelirken sırf ulema-yı kiram hazerâti tarafından tasavvur ve icra edilmesinin maarif-i Osmaniye için hayırlı ve uğurlu sayılacağını anlatmış ve müteşebbislere teşekkür etmiştir (Atay 1983: 232).

Hükümete sunulan bu program, bazı küçük değişikliklerle 26 Şubat 1910 (13 Şubat 1325)'da padişahın tasdiki ile Medâris-i İlmiye Nizâmnâmesi adı altında yayımlanmıştır. 48 maddeden oluşan nizamname genel olarak medrese sistemini yeniden kuruyordu. Öğrenci kabulü, eğitim-öğretim, müfredat, öğrenci ve müderrislerin hak ve vazifelerini düzenliyordu (Düstûr II: 127).

Nizâmnâme üç bab ve fasıllardan oluşuyordu. Nizâmnâme'nin Birinci Bab Birinci Faslı'nda, medreselerin yönetimi belirleniyordu: Medresenin kayıt defterlerinin nasıl tutulacağı, müderrisin ve bevvabın görevlerinin ne olacağı, talebelerin hangi şartlarda medresede kalacakları, ihmalî görülen talebelere nasıl davranılacağı, öğrencilere oda tahsisinin nasıl yapılacağı gibi konular üzerinde duruluyordu. Böylece medreseler başıboş insanların toplandığı bir mekân olmaktan çıkmış ve belli bir düzene kavuşmuştu (m.1-13) (Düstûr II: 11/127-130).

İkinci Faslı'da, talebelerin kayıt kabulleri ve vazifeleri üzerinde duruluyordu. Medreseye kabul

yaşının 15-30 arası olduğu, daha önce okudukları okulun diplomasını göstermeleri gerektiği, şayet böyle bir diplomaları yoksa Kur'an tilaveti ve ilmihalden sınava tabi tutulacakları, oda tahsislerinin nasıl yapılacağı, ferâiz-i diniyeyi terk eden, sabah ve akşam derslerini takip etmeyen, hırsızlık yapan, müskirât kullanan ve Ders Vekâleti'nin emirlerine itaat etmeyenlerin kayıtlarının silineceği kararlaştırılıyordu. Bu kurallarla medreselere ilgisiz in-

sanların çeşitli menfaatler için gelmesi önlenerek disipline kavuşturulması hedeflenmişti (m.14-27) (*Düstûr II: II/130-133*).

Nizamnamenin İkinci Bab Birinci Faslında ders yöntemi ve hangi derslerin okutulacağı belirleniyordu. Eğitim dönemi 9 ay olacak, şartlara göre eğitim döneminin başı belirlenecekti (m.29-31). 11 yıllık eğitim şu derslerden oluşuyordu:

EĞİTİM YILLARI	DERSLER
Birinci Sene	İlm-i sarf (Emsile, Bina, Maksud, Nüzhetü't-tarf fi-ilmî's-sarf), Ta'lim-i Müt'e'alim, Ta'lim-i Kur'an, Tecvid, Hat, İmlâ, Muhtasar Hesab, Sarf-ı Osmanî ve Kavâid-i Farisî.
İkinci Sene	İlm-i Nahv (Avâmil metni, İzhar metni), Fıkıhtan Merâku'l-felâh, Ta'lim-i Kur'an, Kavâidu'l-irâb, Şuzuru'z-zeheb, Farisîden Gülistan, Hesab, İmlâ ve Kavâid-i Osmâniye.
Üçüncü Sene	Nahv (Mugni'l-lebib veya Molla Cami), Şafiye, Fıkıhtan Mültekâ, Vad', Hesab, Mebâdi-i Hendese ve İnşâ.
Dördüncü Sene	Nahv-i ikmâl, Şafiye, Multeka, Alaka, İşagoci, Muhtâsar Coğrafya, Hendese, İnşâ ve Cezeri.
Beşinci Sene	Fenârî, Meanî (Muhtasar), İlmü'l-aruz Ve'l-kavâfi, İlm-i Ferâiz, Coğrafya-i Umûmi, Cebir ve Kitâbet.
Altıncı Sene	İlm-i Mantık (Şemsiyye Maal-kutub), Meâni (Muhtasar), Kaside-i Bur'e, Banet Suad, Muallekât, İlmü'l-kirae, Hikmet, Cebir, Kitâbet-i Arabiye ve Usûl-i Tercüme.
Yedinci Sene	Kutb (ve Asâmdan bir miktar), Şerh-i Akâid-i Neseî, Usûl-i Fıkıh, Şerh-i Menar ve Şerh-i veciz, Adâb-ı Münâzara, Makâmât-ı Hariri, Hikmet-i Cedide, Hey'et, Kimya ve Mevâlid.
Sekizinci Sene	Şerh-i Akâid (Nısfı mea-Hayâlî), Meşârikü'l-envâr, Şerhü'l-menâr, Şerhü'l-veciz, Usûl-i Hadîs, Makâmât-ı Hariri, Usûl-i Sak, Tarih-İslâm, Kozmoğrafya (Hey'et) ve Mevâlid.
Dokuzuncu Sene	Hikmet-i Sa'diye, Meşâriku'l-envâr, Tefsir-i Beyzâvi, Divân-ı Hamse, Usûl-ı Hadîs, Siyer, Tarih-i Umûmî ve Coğrafya-yı Umûmî.
Onuncu Sene	Celal maa-Gelenbevî, Mîl ve Nihal, Muhtasar Fasil, Tefsir-i Beyzâvi, Tuhfe-i İsnâ Aşer'iyye, İzhârü'l-hak, Siyer, Târih-i Umûmî ve Coğrafya-yı Umûmî.
On birinci ve On ikinci Sene	Hidâye ve Sahih-i Buhârî, veyahut Sahih-i Müslim ve Tefsir-i Beyzâvi'nin ikmâli, On birinci senede Mufassal Târih-i Osmânî ve Umûmî, Mufassal Coğrafya-yı Osmânî ve Umûmi de tedris olunur (<i>Düstûr II, II: 133-135</i>).

İkinci Fasılda, sınavların nasıl yapılacağı belirleniyordu. Her sene genel tatilden önce her talebenin sınava gireceği, sınavı geçenlerin eline bir tasdikname verileceği, üç sene artarda iki dersten kalan talebenin kaydının silineceği karara bağlanıyordu. Ayrıca müderrislik sınavında Ulûm-ı Edebiyye-i Arabiyye, Ulûm-ı Tabi'iyye, Riyâziye, Mantık,

Fenn-i Menâzir, Kelâm, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh, Tefsir, Hadîs ve Usûl-i Hadîs, Tarih-i İslâm ve Mufassal Târih-i Osmânî'den sorumlu olunacaktı. Ayrıca müfettişlik, alay müfettişliği ve tabur imamı sınavlarının nasıl yapılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtiliyordu (m.32-42) (*Düstûr II: II/135-136*).

Üçüncü Babda Huzûr-ı Humâyuna, Dersâdet'te vaaz ve tilavete seçilecek müderrislerin seçiminin nasıl yapılacağı, Harbiye Nezareti ile kararlaştırılan 47. Madde'ye göre, talebeler kura' sınavlarında belirlenen başarıyı gösteremezlerse askere alınacağı belirleniyordu (m.43-48) (*Düstûr II: II/136-138*).

Kabul edilen bu Nizamname kamuoyundaki büyük beklentilere rağmen tam olarak uygulanamadı. Bunda hükümetin gerekli ödenekleri vermemesi de etkili oldu. Gerçi 25 adet derslik açılmış, ancak öğretmenlerin maaş alamamasından dolayı eğitim yapılamamıştır. Bunun üzerine yapılan tartışmalarda Evkaf Nâzırı yeterince ödenek olmadan medreselerin ıslah edilemeyeceğini belirtmişti. Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi ise, hükümeti medreselerin elindeki vakıflara el koymakla suçlamıştı. Yine yapılan konuşmalarda medrese öğrencilerinin mekteplere kaçtığı belirtilerek, hükümetin medreseleri yok etme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Bu eleştiriler üzerine İttihat ve Terakki mensubu bazı mebuslar, cemiyete haksızlık edildiğini belirterek, uzun yıllar hizmet etmiş medreseleri ıslah etme düşüncesinde olduklarını belirtmişlerdir (Sarıkaya 2008: 55).

Bu nizamname, 12 yıl önce sunulmuş olan Hoca Muhyiddin'in önerileriyle büyük ölçüde örtüşüyordu. Derslerin günün üç vaktine ayrılması, Fizik, Kimya ve Kozmografya gibi derslerin programa alınması, Osmanlıca'nın ilk defa ders olarak kabul edilmesi, Hz. Muhammed (SAV)'in Hayatı (Siyer-i Nebi) ve İslam Tarihi gibi derslere yer verilmesi, Hoca Muhyiddin tarafından da önerilen hususlardı. Dolayısıyla kabul edilen nizamnâme, Hoca Muhyiddin'in önerilerinin geliştirilerek resmîyet kazandırılmış halidir denilebilir (Sarıkaya 2008: 52).

Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasından sonra, taşra medreselerini düzenleyen bir nizamname daha hazırlanmıştır. Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi'ne Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi adlı bu ek nizamname ile yerleşim birimlerinde ulemâ, vakıf temsilcileri ve mahalli evkâf ve maârif memurlarının da katılımıyla Islâh-ı Medâris Encümeni oluşturulacaktı (*TMN 1326: 3*). Bu meclis mahalli medreselerin yapı, gelir, talebe sayısı ve müderrisleri hakkında Meşihât'a bilgi verecekti. Taşradaki medreselerin yer ve tamirat sorunları Meşihat'a bilgi verilerek aşılmasına çalışılacaktı. Elinde belgesi olan her mü-

derrisin ataması yapılmayacak, seçici bir heyet tarafından liyakati olanlar belirlenerek görevlendirilecekti. Taşradaki medreselerde Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nde belirtilen dersler verilecek, şayet bazı fen dersleri için hoca bulunmazsa Maârif Müdürleri'nin emrindeki öğretmenlerden istifade edilecekti. Bütün bunların yanında okullar zaman zaman teftiş edilecek ve başıboş bırakılmayacaktı (*TMN 1326: 6*).

Medrese reformunu başlatan Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi'nin istifa etmesi üzerine, çalışmaların düzenli bir şekilde yürütülmesi için Ağustos 1910'da bu makama Musa Kazım Efendi getirildi (Güllüce 2002: 220). Şeyhülislam Musa Kazım Efendi atandıktan sonra, kapsamlı reformları destekleyenlerin iyimser olmaları için birçok nedenleri vardı. İlmiye teşkilatının başındaki yeni isim dini eğitimde büyük çaplı bir ıslah çabasını desteklediğini gizlemiyordu. Bunun yanı sıra İttihatçı liderliği ile yakın bir ilişki içindeydi. Bu medrese eğitiminin ciddi manada yeniden yapılanması için ihtiyaç duyulan siyasi desteği harekete geçirebileceği izlenimi veriyordu. Atanmasından kısa bir süre sonra, çalışmaya başlayarak kendisinden öncekilerin almakta güçlük çektikleri medreseler için gerekli bütçeyi Sadaret'ten istedi⁸ (*BOA, BEO: 3815/286070*). Medrese talebeleri ve müderrislerinin ücretsiz yemek yemeleri ile ilgili uygulamaların kaldırılıp bunun yerine talebelere, gıda ve kıyafet giderlerini karşılamaları için aylık maaş verilmesi sürecine nezaret etti (Bein 2013: 81). Böylece Musa Kazım Efendi ile medrese mensuplarının ümitleri yeniden yeşermeye başladı.

Bu sırada bir grup öğrenci Evkâf Nezâreti'ne çıkarak bundan böyle imaretlerde yemek istemediklerini belirtmişlerdi. Bu gelişme üzerine *Evkaf Nezareti'nde Tedkik-i Tahsisât-ı Vakfiyye ve Islâh-ı Medâris ve İmâret Komisyonu* kuruldu. Komisyon yaptığı çalışmalar neticesinde öğrencilerin haklı olduğunu, yemeklerin çok kötü şartlarda çıktığını gördü. Bu komisyon 14 Kasım 1910'da 13 maddelik bir yönetmelik yayınladı. Bu yönetmeliğe göre, bütçeye 15.000 liralık ödenek konarak her öğrenciye 70 kuruş verilmeye başlandı. Ayrıca taşra medreseleri için de 5.000 liralık tahsisat ayrıldı. İstanbul'da medrese öğrencilerine yemek veren

8 18 Ekim 1910'da müderris maaşları için 30.000 kuruş, mu-bassır maaşları için 3.750 kuruş, kırtasiye ve harita giderleri için 6.250 kuruş toplam 40.000 kuruş yıllık gider belirlendi. Şeyhülislam'ın bu talebi Sadaret tarafından kabul edildi.

imaretler kapatıldı. Sadece bir imaret yoksullara yemek vermek için bırakılmıştı. Bu yönetmelik İstanbul'da büyük ölçüde uygulandı. Ancak taşra ile ilgili kısmı uygulama imkânı bulamadı (Sarıkaya 2008: 50).

Görüldüğü gibi, bu nizamname ile Osmanlı medreseleri düzen içine alınıyordu. Eğitim süresi 12 yıla sınırlandırılarak, uzun süre verimsiz bir şekilde beklenmesi önleniyor, getirilen imtihan sistemi ile öğrenci ve öğretmenin kendini derse vermesi sağlanıyordu. Dersler yıllara göre belirleniyor, diğer modern okullardaki gibi tabii ve sosyal bilimler de müfredatta yer alıyordu. Dersler bundan böyle dersliklerde yapılacaktı. Atay'a göre bu nizamnamenin üç önemli yeniliği vardır; bunlar, imtihanlarda Türkçe'nin kullanılması, programda öncekilerin aksine İslam tarihine ve müsbet ilimlere yer verilmesidir (Atay 1983: 237).

Savaş Yıllarındaki Islâhât: Islâh-ı Medâris Nizâmname'si

II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu medrese islahâtı yapılmaya çalışılırken, savaşlar bu reformların hayata geçmesine mani oluyordu. Balkan Savaşları başlayınca, İstanbul'daki bütün okullar ve medreseler kapatılmıştı. Çok sayıda medrese talebesi savaşa gönüllü katılmış, talebelerden bir kısmı şehit olmuş, bir kısmı da yaralanmıştı. Kalan öğrenciler de memleketlerine gitmişlerdi.

Medreseleri içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarmak taraftarı olan Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi (1867-1927), 16 Mart 1914'te şeyhülislam-

lığa getirilince, düşüncelerini uygulamaya koydu. 30 Eylül 1914 (10 Zilkade 1332/18 Eylül 1330)'te Islâh-ı Medâris Nizamname'si adında yeni bir reform hazırladı. Bu nizamname, padişah Mehmed Reşad ve kabine üyeleri Sadrazam Mehmet Said, Şeyhülislam Hayri, Harbiye Nâzırı Enver, Dahiliye Nâzırı Talat, Bahriye Nâzırı Cemal ve diğer nâzırlar tarafından imzalandı (*Düstûr II: IV/1330*) ve 1 Ekim 1914'te yayımlanarak yürürlüğe girdi (Sarıkaya 2008: 60).

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin çabalarıyla çıkarılan bu nizâmnameye göre İstanbul'daki bütün medreseler, Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi adı altında toplanmıştı. Bu düzenlemenin gerekçesi Islâh-ı Medâris Nizamname'si'nin Esbâb-ı Mucibe layihasında, medreselerin ihmalen kurtararak ihtiyaca cevap verecek hale getirilmesi ve bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi olarak belirtiliyordu (*DMN 1330: 3*).

Bu medresenin her kısmında birer müdür-i umûmi ve sınıf ve şubelerinde birer müdür bulunacaktı. Şube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri müdür-i umûmilere, müdür-i umûmiler de Ders Vekâleti'ne bağlı olacaktı. Bu medrese Tâlî Kısım-ı Evvel, Tâlî Kısım-ı Sâni ve Âli olmak üzere üç kısımdan oluşacak, her kısmın süresi 4 yıl olacaktı. Her kısım dört sınıfa, her sınıf dört şubeye bölünecekti. Tâlî kısımlara 2.080 öğrenci kabul edilecek, sınıflar 260 talebeden oluşacak, her sınıfta 65 kişi olacaktı. Âli kısma 800 öğrenci kabul olunacaktı. Sınıflar 200'er kişiden, şubeler ise 50'er kişiden oluşacaktı (m.1-5) (*Düstûr II: IV/1325; DMN 1330: 9*).

DARÜ'L-HİLÂFETİ'L-ÂLIYYE MEDRESESİ												
KISIMLAR	Tâlî Kısım-ı Evvel (4 Yıl) (1040 Öğrenci)				Tâlî Kısım-ı Sâni (4 Yıl) (1040 Öğrenci)				Âli (4 Yıl) (800 Öğrenci)			
SINIFLAR	260	260	260	260	260	260	260	260	200	200	200	200
ŞUBELER	65	65	65	65	65	65	65	65	50	50	50	50
Âlî'yi bitirenlerin kayıt olabildiği lisansüstü eğitim. Medresetü'l-mütehassisin												

Medrese öğrencilerinin sayısına bir sınırlama getirilmesi, toplam öğrenci sayısında 1910 yılına göre % 40'lık azalma anlamına geliyordu. Bu durum reform yanlısı ulema talebe sayısındaki düşüşü ödenmeye değer bir bedel olarak görüyordu. Oysaki daha muhafazakar meslektaşları bunun gelecekte olacakların bir habercisi olmasından korkuyorlardı (Bein 2013: 93).

Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'nin idaresi Meclis-i Mesalih denilen bir heyet tarafından yürütülecekti. Bu meclis Ders Vekili'nin başkanlığında toplanacak, üyeleri Müdür-i Umûmiler ve Evkâf-ı Humâyun Nezâreti Müessesât-ı İlmiye Müdürü'nden oluşacaktı. Meclis-i Mesâlih üyeleri haftada iki kez toplanarak medreselerle ilgili meseleleri görüşecekti. Medreselerin teftişi için gerektiği kadar müfettiş tayin edilecek ve bu müfettişler raporlarını doğrudan doğruya Meşihat'a vereceklerdi. Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'nin dışında kalan medreseler için ayrıca bir nizamnâme hazırlanacaktı (m.14-17) (*Düstûr II: IV/1327-1328*).

Bu medresede görev yapacak müderrislerden herhangi biri kendilerine verilen görevi yapmaktan çekinirse, onların yerlerine yenileri atanacaktı. Müderrisin halen almakta oldukları maaşlarla görevlerine devam edeceklerdi. Müderris kadrosuna sahip olmayan muallimler ise, ders başına ücret alacaklardı (m.6-9) (*Düstûr II: IV/1325-1326*).

Gelecek öğretim yılından itibaren, Tâli Kısım-ı Evveli birinci sınıfa alınacak talebe, Ders vekilinin başkanlığında Meşihatça belirlenen bir heyet tarafından altı senelik ibtidaiyi bitirmiş talebeler arasından seçilecekti. Diğer sınıflara girişler için de imtihanlar yapılacaktı. Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'ye dahil olmayanlar, medreselerde ikamet edemeyecekti. Bundan böyle talebenin tahsisatı nakit olarak verilmeyecek, işe ve elbise olarak verilecekti. Tali kısımların dörder yıllık eğitimini tamamlayanlara "şehadetnâme", âli kısmını bitiren talebelere de "icazetnâme" verilecekti. İcazetname alan talebe artık görev almak için hazır hale gelmiş demektir (m.10-13) (*DMN 1330: 10; Düstûr II: IV/1326-1327*).

Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'nin Kısım-ı Âli'sinin üstünde eğitim veren Medresetü'l-Mütehassisin adı altında bir eğitim kurumu daha olacaktı. Medresetü'l-Mütehassisin'in sınıfları 40'ar kişi olacak, bir müdür-i umûmi tarafından yönetilecekti. Buraya Medrese-i Âliyye mezunları kabul olunacaktı. Fazla başvuru olursa Meşihat ve Ders Vekaleti aracılığıyla yapılacak sınavla öğrenci alınacaktı (m.19-

24) (*Düstûr II: IV/1328*). Bu medrese için Sultan Selim Camii içindeki Medrese-i Cedide tahsis edilmişti (Kütükoğlu 1978; 4). Bu yüksek ihtisas medresesi, 1914 Mart ayında muhtemelen Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı Nazariyesi'nden etkilenecek kurulmuştu. Taslağa göre okul, Sarf ve Nahiv, Mantık ve Meâni, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh, Kelam ve Hikmet, Tefsir ve Hadis olmak üzere beş ayrı ihtisas şubesinden oluşacaktı. Öğretim süresi dört yıl olan bu yüksek okula, İstanbul ve taşra medreseleri mezunları imtihanla kabul edilecekti. Sınıf geçme sene sonunda yapılacak sınavla olacaktı. Mezun olanlar bitirdikleri bölüme müderris, alay müftüsü, fetvâhânedede uzman ve eyalet müftüsü olabilecekti (Sarıkaya 2008: 59). Bugünkü lisansüstü eğitime karşılık gelebilecek bu eğitim kurumu, dini bilgiler konusunda en yetkin kişileri yetiştirecekti. Bu eğitim kurumunun başarılı öğrenciler yetiştirmesi 1921'de Darülfunûn-ı Osmanî'nin dini ilimler bölümünün kaldırılmasına da zemin hazırladı (Koçer 1991: 203).

DARÜ'L-HİLÂFETİ'L-ALİYYE'DE OKUTULACAK DERSLER	
Kısım-ı Âli	Tefsîr-i Şerif, Hadîs-i Şerif (usûl-i hadîs ile beraber), İlm-i Fıkıh (Tarih-i İlm-i Fıkıh ile beraber), Usûl-i Fıkıh, Hilâfiyât, İlm-i Kelam (Tarih-i İlm-i Kelâm ile beraber), Felsefe (Ruh, Ahlâk, Mâbi'dü'l-tabîye, Tarih-i Felsefe, Felsefe-i İslâmiye, Edebiyât-ı Arabiyye, Hukuk ve Kavânin) (<i>Düstûr II: IV/1329</i>).
Kısım-ı Tâli	Kur'an-Kerîm, Tecvid Tatbikâtı ve bazı surelerin hıfzıyla beraber Tefsîr-i Şerif. Hadîs-i Şerif, İlm-i Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelâm, Sarf ve Lügat, Nahv, Mantık, Belagât-ı Arabiye, Vaz', Âdâb, Mükâleme ve Tatbikât ve Kitâbet-i Arabiye, Siyer-i Nebi, Tarih-i Enbiya ve Hulefa, Tarih-i İslâm ve Edyân, Tarih-i Umûmi ve Osmânî, Felsefe, Türkçe Kıraat, İmlâ, Kavâid, Kitâbet, Edebiyât, Farsî, Umûmi ve Osmani Coğrafya, Riyâziyât, Hesâb (amelî ve nazârî), Hendese, Cebir, Müsellesât, Mihânin, Hey'et, Usûl-i Defteri, Tabiiyyât-ı Mevâlid-i Selase, Matumât-ı Ziraiye, Hikmet, Kimya, Malumât-ı Fenniye ve Ahlâkiye ve İctimâiye ve Kanuniye, Hıfzı's-sıha, İlm-i İçtima ve Terbiye, İlm-i İktisâd ve Maliye, Hitabet ve Mev'iza, Hutût, Elsinе, Terbiye-i Bedeniye.

Bu nizamname hazırlandıktan sonra hangi medreselerin bu Dâr'ül-hilafeti'l-âliye'ye dahil olacağı meselesi için çalışma yapılmıştır. Bu amaçla İstanbul'da bulunan medreseler tek tek incelenerek dahil olup olmayacağına karar verilmiştir. 185 medresenin dahil olmasına karar verilmiş, öğrenci ve müderris bilgileri eklenmiştir (Kütükoğlu 1978: 23).⁹

Bu nizamname uyarınca oluşturulan Dâr'ül-Hilafeti'l-Âliyye, 19 Kasım 1914'te öğretime başladı. 1914-15 öğretim yılında 2.880 öğrenci aldı. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına katıldığından, 1915-1916 öğretim yılında öğrenci sayısı 1354'e düştü (Sarıkaya 2008: 62).

Nizamnamenin en büyük başarısı dağınık bir durumda olan İstanbul medreselerini bir çatı altında toplamak oldu. O güne kadar medresenin başındaki müderrisin inisiyatifinde olan medreseler, artık merkezi bir kontrol sistemi içine alındı. İstanbul'daki bütün medreseler deftere geçmiş, her medrese bir sınıfın şubesi olmuştur. Çünkü bir sınıf dört şubeye ayrılmış ve her şubenin mevcudu 50-65 arasında değiştiğinden bir medrese ancak bir şubenin talebesini barındıracak büyüklükte idi. Bu içindir ki her şube ayrı binada olacağından bu şubelerin ayrı bir müdürü bulunması uygun görülmüştü (Atay 1983: 267).

Aslında Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi, bu nizamname ile meslek derslerini daha düzenli okutarak ve müsbet bilim derslerine yer vererek, medreseleri Maarif Nezareti mekteplerine benzetmeyi düşünüyordu. Nitekim 1914 düzenlemesi medrese programına yabancı diller, Farsça, Tarih, Coğrafya (iki derste umûmi ve Osmanî), Heyet, Mekanik, Müsellesat, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Hıfzıssıhha, Usûl-ı Defteri, İlm-i içtima, İlm-i Nefs, Felsefe, Malûmat-ı İktisadiye ve Maliye vs. gibi dersler konmuştu (Akyüz 1985: 263). Nizamname'nin 7. Maddesine dayanılarak, 1915-1916 öğretim yılında, Ders Vekilinin başkanlığında bir komisyon oluşturularak, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça'dan birisi mecburi ders olarak okutulmaya başlandı (Sarıkaya 2008: 62). Ayrıca uygun gün ve zamanlarda verilecek Beden Terbiyesi dersi müfredata eklendi (Kütükoğlu 1978: 8).

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin medrese islahatı, medreselerde yeni bir başlangıcı ortaya çı-

karacak mahiyettedir; ancak, Birinci Dünya Savaşı çıkınca bu islahattan da beklenen sonuç alınmamıştır (Atay 1983: 267). Buna rağmen medreseler kaldırılincaya kadar varlığını sürdürmüştür (Uzunçarşılı 1984: 268). Dâr'ül-Hilafeti'l-Âliyye Medreseleri, kurulduğu dönemdeki bu olumsuzluklara rağmen yine başarılı mezunlar verdi. Bunlar arasında, Cumhuriyet dönemi din hizmetleri ve dini eğitim sahasında önemli roller oynayan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Ahmed Hamdi Akseki gibi önemli isimler vardır. Bu kişilerin yetiştiğini bilmek bile, bu medreselerin ne kadar etkili ilim merkezleri olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Medreselerde Yönetimin Merkezileşmesi

Hayri Efendi'nin İttihatçılarla anlaşamayarak şeyhülislamıktan ayrılmasından sonra, Musa Kazım Efendi 8 Mayıs 1916'da yeniden şeyhülislam oldu. Musa Kazım Efendi göreve gelince medreselerle ilgili ilk önemli icraatı, 2 Eylül 1916 (20 Ağustos 1332)'da İslah-ı Medaris Nizamnamesi'nin 13. Maddesini ilga etmek oldu. Bu madde, icâzetnâme alanların müderrislik ünvanı ile İstanbul Ruûs-ı Humâyûnu'na nail olacaklarını belirliyordu (Atay 1983: 282). Bu uygulama ile yeni şeyhülislam ulemanın endişe ve korkularını dağıtıyordu (Bein 2013: 96).

Musa Kazım Efendi'nin ikinci önemli icraatı 22 Nisan 1917 tarihli kanundur. Medaris-i İlmiye Hakkında Kanunla Dâr'ül-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi yeni bir teşkilata tabi tutuldu. 3 Nisan 1917 (10 Cemaziyelahir 1335/23 Nisan 1333 Tarihli) Medâris Kanununa göre (DMD 1339: 21), bütün medreselerin Meşihat'a bağlanması, yeni medrese açma yetkisinin Meşihat'a verilmesi (m.1), İstanbul'da bulunan medreselerin Dâr'ül-Hilafeti'l-Âliyye çatısı altında birleştirilmesi, bu medresenin ibtida-i hariç, ibtida-i dahil ve sahn adında üç derece medrese ve bunların üstünde Medrese-i Süleymaniye adında yüksek eğitimin planlanması (m.3), bu üç aşamalı eğitimin süresinin üçer yıl olması ve bunların programlarının Meşihat tarafından belirlenmesi (m.4), taşra medreselerinin Meşihatça düzenlenmesi (m.5), 1333-1334 ders döneminde yatılı öğrenci sayısının 1350'yi geçmemesi, ileriki yılların durumu ise ihtiyaca göre belirlenmesi (m.6), Medrese-i Süleymaniye'nin eğitim süresinin üç yıl olması,

⁹ Kütükoğlu bu makalesinde 185 medrese hakkında bilgi vermektedir.

Tefsir ve Hadis, Fıkıh, Kelam ve Hikmet ve Edebiyat şubesi adında 4 bölümünün bulunması (m.7), memuriyeti olan ve olmayanların ne kadar ücret alacaklarının belirlenmesi (m.8-10), öğrencilerin yiyecek ve giyecekleri devlet tarafından ödenmesi, ayrıca Medrese-i Süleymaniye öğrencilerine ayda 150'şer kuruş para verilmesi (m.11), Medrese-i Süleymaniye'den mezun olanlara İcazetnâme ile İstanbul Ruus-ı Humayunu, Sahn Medresesi'nden mezun olanlara Ehliyetnâme ile Taşra Ruus-ı Humayunu, İbtida-i hariç ve dahilden mezun olanlara derecesine göre Ehliyetname verilmesi (m.12), ayrıca bu nizamnamenin gelecek eğitim döneminden itibaren uygulanması hükme bağlanıyordu (DMD 1339: 21-23). Nizamnamenin devamında, Dârü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi ile Taşra Nizamnamesi Hakkında Bir Nizamname başlıklı bölümde; Dersaadet'teki teşkilat, müderrislerin durumu, Süleymaniye Medresesi'ndeki Müderris Meclisi, taşra medresesi teşkilatı, hazırlık sınıfları, kabul şartları, icazetname ve ehliyetname vesikaları ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu (DMD 1339: 24-34).

Bu nizamname ile eski sistem büyük ölçüde korundu; ancak yukarıda görüldüğü gibi öğretim süresi, talebe kabul şartları ve şubelerin isimleri değiştirildi. Yeni kanuna göre İstanbul'daki öğrenci sayısı 1350'ye kadar düşmüştü. Üstelik eğitim programının uzunluğu 4 yıldan üç yıla düşmüştü. Toplamda 12 yıl olan eğitim süresi 9 yıla düşmüştü. Bu durum reform muhaliflerini ciddi oranda rahatsız etmişti (Bein 2013: 97). Kısım-ı Tâlî yerine ibtidâ-i hâriç, ibtidâ-i dâhil; yüksek öğretime Kısım-ı Âli verilmiştir. Atay bu isim değişikliklerini tarihi bir özentî olarak yorumlamıştır (Atay 1983: 287). Öğretim süreleri her kısım için üç yıl olarak belirlenmiştir. Bunun dışında yeni kanun 1914 islahında yer almayan bazı hususlara da yer veriyordu. Mesela taşra medreseleri de Meşihat'ın emrine veriliyor ve istediği uygulamayı yapabilmesine imkân sağlanıyordu. Ayrıca talebe ve müderrislerin mali durumlarının düzeltilmesi amacıyla maliye bütçesinden yardım alınması ve bu amaçla 1917 bütçesine bir milyon dört yüz bin kuruş ilave edilmesi yine iyileştirme çabası olarak görülebilir (DMD 1339: 23). 1914 Nizamnamesi sadece İstanbul medreselerini ele alırken, bu kanun bütün medreseleri Meşihat'a bağlıyordu (Sarıkaya 2008: 67).

Bu kanun da istenileni vermemiş olacak ki aradan 5 ay geçmeden bir nizamname daha yayınlanmıştır.

Yeni yönetmelikle müfettişlik sistemi kurulması, yeni teşkilatlandırılan Dârü'l-Hilafeti'l-Âliyye ve Süleymaniye Medresesi mezunlarının mezuniyet sonrası mesleki hak ve görevlerinin tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. 1917 Nizamnamesi ile öngörülen program ile 1914'teki İslah-ı Medaris programı arasında kayda değer bir fark bulunmamaktadır. Belki derslerin haftalık saatlerinde ve sınıflara dağılımında bazı değişiklikler vardır. Ancak Medresetü'l-Mütehassısın yerini alan Süleymaniye Medresesi, Fıkıh Şubesi'nde dört sünni (Hanefî, Şafi'i, Mâliki ve Hanbelî) mezhebinin fıkıhlarının ders olarak konması ve Edebiyat Şubesi'nde Batı Edebiyatı'na yer verilmesi, bu son ders programını diğerlerinden farklı kılan küçük ayrıntılardır (Akyüz 1985: 263).

1919'un başında Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi göreve gelince, İttihatçıların reformcu şeyhülislamlarının dönemi bitmiş oluyordu. İttihatçılara yöneltilen tutuklamalar eski şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Musa Kazım Efendi'ye yöneldi. Yeni şeyhülislam reformlar hakkında, "İstanbul'da yeniden yapılandırılan medreselerin programlarına devlet mekteplerinin derslerinin çoğu dahil edilmiş olmasına rağmen, yeni yöntemin eski yetiştirdikleri kadar ehil ulema yetiştirmediğini" savunmuştur (Bein 2013: 102).

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi, her açıdan olduğu gibi, eğitim açısından da yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşayan birçok entelektüel eğitimin nasıl düzeleceğine dair görüşleri sürerek, sorunların çözümü için katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Dönemin siyasileri de halkta gördükleri şiddetli değişim arzusunu yerine getirmek için, önemli reformlar için öncü olmuşlardır. Meşrutiyetin ilanını müteakip başlayan bu reformlar, ilk somut neticesini 1910 yılında kabul edilen Medâris-i İlmiye Nizâmnamesi ile vermiştir. Bu nizamnâme ile medrese yönetimleri düzenlenmiş, ders müfredatları tespit edilmiş, eğitim dönemi 12 yıl olarak belirlenmiş ve müspet ilimlere dair dersler müfredata konulmuştur. Bu yeniliğin üzerinden çok fazla bir süre geçmeden 1914'te Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, medreseleri bir çatı altında toplama kararı aldı. İslah-ı Medaris Nizamnamesi denilen bu reform ile bütün İstanbul medreseleri bir çatı altında toplandı. Bütün medreseler bu teşkilatın

bir parçası haline getirildi. Ayrıca müspet ilimlerin yanında yabancı dillerde ders olarak okutulmaya başlandı. Bu Nizamnâme savaş nedeniyle uygulama imkanına kavuşmadan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi 1917’de bir nizamname daha hazırladı. Bu nizamname ile ülke genelindeki bütün medreseler Meşihât’a bağlanarak medreselere milli bir nitelik verildi. Böylece devletin her alanındaki merkezîyetçi yapısı medreseleri de kapsamış oluyordu. II. Meşrutiyet devrindeki bu gelişmeler

medreseleri mektepler karşısında geri kalmışlıktan kurtaracak nitelikte yeniliklerdi. Ancak savaşlar ve çatışmalardan dolayı medrese reformlarının sonuçlarını alma imkânı olmadı. 1919’da Mustafa Sabri Efendi’nin şeyhülislam olması ile reform dönemi sona erdi. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçen medreseler bu dinamizm ve yenilenme sürecini yaşıyordu. Cumhuriyet döneminde medreseler kapatılınca bu reformların hepsi yarım kalmış oldu.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, 3815/286070, 1328 L 20; *DH.MB.HPS.M.*, 6/38, 1330 N 15; *DH.MKT*, 1281/9-1,4, 1326 B. 18.

Araştırma Eserler

AKYÜZ, Y. (1985). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

ATAY, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

BALTACI, C. (1976). *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası.

BEDİÜZZAMAN S. N., *Münâzarat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.

BEİN, A. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

BİLGE, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

CİHAN, A. (2007). *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: 3F Yayınevi, İstanbul.

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi, Ders Programlarıyla Medarisin Kadrosu ve Medaris Kanun-ı Nizamnamesi (DMD). (1339-1340). İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi, Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar ve Talimâtname (DMN). (1330-1333). İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil.

DÖLEN, E. (2009). *Osmanlı Döneminde Darülfünun* (1863-1922). C. 1, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DÜSTÜR, İkinci Tertib, II, VI.

ERGİN, O.N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.3-4, İstanbul: Eser Matbaası.

ERGÜN, M. (1982). "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30 (1-2): 58-89.

ERGÜN, M. (2009). "II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yayınları, 263-273.

EŞREF Efendizâde Şevketi (1329). *Medaris-i İslamiye Islâhât Programı*, İstanbul.

GÜLLÜCE, H. (2002). "Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım ve Kur'an'ın İcâzı Hakkındaki Görüşleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19, 219-227.

HAMADÂNİZÂDE Ali Naci (1325). *Softalar ve Medreseler*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul.

İHSANOĞLU, E. (2007). *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

KAZICI, Z. (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Bilge Yayınları.

KOÇER, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (1773-1923). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, M.S. (1977). *1869'da Faal İstanbul Medreseleri*, İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Matbaası.

KÜTÜKOĞLU, M.S. (1978). "Dârü'l-hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7: 1-212.

Medaris-i İlmiye Nizamnamesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medaris-i Nizamnâmesi (TMN). Matbaa-i Amire, (1326). İstanbul.

Mir'at-ı Maarif (1324). İstanbul, 2.

MUHAMMED UBEYDULLAH (1328). *Islâh-ı Medâris-i Kadîme*, İstanbul.

PAKALIN, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

SARIKAYA, Y. (1999). "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3: 23-39.

SARIKAYA, Y. (2008). "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divân*, 13 (25): 37-73.

SOMEL, S.A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ŞEYH ALİ EFENDİZÂDE MUHYİDDİN (1314). *Medreselerin Islahı*, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1984). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ZENGİN, Z.S. (1998). "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin Islahı Çalışmaları", *Diyanet İlmi Dergi*, XXXIV: 43-52.

ZENGİN, Z.S. (1999). "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çerçevesinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdarî Teşkilatı", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM). 9: 431-449.

ZENGİN, Z.S. (2002). *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

H . Yusuf ve Bijen Minyatürlerine ‘Kuyu Metaforu’ Açısından Bir Bakış

Hayrunnisa Turan*

 z

İslam minyatürleri içerisinde Hz. Yusuf ile ilgili minyatürlerin oldukça geniş yer tuttuğu görülmektedir. Bu minyatürlere *Yûsuf u Züleyhâ*, *Heft Evreng*, *Kısasü’l Enbiyâ*, *Gülistan*, *Bostan*, *Mecmaü’t-Tevârih*, *Hadikatü’s-S ed * gibi elyazması eserlerin nüshalarında sıklıkla rastlanmaktadır. Söz konusu minyatürlerin konu yelpazesindeki çeşitlilik dikkati çekmektedir. Öyle ki Hz. Yusuf’un ‘ahsenü’l-kasas’ adı verilen hayat hikâyesinin en çarpıcı kesitleri adeta tüm ayrıntılarıyla minyatürlerde tasvir edilmiştir. Hz. Yusuf kıssasının en ibretlik bölümlerinden olan ‘Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılması’ hadisesi ise genel olarak minyatürler içerisinde en az yer verilen konulardan biridir. Esasen Hz. Yusuf’un hayatının en özgün taraflarından birini teşkil eden kuyuda geçirilen zaman dilimi nedense diğer hadiseler kadar minyatürlerde işlenmemiştir. Az sayıdaki bu minyatürler ‘kuyu metaforu’ açısından değerlendirildiğinde ayrı bir önem arz etmektedir. Bu alışmada Hz. Yusuf minyatürleri ‘kuyu metaforu’ bağlamında Firdevsî’nin Şehnâme isimli eserinin kahramanlarından biri olan Bijen’in hayatındaki kuyuya atılma hadisesiyle de mukayese edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Peygamber, Bijen, minyatür, kuyu.

A View on Miniatures of Prophet Joseph and Bizhan in Terms of ‘Well Metaphor’

Abstract

It is clear that miniatures about Prophet Joseph loom large in Islamic miniatures. It has frequently been coincided with these miniatures in copies of some manuscripts like *Yusuf and Zulaikha* (Joseph and Potiphar’s wife), *Haft Awrang*, *Qisas al-Anbiya*, *Gulistan*, *Bustan*, *Majma al-Tavarikh*, *Hadiqat al-Suada*. Diversity in subjects of the foregoing miniatures attracts attention. The most striking sections of ‘Akhsan al-Qasas’ called life story of Prophet Joseph have been illustrated in the miniatures with almost all details. The event ‘To get thrown out Joseph to the well by his brothers’ which is one of the most exemplary sections of Prophet Joseph’s life story is usually the least illustrated subject in the miniatures. Actually, time period in the well which is the most original part of Prophet Joseph’s life story somehow has not been processed in the miniatures as much as other events. When these limited number of miniatures are assessed in terms of ‘well metaphor,’ they are exceptionally important. In this study, the miniatures of Prophet Joseph are analysed with context of ‘well metaphor’ comparing with Bizhan, who is one of heroes in Shahnameh of Firdawsı.

Key Words: Prophet Joseph, Bizhan, miniature, well.

* Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, hayrunnisa.cakmakci@omu.edu.tr

İslam minyatürlerindeki ikonografik dili çözümlenebilmek için edebi türdeki pek çok eserin muhtevasındaki sembolizme başvurmanın elzem olduğu düşünülmektedir. Söz gelimi Firdevsî, Sa'dî-yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Abdurrahmân-ı Câmî, Ferîdüddîn-i Attâr ve bilhassa Mevlânâ gibi edebiyat ve tasavvuf ehli zevatın satır aralarında minyatürlerle ilgili detaylar aranmakta ve bunlara rastlanmaktadır. Mevlânâ'yı bilhassa zikretmemizin sebebi ise, diğer üstatların eserlerinin minyatürlü nüshalarının da bulunmasıyla beraber, Mevlânâ'nın eserlerinin minyatürlü yazmalarına rastlanmamış olması ve bizzat Mevlânâ'yı tasvir eden ya da Mevlânâ'ya dair minyatürlerin de kendi eserlerinin haricinde *Sevâkıb-ı Menâkıb* ve *Nefehâtü'l-Üns* gibi başka elyazmalarında yer almasıdır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da Mevlânâ'nın, eserlerinden ve bilhassa *Mesnevî*'den anlaşıldığı üzere, bahsi geçen diğer zevatın eserlerindeki ayrıntıların neredeyse tamamına vâkıf olmasıdır. Bir başka ifadeyle, İslam minyatürlerindeki sembolizmi ifşa edebilmek için yalnızca Mevlânâ'nın eserlerinin satır aralarında gezinmek bile bazen başlı başına yeterli olabilmektedir. Ancak bazen bunu yaparken çok farklı sonuçlarla da karşı karşıya kalınabilmektedir. Farz-ı misal, bu sıra dışı duruma yol açan minyatürlerden bir kısmı Hz. Yusuf ile ilgili minyatürlerdir. Zira Hz. Yusuf ile ilgili minyatürler ekseriyetle Hz. Yusuf'un kervancılar tarafından satın alınıp Mısır'a götürülmesi ve burada Mısır azizinin karısı Züleyha'nın hizmetine girmesinden sonraki gelişmelerle ilgilidir.

"Yusuf'un Mısır'a Varışı" (Dimand 1929: 217), "Yusuf Potiphar'ın Huzurunda" (Meredith-Owens 1970: 198) , "Yusuf Firavun'un Huzurunda" (Robinson 1980: 220), "Züleyha'nın Yusuf'un Dikkatini Çekmeye Çalışması" (Uluç 2000: 79), "Yusuf Sürüsüyle Birlikte" (Simpson 1982: 119), "Yusuf Sürüsüyle İlgileniyor" (Soudavar 2000: 56), "Yusuf'un Baştan Çıkarılması" (Roxburgh 2000:120), "Züleyha'nın Yusuf'un Elbisesini Yakalaması" (Dimand 1929: 218), "Yusuf ve Züleyha'nın Kadınları" (Swietochowski 1974: 70), "Yusuf Kardeşlerini Kabul Ediyor" (Meredith-Owens 1970: 198), "Züleyha'nın Av Yolundaki Peygamber Yusuf ile Karşılaşması" (Rühdanz 1997: 125), "Yusuf Evliliğinin Şerefine Şahane Bir Ziyafet Veriyor" (Barry 2004: 212) şeklindeki ifadelerle isimlendirilen ve *Yûsuf u Züleyhâ*, *Heft Evreng*, *Kıyasü'l Enbiyâ*, *Gülistan*,

Bostan, *Mecmaü't-Tevârih* gibi eserlerde yer alan Hz. Yusuf minyatürlerinin yanı sıra, "Yusuf'un Kuyudan Çıkışı" gibi Hz. Yusuf'un Mısır'a varmadan önceki hayatı ve bilhassa kardeşlerinin çeşitli eziyetlerine maruz kalıp kuyuya atılması, kuyuda geçirdiği zaman zarfı, kuyudan çıkarılması hususundaki minyatürler mevcut olmakla beraber son derece azdır. İşte tam da bu noktada ifade etmek gerekir ki, Mevlânâ'daki Hz. Yusuf algısıyla minyatürlerin ekseriyetinin ayrıştığı husus ortaya çıkmaktadır. Zira Mevlânâ'nın eserlerinde ve bilhassa *Rubâiler*'inde 'kuyu metaforu' adeta Hz. Yusuf ile özdeşleşmiş gibidir ve Hz. Yusuf'un kuyu ile ilişkisinin minyatürlere pek fazla yansıtılmamasının tezat teşkil ettiği nokta tam da burasıdır. Mevlânâ'nın *Rubâiler*'inde Hz. Yusuf'un kuyusuna atıfta bulunan dörtlükler şu şekildedir:

*ey gönül, uyuma birkaç gün sabaha kadar,
güneşten ayrı düşen ay, uykuyu ne yapar!
uyuma, kova gibi kör kuyuya dal, bir gün;
yolun yûsuf gibi, kuyunun başına çıkar!*

(Mevlânâ 2007: 42)

*bir gün yanımdan geçersen, toprak olunca ben,
durup; "ey aşk derdinden ölen dost!" diye seslen!
seslen ki, ben de toprağa karıştığım yerden;
"ey yolunu şaşmış yûsufum!" diyeyim, derinden!*

(Mevlânâ 2007: 429)

*yarimin câzibesi, olmasaydı bana yar,
şahla dilenciyle, ne işim vardı bu kadar!
kadîm olan hakkın keremi, çok olmasaydı,
can yûsufu için, kurulur muydu hiç pazar?*

(Mevlânâ 2007: 487)

*mis kokulu saçların, perde olunca aya,
perde ardındakiler, başlarlar yol şaşmaya!
çenendeki kuyuyu, yûsuf görseydi eğer,
Allah için, inerdi o iple, o kuyuya!*

(Mevlânâ 2007: 228)

*ey ay, her türlü günahın kefâreti sensin!
can yûsufunun kuyusunda, ip değil misin?
hâyır, belki hak yolda cennet kılavuzusun,
ey ay, anahtarısın sen, binlerce güneşin!*

(Mevlânâ 2007: 458)

*yolun başına oturmuşsun, rah arıyorsun,
ay hâlesine düşmüşsün de, mah arıyorsun!
çene çukurunda, güzellik yûsufu varken,
kova sensin, yûsufu niye, ah, arıyorsun?*

(Mevlânâ 2007: 479)

Yukarıdaki dörtlüklerden anlaşıldığı üzere Mevlânâ'nın *Rubâiler*'inde Hz. Yusuf ile 'kuyu' adeta birbirini tamamlayan bir bütünlük arz etmektedir. *Rubâiler*'de Hz. Yusuf ile ilgili diğer ifadelerle bakacak olursak hemen hepsinde Hz. Yusuf'un Mısır'a gidişinden önce Kenan ilindeyken kardeşleri tarafından maruz bırakıldığı işkencelere dikkat çekilmektedir:

*ey yûsuf, baba evindir sana güvenli yer,
ölüm ve tehlike saçar, kurtlar ve kardeşler!
git kurda dost ol da, kıskançlarla düşüp kalkma,
kıskançlık kurdu, yabanî kurttan daha beter!*

(Mevlânâ 2007: 72)

*ağaç dalları, allı sarılı gül açarlar,
kendi yûsuflarını seyreder, o yakûplar!
kışın kara çul örtünmüş, yasa girmişlerdi,
çok feryât ettiler ama güldüler, âhir kâr!*

(Mevlânâ 2007: 196)

Rubâiler'deki Hz. Yusuf betimlemesi bu örneklerle sınırlı değildir şüphesiz. Ancak şu bir gerçektir ki,

gerek burada örneklendirilen dörtlüklerin gerekse diğer dörtlüklerin Hz. Yusuf'un sıkıntılarına vurgu yaptığı görülmektedir. *Rubâiler*'de 'Hz. Yusuf'un eziyetlere gark olmuş benliği'ne işaret eden anlayışı Mevlânâ'nın diğer eserlerinde de görmek mümkündür. *Mesnevî*'de Hz. Yusuf ile ilgili anlatılan bir hikâyede, kardeşlerinin cevr ve kıskançlığından bahsedildiğinde Hz. Yusuf'un tepkisi şu şekildedir: "Bu cevr ve haset zincir, biz de arslandık. Arslan için zincirden bir utanç yoktur. Kaderin hikmetinden şikâyetçi değiliz. Arslana zincir bir unvandır. O bütün zincir yapanların sultanıdır" (Mevlânâ 2010: 133). Hikâyeden de anlaşıldığı üzere Hz. Yusuf, zulmüne dâçâr olduğu 'zincir'e hiçbir beis yüklememekte ve onu kaderin hikmetinden bilip, Hakk'ın huzurunda secdeye varır gibi derin bir teslimiyetle kuyuya varmakta ve bu nedenledir ki kuyu kendisine gülistan kılınmaktadır. Zira *Mesnevî*'de bir yandan "zalimlerin zulmü karanlık bir kuyu"ya benzetilmişken (Mevlânâ 2010: 79), diğer yandan "kendi kuyunun derinliğine erişsen, o seni sırlarına agâh eylerdi" (Mevlânâ 2010: 80) buyru-lararak kuyunun karanlık ve aydınlıktan ibaret düalist yönü ortaya konmaktadır. Hz. Yusuf ise kendi kuyusunun derinliğine vâkıf olarak sırlara erişmiş ve kuyunun aydınlığına muhatap kılınmıştır. Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'inde Mevlânâ'nın dilinden anlattığı bir hikâyede geçen "kuyudaki karanlığın zahmetine oranla kanaat etmenin zahmeti, rahmetin ta kendisidir" (Eflâkî 2006: 155) ifadesi de bu meyanda, Hz. Yusuf'un kuyunun zahmetine kanaatini akla getirmektedir.

Yine *Menâkıbü'l-Ârifin*'de geçen bir hikâyede 'kuyu metaforu' ile ilgili olarak şöyle bir benzetme yapılmaktadır: "Doğa ve mansıp kuyusunda esir olmuş bulunan bir topluluk, daima kendi bilgisinin kanatlarıyla uçmak isterse, kafasındaki bu kuruntu ve güvendiği bilgileri terk edip velilerin önünde başını yere koymazsa, bu kuyudan kurtulamaz ve 'Tanrı'nın arzı geniştir' sahrasında salına salına dolaşıp her ereğine erişemez" (Eflâkî 2006: 158). Bu noktada tekrar Hz. Yusuf'un kuyuda geçirdiği zaman zarfında Rabbine teslimiyeti ön plana çıkarmaktadır ki, bu derin bağlılık sayesinde 'Tanrı'nın arzı geniştir' hitabıyla müşerref olmuş ve doğduğu topraklardan uzakta bir yerde, çocukluğuna ait rüya gerçekleşmiş, güneşin, ayın ve 11 yıldızın kendisine secde ettiği bir mertebeye erişmiştir. Bir başka ifadeyle, Mevlânâ'nın "Tanrı'nın bir sürme

kutusu vardır. İstedığının iç ve dış gözüne bu kutudaki sürmeden çeker. O da bununla bütün kâinatın sırlarını anlar, gaybû'l-gayb'ın gaybları ona keşfolunur ve ayne'l-yakîn ile Tanrı'nın hazinelerini ve gizli şeylerini olduğu gibi görür” (Eflâkî 2006: 175) şeklinde açıkladığı üzere, sürmeli gözleriyle Hz. Yusuf'a kuyudayken zuhur eden zulmün karanlığı olmamış bilakis Hakk'ın hazinesi olmuştur.

Menâkıbü'l-Ârifin'de 'kuyu'nun Hz. Yusuf'un adeta remzi haline getirilişinin örneğini en iyi temsil eden hikâyelerden biri de şu şekildedir:

“Yine Mevlânâ'nın yakınlarından olan arkadaşların azizleri şöyle rivayet ettiler: Ramazan ayının ilk günüydü. Mevlânâ birdenbire dostların arasında kayboldu. Belirli yerlerde ne kadar aradılarsa da hiç kimse ondan bir haber getirmedi. Dostlar bölük bölük olup her tarafı aradılar, nerede olduğu bilinmedi. Hepsî atlara binmiş, bu durum karşısında şaşakalmışlardı. Meğer Mevlânâ medresenin bahçesinde bulunan kuyuya girmiş, Yusuf gibi orada ibadet etmeye çekilmişti. Hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Bayram günü bütün arkadaşların matem içinde bulunduğu bir anda kuyudan çıkıp medresede salınarak yürümeye başladı. Bunu gören âşiklar bir çığlık atıp sevinç içinde kaldılar. Mevlânâ sema etmeye başlayıp şu gazeli söyledi:

*Feleğın bile rüyasında görmediği o ay yine geldi.
Gönlümüze su ile sönmeyen bir ateş saldı...”*
(Eflâkî 2006: 439, 440)

Görüldüğü üzere, Mevlânâ'nın özellikle *Rubâiler*'inde Hz. Yusuf'tan sıklıkla bahsedilmekte ve katlandığı eziyetlere vurgu yapılmaktadır. Ancak genel anlamda Mevlânâ'nın eserleri göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Yusuf'un maruz kaldığı eziyetlerin bir boyutunu temsil eden 'kuyu metaforu'nun oldukça sık dile getirildiği görülmektedir. Hz. Yusuf bahis konusu olduğunda hemen akla gelen kuyu, bir anlamda yalnızca Hz. Yusuf'un değil Hz. Yusuf'un Rabbine göstermiş olduğu teslimiyetin de sembolü haline gelmiş gibidir. *Rubâiler*'de bu denli sıklıkla ifadesini bulan da, Hz. Yusuf'tan ziyade, onun şahsında cisimlenen 'Hakikî Aşk' olmuştur. *Mesnevî*'de kendisine zindanı ve kuyuyu soran dostuna Hz. Yusuf'un yanıtı şu şekildedir: “Ayın son günleri gibi oldum. Ay gerçi incelerek hilal olursa da, sonra yine bedir haline gelip güzelleşir. İnci, havanda dövülüp ezilirse (kadri yücelir), gönlün ve gözün süsü olur. Gerçi taneler, toprakla beraber olursa da, sonra başaklarla kadri yücelir.

Değirmende zahmet çekerek cana can katan ekmek olup ikram görür. Sonra yine dişlerin eziyetini çekip saf akıl ve can olur. Can ki aşkta mahvolup nurlanır. Ekincileri hayrete düşüren bir feyze erişir (Mevlânâ 2010: 133).

Nişaburî ise *Kısasü'l-Enbiyâ*¹ isimli eserinde Hz. Yusuf kıssasına farklı bir yorum getirerek onun Hakiki Aşk'a erişme sürecinden bahsetmektedir. “Günün birinde Hz. Yusuf'un bir köleye bağdığı ve onu aşağıladığı anlatılmaktadır. Hz. Yakup oğluna duyduğu büyük sevgiden ötürü Hz. Yusuf'u azalamamıştır. Allah: 'İnsanların köleleri küçümsemeleri için Yusuf'u köleliğe dıçar kılacağım' buyurmuştur. Bir diğer versiyona göre ise Hz. Yusuf bir gün aynaya bakmış ve adeta daha önce kendi görüntüsünden daha güzel bir görüntüye rastlamamış gibi aynadaki görüntüsünü beğenmiştir. Kendi kendine: 'Eğer bir köle olsaydım dünyanın tüm zenginliği bile bir araya gelse beni satın almak imkânsız olurdu' diye söylenmiştir. Bu sözleri nedeniyle göklerden bir ses yükselmiş ve Hz. Yusuf'a şöyle seslenmiştir: 'Yusuf! Kendi görüntünü müşahede ettiğinde neden bana şükretmedin? Kendi değerini yüceltmek yerine neden beni zikretmedin? Bu yüzden seni değer yüceltmek için değil yaratılış meselesinin aslını öğretmek için köleliğe dıçar kılacağım.' ...Mısır'a vardıklarında tüccar Hz. Yusuf'a güzel giysiler giydirek güzel ve akıllı bir genç görmek isteyen herkesin gelip görmesi için onu teşhir etmiştir. Mısır'ın tüm asilleri oraya geldi. Hz. Yusuf bunu görerek şöyle söylemiştir: 'Bu adam benimle ilgili çok hata etti ve çok fazla masraf yaptı. Ben kardeşlerimin ellerinde ve özgürken onlar beni sadece dokuz dirheme sattılar ve bugün hiç kimse beni tanımazken benim değerim kesinlikle iki dirhemden fazla değildir.' Hz. Yusuf kendi değerini düşürünce bir ses yükseldi göklerden ve şöyle seslendi: 'Şimdi sen kendi değerini düşürdün ve ben dünyaya senin gerçek değerini göstereceğim'" (Brosh, Milstein 1991: 33). Nişaburî'nin bu hususta bahsettikleri, Yaratıcı'nın aşkına erişmek için önkoşul olarak takipçilerinden tevazu ve zâhitlik bekleyen tasavvufun özünü yansıtmaktadır. Bu dini görüşe göre Hz. Yusuf'un kuyuya atılması tesadüfî olmayıp daha ziyade tıpkı Hz. İbrahim'in ateşle imtihanında olduğu üzere Hz. Yusuf'un sadakatini test etmek anlamına gelmektedir. Kuyu;

1 *Kısasü'l-Enbiyâ* Nişaburî'nin 11. yüzyılda kaleme aldığı peygamberlerin hayatlarını konu edinen eseridir bkz. Na'oma Brosh, Rachel Milstein (1991). *Biblical Stories in Islamic Painting*, Jerusalem, s. 23.

boşluğu, ölümü, özsaygı ve bağımsızlık kaybını temsil etmektedir. Söz konusu sınamanın ardından Hz. Yusuf öncesinden çok daha temiz ve saf bir varlığa, ‘İnsan-ı Kâmil’e yükselmiştir (Brosh, Milstein 1991: 33).

‘Kuyuya atılma’ hadisesinin metafor olarak kullanıldığı bir başka eser de Şeyh Galip’in *Hüsn ü Aşk* isimli eseridir. Eserde Aşk’ın Hüsn’e yani ilahi güzelliğe erişmek için Kalb diyarına yaptığı yolculukta, daha ilk adımını atar atmaz ötesi görünmeyen içi feryat ve figan dolu bir girdap kuyusuna düştüğünden bahsedilmektedir. Bu kuyu aynı zamanda korkunç yüzlü, kana susamış, pis kokulu, fil ölüsü gibi bir devin rahat uykusunu uyuduğu bir yer ise de şair ‘Düştüğüne eyleme teessüf, Mî’racını çehde buldu Yusuf’ diyerek tüm korkunçluğuna rağmen kuyunun bir imtihan vesilesi olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Aşk Hüsn’e kavuşmak için ölümü göze almıştır ki bu sebepten ötürü Allah’ın inayetiyle kuyudan ve devin elinden kurtulmayı başarır (Şeyh Galip 2006: 260-269). Yine şairin ‘Gâh olmuş esîr-i çâh-ı mihnet, Gâh olmuş Azî-i Mısır-ı devlet’ (Şeyh Galip 2006: 161) ifadesiyle de Hz. Yusuf’un kuyuda çektiği sıkıntılı sürecin ardından Mısır’da eriştiği yüksek makama atıfta bulunduğu görülmektedir. İlahi olanı bilme arayışında Şeyh Galip’in Aşk’ı, dört unsur ve bunların niteliklerince tasarlanan ve ‘dönüş yolculuğu’nun menzillerini gösteren yükseliş düzeylerine ya da iç durumlara dayanarak çözümlenebilecek bir coğrafya üzerinde yolculuk etmektedir. ‘Dönüş yolculuğu’ normal erişkin gelişiminin son aşamasında başlamaktadır (ruhtan ve ruhani ‘alem’den gelen insanoğlu bedensel ‘alem’de yaşamaktadır) ve ilahi tahta doğru ilerlemektedir. Bu nedenle Aşk’ın yolculuğu da bir kuyunun dibinde başlamaktadır ve orada ruhun ‘en aşağı’ unsuru olan bitkisel nitelikte bir düşmanla karşılaşmaktadır (Holbrook 2012: 238-239).

Bu noktada atıldığı kuyu sayesinde Hakiki Aşk’a erişmeyi başaran Hz. Yusuf’a dair kuyu hadisesi ile *Şehnâme*² kahramanı Bijen’in kuyusunu mukayese etmek önem arz etmektedir. Firdevsî’nin *Şehnâmesi*’nde de işlenen ‘kuyuya atılma’ hadisesi burada ‘Mecâzi Aşk’ın mahsulü iken, Mevlânâ da kayıtsız şartsız bir ‘Hakk Aşkı’nın nüvesidir. Firdev-

sî’nin hikâyesinde Menije’ye duyduğu aşk yüzünden Menije’nin babası Turan padişahı Efrasiyab tarafından kuyuya atılan İran kahramanı Bijen’in hisleri şu şekilde ifadelendirilmiştir:

“Dünyayı yaratan Tanrı nihayet bana acıdı. Belki günün birinde bu karanlık kuyudan kurtulup yüzünü tekrar göreceğim. O beni, uzun zamandır çektiğim bu felaketlerden, seni de (Menije) benim için katlandığın zahmetlerden kurtaracaktır” (Firdevsî 2009: 814). Bijen’in buradaki yakarışında da bir yönüyle Tanrı’ya bağlılığın, dayanıp güvenmenin olgunluğu yansıtılmış gibiyken, daha sonra söylediklerinden hissettiklerinin tam da bir faniye duyulan aşka tercüman olduğu ortaya çıkmaktadır:

“Ey adaletli, temiz ve nimetler bağışlayan Tanrı! Beni her kötülüğe karşı koruyan sensin! Kötülüğümü isteyenlerin canlarını ve yüreklerini kahrının okuyla vur! Benim bütün dertlerimi ve üzüntülerimi biliyorsun; bana haksızlık edenlerden hakkımı al! Umarım, senin yardımınla bana bu kuyudan çıkmak, tekrar dünyayı ve vatanımı görmek ve şu uğursuz yıldızımı burada bırakmak nasip olacaktır! Sana gelince, ey benim için bunca felakete uğrayan ve yüreğini, canını, vücudunu, her şeyini feda eden eşim! Sen benim için katlandığın bütün bu eziyetleri, kendin için hep birer nimet saydın! Ananı, babanı, tacını, tahtını, kemerini, hazineni, soyunu ve sopunu, hepsini bıraktın. Eğer şu genç yaşımda bu ejderhanın elinden kurtulabilirsem, Tanrı’ya tapan temiz insanlar gibi koşup karşında kulluk edercesine ellerimi kaldırarak sana dualar edeceğim! Padişahların önlerinde duran hizmetçiler gibi her zaman senin hizmetine hazır bulunacağım!” (Firdevsî 2009: 815).

Bijen’in yakarışından da anlaşıldığı üzere, Menije her ne kadar Bijen’in kuyuya düşmesine yol açmışsa da, huzurunda kulluk edilircesine hizmette bulunulan bir makama yükseltilmekte ve Menije’ye duyulan aşk, Bijen’in Tanrı’ya duyduğu şükran duygusuyla eşit mesafede değerlendirilmektedir. Bu nedenle Bijen bir ejderhaya benzettiği kuyuda yaşadıklarını bir felaket olarak addetmekte ve karanlık kuyusundan kurtulması için Tanrı’nın kendisine acıdığını düşünmektedir. Oysa Hz. Yusuf’un tamamen kendisinden bağımsız bir şekilde, kardeşlerinin kıskançlığı neticesinde atıldığı kuyu onun ‘cennet’i; aşkı, şükür ve teslimiyeti ise bir başka ‘cennet’e intikali olmuştur. Hz. Yusuf’un eriştiği ilahi aşk mertebesi öylesine ulvî bir mer-

2 Firdevsî İran’ın İslam öncesi tarihine ait efsanelerini ele aldığı *Şehnâme* isimli eserini muhtemelen 980-990 yıllarında yazmaya başlamıştır bkz. Mehmet Kanar (1996). “Firdevsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul, s. 125-126.

tebedir ki belki de bu yüzden, “sıkılmış ve yorgun haldeki ashâbı Hz. Peygamber’e hitaben “Ey Allah’ın Resulü! Ne olurdu bize bir hikâye anlatsan, ne olurdu her şeye kadir Allah bize bir sûre gönderseydi, öyle bir sûre ki emir ve yasak içermemiş olsun da, kalplerimizi teskin edecek bir hikâyeden bahsetsin? Dediklerinde Kadir-i Mutlak Allah da ‘Size en güzel hikâyeyi (ahsenü’l kasas) bildireyim’ buyurmuş ve Yusuf suresi inzal olunmuştur (Merguerian, Najmabadi 1997: 485).

Şehnâme kahramanı Bijen’in kuyuya atılması hadisesinin tasvirlerine sıklıkla yansıtıldığı görülmektedir. 14. yüzyıla ait bir *Şehnâme* nüshasında yer alan konu ile ilgili bir minyatürün (Minyatür 1) kompozisyonunda Rüstem Bijen’in bulunduğu kuyunun üzerindeki iri kaya parçasını yerinden kaldırarak Bijen’i kurtarmaya çalışmaktadır (Guest 1943: fig. 17). Bedeninin üst kısmı çıplak olarak resmedilen Bijen’in saç ve sakalı birbirine karışmış vaziyettedir. Kompozisyonun üst kısmında Rüstem’in adamları ile Menije de dikkati çekmektedir. Minyatürün, İncü dönemi Şiraz okulunun karakteristik özellikleri olan resmin metin arasında yer alması, kompozisyonun enine gelişimi, figürlerin hikâyeci anlatıma uygun olarak resim yüzeyinde irilikleriyle dikkati çekmesi, kompozisyonların, manzara ve mimari elemanların basitliği ve zemin ile giysilerdeki süslemelerde Moğol devrinin etkilerinin hissedilmesi (Çağman, Tanındı 1979: 15) gibi hususiyetleri yansıttığı görülmektedir. Aynı kompozisyona sahip bir başka minyatür de (Minyatür 2) 16. yüzyıla ait bir *Şehnâme* nüshasında yer almaktadır (Guest 1943: fig. 18) . Burada da gövdesinin üst kısmı ile bacakları çıplak vaziyetteki Bijen yine Rüstem’in kendisine uzattığı ipe kuyudan çıkmaya çalışmakta ve Menije de sabırsızlıkla kendisini beklemektedir. Şah Abbas dönemine ait bir Safevi minyatüründe de (Minyatür 3) Bijen’in Efrasiyab tarafından atıldığı kuyudan kurtarılışı resmedilmektedir (Dimand 1929: 229, 230). Minyatürde çaresizce kurtuluşunu bekleyen Bijen’in imdadına Rüstem’in uzattığı ip yetişmektedir. Kuyu başında sabırla Bijen’in kurtuluşunu bekleyen gözü yaşlı Menije’nin dışında Rüstem’in beraberindeki arkadaşları da kompozisyonu tamamlamaktadır. Bijen’in kuyuda yaşadığı sıkıntıları ve kuyudan kurtarılışını yansıtan daha pek çok minyatür bulunmaktadır (Minyatür 4, 5, 6, 7) (Guest 1943: fig. 19-21),(And 2002: 275) . Tüm bu minyatürlerin ortak noktası ise bazen bir ağaçla hareketlendirilen kayalık bir zeminin yanı sıra, Bijen’in kuyu içerisinde kimi zaman yarı çıplak, kimi

zaman bedeninin tamamı zincirlere vurulmuş, bazen de sadece ayakları prangalanmış vaziyette ve sefalet içinde resmedilmiş olmasıdır. Yanı başında ise çoğu zaman Menije’nin kendisine getirdiği yemeklerin kapları bulunmaktadır. Kaplan postu giymiş, ok ve yay kuşanmış haldeki Rüstem’e hemen her tasvirde arkadaşları ve bazen de Rahş isimli meşhur atı eşlik etmektedir. Kuyu başındaki gözü yaşlı Menije ise Rüstem’le birlikte kompozisyonun vazgeçilmez figürü olmakla beraber her seferinde yüzü hariç bedeninin tamamı örtülü vaziyette ve kimi zaman Bijen’e yemek sunarken resmedilmektedir. En önemlisi de Bijen’in bir an evvel karanlık kuyusundan yani kara talihinden kurtulmak için can atmakta olduğu fark edilmektedir.

Şehnâme kahramanı Bijen’in kuyuda geçirdiği zor zamanları yansıtan çok sayıda minyatür bulunmakla beraber, Hz. Yusuf’un kuyu ile imtihanını resmeden minyatür sayısı nisbeten az sayıdadır. Her ne kadar Hz. Yusuf’un hayat hikâyesinin çeşitli kesitlerini ve bilhassa Züleyha ile olan ilişkisini resmeden minyatürler çoksa da kuyuda geçirdiği zaman dilimiyle ilgili tasvirlerle fazla yer verilmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu kuyu tasvirlerinden biri (Minyatür 8) Meşhed okuluna ait olup Câmî’nin *Heft Evreng*³ isimli eserinde yer almaktadır. Bu minyatür ile aynı eserin Şiraz okuluna ait bir başka minyatürü (Minyatür 9) arasında kompozisyon açısından çok yakın benzerlikler bulunmaktadır. Câmî, yedi mesneviden oluşan *Heft Evreng*’inde yer alan *Yûsuf u Züleyhâ* isimli mesnevisinin destan kısmında Yusuf sûresinden hareketle Hz. Yusuf’un hikâyesini anlatmaktadır (Şanlı 2010: 1334). Kur’an-ı Kerim’in 12. sûresi olan Yusuf sûresinin 4-101. ayetlerinde yer verilen Hz. Yusuf kıssasında kuyuya atılma hadisesi bilhassa 4-20. ayetlerde anlatılmıştır. Söz konusu ayetler ışığında, Hz. Yusuf’un babaları nazarında kendilerinden daha sevgili olduğuna inanan kardeşleri tarafından kapıldıkları kıskançlık neticesinde bir

3 *Heft Evreng* İranlı mutasavvif şair Abdurrahman-ı Câmî’nin *Silsiletü’z-zeheb, Selâmân ü Ebsâl, Tuhfetü’l-Ahrâr, Subhâtü’l-ibrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn ve Hirednâme-i İskenderî* isimli yedi mesneviden oluşan eseridir. Câmî, küçük hadiselerle aşk hikâyelerini uzun uzadıya tavsif ettiği ve 1484’te tamamladığı *Yûsuf u Züleyhâ* isimli mesnevisinde Hz. Yusuf’un hikâyesini anlatmaktadır. Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî’nin tezyin etmek üzere Bihzad ve Kâsım Alî gibi ressamı görevlendirdiği eserler arasında *Heft Evreng* de yer almaktadır bkz. Rıza Kurtuluş (1998). “Heft Evreng”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, s. 157-158. Ayrıca bkz. İsmet Şanlı (2010). “Molla Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi”, *Turkish Studies*, 5/1, s. 1334.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/999564323_60%-C5%9Fanl%C4%B1smet.pdf (13.06.2014)

kuyu dibine atıldığı anlaşılmaktadır. Kısaya göre öncelikle öldürülmek istenen Hz. Yusuf, kardeşlerinden birinin teklifiyle kuyuya bırakılır ve orada kardeşlerinin hiç beklemediği bir anda bu yaptıklarını onlara haber vereceği vahyine muhatap olur. Sonrasında kuyunun bulunduğu mahale gelen bir kafilenin suçularını göndermesiyle kovasını suya salan suçular karşılaştıkları Hz. Yusuf'u değeri düşük birkaç dirheme satın alırlar.⁴ Her iki minyatürün kompozisyonu da kayalık bir alanda geçmekte olup Hz. Yusuf'un içine atıldığı kuyu sayfanın merkezi yerine bir köşesinde yer almaktadır. Kuyunun bulunduğu istikametın tam karşısında birer çınar ağacı resmedilmiş olup alt kısımda kervancıların kurduğu çadırlara yer verilmiştir. Her iki kompozisyonda da kuyudayken Hz. Yusuf'a Cebrail eşlik etmektedir (Uluç 2000: 82, 83). Eflatun rengin bolca kullanıldığı nakışlaşmış peyzajlar, konunun tamamen değerini yitirdiği, çok sayıda figürün yer aldığı karışık kompozisyonlar bu dönem Şiraz okulunun tipik özellikleri arasındadır (Çağman, Tanındı 1979: 49). Meşhed minyatüründe (Barry 2004: 210, 211) Şiraz minyatüründen farklı olarak Cebrail'in başının etrafı da Hz. Yusuf gibi haleli olarak tasvir edilmiştir. Nişabur'un *Kıssa-sü'l-Enbiyâ'sının* 16. yüzyıla ait bir nüshasında da Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılışı resmedilmektedir (Minyatür 10).⁵ Bu kez yüzünün örtülü olduğu fark edilen Hz. Yusuf diğer minyatürlerde olduğu üzere gösterişli elbisesi ve başının etrafındaki alev haleliyle resmedilmiştir. Hz. Yusuf'u kuyudan çıkarmaya çalışan iki kişinin yanı sıra, kuyunun etrafında kafileden bazı kişiler ile kervancılara ait çadırlar, deve, at, eşek gibi hayvanlar kompozisyonu tamamlamaktadır. Hz. Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ*⁶

isimli eserinin nüshalarından bazılarında da Hz. Yusuf'u kuyudayken tasvir eden minyatürlere yer verilmiştir. Söz konusu nüshalardan biri British Library'de (Minyatür 11) bulunmaktadır (Brosh, Milstein 1991: 34), (Meredith-Owens 1969: Plate VIII). Osmanlı Bağdat okuluna ait olduğu bilinen (Milstein 1990: 101) minyatürde kendisini Cebrail'in kucakladığı Hz. Yusuf'un yer aldığı zemin bir kuyudan ziyade bir bahçeyi andırmaktadır. *Hadikatü's-Süedâ*'da anlatıldığı üzere, Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'taki kemal derecesini fark ederek ona özel bir muhabbet beslemesi ve duyduğu sevginin derinliğinden ötürü de diğer evlatlarını ihmal etmesinden bahsedilmektedir. Bu durumu müşahede eden Hz. Yakub'un diğer çocukları gözde çocuk olan Hz. Yusuf'u ortadan kaldırmak için bir plan tertip ederek onu kuyuya bırakmaya karar verirler. Hz. Yusuf kendisine merhamet emteleri için kardeşlerine ne kadar yalvarırsa da sonuç alamaz ve onların elinden kurtuluş ümidi olmadığını anlayınca, Allah'a Hz. İbrahim'e Nemrud'dan necat verdiği ve Hz. Nuh'a tufan ızdırabında meded verdiği gibi kendisine de bu hadiseden aman vermesi için dua eder. Kendisini Vâcibü'l-Vücûd'a teslim eden Hz. Yusuf'un bu andan itibaren yardımına Hazret-i İzzet tarafından Cebrail gönderilir. Cebrail Hz. Yusuf'un yaralarını tedavi edip beraberinde getirdiği cennet elbisesini Hz. Yusuf'a giydirir ve kurtuluş müjdesini kendisine iletir. Kuyuya bıraktıktan sonra ara sıra gelip ahvalini müşahede eden kardeşleri de bir gün kuyu üzerine yolu düşen Malik adında bir tacire Hz. Yusuf'u satarlar. Kissanın bundan sonrasında Hz. Yusuf'un Mısır'a varmasından sonraki olaylardan bahsedilmektedir (Fuzuli 1987: 46-61). *Falnâme*⁷ nüshalarından birinde de

4 Söz konusu Kur'an ayetleri için bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul, ss. 33-38.

5 Minyatür ve yer aldığı nüsha ile ilgili olarak bkz. <http://www.wdl.org/en/item/7494/view/1/118/> ve <http://stabikat.de/CHARSET=ISO-8859-1/DB=1/LNG=DU/CMD?ACT=SRCHA&IKT=1016&SRT=YOP&TRM=qisas+al-anbiya+nishapuri>

6 *Hadikatü's-Süedâ* Fuzûlî'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadetini anlatan, on bab ve bir hatime olarak düzenlenmiş eseridir. Birinci babında büyük peygamberlerin hayatlarında çektikleri eziyetlerden söz edilen eserin diğer bablarında Ehl-i Bey'tin hayatından kesitler ve Kerbelâ hadisesine yer verilmiştir bkz. Haluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, ss. 48-49. Eserin telif tarihi belli olmamakla beraber 16. yüzyılın ortalarında yazıldığı bilinmektedir. Telif edildiği tarihten itibaren pek çok kez istinsah edilen eserin yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda minyatürlü nüshaları da bulunmaktadır bkz. Fuzuli (1987). *Hadikatü's-Süeda*, haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. XXX, XXXI, XLVIII, XLIX. Eserin minyatürlü nüshalarının tamamına yakınında bazı peygamberlerin hayatlarından kesitleri tasvir eden minyatürler bulunmakla beraber Hz. Yusuf ile ilgili pek çok minyatür de yer almaktadır.

7 Sultan I. Ahmed'e sunulmak üzere Kalender Paşa tarafından hazırlanan eser 1614-1616 yıllarına tarihlenmektedir bkz. Massumeh Farhad, Serpil Bağcı (2009). *Falnâme The Book of Omens*, USA, Thames&Hudson, s. 68. Falın özellikle önemli kararlar alınacağı zaman adeta bir danışma ve iyiye yorma vasıtası olarak kabul görmesi ve yaygınlaşması sonucu, nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de yer aldığı fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuş, fal bakmanın usul ve adabı ile çeşitli fal türlerini konu alan Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Fal bakmaya yarayan, anlaşılması kolay bir dille yazılmış resimli ve resimsiz, tıbbi folkloru ait telkine dayalı kitaplar şeklinde tanımlanan bu eserler, zamanla klasik Türk ve Fars edebiyatlarında "falnâme" adı verilen bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerin padişah ve devlet adamlarıyla ileri gelen kişilere takdim edilen nüshaları tanınmış hattat ve müzehhiplerin elinden çıktığı gibi bazılarında minyatür ve şekiller de ilave edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Hazine 1703) ve Kalender Paşa tarafından hazırlanarak I. Ahmed'e takdim edilen falnâme bu özelliklere sahip en güzel örneklerdendir bkz. Mustafa Uzun (1995) "Falnâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, s. 141.

Hız. Yusuf'un kuyudan çıkarılması sahnesinin tasvir edildiği görülmektedir (Minyatür 12) (And 2010: 157). Söz konusu nüshada fal sahibine, kardeşlerinin kıskançlığı neticesinde kuyuya atılan Hız. Yusuf misali başlangıçta üzüntüye ve eleme gark olsa da sonradan zenginliğe, üne ve yüksek makama kavuşacağı, düşmanlarının ise alçalacağı müjdesi verilmektedir (Farhad, Bağcı 2009: 304). Tüm sahnelerdeki ortak özellik ise Hız. Yusuf'un, başının etrafında alev halesiyle ve güzel giysiler içerisinde, huzurunu vurgulamak istercesine rahat tavırlar sergileyerek resmedilmiş olmasıdır. Yüce Allah, sıkıntılı zamanında Hız. Yusuf'un yardımına yetişmiş ve kalbine kuvvet vererek gönlünü hoş tutup üzülmemesini ve bu durumdan rahat bir şekilde kurtulacağını müjdelemiştir. Aynı zamanda ona daha sonraları kardeşlerine karşı kendisinin derecesini yükselteceğini ve bir gün gelip kardeşlerinin yaptığı bu kötülüğü onların yüzüne söyleme imkânını bahşedeceğini haber vermiştir (Yiğit 2010: 313). Kuyuda Yaratıcı ile karşılaşma, Hız. Yusuf'u sadece teskin etmekle kalmayıp aynı zamanda bir zamanlar Hız. İbrahim'e sunulan ipekten elbiseyi Hız. Yusuf'a getiren melek Cebrail ile sembolize edilmektedir. Yeniden doğuş fikrini vurgulamak için Hız. Yusuf *Hadikatü's-Süedâ*'nın farklı nüshalarındaki birçok minyatürde beyaz giysi içerisindeki genç bir çocuk olarak tasvir edilmiştir (Brosh, Milstein 1991: 33).

Mevlânâ 'İlâhî Aşk'ı işlediği *Rubâiler*'inde Hız. Yusuf'tan sıklıkla bahsetmiştir zira Mevlânâ'nın Hız. Yusuf'u Allah'ın seçilmiş kullarından olarak Aşk-İlâhî'ye ermiş müstesna bir şahsiyet şeklinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Hız. Yusuf bir peygamber olması hasebiyle bir yönüyle sıra dışı bir niteliğe sahipse de, bir insan olarak sıradan bir yönü de haizdir. Her ne kadar daha çocuk yaştaiken "And olsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan, kendilerine haber vereceksin" (*Kur'an*, Yusuf: 15) vahyine muhatap olarak seçilmiş bir kul vasfında zikredilmişse de, sıradan bir insan gibi o da hata yapabilir ve yapmıştır da. Mısır'da zindandayken kurtuluşunu Hâlık yerine bir mahlukta aramış ve yaptığı bu zelle uzun yıllar daha zindanda kalmasına neden olmuştur. Sonradan Allah, kuyudayken sunduğu hazineyi zindandan kurtulduktan sonra da Hız. Yusuf'a sunmuşsa da, Mevlânâ belki de zellesinden ötürü olacak Hız. Yusuf'un Mısır'dan önceki hayatına odaklanmıştır. Mısır'a varmadan evvel çocuk yaşta Hız. Yusuf,

yaşadığı tüm eziyetlere rağmen Allah'a muhabbetin en güzel örneğiyle Maşuk'una tüm benliğini teslim ederek, koşar adım kuyusunu karşılamış ve bu yüzden olacak Mevlânâ *Rubâiler*'inde kissaların en güzeli olduğu kadar aşkların en güzelinin de sembolü olan Hız. Yusuf'u defaatle zikretmiştir.

Mevlânâ'ya göre "Akıllı olan kuyu dibini tercih eder. Zira yalnızlık kalbe huzur verir. Kuyu halka karışmaktan daha iyidir. Zira o kalbi vesveselerden dinlendirir (Mevlânâ 2010: 79). Bu yüzden olsa gerek minyatürlerden de anlaşıldığı kadarıyla son derece sakin, soğukkanlı ve huzurlu bir şekilde ve aynı zamanda Allah'ın kuyu vesilesiyle lüt-funa mazhar edildiğini gösteren giysiler içerisinde Cebrail ile hasbihal etmektedir. Bijen ise tam aksine zulmü, karanlığı, eziyeti çağrıştıran kuyusunda son derece sefil bir haldedir. Zira kendisini Mecazi Aşk'a öylesine kaptırmıştır ki, kuyuyu bir nimet olarak algılayamamış ve Hakiki Aşk'ı idrak edememiştir. Sonuç itibarıyla ortaya öyle minyatürler çıkmıştır ki, her ne kadar Hız. Yusuf ile Bijen'i resmeden minyatürler mekân (kuyu) itibarıyla son derece benzer ortamlarda geçse de, Bijen'in kuyusu bir cehennem andırmaktayken, Hız. Yusuf'un kuyusu bir gülistanı yansıtmaktadır.

Minyatür 1: Rüstem'in İri Kaya Parçasını Kuyudan Kaldırması, Şehnâme, 1341, New York, Possession of D. K. Kelekian, Inc.

Minyatür 2: Rüstem'in Bijen'i Kurtarması, Şehnâme, 1587, New York, Metropolitan Museum.

Minyatür 4: Bijen'in Rüstem Tarafından Kurtarılması, Şehnâme, 17. yy.

Minyatür 3: Bijen'in Kuyudan Kurtarılışı, Şehnâme, 1605-1608, Acc. no. 13.228.16, Alexander Smith Cochran Collection.

Minyatür 5: Menije'nin Bijen'e Ekmek Atması, Şehnâme, 17. yy.

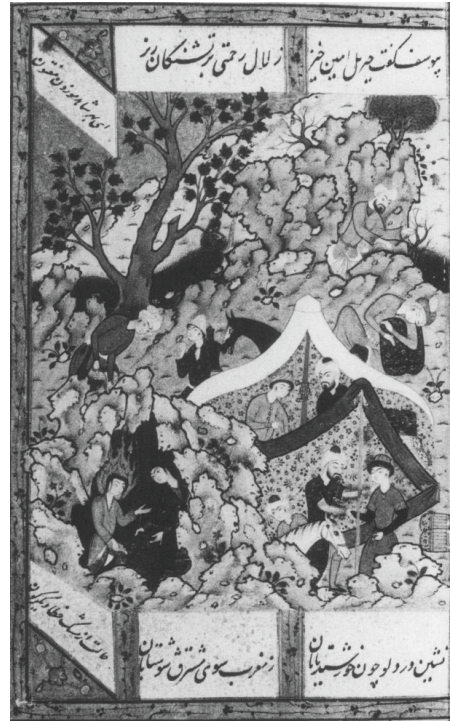
Minyatür 6: Rüstem'in Bijen'i Kurtarması, Şehnâme, Geç 17. yy.

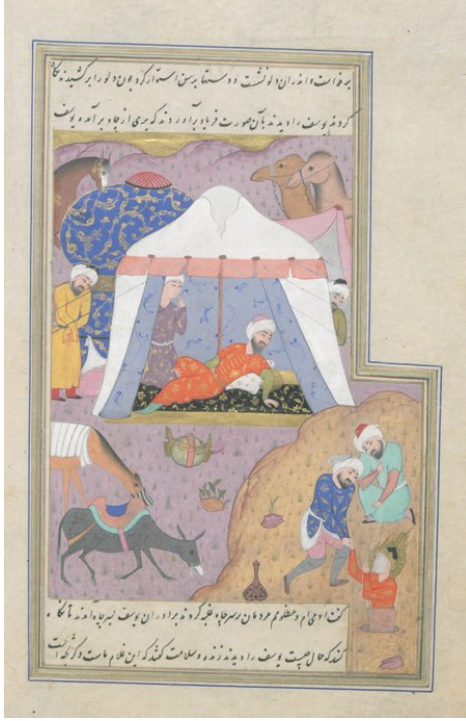
Minyatür 8: Cebrail'in Kuyuda Hz. Yusuf'a Görünmesi, Heft Evreng, 1556-65, Freer Gallery of Art, Washington, D. C., 46.12, fol. 105r.

Minyatür 7: Rüstem'in Bijen'i Kuyudan Çıkarması, Şehnâme, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 2149.

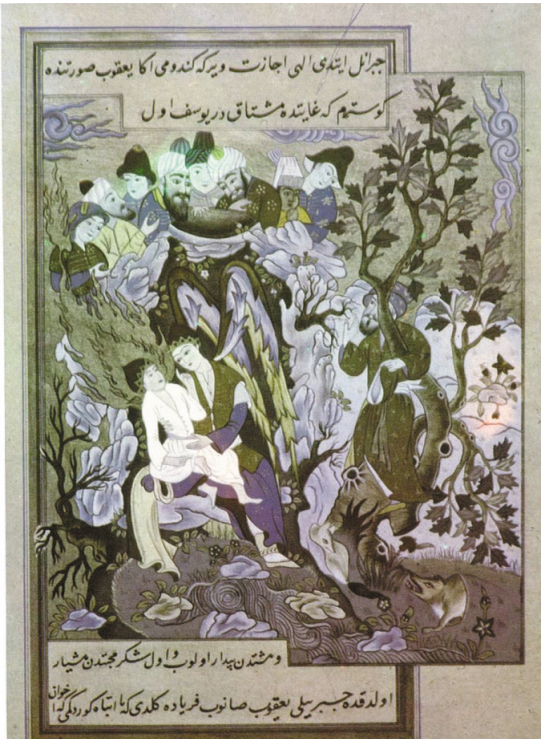
Minyatür 9: Hz. Yusuf'un Kuyudan Çıkarılışı, Heft Evreng, yaklaşık 1575, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 751, fol. 149r.

Minyatür 10: Hz. Yusuf'un Kuyudan Çıkarılışı, Kısasü'l Enbiyâ, 16. yy, Berlin, Staatsbibliothek, fol. 56v.

Minyatür 12: Hz. Yusuf'un Kuyudan Çıkarılması, *Fal-nâme*, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1703, f. 36b.

Minyatür 11: Hz. Yusuf Kuyuda, *Hadikatü's-Süedâ*, yaklaşık 1600, Londra, British Library, Or. 12009, fol. 30b.

Kaynaklar

- AND, M. (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- AND, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BARRY, M. (2004). *Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzad of Herat (1465-1535)*, Flammarion.
- BROSH, N., MILSTEIN, R. (1991). *Biblical Stories in Islamic Painting*, Jerusalem: The Israel Museum.
- ÇAĞMAN, F., TANINDI, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- DIMAND, M. S. (1929). "Dated Specimens of Mohammedan Art in the Metropolitan Museum of Art: Part II", *Metropolitan Museum Studies*, vol. 1. (<http://www.jstor.org/stable/1522725>)
- EFLAKİ, A. (2006). *Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- FARHAD, M., BAĞCI, S. (2009). *Falnama The Book of Omens*, USA: Thames&Hudson.
- FİRDEVSİ. (2009). *Şehnâme*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- FUZULİ. (1987). *Hadikatü's-Süedâ*, haz. Şeyma Güngör, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GALİP, Ş. (2006). *Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GUEST, G. D. (1943). "Notes on the Miniatures on a Thirteenth-Century Beaker", *Ars Islamica*, vol. 10. (<http://www.jstor.org/stable/4515619>)
- HOLBROOK, V. R. (2012). *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, çev. Erol Köroğlu, Engin Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İPEKTEN, H. (1991). *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KANAR, M. (1996). "Firdevsi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul.
- KURTULUŞ, R. (1998). "Heft Evreng", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul.
- MEREDITH-OWENS, G. M. (1969). *Turkish Miniatures*, London: The Trustees of the British Museum.
- MEREDITH-OWENS, G. M. (1970). "Some Remarks on the Miniatures in the Society's "Jami' Al-Tawarikh", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. (<http://www.jstor.org/stable/25203211>)
- MERGUERIAN, G. K., NAJMABADI, Afsaneh. (1997). "Zulaykha and Yusuf: Whose "Best Story?", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 29. (<http://www.jstor.org/stable/164399>)
- MEVLÂNÂ. (2007). *Sırların Dili*, çev. Ziya Avşar, Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları.
- MEVLÂNÂ. (2010). *Mesnevî-i Şerif*, çev. Süleyman Nahîfi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- MILSTEIN, R. (1990). *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, U.S.A.: Mazda Publishers.
- ROBINSON, B. W. (1980). "Rashid al-Din's World History: The Significance of the Miniatures", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. (<http://www.jstor.org/stable/25211170>)
- ROXBURGH, D. (2000). "Kamal al-Din Bihzad an Authorship in Persianate Painting", *Muqarnas*, vol. 17. (<http://www.jstor.org/stable/1523294>)
- RÜHRDANZ, K. (1997). "About a Group of Truncated Shahnamas: A Case Study in the Commercial Production of Illustrated Manuscripts in the Second Part of the Sixteenth Century", *Muqarnas*, vol. 14. (<http://www.jstor.org/stable/1523240>)
- SIMPSON, M. S. (1982). "The Production and Patronage of the "Haft Aurang" by Jami in the the Freer Gallery of Art", *Ars Orientalis*, vol. 13. (<http://www.jstor.org/stable/4629313>)
- SOUĞAVAR, A. (2000). "The Age of Muhammadi", *Muqarnas*, vol. 17. (<http://www.jstor.org/stable/1523290>)
- SWIETOCHOWSKI, M. (1974). "The Development of Traditions of Book Illustration in Pre-Safavid Iran", *Iranian Studies*, vol. 7. (<http://www.jstor.org/stable/4310154>)
- ŞANLI, İ. (2010). "Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi", *Turkish Studies*, c. 5/1. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/999564323_60%C5%9Fanl%C4%B1ismet.pdf) (13.06.2014)
- ULUÇ, L. (2000). "Selling to the Court: Late-Sixteenth-Century Manuscript Production in Shiraz", *Muqarnas*, vol. 17.

(<http://www.jstor.org/stable/1523291>)

UZUN, M. (1995). "Falnâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul.

YAZIR, H. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Feza Gazetecilik A. Ş., c. 5.

YİĞİT, İ. (2010). *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

<http://www.wdl.org/en/item/7494/view/1/118/> (13.06.2014).

<http://stabikat.de/CHARSET=ISO-8859-1/DB=1/LNG=DU/CMD?ACT=SRCHA&IKT=1016&SRT=YOP&TRM=qisas+al-an-biya+nishapuri> (13.06.2014).

Afganistan-Belh Bahaüddin Velet Medresesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları

Hakkı Acun*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı arasında Belh Vilayetinde bulunan Sultan Bahaüddin Velet Medresesi'nin restorasyonunun yapılabilmesi için 2010 yılında bir protokol antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma gereği 19-25 Temmuz 2012 tarihleri arasında; Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian ve Dr. Refik Yüksek'den oluşan bir heyet yerinde araştırma inceleme yapmış, çizilen rölöve ve restorasyon projelerini kontrol ederek yapılması gerekenleri bir rapor halinde TİKA yetkililerine sunmuştu. Sunulan söz konusu raporda çizilen projelerin yetersiz ve eksik olduğu vurgulanmış, öncelikle yapıda sağlıklı rölöve ile restorasyonunun yapılabilmesi ve bilinmeyenlerin bulunması için uzman bir ekip tarafından acilen kazı yapılması gereği vurgulanmıştı. Bu amaçla Mayıs 2013 ortalarında; TİKA Başkanlığınca ikinci bir ilmi heyet görevlendirilmişti. Görevlendirilen bu heyet; Mevlana Celaledin-i Rumî (Belhî)'nin babası Muhammed Bahaüddin Veled'in (Sultanü'l-Ulema) ders verdiği Afganistan, Mazar-ı Şerif İli Belh Kasabasındaki medresenin restorasyon öncesi planının belirlenip rölöve çizimleri ile restitüsyon projesinin hazırlanabilmesi için gerekli olan kazı çalışmalarına Ankara Gazi Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hakkı Acun başkanlığında, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt ve Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler eski genel müdürü Mehmet Akif Işık'ın katılımıyla çalışmalara başlandı ve sonuçları aşağıda sunuldu.

Medrese; güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı dört eyvanlıdır. Eyvanların ortasında, yarıdan fazlası yıkılmış pandantif geçişli bir kubbe yer alır. Eyvanlardan Kuzeydeki hariç hepsinin sivri kemerleri kalmış tonozları yıkılmıştır.

Medresede yapılan kazılar sonucunda aşağıda ifade edilen bilinmeyenler ortaya çıkartılmıştır.

1. Yapının zemin seviyesi ve döşemesi,
2. Planda 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14 mekânların biçimleri ve girişleri,
3. Batıdaki eyvanın 5 numaralı yerinde mihrap,
4. Medresenin girişi bulunmuş,
5. Güney ve kuzeydeki sonradan ilave edilen kısmın planı çıkartılmıştır.

Medresenin restorasyonu sırasında yapılacak olan kazılarda daha fazla bilgiye sahip olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Belh, Mevlana.

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, hacun@gazi.edu.tr

The Restoration and Excavation of Afghanistan-Belh BahaüddinVelet Madrasah*

Abstract

A protocol agreement has been made between Prime Ministry Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) on behalf of Government of Republic of Turkey and Afghanistan Islamic Republic Ministry of Information and Culture to restore Sultan BahaüddinVelet Madrasah which is located in the city of Belh. In accordance with this agreement, a committee including Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian and Dr. Refik Yüksek conducted several examinations on-site, controlled restoration plans and building surveys, prepared a report specifying what remained to be done and submitted this report to TİKA authorities between 19th and 25th August, 2012. In this report, it was stressed that projects at hand were inadequate and incomplete and an urgent excavation by the experts was needed to ensure a successful restoration with building surveys. For this aim, in the midst of May 2013, a second scientific committee was assigned to the post by TİKA. Commissioned committee, in the leadership of Gazi University Vice Rector Prof. Dr. Hakkı Acun and with the contributions of Gazi University Faculty of Arts, head of Archeology Department Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt and Ministry of Culture Former Deputy General Directorate of Monument and Museums Mehmet Akif Işık set out to carry out excavations to ensure the required conditions for the restoration of Bahaüddün Velet madrasah, in which the father of Mevlana Celeleddin Rumi taught his students. The results obtained are as follows:

Madrasah is located in the direction of south-north, with four iwans in a rectangular shape. In the middle of iwans there stands a pendentive transit dome which has been demolished to a great extent. All of the iwans except for the one located in north, have lost their vaults, with only lancet arches remaining. In the light of excavations made in the madrasah, the following have been unfolded:

1. the ground level and floor of the building
2. the structure and entrances of places numbered as 6,7,8,11,12,13,14 in the plan
3. the mihrab located as 5th in the iwan in the west
4. the entrance of madrasah
5. the plan of extensions in the south and north that were added later

More information would be gathered through the excavations to take place during the restoration of madrasah.

Key Words: Afganistan, Belh, Mevlana.

* Metnin İngilizce çevirisini yapan, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Tuğba Elif Toprak'a teşekkür ederim.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı arasında Belh Vilayetinde bulunan Sultan Bahaüddin Velet Medresesi'nin restorasyonunun yapılabilmesi için 2010 yılında bir protokol antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma gereği 19-25 Temmuz 2012 tarihleri arasında; Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian ve Dr. Refik Yüksek'den oluşan bir heyet yerinde araştırma inceleme yapmış, çizilen rölöve ve restorasyon projelerini kontrol etmiş yapılması gerekenleri bir rapor halinde TİKA yetkililerine sunmuştu. Sunulan söz konusu raporda çizilen projelerin yetersiz ve eksik olduğu vurgulanmış, öncelikle yapıda sağlıklı rölöve ile restorasyonunun yapılabilmesi ve bilinmeyenlerin bulunması için uzman bir ekip tarafından acilen kazı yapılması gereği vurgulanmıştı. Bu amaçla Mayıs 2013 ortalarında; TİKA Başkanlığınca ikinci bir ilmi heyet görevlendirilmişti. Görevlendirilen bu heyet; Mevlana Celaleddin-i Rumî (Belhî)'nin babası Muhammed Bahaüddin Veled'in (Sultanü'l Ulema) ders verdiği Afganistan, Mazar-ı Şerif İli Belh Kasabasındaki medresenin restorasyon öncesi planının belirlenip rölöve çizimleri ile restitüsyon projesinin hazırlanabilmesi için gerekli olan kazı çalışmalarına Ankara, Gazi Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hakkı Acun başkanlığında, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt ve Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler eski genel müdürü Mehmet Akif Işık'ın katılımıyla 14.05.2013 tarihinde çalışmalara başlandı ve sonuçları aşağıda sunuldu.

Afganistan'ın Kısa Tarihi

Afganistan, Merkezi Asya olarak tabir edilen, Orta Asya ile Güneydoğu Asya'nın geçiş noktasında, doğu-batı ticaretinin önemli İpek Yolu üzerinde bulunan bir ülkedir. Bu topraklarda ilk kurulan imparatorluk M.Ö. 2000-1500 Aryana imparatorluğudur. Konumu itibari ile tarihin her döneminde jeostratejik öneme sahip olmuştur. Afganistan, sahip olduğu bu coğrafi konumdan dolayı, tarih boyunca çeşitli milletlerin istila ve işgaline maruz kalmıştır. M.Ö. 500'lü yıllarda ilk defa İranlılar tarafından işgal edilen bölge, daha sonra Büyük İskender'in

(M.Ö. 330-326) orduları tarafından ele geçirilmiştir. Arkasından bölgede Baktriana Devleti kurulmuştur. Bu devlet, kurulduktan yaklaşık bir asır sonra Hindistan'da bulunan Çandragupta Devleti ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Baktriana Devleti, bu mücadele ve kuzeyden gelen baskılar sonucu, M.S. 50'de yıkılmıştır. Bölge, batıdan gelen tehlikeleri atlattıktan sonra, kuzeyden gelen kavimler tarafından tehdit edilmeye başlamıştır. Bölge; M.S. 50-125 yılları arası Türk asıllı oldukları tahmin edilen İskit ve M.S. 125-482 yılları arası ise, Kuşanlar'ın hâkimiyeti altına girmiştir.

480 yılından sonra Afganistan'ın yeni hâkimleri, başka Türk kavimleri olmuştur. Önce Akhunlar, bu topraklara yerleşmiş; ancak Göktürklerin baskısı sonucu 4. Yüzyılda hâkimiyetlerini kaybetmiştir. Daha sonra Akhunlar, bölgede kalmış ve Halaçlar olarak yaşamayı sürdürmüşlerdir. 7. Yüzyıl sonlarına doğru bölge, İslamiyet'i yayan Arap ordularının (652) istilasına uğramıştır. Bu istila kısa sürmesine rağmen İslamiyet Afganistan'da önemli ölçüde kabul görmüştür. Daha sonra bölge, kabile başkanları yönetilmiştir. 9.Yüzyıl ikinci yarısında büyük bir kısmı Samanilerin eline geçen Afganistan'da daha sonra Gazneliler Devleti (962-1030) kurulmuştur. Gazneliler'in ardından Büyük Selçuklular'ın(1040-1157) hâkimiyetine girmiştir. Sonra sırasıyla Gurlular'ın, Harzemşahlar'ın, Moğollar'ın (1219-1221), Timurlular'ın (1370-1404) Babürler'in, Abdaliler'in, Safeviler'in ve daha başka küçük hanlıkların hâkimiyetinde kalmıştır. Bunların bazıları bugünkü Afganistan topraklarının sadece bir kısmına hâkim olabilmişlerdir.

1736 Nadir Şah Kandahar'ı ele geçirmiş, 1747 de suikastla öldürülmüştür. 1747-1773 Afgan kabilelerini birleştirerek ilk milli Afgan devletini kuran ve bugünkü Afganistan'ın temellerini atan kişi, Ahmed Şah Durrani'dir.

Ahmed Şah Durrani, hükümdarlığı süresince kabileleri ve parçalanmış eyaletleri birleştirmiştir. Büyük bir devlet adamı, askeri bir deha ve adil bir hükümdar olarak bilinen Ahmed Şah Durrani döneminde, devletin sınırları; Maşhad'dan, batıda Keşmir ve doğuda Delhi'ye, kuzeyde Amu Derya'dan, güneyde Arap Denizi'ne kadar uzanmıştır. Ahmed Şah Durrani 1772'de öldükten sonra oğlu Timur Şah ülkeyi yirmi yıl yönetmiştir. Afganistan'da kabile ayrışmalarının tekrar başladığı bu dönem, Durrani'nin mensubu olduğu kabilenin hâkimiyetinin sona ermesine kadar devam etmiş-

tir (Bilgu 1988: 408-411; Saray 1988: 401-408; Büyükbaş 2006: 4-27; Roux 2006; Afganistan 2010).

Saltanat kavgaları sonunda Dost Muhammed, Kandahar ve Kabil'i alarak emirliğini ilan etmiştir. Dost Muhammed döneminde ülkede birlik yeniden sağlanmıştır. Aynı dönemde Hindistan'a iyice yerleşen İngilizlerin, kuzeyden gelebilecek Rus tehlikesine karşı Afganistan'ı tampon bölge olarak kullanmak istemesi üzerine, yıllarca süren İngiliz - Afgan savaşları başlamıştır. Bu şekilde İngilizlerin Afganistan'a saldırmasıyla başlayan ilk savaş (1839 -1842), İngiliz ordusunun bozgunuyla sonuçlanmış olmasına rağmen savaşta esir düşen Dost Muhammed, Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir. İngilizler Dost Muhammed'den boşalan koltuğa, eski Afgan Kralı Şah Şuca'yı geçirmiş ancak, halkın İngiliz işgaline karşı direnişi devam etmiş ve Celâlâbad yakınlarında İngiliz ordusu tamamen yenilgiye uğratılmıştır. Bu zaferin ardından Dost Muhammed, tekrar ülkesine dönerek ve yeniden Afganistan emiri olmuştur.

1878 yılında Dost Muhammed'in oğlu Şir Ali'nin liderliğindeki Afganistan, ikinci kez İngiliz işgaline maruz kalmıştır. İkinci İngiliz - Afgan savaşı (1878 -1880), Emir Şir Ali'nin Kabil'de bir İngiliz heyetini kabul etmemesiyle başlamıştır. Bu anlaşmazlık, İngilizlerin desteğiyle Emir Abdurrahman'ı Afgan tahtına getirmiştir. Onun yönetimi sırasında (1880 - 1901), İngilizler ve Ruslar tarafından bugünkü Afganistan'ın sınırları çizilmiş ve Afganistan'ın dış ilişkileri İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Emir Abdurrahman'ın İngilizlerle 1893'te yaptığı Durand Sınır Anlaşmasıyla (İngiliz Dış İşleri Sekreteri Mortimer Durand tarafından hazırlanmıştır) Afganistan'ın doğu ve güney sınırlarına dayanan İngilizler, onu yeni bir anlaşmaya mecbur bırakmışlardır. 12 Kasım 1893'te Mortimer Durand, Afgan topraklarınının 100 yılığına İngiliz Hindistan'ına kiralanmasını içeren anlaşmayı Emir Abdurrahman'a imzalatmıştır. 12 Kasım Durand Hattı olarak adlandırılan bu yeni sınır, Afganistan'ı nüfusunun üçte birinden mahrum bırakmış, Afgan halkını yapay bir şekilde bölmüş ve doğal olmayan bir sınır çizerek bugüne kadar devam eden birçok siyasi problemin de temelini oluşturmuştur.

Afganistan, I. Dünya Savaşında, Almanların İngilizlere karşı İngiliz Hindistan'ı sınıırı boyunca, Afgan isyanlarını desteklemesine karşın tarafsız kalmıştır. Fakat Afgan krallarının tarafsız kalması, ülkede doğru kabul edilmemektedir. Abdurrahman'ın

oğlu ve halefi 1919'da suikastla öldürülmüştür. Emir Abdurrahman'ın oğlu Emanullah'ın Hindistan'a saldırmasıyla 1921'de İngilizler üçüncü kez Afganistan'ı işgal etmişlerdir. Ancak Afganistan karşısında bir kez daha mağlup olmuşlardır. Emanullah Han Afganistan'ın dış işlerini kontrolü altına almıştır.

Lenin'in yayılcı politikası, Rusların sıcak denizlere inme projesini tekrar gündeme getirmiş ve Sovyetler Birliği 1920 yılında, bir zamanlar Afgan Krallığı içinde yer alan Buhara Hanlığı'nı işgal etmiştir. Buhara Hanlığı, 1924 yılında tamamen Sovyetler Birliği'ne katılmış ve bir milyon Buharalı Afganistan'a sığınmıştır.

1979 - 1982 yılları arasında Sovyet birlikleri ülkeyi işgal etmiştir. Savaşın en zorlu aşaması ise 1982 - 1986 yılları arasında yaşandı. 1986 - 1989 yılları arasında da Sovyet birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Bu tarihten sonra daha hareketli ve sıkıntılı günler yaşayan Afgan halkı bugün daha istikrarlı günleri yaşamaya çalışmaktadır (Bilgu 1988: 408-411; Saray 1988: 401-408; Büyükbaş 2006: 4-27; Roux 2006; Afganistan 2010).

Bugünkü Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin, Pakistan ve İran ile çevrili 657,50 km.2 yüzölçümünde Asya'nın önemli ülkelerinden birisidir. Yönetim şekli İslâm Cumhuriyeti'dir. Resmi dili Peştuca ve Darice, nüfusu 35-40 milyon kadardır. Başkenti Kâbil'dir. Önemli şehirleri Kâbil, Kandahar, Herat, Hezaristan, Nuristan, Vehan, Bedaşan ve Türkistan'dır. Ayrıca 34 Vilayeti vardır. Çok sayıda etnik yapıdan oluşan Afganistan'ın en önemli etnik unsurları; Peştunlar, Hazaralar, Tacikler, Özbekler, Aymaklar, Araplar, Türkmenler ve Kırgızlardır (Bilgu 1988: 408-411; Saray 1988: 401-408; Büyükbaş 2006: 4-27; Roux 2006: Afganistan 2010).

Belh Şehri'nin Kısa Tarihi

Afganistan tarihi ile paralellik oluşturan tarihi geçmişe sahip olan ve İpek Yolu üzerindeki Belh şehri, bölgenin en eski şehirlerinden birisidir. Şehir, Afganistan'ın kuzeyinde Amuderya'nın 74 km. güneyinde ve Dehâs ırmağı üzerinde, Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Bağlı olduğu Mezarı Şerif'e uzaktır. M.Ö. 2000-1500 yılları arasında göç eden Hindu-Avrupa dilini konuşan Aryan kabilesinin ilk şehri olarak düşünülür. Bahtriş, Baktra

gibi değişik adlarla anılan şehri, Araplar, eskiliği sebebiyle Ummul-Belaad “**ŞehirlerinAnası**” olarak kadandırırdı. Yerel halk, Zerdüşt’ün Belh’te doğduğuna ve orada gömülü olduğuna inanır.

1220’de Cengiz Han, Belh’in halkını katletmiş ve savunmaya elverişli tüm binalarını yerle bir etmiştir. Fakat bunlara rağmen Marco Polo, şehri hâlâ “Asil ve Mükemmel Bir Şehir” olarak tasvir edebilmiştir.

Eski Belh şehri, önemli İslâm şehirlerinde olduğu gibi yuvarlak planlı etrafı kerpiçten yapılmış kuleli surlarla çevrilidir. Eski şehir içinde bugün yerleşim yeri yoktur (Resim 1).

Yalnız toprak yığını şeklinde yapı kalıntılarına rastlanır. Şehir içinde ise, tek katlı kerpiç yapılar vardır. Bol yeşil ve sulak bir şehir olan Belh ovası verimli topraklara sahiptir. Yer yer de eski şehir surlarının dışında surlara rastlanır. Şehrin ana caddelerinin en büyüğünün ismi Mevlana Celâleddin Belhi Caddesidir. Şehrin en önemli yapılarından bazıları, Şehir surları (Resim 2), BahaüddinVelet Medresesi, Zerdüşt tapınağı (kerpiçlerin erimesiyle toprak yığını şeklini almış), Sahabe Ukkâşe Hz.ve Ebu Nasar (Hoca) Parsa Mescidi’dir (Cezar 1977: 416, 433; Bilgu 1988: 408-411; Saray 1988: 401-408; Yazıcı 1992: 410- 411; Büyükbaş 2006: 4-27; Roux 2006: 33-34, 55, 70, 368; Afganistan 2010).

Bahaüddin Velet Medresesi

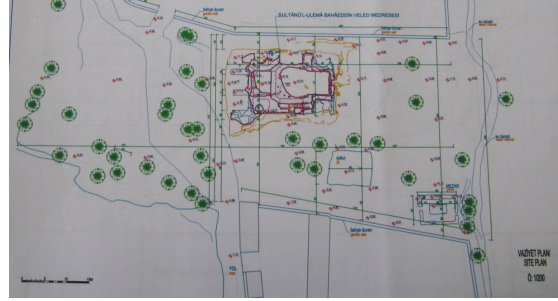
Sultanü’l-Ulema Bahaüddin Velet Medresesi, Afganistan’ın Özbekistan sınırı yakınlarındaki Mezarşerif İline bağlı Belh şehrinde yer alır.¹ Medrese Şehri’nin merkezine 1,5-2 km. kadar uzaklıkta eski Belh şehri surlarının kuzeydoğusunda, yoğun yerleşimin dışında yer alır.

Bugün çevresinde bahçe ve tarlalar bulunur. Yapı, bugünkü hali ile uzun süreli doğa şartlarına maruz kalarak oldukça yıpranmıştır. Acilen kurtarılması gereklidir. Bu ihtiyaca binaen Türk Hükümeti harekete geçerek TİKA aracılığıyla Afganistan hükümetiyle bir protokol çerçevesinde restorasyonunu yapmak amacıyla bir antlaşma yapılmıştır.

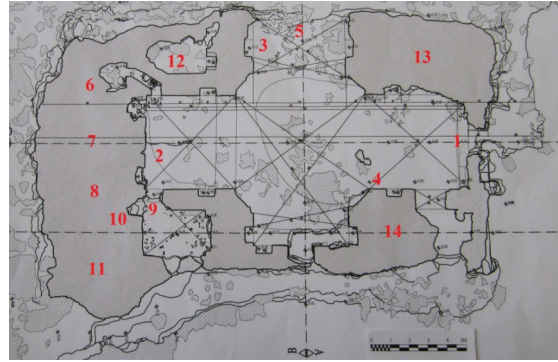
Medrese boş bir arazinin kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş iki sivri kemerli, etrafı oyulmuş toprak yığını şeklinde görülür. Kuzeydoğusun-

1 Medrese ile ilgili hiç yayına rastlayamadık, yalnız Eravşar’ın bir kısa değindiği bir yazısı vardır.Yazıcı 1992, 410- 411 ; Afganistan 2010 ;Eravşar 2012, 254-255.

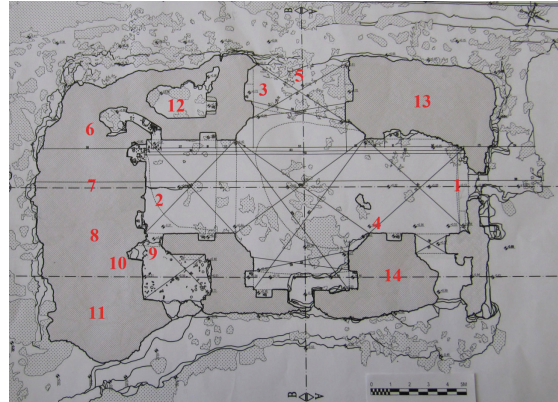
da BahaüddinVelet’in Babası Hüseyin Hatibi’ye ait olduğu söylenen türbe kalıntısı yer alır.

Şekil 1: Sultan’ül-Ulemâ Bahaüddin Velet Medresesi Ve Hüseyin Hatibi Türbesi Vaziyet Planı (A Proje’den)

Şekil 2: Medresenin Kazı Öncesi Planı

Şekil 3: Bahaüddin Velet Medresesi’nin Rölövesi (A Proje’den)

Medrese; güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı dört eyvanlıdır. Eyvanların ortasında, yarından fazlası yıkılmış pandantif geçişli bir kubbe yer alır. Eyvanlardan Kuzeydeki hariç hepsinin sivri

kemerleri kalmış tonozları yıkılmıştır. Eyvanların iki yanındaki odalardan yalnız güneydoğudaki (9) odanın kareye yakın dikdörtgen planlı üzeri kub-bemsi çapraz tonozla örtülüdür. Tonozun köşelerinde tromplaroluşturmuştur. Yine güney eyvanın batı köşesindeki oda da (12) doğudaki oda gibi aynı planlı ama batı duvarı ve tonozunun bir kısmı yıkıktır. Güney eyvanının (2) güneyinde, yapıyı boydan boya (7,8,10) kat eden toprak yığıntısı vardır. Mekânlar belli değildir. Yalnız eyvanın ortasında sivri kemerli bir giriş ve üzerinde içi sonradan doldurulmuş bir pencere ile iki yanında niş ile köşelerinde odalara geçiş olduğu belli olan açıklıklar vardır. Bu açıklıklardan doğudaki iyice belli, diğeri pek belli değildir.

Doğu eyvanının ekseninde yarısı kapatılmış bir açıklık ile üzerinde pencere açıklığı olması gereken bir açıklık daha vardır. Eyvanın köşelerinde sivri kemerli yıpranmış küçük nişlere rastlanır. Tonozu yıkılmış kemeri ayakta durmaktadır.

Batı eyvanının (5) yalnız ince bir kemeri ayakta kalabilmiştir. Tamamı yıkılmıştır. Kuzeydeki (1) eyvanın ortasında aynı yöndeki mekâna geçilen bir açıklık kalmıştır. Burasının sonradan ilave edildiği duvardaki dilatasyondan anlaşılmaktadır. Birçok bilinmezleri barındıran yapının sorunlarını çözebilmek amacıyla kazı yapılması zorunluluğu doğmuştur.

Yapının zemin seviyesi ve döşemesinin ne olduğunu öğrenmek,

- 1- Planda 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14 mekânların biçimleri ve girişlerini bulmak.
- 2- Batıdaki eyvanın 5 numaralı yerinde duvar veya mihrap olup olmadığını görmek,
- 3- Medresenin girişinin neresi olabileceğini anlamak.
- 4- Kuzeydeki sonradan ilave edilen kısmın planını çıkartabilmek ve karanlık kalan buna benzer noktaları bulabilmek amacıyla kazı yapma gereğini duymuştuk.

Başlanılan kazı sırasında yapının zeminini bulabilmek için planda 3 numara ile gösterilen batı bölümünde 200x240 cm. boyutlarındaki açmada 120 cm derinliğe, 2 numaralı güney bölümünde 215x525 cm. boyutlarındaki açmada 90 cm. derinliğe, kuzey bölümünde de 100x525 cm. boyutlarındaki 1 numaralı açmada ise 160 cm. derinliğe inildi. Kuzey bölümünde 160 cm. derinliğe gelindiğinde medrese tabanına ulaşıldı. Ölçüm aletiyle yapılan kontrolde bu yükselti ile medrese dışında

ki kot arasında 32 cm. lik bir fark olduğu görüldü. Bundan da medreseye bir veya iki basamakla çıkıldığı kanaatine varıldı.

Doğu duvarı kenarında açılan 4 numaralı açmada 175 cm. derinlikte medrese zemini bulundu. Kazılan bu dört açmada da aşağı-yukarı aynı seviyede medresenin zeminine ulaşıldı. Zeminde beyaz kireçli harç tabakasına rastlandı. Kazı öncesi zeminin kare tuğla olabileceğini düşünmüştük ama zeminin de duvarlar gibi kerpiçten yapıldığını gördük.

Batı eyvanının duvarla kapatılmış olup olmadığı, burada bir mihrabın bulunacağı ihtimaliyle kazı yaptığımızda 5 numaralı bölümün kerpiç duvarla kapalı olduğunu fark ettik (Resim 14). Kerpiç duvar kaldırıldığında; medrese duvarlarda 25x25 (26x26) cm. ebadında 4,5-5 cm. kalınlığında kare formunda kerpiç (Resim 15) kullanılmasına karşın kaldırılan duvar altında 10x20x3,5 cm. ebadında dikdörtgen formunda, birkaç tane (pişmiş) tuğla ve taş parçaları (Resim 16) kullanılmış olduğunu gördük. Bu da bize burada bir mihrap olabileceğini düşündürdü.

Medrese giriş kapısının neresi olabileceğini düşündüğümüzde en uygun ve en geniş olan yerin doğu eyvanı ortasına açılmış bir kapı ile üzerinde bir pencere izinden burasının olabileceğini tespit ettik. Ayrıca kapı olarak düşündüğümüz açıklığın kuzey ve sivri kemerli batıdaki (içi kerpiç ile örölmüş) kapılardan daha geniş olduğu anlaşılmıştır.

6 ve 12 Numaralı mekânların biçimi ve girişini bulabilmek için güney eyvanının batı köşesindeki açıklık kazılmaya başlanmış ve iki mekânın da girişleri bulunmuştur (Resim 20-21). Ayrıca bu giriş koridoru üzerinde mayalanmış samanlı sıva ile sıvandı, üzerinin kireç ile badalandığı, üzerinin ise is ile grileştiği fark edilmiştir.

9 Numaralı mekândan 10 numaralı koridordan geçerek 8 numaralı mekâna geçiş koridoru ortaya çıkartılmıştır (Resim 22).

Yukarıdaki mekânlara bağlantılar ortaya çıkartıldıktan sonra güneydeki 6, 7 ve 8 numaralı mekânların biçimleri ve örtüleri belirlenebilmek için bu seferde mekânlara bağlantı sağlayan koridorlar düşünülerek kazılar yapılmıştır. Üç mekânın da birbirine yakın büyüklükte, kareye yakın dikdörtgen planlı olduğu, örtü sisteminin de kırılma noktaları kenar ortaydan geçen, köşeleri tromp oluşturan,

kubbemsi tonozla örtülebileceği tespit edilmiştir. Üç mekânın da trompları ortaya çıkartılmıştır.

6 Numaralı mekânın kazısı yapılırken aşağı yukarı 75 cm. ile 100 cm. derinlikte bir kafatası ve vücudun bazı yerlerine ait kemik parçaları bulunan bir iskelet ortaya çıkartılmıştır. Sonradan bu iskelet parçası medresenin güneyindeki köy mezarlığına İslâmi usullerde gömülmüştür. İskeletin yanında bir adet paslımadeni paraya rastlanmıştır.

12 Numaralı mekânının biçimini öğrenmek için batı cephesinde yaptığımız kazıda; mekânın biçimi, girişi, trompları, nişleri ve örtü sistemi açığa çıkartılmıştır. Girişinin 6 numaralı mekânın koridoruna açıldığı, örtü sisteminin ise doğudaki (simetrigi) 9 numaralı mekânın aynı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 6 nolu mekânın güney ucundaki trompeteğinde (kerpiç) köşe taşına rastlanmıştır (Resim 37).

13 ve 14 numaralı mekânların, 9 ve 12 numaralı mekânlarla aynı boyutta olduğu görülmüştür.

Medresenin kuzey mekânında yaptığımız gözlemlerde bu bölümün sonradan medreseye ilave edildiği duvarlardaki dilatasyondan anlaşılmaktadır (Resim 25). Ayrıca planının da güneydeki mekânların tekrarı olduğu görülmüştür.

Medresenin; duvarlarının kerpiç ve sıvaları ise saman karışımı ekşitilmiş toprak siva ile yapılmıştır. Bu nedenle gerek zeminin ve gerekse toprak altında kalan duvarlarının devamının tespiti, diğer kazılara oranla daha çok hassasiyet gerektirdiğinden kazı çalışmasını çok yavaş bir tempoda (duvarlara zarar vermeyecek şekilde) sürdürdük.

Kazı ve araştırmalarımızın sonuna kadar güvenlik nedeniyle kazı ekibimizin emniyetinin sağlanması için Mezar-ı Şerif emniyet teşkilatına bağlı güvenlik elemanlarının refakatinde Mezar-ı Şerif'ten Belh deki kazı yerine kadar güvenliğimiz sağlandı ve kazı boyunca güvenlik elemanlarınca kazı yerinin değişik noktalarında nöbet tutuldu.² Yapılan 5 günlük kazı sonunda bilinmeyenler büyük ölçüde ortaya çıkartıldı. Kazı ile ortaya çıkartılan bilinmeyenlerin dışında yapının;

2 Kazı sonrasında plan ve proje çizimleri Mimar Şakir Meraki başkanlığındaki A Proje ekibi tarafından yapılmıştır. Mekânların biçimleri, ana plan şeması, tarihlendirilmesi, dönemleri, dış görünüşü, kubbe biçimi, taç kapısı ve benzeri özellikleri belirten ayrıntılı kazı raporu tarafımızdan hazırlandı ve ilgili makama (TİKA) verildi. Bu rapor küçük değişikliklerle makale haline getirilerek okuyuculara sunuldu.

- 1- Medresenin plan şemasının nasıl olduğu,
- 2- Bu plan şemasının aynı tarihte mi? Yoksa farklı bir tarihte mi? Oluşturulduğu,
- 3- Doğu cephesindeki girişin nasıl olabileceği,
- 4- Ortadaki kubbenin dış görünüşünün nasıl olduğu,
- 5- Kubbe geçiş elemanlarının benzerinin olup olmadığı,
- 6- Medresenin benzer planlarının olup olmadığı,
- 7- Medresenin inşa tarihinin ne olabileceği gibi sorunların, aynı coğrafyada yer alan benzer yapılardan hareketle cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Medresenin ilk halinin dört eyvanlı ortası kubbeli, köşe odalı ve orta kubbeye tromplarla geçildiğini, eyvanların beşik tonozla, odaların ise kırılma noktaları kenar ortaylarından geçen kubbemsi tonozla örtülü olduğunu söyleyebiliriz.

Medresenin II. Döneminde; güneyine üç mekân ilave edilmiştir. Bu mekânların, güney kuzey doğrultusunda (dikey) uzanan duvarlarının, ana mekân duvarlarıyla aynı eksende olmaması nedeniyle farklı dönemde ilave edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca kazı sırasında XIII veya XIV. Yüzyıl. tarihlenen bir paranın bulunması, bu mekânın sonradan ilave edildiğinin bir göstergesi olabileceğini düşündürmüştür. Hatta bu güney mekânının, duvarlarda sonradan ilave edildiğini gösteren bir dilatasyona rastlamamıza rağmen, bugün doldurulmuş olan kapı ve pencere ile yanında bir niş vardır.

Bu nişin yıkılmış duvarı arkasında, nişe sonradan 7 numaralı odaya yapıştırılmış bir sivri kemerli niş izi görülmektedir. Buradan da güney mekânının sonradan ilave edildiğini anlamaktayız.

Medresenin dış görünüşüne baktığımızda kubbesinin aşağıdan yukarı doğru daralan dıştan kasnak gibi görülen üç kademe şeklinde olduğunu gördük. Bu tür benzer örneği Türkmenistan'daki Dehistan mezarlığında yer alan Mezar-ı Şir Kebir (XI. Yy. sonları) mescit+türbe yapısında görmekteyiz.

Bahaüddin Velet Medresesi'nin doğu cephesindeki girişi, Türkmenistan Aşgabat yakınındaki Nesâ Namazgâh Camisi'nin (XII-XIII) ve Ürgenç Sultan Tekeş Türbesi'nin (1200den önce) girişine benzer.³

3 Kazısını yaptığımız bizim medresenin benzerlerini (bkz. Y. Sayan 1999) Asya coğrafyasında sıkça görmekteyiz.

Bahaüddin Velet Medresesi'nin orta kubbesinin geçiş elemanlarının benzerlerini Merv Kız Bibi Türbesi (IX.-X.Yüzyıl) ve Çarçöv Daye Hatun Kervansarayı (XI - XII. Yüzyıl) Bahaüddin Velet Medresesi'nin dört eyvanlı, köşe odalı benzer planlarına; cami, türbe, kervansaray, hamam ve konutlarında, İç Asya coğrafyasında olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da sıkça görmekteyiz.

Sultanü'l-Ulema Bahaüddin Velet Medresesi'nin benzerlerini, yöre ve dönem uzaklığına rağmen Türk hâkimiyetinin olduğu bölgelerde ve Anadolu'da da görmekteyiz. Basra'da, H.530 /M. 1135-1136 da Ebû Mansur Gümüş-Tekin'in yaptırdığı Gümüştekin Medresesi'ne; dört eyvanlı köşe odalı olması bakımından benzer (Kuran 1969: 11).

Anadolu'da ise; Erzurum'da, Ali Oğlu Ahmet tarafından H. 714 / M.1314 tarihinde yaptırılan Ahmediye Darülhadisî'ne yine orta mekânlı dört eyvanlı köşe odalı olması bakımından benzer. Yalnız burada doğu batı eyvanın çok dar olduğu görülmektedir.

Anadolu'da bu medresenin başka bir örneğini de Manisa'da, H. 770 /M.1368-1369 tarihinde Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından yaptırılan Mevlevihane'de görmekteyiz (Acun 1999: 350-368.)

Belh'teki medrese ile bu mevlevihanenin plan olarak en büyük farkı, mevlevihanede bir revaklı girişin ve doğu-batı eyvanlarında odaların olmasıdır.

Sultanü'l-Ulema Bahaüddin Velet ve Mevlana'nın⁴ yaşadığı tarih ve Medresesi'nin plan şeması, kubbe geçiş elemanı ve kubbe biçimi bakımından XII. Yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir. Ama doğu (giriş), güney ve kuzey cephedeki mekânlara geçiş kapıları üzerindeki büyük pencerelerin XIV. Yüzyıldan sonra ortaya çıktığını biliyoruz. Bu nedenle yapının XV. yy. da özellikle Timurlu döneminde yapının büyük bir onarım geçirdiğini ve bu onarım sırasında güney bölümünün, tarihini belirleyemediğimiz bir dönemde de kuzey bölümü ilave edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Yapının Timurlu döneminde büyük bir onarım geçirdiğini: 6 Numaralı mekânın kazısı sırasında ortaya çıkartılan iskelet parçalarının yanında madeni bir paraya rastlanmıştı. Bu parayı; yörenin 40 ve 85 yaşlarında iki tecrübeli antikacısına gösterdiğimizde maddi değerinin hiç olmadığını yazılarının pek okuna-

madığını ama biçimi ve üzerindeki nakışlarından Timurlu ve öncesine ait olabileceğini söylediler. Daha çok Timurlu dönemine yani XV. Yy. başına tarihlendirmişlerdi. Yapı içinde ve etrafında döküntü halinde kullanım ve duvar seramiğine rastlanması medresenin bir bölümünün çinili olabileceğini düşündürmektedir. Medresenin restorasyonu sırasında çevresinde yapılacak olan kazılarda daha fazla bilgiye sahip olabileceğiz.

Yazılı kaynağına hiç rastlayamadığımız, tarihlendirmeye yarayacak çok fazla bir bilginin olmadığı medresenin, yukarıdaki araştırma verileri ışığında aşağıdaki gibi bir plana sahip olduğunu düşünmekteyiz.

HÜSEYİN HATİBİ TÜRBESİ

Medresenin kuzeydoğusunda, ona yaklaşık olarak 28 m. uzaklıkta kuzeydoğusunda, Bahaüddin Velet'in Babası Hüseyin Hatibi'ye ait olduğu söylenen türbe kalıntısı yer alır. Türbe güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı, etrafı yarım metre yükseltisi kalmış bir duvarla çevrilmiştir. Doğu ve batı duvarları biraz daha yıkıktır. Güneyinde kapısı olduğunu tahmin ettiğimiz bir açıklığı vardır. Yapının içinde Üçgen alınlıklı ve gövdeli, toprak bir mezar yer alır. Mezarın üzeri aynen medresede olduğu gibi içi samanlı, ekşitilmiş toprak sıvalıdır. Türbenin restorasyonu sırasında bilinmeyen veriler ortaya çıktığında, bunlarda dikkate alınacaktır.

4 MevlanaCelâleddin Rûmî hakkında daha fazla bilgi için bkz. Gölpinarlı 1952 ; Öngören 2004: 441-448.

Kaynaklar

- ACUN H. (1999) *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999.
- AFGANİSTAN (2010) Ülke Bilgi Dosyası, Afganistan Büyük Elçiliği.
- AKIN G. (1990) *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara 1990.
- ASLANAPA O. (1984) *Türk Sanatı*, İstanbul.
- BARTHOLD V.V. (1962) *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul.
- BİLGÜ İ. (1988) "Afganistan, Sovyet İşgali Ve Sonrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 408-411.
- BÜYÜKBAŞ M. (2006) *Amerika Bileşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta.
- CEZAR M. (1977) *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul.
- ÇORUHLU Y. (1977) "Nisa Camii", *Tarih ve Medeniyet*, S. 39, s. 62-64.
- EFLAKİ A. (1953) (Tercüme Eden. T. Yazıcı), *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II., Ankara.
- ERAVŞAR O. (2012) "Afganistan", *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, (15-18 Ekim 2012 Trabzon), s.(247-256) 254-255.
- ERAVŞAR O. (2013) *Büyük Selçuklu Mirası, C.1*, İstanbul.
- ESİN E. (1976) "Merv", *Türk Ansiklopedisi*, XXIV, Ankara.
- GÖLPINARLI A. (1952) *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul.
- KURAN A. (1969) *Anadolu Medreseleri, I. Cilt*, Ankara.
- PİLYAVSKİY V.İ (1947) *Sirtsovie Soorujeniya Drevnego Merva*, Vol. 8 Moskova.
- PUGAÇENKOVA G.A. (1958) *Puti Razvitiya Arhitekturi Ujrnogo Türkmenistana Rabovladiyayi Feodalizma*, Moskva.
- PUGAÇENKOVA G.A. (1960) *StariyMerv*, Aşgabad.
- ÖNDER M. (1971) *Mevlâna Şehri Konya*, Ankara.
- ÖNGÖREN R. (2004) "Mevlânâ Celâleddin Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, s. 441-448.
- ROUX J.P. (2006) (Yayına Hazırlayan: E. Alagöz-M. Küpüşoğlu), *Orta Asya Tarih ve Uygurluk* (2.Baskı), İstanbul.
- SARAY M. (1988) "Afganistan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 401-408.
- SAYAN Y. (1999) *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara.
- SÖZEN M. (1972) *Anadolu Medreseleri, C. II.*, İstanbul.
- SÖZEN M. (1975) *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul.
- YAZICI C. (1992) "Beh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 410-411.

EKLER

1. Resimler ve Şekiller

Resim 1: Belh Şehri'nin Hava Fotoğrafı (Google Earth'den)

Resim 2: Belh Şehri Surları

Resim 3: Mevlana Celâleddin Belhi Caddesi

Resim 4: Belh Şehri

Resim 5: Belh Şehri Zerdüşt Tapınağı

Resim 6: Belh, Ebu Nasar (Hoca) Parsa Mescidi

Resim 7: Belh, Ebu Nasar (Hoca) Parsa Mescidi

Resim 8: BahaüddinVelet Medresesi

Resim 9: BahaüddinVelet Medresesi'nin Kuzeyden Görünüşü

Resim 10: 3 Numaralı Açma

Resim 11: 2 Numaralı Açma

Resim 12: 4 Numaralı Açma

Resim 15: Kare Kerpiç

Resim 13: 1 Numaralı Açma

Resim 14:

Resim 16: Dikdörtgen Kerpiç

Resim 17: Güney Cephe

Resim 18: Batı Cephe

Resim 19: Kuzey Cephe

Resim 19: Kuzey Cephe

Resim 20

Resim 21:

Resim 22:

Resim 23: 6 Numaralı Mekân

7 Numaralı Mekân ve Trompu

8 Numaralı Mekân Trompu

Kazı Çalışmalarından Görüntüler

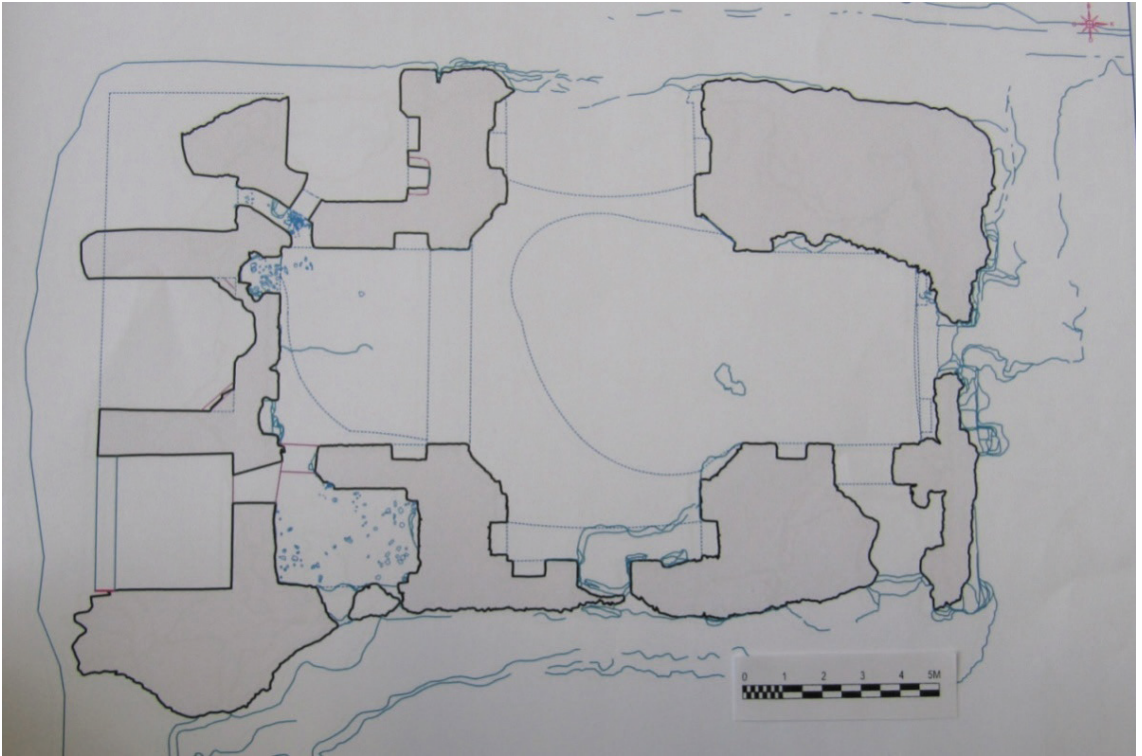
Resim 24

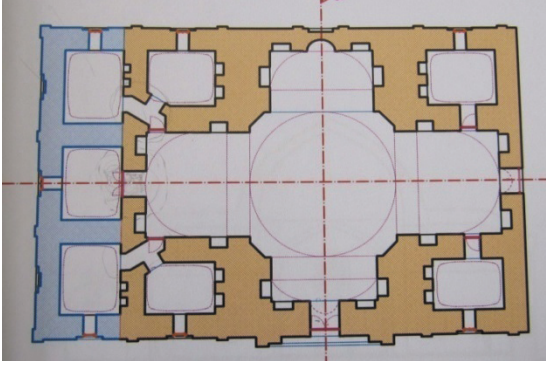
Resim 25

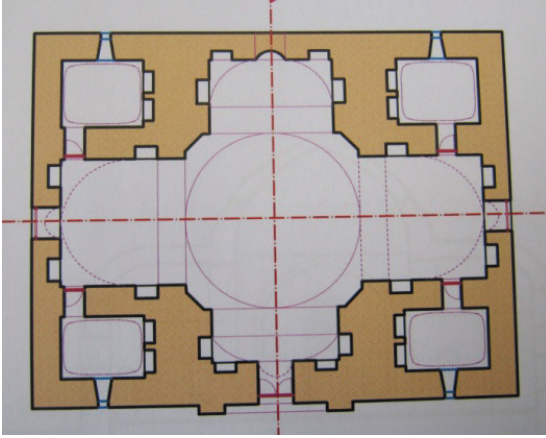
Resim 26-27: Güney Cephe Kapı ve Pencere ile Bir Niş

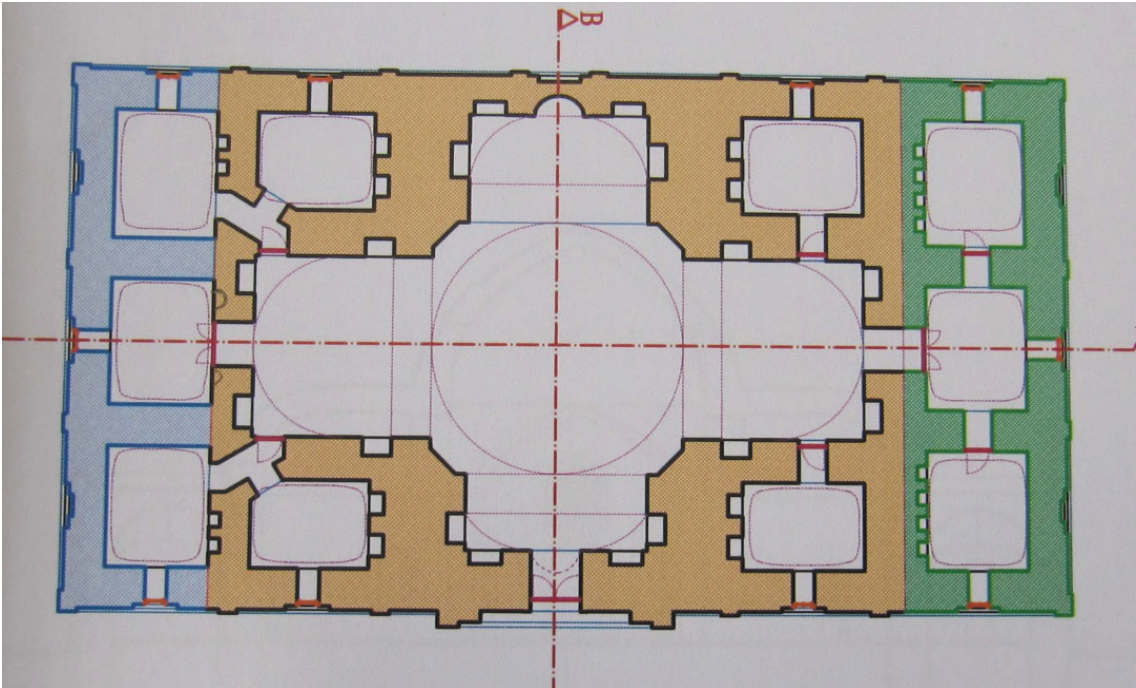
Şekil 4

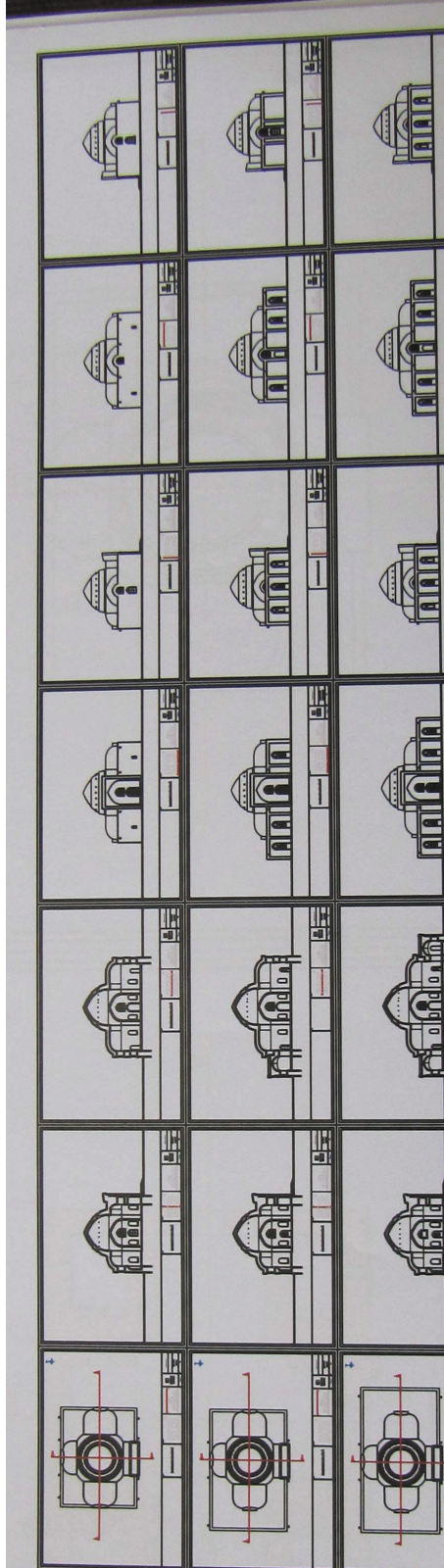
Şekil 5: Yapının I. Dönemi (XII.yy. Ortaları)

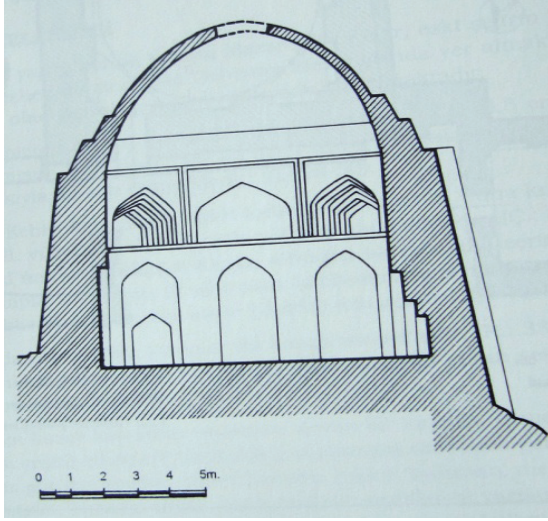
Şekil 6: Yapının II. Dönemi (XV.yy. İlk Çeyreği)

Şekil 7

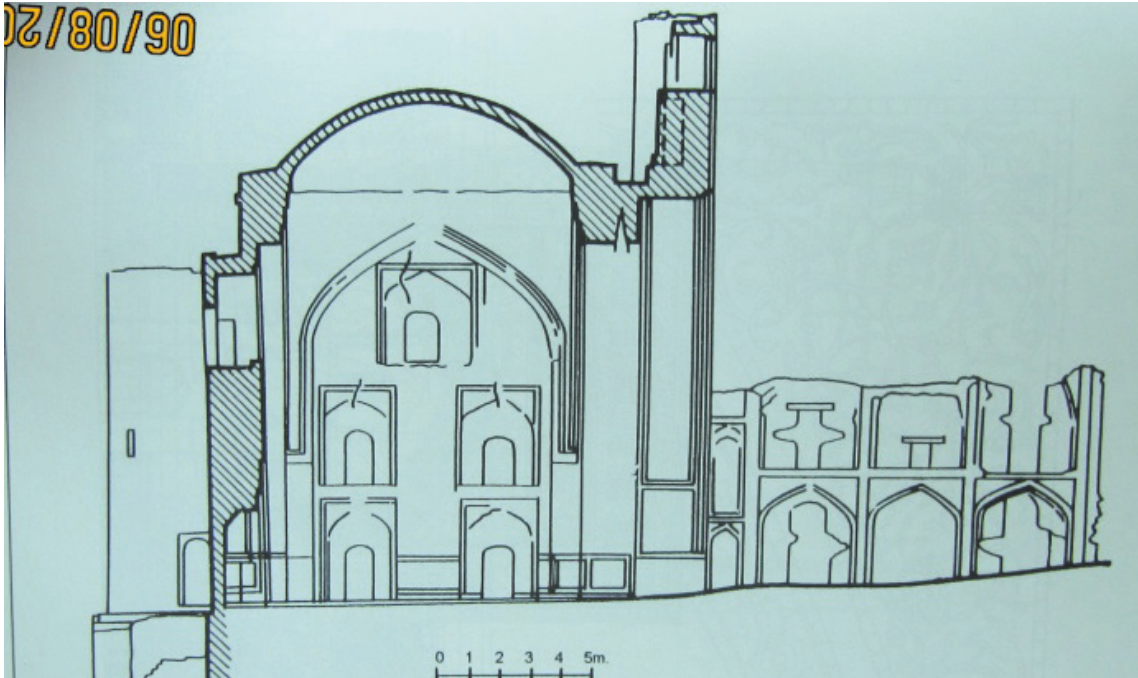
Şekil 8: Medresenin Dönemlerini Gösteren Plan Kesitlerle Cepheler (A Proje'den)

Resim 31. Mezar-ı Şir Kebir (kuzeyden)

Resim 28b

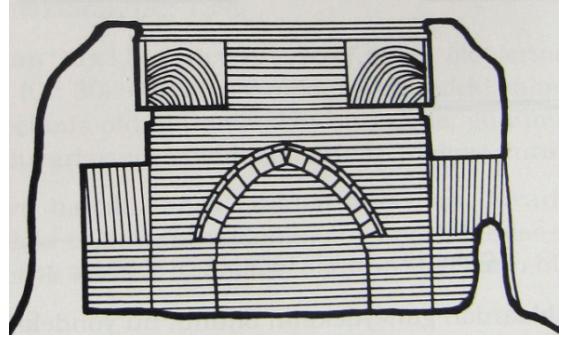
Resim 28a: Türkmenistan Mezar-ı Şir Kebir (Sayan'dan)

Şekil 9: Nesâ Namazgâh Camisi (Pugaçenkova'dan)

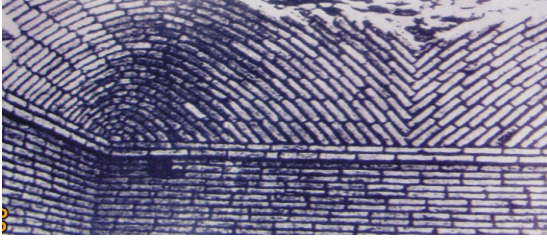

Resim 35: Ürgenç Sultan Tekeş Türbesi (Sayan'dan)

Şekil 10: Merv Kız Bibi Türbesi

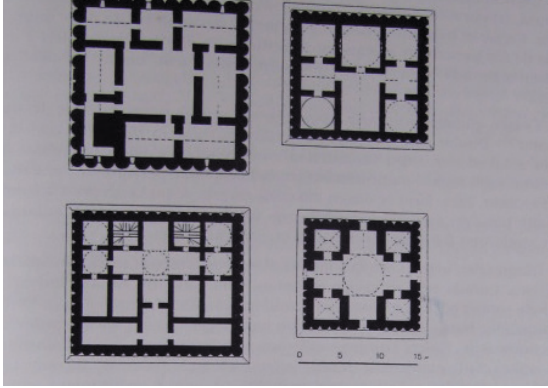
Resim 29

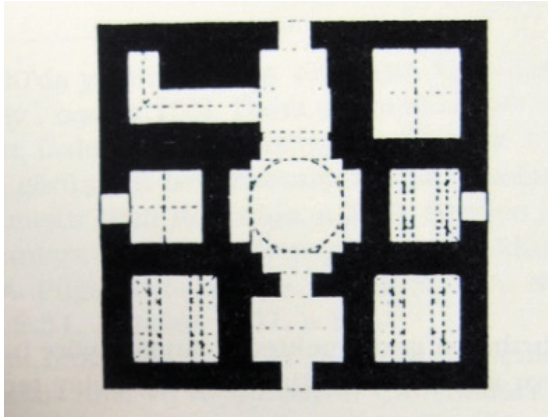
Şekil 11: Daye Hatun Kervansarayı (Pugaçenkova 1958'den)

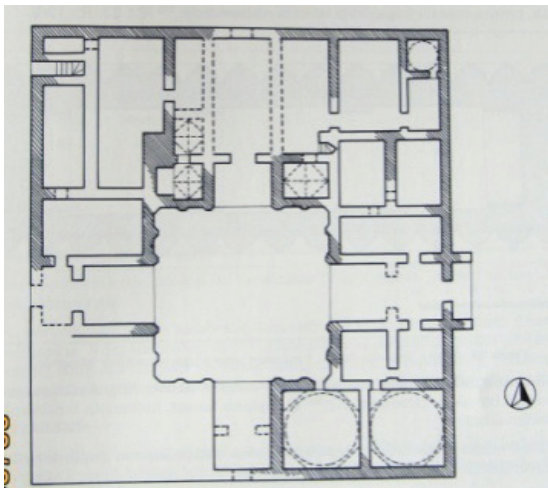
Resim 30

Şekil 12:

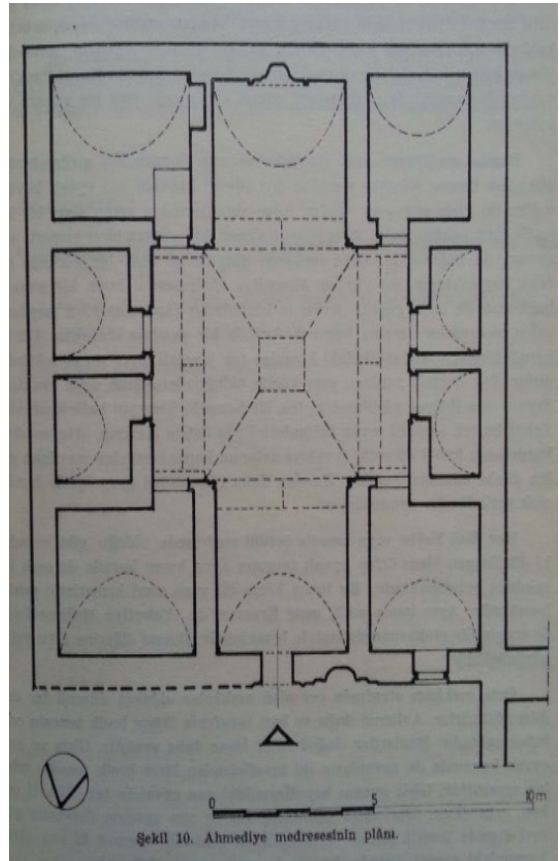
Şekil 13:

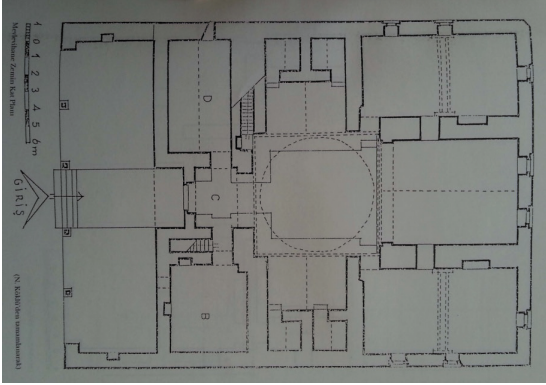
Şekil 14: Merv Selçuklu Sarayı (XI-XII.yy.) Merve ve Çevresinden Konut Planları (IX.-XI.yy.) (Pugaçenkova'dan)

Şekil 15:

Şekil 16: Erzurum Ahmediye (darülhadis) Medresesi

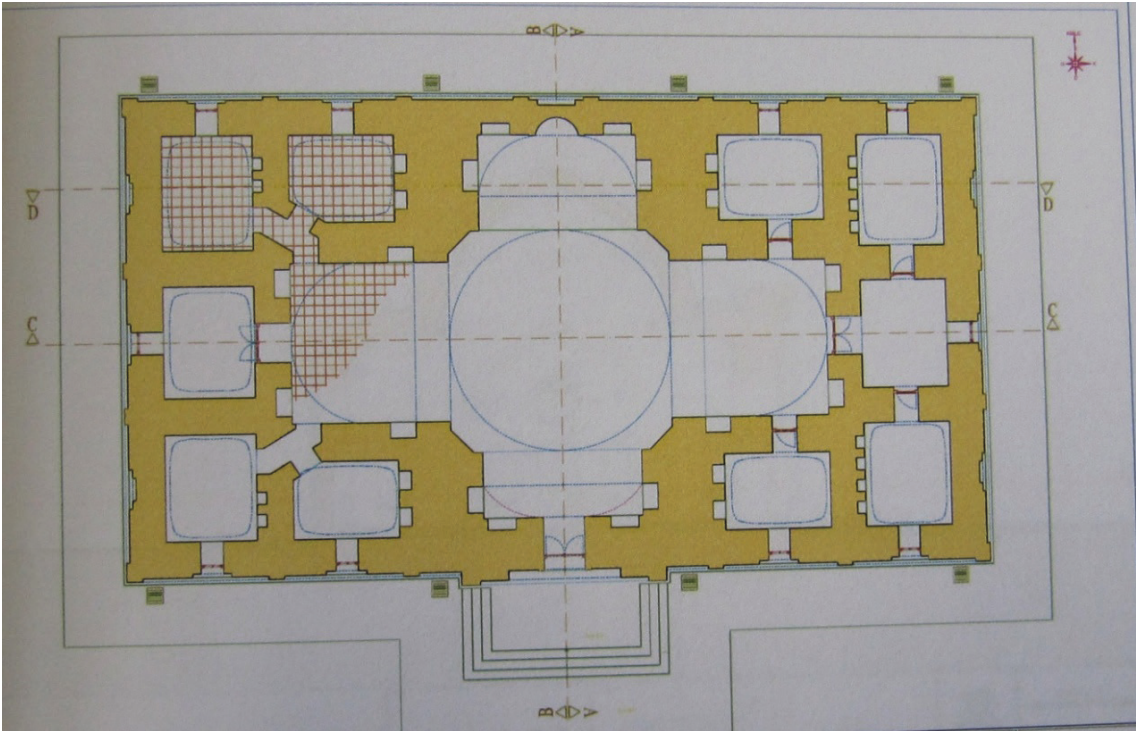
Şekil 17: Manisa Mevlevihanesi (Acun 1999)

Resim 31

Resim 30

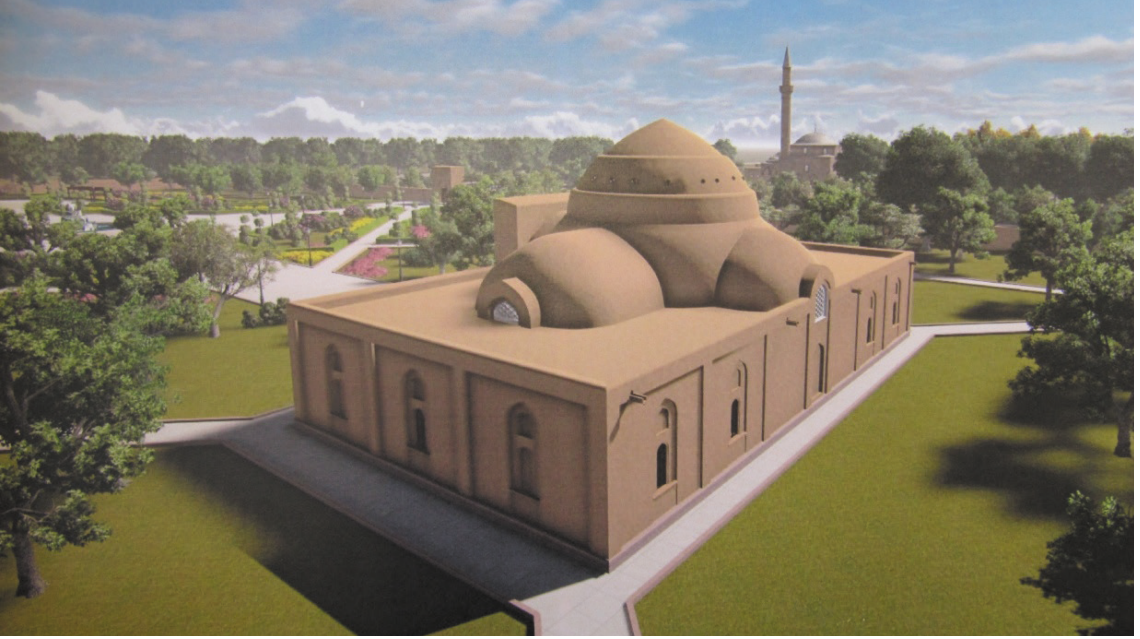
Şekil 18:

Şekil 19: Medresenin RestitüsyonDoğu Dış Görünüşü (A Proje'den)

Şekil 20: Medresenin RestitüsyonBatı Dış Görünüşü (A Proje'den)

Şekil 21: Medresenin RestitüsyonKuzeybatı Dış Görünüşü (A Proje'den)

Şekil 22: Medresenin Batı İç Görünüşü (Restitüsyon) (A Proje'den)

Şekil 23: Medresenin Güney-Kuzey İç Görünüşü (Restitüsyon)(A Proje'den)

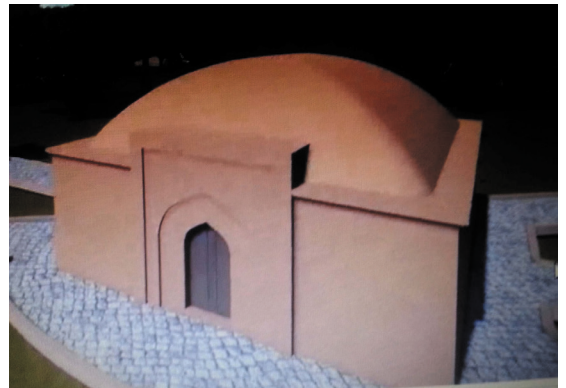
Resim 32: Hüseyin Hatibi'ninMezarı

Şekil 24: Sultanü'l-Ulemâ Bahaüddin Velet Külliyesi Restitüsyonu (A proje'den)

Resim 33: Hüseyin Hatibi'ninMezarı

Şekil 25: Hüseyin Hatibi Türbesi Restitüsyonu (A proje'den)

İstanbul Halı Müzesi

-Geçmişten Bugüne Halı ile Tarihi Bir Yolculuk-

Serpil Özçelik*

Öz

Halı sanatı, ilk kez Orta Asya'da Türk'lerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan, gelişimini Türk'lerle sürdüren ve tüm İslam dünyasına Türk'ler tarafından tanıtılan bir el sanatıdır. Türk kültürünün zengin temelini oluşturan halı ve kilim yalnız göçebe topluluklar tarafından değil, şehir, köy ve kasaba sakinlerince de günlük yaşamda kullanıldıkları için geçmiş yıllarda eşî görülmemiş bir ekonomik ve sanatsal gelişim göstermiştir. Yüzyıllar boyunca geniş coğrafyanın çeşitli merkezlerinde dokunan halılar Türk Sanatının belirgin örnekleri olarak dünyanın her yerinde aranmış, toplanmış ve koleksiyonlarda yer almıştır. Oldukça değerli ve zengin bir halı koleksiyonuna sahip Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu değerli kültürel mirasın korunması ve geniş kitlelere tanıtılması amacıyla, Halı Müzesini yeniden ziyarete açmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Ayasofya İmaretî, Halı, Türk'ler, Müze, Koleksiyon

Carpet Museum of İstanbul -A Historical Journey With Carpet From Past To Present-

Abstract

The craft of carpet weaving is a handicraft born in Turkish populated regions of Central Asia has remained its development with the help of Turks who also introduced it to the world. Since the carpets and rugs as origins of opulent Turkish culture were used by not only nomads but also settled population in villages and towns in their daily life, this handicraft revealed an unexampled economic and artistic progress in past years. The carpets woven in diverse centers in a wide geography throughout the centuries were demanded, gathered and took place in collections world widely. Prime Ministry General Directorate of Foundations having valuable and wealthy carpet collection reopened the gates of Carpet Museum of İstanbul to the visitors in order to preserve and introduce this valuable cultural heritage to the large masses.

Key Words: İstanbul, imaret of Hagia Sofia, carpet, Turks, museum, collection

* Sanat Tarihcisi-Halı Uzmanı, Halı Müzesi Müdürü, s.ozcelik11@gmail.com

İlkin 13 Nisan 1979'da Sultanahmet Camii Hünkâr Kasrı'nda binasında ziyarete açılan Halı Müzesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müzelerini çağdaş ve modern anlamda yeniden yapılandırma projesi kapsamında 2006 yılında ziyarete kapatılmış, 15 Kasım 2013 tarihinde Ayasofya İmareti'nde yeniden ziyarete açılmıştır. Bu süreçte; sergilenecek eserlerin temizlik ve yıkamaları için *yıkama havuzu* bakım ve onarımları için Sultanahmet Camii altında yer alan mekâna *konservasyon atölyesi* kurularak eserler teşhira hazır hale getirilmiştir. (Resim 1)

Müzedede; eserlerin en iyi şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla son teknolojiden yararlanılarak lamine güvenlik camlı, nem kontrollü, şifreli elektronik panelli, elektronik sürgü açılımlı duvar tipi modüler vitrinler, müze standartlarına uygun aydınlatma, nem ayarlayıcı sistemler, ısıtma ve soğutma sistemleri ile dokunmatik ekranlı keokslar interaktif sistemler, vb. son teknoloji ürünleri kullanılmıştır.

Müze Koleksiyonu

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde korunan ve vakıfların temel dayanağı durumundaki vakfiye ve benzeri belgeler incelendiğinde çok sayıda sosyal ve hayrî hizmetlerin vakıf yolu ile yapıldığı, hayrat binaların bakım onarım, dış temizlik ve süslemesinin yanı sıra içinin tefriş ve süslemesi için olağanüstü özen gösterildiği anlaşılır (Ateş 1982: 55-59).

Selçuklular ve Osmanlı dönemlerinde cami, medrese, zaviye, şifahane gibi yapıların sergi ihtiyacı bağış geleneği dışında *vakfedilerek* ya da vakıf gelirleriyle satın alınarak temin ediliyordu. Halı, kilim gibi sergi malzemesi başta olmak üzere rahle, şamdan, buhurdanlık, hilye-i şerif sandukaları, levha vs. gibi teberrukat eşyalarının hayır yapmak amacı ile vakfedilerek yapılara konulduğu ve bu tür hizmetler için vakıf gelirden tahsisat ayrıldığı birçok vakfiyenin tetkikinden anlaşılmaktadır.

Cami, mescit ve benzeri yerlere hayır duygusu ve Allah rızası kazanmak amacı ile *vakfedilerek* veya *bağışlanarak* serilen halı veya kilim bağışları dinî amaçlı olduğundan, özellikle camilere bağışlanan halılar zerafet, estetik ve sanatsal özellikleriyle Anadolu halı sanatının en zengin örnekleridir.

Müzenin zengin koleksiyonu Türkiye Selçukluları ve Osmanlı'lar dönemlerinde eski bir İslam geleneği ile cami, türbe ve külliyele bağışlanan tarihî ve sanatsal değere sahip halılardan oluşur. 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kendi yörelerine özgü desenler ile Anadolu'nun çeşitli dokuma merkezlerinde dokunan halı ve seccadeler ile İran ve Kafkas halıları müze koleksiyonunda yer alan nadide eserlerdir.

Ayasofya İmareti

İmaret, Türk hayır yapılarından sosyal yardım müessesesi olarak değerlendirilenlere verilen adıdır. 16. yüzyıla kadar geniş anlamlarda kullanılan imaret kavramı, 17. yüzyıldan itibaren içinde aş pişen ve yoksullara yemek dağıtılan yapıları ifade etmek için kullanılmıştır. Halı Müzesi olarak işlevlendirilen imaret binası, Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayûn kapısının güney batısında, Ayasofya'nın arka tarafında tarihî Ayasofya konaklarının yer aldığı Soğuk Çeşme sokağının başında yer alır (Resim 2).

Ayasofya İmareti'nin güneydoğusunda III. Ahmet Meydan Çeşmesi yer alır. İmaretin avlusu ile Ayasofya arasında bir Bizans yapısı (Skeuophylakion-Hazine Dairesi Kutsal Emanet Binası) bulunmaktadır. Bazı araştırmacı ve tarihçilere göre IV. yüzyıl, bazı araştırmacılara göre ise V. ve VI. yüzyıl'da yapıldığı ileri sürülmektedir (Resim 3).

İmaret avlusunun altından başlayıp Topkapı Sarayı'na doğru devam eden ve 6. yüzyıla tarihlendirilen bir Bizans sarnıcı yer alır. İmaret, 1152 H./1742-1743 M. tarihinde dönemin padişahı I. Mahmut tarafından yaptırılmıştır. İmaretin vakıf mütevellisi, Haremeyn (Mekke-Medine) muhasebecisi Ali Efendi'dir. Yemekhane/me'kel, mutfak/aşhane, fırın/fodlahane olmak üzere üç bölümden oluşan imaret, taş ve tuğla malzemeyle alması duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Batıya doğru uzanan ince uzun mekan yemekhane, onu takip eden diğer iki mekan ise mutfak ve fırın bölümleridir. Bu bölümlere giriş, avluya açılan kapılardan sağlanır.

Tamamen bağımsız tasarlanan üç kısımlı bina, ön ve arkada iki avlu ve iki kapıdan oluşur. İmaretin en dikkat çeken kısmı, III. Ahmet Meydan Çeşmesi'ne bakan büyük ve anıtsal giriş kapısıdır.

Kapı, Barok üslubunun İstanbul'daki en güzel örneklerindedir. İmaretin kapılarında yer alan kitabe ve yazılar Beşir Ağa ve Nimetullah Efendi tarafından yazılmıştır. Taş ve tuğla ile almaşık duvar tekniğinde inşa edilen bina 1777, 1871, 1884 ve 1893 yıllarında onarım görmüştür. 1920 yılından sonra Vakıflar Baş Müdürlüğü tarafından arşiv saklama deposu ve akabinde kurşun atölyesi olarak kullanılmıştır.

Müze Galerileri Ve Sergilenen Halı Örnekleri

Bu bölümde galerilerde sergilenen halıların dönemleri, dönemlerine ait özet bilgilere yer verilerek sergilenen bazı halıların kısa tanıtımları yapılmıştır.

I. Galeri; İmaretin yemekhane bölümüdür. Bu galeride Beylikler Dönemi, Erken-Klasik Osmanlı Dönemi ve sonrasına ait halı örnekleri, Anadolu halı sanatının gelişimine uygun olarak sergilenmiştir (Resim 4).

Beylikler Dönemi Anadolu Halıları: Anadolu halı sanatındaki ilk gelişmeler Anadolu Selçuklu Dönemi'nde dokunan halılar ile başlar. Anadolu Selçuklu Dönemi'ni takip eden Beylikler Dönemi'nde de halı sanatındaki gelişme devam etmiştir. Türk halı sanatı tarihinde *Beylikler Dönemi Halıları* veya *14-15. Yüzyıl Anadolu Halıları* diye bilinen halılar hayvan figürleriyle süslü olup, bu nedenle *Hayvan Figürlü Anadolu Halıları* diye de bilinir. Avrupalı ressamların tablolarında 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar görülen bu halılar, 14. yüzyıl başından 15. yüzyıl sonuna kadar uzanan iki yüz yıllık bir dönem kapsamaktadır.

Bu dönemde hayvan figürlü halılar dışında, Anadolu Selçuklu mimarisi süsleme unsurlarının yer aldığı halılar da dokunmuştur. Halı zeminlerinde, Selçuklu dönemi çini ve taş bezemeleri, bordürlerin de ise Selçuklu halılarına anıtsal bir nitelik kazandıran kufi yazılar, süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

Halı zemininin daha çok kare ve dikdörtgen şekillere bölünerek bunların içlerine geometrik ve soyut bitki motiflerinin yerleştirildiği diğer bir halı grubu *Geometrik Motifli Anadolu Halıları*'dir. Alman ressamlarından Hans Holbein'in tablolarında

uygulama alanı bulunduğu literatüre *Holbein Halıları* olarak geçmiştir. 14. ve 15. yüzyıllar da hayvan figürlü halılarla birlikte görülen bu halılar, klasik devre geçişi sağlamıştır.

I.Galeride Sergilenen Halı Örnekleri

Beylikler Döneminde dokunan halı, zemin süslemesi ve kufi yazılı bordür desenleriyle 13.yüzyıl Anadolu Selçuklu Sanatının etkilerini yaşatan ve Memluk halı motifleriyle bezeli tek örnek olması bakımından oldukça önemli eserlerden biridir (Resim 5).

A.217env.no'lu14.15.yüzyıl. (III.tip Holbein) Geometrik Motifli Doğu Anadolu Halısı: Bergama veya III. grup Holbein denilen halı grubunun öncüsüdür. Kırmızı zemin üzerinde iki büyük sekizgen madalyon yer alır. Büyük sekizgen madalyonun tam merkezinde sekiz kollu bir yıldız ile etrafında yine bir sekizgen ve bunun dışında iki sıra yörüngesinde dönen sekiz kollu yıldızlar yer alır.Burada güneş ve etrafında yörüngelerinde dönen yıldızların oluşturduğu diyagramla *Allah* anılmaktadır. Ana bordüründe görülen örgülü kûfi yazı motifleri 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarisinde, özellikle kubbe kasnaklarında sıkça görülür (Resim 6).

E.1 env.no'lu 15.yüzyıl Orta Anadolu Hayvan Figürlü Halı: Orijinali günümüze çok az sayıda ulaşan hayvan figürlü halıların en karakteristik motiflerinin yeni bir kompozisyon düzeni içerisinde birleştiğini gösteren ve ilk defa rastlanan örneğiyle bu grubun en önemli eserlerinden biridir (Resim 7).

II.Galeride Sergilenen Halı Örnekleri

İkinci galeri; İmaretin mutfak bölümüdür.Bu bölümdeOsmanlı Dönemine ait Orta ve Doğu Anadolu' da geleneksel sanat anlayışı ile dokunan halılar sergisine yer verilmiştir (Resim 8-9).

Orta ve Doğu Anadolu'da dokunan bu halıların merkezinde genellikle kenarları dilimli veya yıldız biçiminde bir madalyon yer alır. Konya, Karapınar, Sivas ve Divriği çevresindeki merkezlerden kaliteli ve seçkin örnekleri dokunmuştur. Batı Anadolu'da Uşak'ta dokunan madalyonlu halılar,renk ve desen bakımından bu tip halılardan ayrı bir gruptur.

Ocaklar Bölümünde Orta ve Doğu Anadolu'nun değişik desenlerde dokunan halı örnekleri ile Mi-

las, Gördes, Kula, Konya (Karapınar) ve Hereke'de dokunan halı seccadelerin seçkin örnekleri sergilenmiştir (Resim 10).

A.333 env.no'lu 16-17. yüzyıl Madalyonlu Doğu Anadolu halısı: Siyah zemin üzerinde, sarı renkli kenarları dilimli bir madalyon bulunur. Madalyon alt ve üste doğru uzatılarak bir boyunla daha küçük madalyonlara bağlanmaktadır. Bu haliyle madalyon *şemse* şeklini almıştır. Madalyonun içinde merkezden çıkan çapraz dallar ucunda çatallı rumi ve palmetler vardır. Kırmızı zemin üzerinde sarı renkli birbirine bağlı lotus palmetler ile bezeli olan kalın kenar bordürü ilgi çekicidir. Halının bir ucunda kenar bordürü ve zemin daraltılmıştır. Divriği civarında dokunmuştur (Resim 11).

A-84 env.no'lu 16-17. yüzyıl Madalyonlu Halı: Kırmızı zeminli halının merkezinde yer alan yıldız şeklindeki madalyon, en içte küçük stilize su kaplumbağasına benzer figürler ile süslüdür. Büyük sekizgenin kolları içerisinde palmet şeklinde uzantılar, zeminde ise madalyonun üstünde üç, altında bir adet sekiz kollu yıldız örgülü bir rozet bulunur. Dört köşesinde köşebentler, ana bordüründe ise Çin bulutları ile işlenmiş olan halı, Divriği civarında dokunmuştur (Resim 12).

Halı Seccadeler

En erken örnekleri 15. yüzyıla kadar inen ve Türk halı sanatı içinde önemli bir yere sahip olan seccadeler, üzerinde namaz kılmak için, ibadet amaçlı dokunan halılardır. Seccadeler mihrap, alınlık, ayetlik ve tabanlı gibi bölümlere ayrılır. Seccade mihrap kemerlerinin; düz, üçgen, basamaklı, dilimli ve kaş kemer şeklinde dokunmuş örnekleri vardır. Genellikle bu seccadelerin mihrap tepesinden sarkan bir kandil, iki yanında da birer sütunce bulunur. Halı zemini, dört yönden geniş ve dar bordürlerle çevrilidir. Çok çeşitli renk ve desen örnekleri ile dokunan halı seccadeler dokundukları yörelere has kompozisyon özellikleri taşır. Uşak, Gördes, Bergama, Kula, Milas, Ladik, Karapınar, Kırşehir, Mucur, Hereke ve Osmanlı Saray Halı Seccadeleri, en çok tanınan halı seccade tipleridir. Halı Seccadeler müzenin Ocaklar Bölümünde sergilenmektedir.

140 env.no'lu 19.yüzyıl Hereke Halı Seccade: 19.yüzyıl'da dokunan halının kırmızı zeminli mihrap nişi içerisinde Çinbulutu motifleri ile hatayi ve lotus gibi bitkisel motifler yer alır. Mihrap ze-

mininde yer alan bitkisel motifler ile halıda adeta bir cennet bahçesinde namaz kılınıyor hissi verilmiştir. Kenar bordürlerindeki kartuşlarda kelime-i tevhit yazılıdır (Resim 13).

A-84 env.no'lu 16.yüzyıl Konya-Karapınar Halı Seccade (Halı Müzesi Arşivi): Mihrabiye zemini üzerindeki ikişerli ince beyaz renkli sütunceler ile cami mimarisindeki mihrap biçiminin halıdaki uygulamasına güzel bir örnektir. Mihrabiye alınlıkları koyu renklidir. Geniş bordürü sarı zemin üzerine dilimli madalyonlar ile süslüdür (Resim 14).

III. Galeride Sergilenen Halı Örnekleri

Üçüncü Galeri; İmaretin *fodlahane* kısmıdır. Eski den *fodla* denilen bir çeşit pideye benzer ekmeklerin pişirildiği fırınların bulunduğu meknlara *fodlahane* denilmiştir (Resim 15). Bu bölümde 16-19. yüzyıllarda dokunmuş Osmanlı Dönemi büyük boyutlu Uşak Halıları ve Saf Halı Seccadeler sergilenmiştir.

Klasik Dönem Osmanlı Halıları: Selçuklu halılarından sonra Türk halılarının ikinci parlak devri Türk Halı Sanatının klasik devri olarak adlandırdığımız 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde Uşak ve çevresinde yapılan halılar ile devam eder. Anadolu halılarının önemli bir grubunu teşkil eden ve oldukça zengin çeşitleri bulunan Uşak halıları, *Madalyonlu Uşak* ile *yıldızlı Uşak halısı* olmak üzere iki ana tipe ayrılır.

A.142 env.no'lu 16.yüzyıl Madalyonlu Uşak Halısı (Halı Müzesi Arşivi): Madalyonlu Uşak halılarının güzel bir örneğidir. Halının tam merkezinde kırmızı zemin üzerine lacivert renkli dairesel bir madalyon yer alır. İki uzun kenarda yer alan dilimli çeyrek madalyonlar ve iki kısa kenardaki yarım daire şeklindeki madalyonlar ile halıda adeta bir sonsuzluk hissi yaratılmıştır (Resim 16).

199 env.no'lu 18.yüzyıl. Smyrna Tipi (Uşak) Halısı: Klasik dönem saray geleneğini devam ettiren bitkisel desenli halılar *Smyrna* halıları olarak bilinirler. Genellikle İran halı desenleri taklit edilerek dokunan bu halılar İzmir'de yapılmadıkları halde eski ismi *Smyrna* olan İzmir limanından ihraç edildikleri ve pazarlandıkları için bu isimle tanınmışlardır. Kırmızı zeminli halı ortasında dikine altı adet stilize hatayi şeklinde madalyon ile her iki yanda aynı biçimde yarım madalyonlar yer alır (Resim 17).

201 env.no'lu 17.yüzyıl Uşak Saf Seccade : Üzerinde birden çok kişinin namaz kılması için dokunanve yan yana mihrap nişi motifinin bulunduğu seccadelere *saf seccade* denir. Saf seccadelerin önemi, camilerde sıralar halinde namaz kılmaya uygun olmalarından gelmektedir.15.yüzyıldan19. yüzyıla kadar çeşitli örnekler halinde dokunmuşlardır. Tanıtımı yapılan bu seccade büyük boyutlu ve sağlam olarak günümüze ulaşması bakımından oldukça önemlidir.Alt ve üst sırada yan yana on mihrabiyeden ibaret iki sıralı saf seccade örneğinde mihrabiye zeminleri kırmızı renklidir. Mihrabiye alınlıkları lacivert zemin üzerine bitkisel dal ve çiçek motiflerinden ibarettir. Mihrabiyeleri birbirinden mavi zemin üzerine kırmızı renkli bitkisel motifler ile dolgululu ince dar bordürler ayırır (Resim 18).

III. Galeride Zemine Uygulanan İnteraktif Uygulama: Edirne ve İstanbul camilerinden getirilerek müzede sergilenen paha biçilmez ve bakmaya doyulmaz nitelikteki nadide ve şaheser Uşak halıları nakkaşlarca oluşturulan zengin desen repertuarı ve ahenkli renkleriyle ziyaretçilerine adeta görsel bir ziyafet sunmaktadır (Resim 19).

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Sivas, Karaman, Konya(Karapınar,Ladik) Batı Anadolu'da eski halı merkezlerinde (Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Milas) ve Doğu Anadolu'da dokunan en nadide halı örneklerinin sergilendiği Halı Müzesi, halıların gizemli ve büyülü dünyasında geçmişten bugüne tarihi bir yolculuk yapmak üzere ziyaretçilerini beklemektedir.

Kaynaklar

- AKAR, A.(1971) "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.9, s.277-290.
- ASLANAPA, O.(1972) *Türk Halı Sanatı*, İstanbul:Yapı ve Kredi Bankası Yayını.
- ASLANAPA, O.-DURUL, Y. (1973) *Selçuklu Halıları Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı*, İstanbul : Ak Yayınları.
- ATALAY, B.(1967) *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ATEŞ, İ. (1982) "Hayrî Ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S.15, s.55-59.
- BARIŞTA, Ö.(1995) "19.Yüzyıl'a Ait Türk Halılarından Nevşehir' de Bulunan Beş Örnek", *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Ayrı Basım*, C.1, S:268.
- BAYRAKTAROĞLU, S. (1985) "Çanakkale Halıları", *Vakıflar Dergisi*, S.19, s.237-260.
- BAYRAKTAROĞLU, S. (1990) "Eskişehir ve Çevresi Halı-Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları", *Vakıflar Dergisi*, S:21 s.299-324
- BAYRAKTAROĞLU, S. (2005) Afyon Çevresi Yörük Dokumaları, *Vakıflar Dergisi* , S:29 s.513-527
- BAYRAKTAROĞLU, S. (2009) "Türk Halılarında Görülen Mimari Tasvirler", *Vakıflar Dergisi*, S.32, s.21-36.
- BAYRAKTAROĞLU, S.-ÖZÇELİK, S. (2007) *Halı Müzesi ile Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*, Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- BİLGİN, Ü. (1977) "Saf Seccadeler", *Sanat Dergisi* , S.3, s.46-57.
- DENİZ, B. (1994) "Bir Vakıf Eser Olarak Cami, Mescid, Zaviye, Şifahane Gibi Dinî ve Sosyal Yapılarda Bulunan Halı, Kilim ve düz Dokuma Yaygılar ve Bunların Günümüzdeki Durumu", *Vakıflar Dergisi*, S.23, s.283-296.
- DENİZ, B. (2003) "Anadolu-Türk Kültüründe Ölümlük Halı ve Düz Dokuma Yaygı Geleneği ve Günümüzdeki Durumu", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.141-161.
- DENİZ, B. (2005) "Türk Halı Sanatı'nın Kaynakları", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.14, s.79-103.
- DENİZ,B. (2005) "Anadolu-Türk Halı Sanatı'nın Serüveni", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, S.7, s.24-46.
- ÖZÇELİK, S. (1988) "Vakıflar Halı Müzesi", *Vakıf ve Kültür Dergisi* C:1, s.46-49.
- SÖNMEZ Z.(1998) 19. Yüzyıl Sonlarında Türk Halılarının Avrupa'ya İhracı Konusundaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Uluslararası BilgiŞöleni Bildirileri, s.289-299
- ÜRER H.(2007) Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935) İzmir:Ege Üniversitesi Basımevi
- WENSİNCK ,A.J.(1988)"Seccade"İslam Ansiklopedisi, C:10 ,s.302
- YETKİN, Ş. (1991) *Türk Halı Sanatı* , Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları

EKLER

1. Resimler

(Resim 1) Konservasyon Atölyesi

(Resim 2) Halı Müzesi, Giriş Kapısı.

(Resim 3) Restorasyonu devam eden Hazine Dairesi/ Skeuophylakion

(Resim 4) İ.Galeri

(Resim 5) A.344 env.no'lu 14-15.yüzyıl Doğu Anadolu Halısı

(Resim 6) A.217env.no'lu14.15.yüzyıl. (III.tip Holbein) Geometrik Motifli Doğu Anadolu Halısı

(Resim 7) E.1 env.no'lu 15.yüzyıl Orta Anadolu Hayvan Figürlü Halı

(Resim 8):II.Galeri

(Resim 9): II.Galeri

(Resim 10) II.Galeri Ocaklar Bölümünde Sergilenen Halılar

(Resim 11) A.333 env.no'lu 16-17. yüzyıl MadalyonluDoğu Anadolu halısı

(Resim 13) 140 env.no'lu 19.yüzyıl Hereke Halı Seccade

(Resim 12) A-84 env.no'lu 16-17. yüzyıl Madalyonlu Halı

(Resim 14) A-84 env.no'lu 16.yüzyıl Konya-Karapınar Halı Seccade(Halı Müzesi Arşivi)

(Resim 15): III.Galeri

(Resim 16) A.142env.no' lu 16.yüzyıl Madalyonlu Uşak Halısı (Halı Müzesi Arşivi)

Kitabiyat

Öz

Kitabiyat bölümünde Araştırmacı Hasan Demirtaş Bursa ve Manisa'daki vakıflarla ilgili olmak üzere Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kültür hizmeti olarak yayımlanan iki kitabı ana hatlarıyla tanıtmaktadır. Oliver Leaman'ın "İslam Estetiği'ne Giriş" adlı 2010 baskılı kitabı Yazar Mehmet Kurtoğlu tarafından özetle sunulmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2014 yılı Vakıf Haftası "Vakıf ve İktisat" teması altında bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı Ahmet Kılıç bu çerçevede Vakıflar Genel Müdürlüğü ve TOBB ETÜ işbirliği ile gerçekleştirilen sempozyumu değerlendirmekte ve etkinlikler hakkında bilgi aktarmaktadır.

Abstract

In this part, Hasan Demirtaş, a researcher, introduces substantially two books on waqfs in Bursa and Manisa which are published by Bursa Metropolitan Municipality and General Directorate of Land Registry and Cadastre. Author Mehmet Kurtoğlu presents in summary "Islamic Aesthetics: An Introduction" by Oliver Leaman, translated into Turkish in 2010. The Directorate General of Foundations realized a series of activities under the theme of "Waqf and Economics" during Waqf Week of 2014. In this context, researcher Ahmet Kılıç evaluates and gives information about the symposium organized by Directorate General of Foundations and TOBB University of Economics and Technology on 6th May, 2014.

Bursa ve Manisa'daki Vakıflarla İlgili İki Kitap:

Bursa Vakfiyeleri -I-, Yayına Hazırlayanlar: Hasan Basri Öcalan - Sezai Sevim - Doğan Yavaş, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Bursa 2013

Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan, Haz. Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, Ankara 2014.

Hasan DEMİRTAŞ*

Vakıf müessesesi, Türk tarihinde, Selçuklu ve özellikle Osmanlı dönemlerinde meydana getirdiği kurumlarıyla, sosyal, kültürel, ilmî ve iktisadî hayatın en önemli öznelerinden birisi olmuş ve başta tarih olmak üzere hukuk, iktisat, sosyoloji ve mimarlık gibi pek çok ilmî disiplinin inceleme alanına girmiştir. Bu önemli müessesenin her yönüyle tam olarak anlaşılabilmesinin disiplinler arası ilmî çalışmalara bağlı olduğu muhakkaktır. Vakıf müessesesinin tetkiki için en önemli yazılı kaynaklar hiç şüphesiz vakıflarla ilgili arşiv belgeleridir. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde kurulmuş ve bir kısmının hukukî olarak hala varlığını sürdürmekte olan vakıflardan geriye vakfiyeler, tahrirler, muhasebe kayıtları, görev tevcih/atama kayıtları, nizamnameler gibi sayısı milyonlarca ifade edilebilecek kadar çok arşiv malzemesi bırakmışlardır. Vakıflarla ilgili bu belgelere günümüzde öncelikle Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi gibi merkezî arşivlerden ulaşmak mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği üzere sosyal bilimlerin pek çok alanını ilgilendiren vakıf kurumu daha özelden şehir tarihi çalışmalarının da önemli bir konusudur. Nitekim vakıflar sadece bir külliye etrafında bir şehri inşa etmekle kalmaz, şehirde dinî hayat, eğitim, sağlık, beledî hizmetler ve sosyal yardım kuruluşlarıyla, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermesi ile hayatın merkezinde yer almışlardır. Bu yönleriyle vakıflar yerel tarih çalışmalarının da en önemli konularındandır. Nitekim vakıf araştırmaları yoluyla bir şehrin, bir kasabanın ya da bir köyün mekansal oluşumu, tarihi ve kültürel kimliği ortaya konulabildiği gibi, bir mahalle camisinin, bir medrese veya mektebin, bir çeşmenin ya da bir köprü'nün tarihsel süreçteki hikayesine ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Günümüzde yerel tarih çalışmalarının sayısı özellikle son dönemde hızla artmaktadır. Bununla birlikte yerel araştırmalar sadece üniversitelerde akademisyenlerin bir uğraşısı olmaktan çıkmış, aynı zamanda her kesimden tarih meraklıları, öğretmenler ve öğrenciler için de önemli bir çalışma alanı haline gelmiş, bu ise beraberinde özellikle arşiv belgelerine ulaşma ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Bu noktada Türk ve dünya arşivleri arasında önemli bir yere sahip olan Osmanlı Arşivi'ndeki koleksiyonlar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından muhtelif yollarla yayımlamak suretiyle ilgililerinin istifadesine sunulmaktadır. Benzer şekilde, Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Topkapı Sarayı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi gibi arşivlerde bulunan belgelerin de kurumlarınca yayımlanması, belgeye ulaşma sorununun çözümüne katkı sunmaktadır/sunacaktır.

Diğer taraftan üniversitelerin bünyesinde bulunan araştırma enstitülerinin yanında müstakil olarak Valilik, Kaymakamlık veya Belediye bünyesinde ya da bu kurumların işbirlikleri ile oluşturulan araştırma merkezleri de önemli bir misyonu yerine getirmektedirler. Bu araştırma merkezleri düzenledikleri bilimsel toplantılar, araştırma projeleri ve yayınlarla, tarih çalışmalarına katkı sağlamak ve araştırmacılara destek olmaktadır.

Bu çalışmada, tanıtımı yapılacak olan kitaplardan ilki yukarıda bahsi geçen araştırma merkezlerinden biri olan Bursa Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanan *Bursa Vakfiyeleri -I-* başlıklı kitap; ikincisi ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan* başlıklı kitaptır.

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü; Doktora Öğrencisi, Yıdırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı; hasandemirtash@hotmail.com

Bursa Vakfiyeleri -I-, Yayına Hazırlayanlar: Hasan Basri Öcalan - Sezai Sevim - Doğan Yavaş, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Bursa 2013. Sayfa sayısı: 647.

Kitap, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi tarafından desteklenen bir proje kapsamında, Osmanlı Dönemi'nde Bursa'da kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerini kapsayacak olan çalışmanın I. Cildi, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Hasan Basri Öcalan, Yrd. Doç. Dr. Sezai Sevim ile Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Doğan Yavaş tarafından hazırlanmış ve Bursa Kültür A.Ş. tarafından da yayınlanmıştır.

Söz konusu kitap, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe'nin takdimi ve yayına hazırlayanların önsözünden sonra giriş, vakfiyeler, sözlük ve kaynakça olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde verilen bilgilerden, kitabın, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar Bursa ili içerisinde inşa edilmiş olan eserlerin vakfiyelerinin toplanması, özetlenmesi ve mevcut mimari eserlerin fotoğraflanması yoluyla meydana getirildiği; bunun yanında yine çalışma dönemi içerisinde kaldığı halde mimari eseri olmayan, avarız ve para vakıfları gibi sayısı oldukça fazla denilebilecek vakfın da çalışma kapsamı dışında bırakıldığı belirtilmektedir.

Giriş bölümünde ayrıca vakıf anlayışı, vakıf uygulamasının tarihi seyri konularında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Vakfiyelerin yer aldığı ikinci bölümde ise kronolojik bir sıra takip edilerek, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1453 yılına kadar Bursa'daki eserlerle ilgili vakfiyeler kendi içerisinde tarih sırasına tabi tutularak neşredilmiştir. Kitapta yayınlanan her vakfiye kendi içinde üç bölüme ayrılarak, önce vakfiyenin özet tercümesi verilmiş, daha sonra vakfın Bursa ili sınırları içerisinde olup da günümüze ulaşabilmiş eserlerinin fotoğrafları, en sonda da vakfiyenin varsa orijinali, yoksa muhtelif arşivlerdeki kopyalarına yer verilmiştir.

Kitaptaki vakfiyelerin yayınlanma yöntemine bakıldığında, vakfın kurucusu, vakfiye tarihi, tasdik eden, vakfedilenler (mevkûfât), vakıf kurucusunun şartları, vakfın görevlileri, şahitler, katip, dil, vakfiyenin ebadı ve vakfiyenin bulunduğu yer gibi başlıklar altında bilgi verilmiştir. Bu sorgulamaların ardından, notlar başlığı altında ayrıca vakfiye ve vakıf hakkında bilgiler aktarılmış, bunun di-

şında da mevcutsa, vakıf kurucusunun kimliği ve hayat hikayesine de kısaca değinilmiştir. Bu arada, vakfiyelerde adı geçen eserlerden günümüze ulaşanların son halini gösteren fotoğraflar kullanılırken, günümüze ulaşamayan yapıların da varsa eski fotoğrafları kullanılmıştır. Kitapta özellikle külliyelerin vaziyet planlarına yer verilerek, okuyucu tarafından bina kompleksinin daha kolay algılanmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Yayınlanan vakfiyelerin görselliğine bakıldığında ise genelde orijinali günümüze ulaşan belgeler renkli olarak basılırken, diğerlerinin de muhtelif arşivlerdeki nüshaları kullanılmıştır.

Bursa Vakfiyeleri -I- adlı çalışmada tarihsel süreçte ; *Asporça Hatun Vakfiyesi*, Gazi Orhan Bey'e ait *Mekece, Alaaddin Bey, Bursa İmareti ve Hacı Karaoğlan Zaviyesi* vakfiyeleri, *Lala Şahin Paşa, Mihaliç Bey, Sultan I. Murad, Çandarlı Ali Paşa (1), Gülçiçek Hatun, Yıldırım Bayezid'e ait İshakiye Zaviyesi, Külliye ve Ulu Camii* vakfiyeleri, *İne Bey, Çandarlı Ali Paşa (2), Timurtaş Paşa, Asbiga, Çelebi Sultan Mehmed, Oruç Bey, Hasan Ağa, Hacı İvaz Paşa, Şeyh Paşa, İsa Bey Fenârî, Molla Fenârî, İsfahan Şah Hanım, Sultan II. Murad, İsa Bey bin Bayezid Paşa (1), Çandarlı Halil Paşa, Mehmed Paşa bin Hızır Danişmend, Umur Bey bin Timurtaş, Mehmed Paşa bin Şahin Lala Paşa, İsa Bey bin Bayezid Paşa (2), Bedreddin Pars Bey, Sultan II. Murad Vasiyetnamesi, Mahmud Çelebi bin İbrahim Paşa, Erhundî Hatun, Emir Sultan Vakfiyesi* olmak üzere toplam otuz sekiz adet vakfiyeye yer verilmiştir.

Kitabın son kısmına da vakfiyelerde geçen ve vakıflarla ilgili genel terimleri ihtiva eden bir sözlük ilave edilmiştir. Yine bu alanda çalışma yapacaklara yön vermesi açısından, vakıflarla ilgili temel kaynaklar ve araştırmalardan oluşan bir kaynakça ya da eserin sonunda yer verilmiştir.

Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan, Haz. Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, Ankara 2014. Sayfa sayısı: 519. Ek: Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (CD).

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı bünyesinde "TKGM, VAYS.ED: 544" fon numarasıyla kayıtlı *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan* adlı vakıf tahrir defteri Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nce yürütülen bir proje kapsamında, Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri Prof. Dr. M. Akif Erdoğan ve Dr. Ömer

Bıyık tarafından, ilgili genel müdürlük personeli Mustafa Engin ve Murat Alandağlı'nın yayın editörlüğü altında yayınlanmıştır.

Kitap; Çevre ve Şehircilik Bakanı İdris Güllüce'nin sunuş, Tapu ve Kadastro Genel Müdürü Davut Güney ve hazırlayanların önsöz yazılarından sonra üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm; Giriş, Saruhan Sancağı Tahrir Defterleri, Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan, Saruhan İlinin Tarihçesi ve Vakıflar, Bibliyografya, Lügatçe, Abstract ve Fotoğraflar başlıklarından oluşmaktadır. Kitabın ikinci ana bölümü; Metin (Latin Harfleri İle) Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan ve İndeks başlıklarına ayrılmıştır. Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise Defterin Dijital Görüntüsü başlığı altında yayını yapılan Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan defterinin dijital görüntülerine yer verilmiştir.

Eserin ilk bölümünde Manisa ve çevresi vakıfları konulu çalışmalar hakkında genel bilgiler aktarılmış, daha sonra Saruhan sancağına ait tahrir defterleri ve yayını yapılan Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan defteri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilerden Saruhan Livâsı'na ait en erken tarihli evkâf tahrir defterinin BOA, TD. 398'de kayıtlı 1531 tarihli defter olduğunu, yayını yapılan söz konusu defterin ise İstanbul'da Saray'a teslim edildiği tarihinin 1577 yılı olduğunu, defterin derkenar ve haşiyelerinden II. Abdülhamid dönemine kadar kullanılan bir defter olduğunu öğreniyoruz. Yine kitabın bu bölümünde Saruhan Livâsı, Manisa şehri ve bağlı kazalar olan Menemen (Tarahaniyat), Güzelhisar, Akhisar, Gördük, Marmara, Kayacık, Gördüs (Gördes), Demirci, Adala, Ilıca ve Nif (Kemalpaşa) kazaları hakkında bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. Bu bölüme ilerleyen bölümlerde okuyucunun istifadesine sunulmak üzere evkâf tahrir defterinde geçen tabirlerden oluşan bir lügatçe eklenmiştir. Bölümün sonuna çoğunluğu Manisa olmak üzere günümüze ulaşmış olan bazı vakıf yapıların fotoğrafları ilave edilmiştir.

İkinci ana bölüm yayını yapılan Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan defterinin basit transkripsiyonlu günümüz Latin harflerine çevrilmiş hali ile indeksten oluşmaktadır. Burada, 146 yapraktan oluşan defterin orijinaline sadık kalınarak varak numaraları verilmek suretiyle transkripsiyonu yapılmıştır. Defterdeki her bir vakıf kaydına hazırlayanlar tarafından numara verilmiş ve bu şekilde iki yüz yirmi dokuz adet vakıf kaydı numaralandırılmıştır. Ayrıca defterin muhtelif varaklarında kayıtlı derkenar ve

haşiyeler ile Yakut Ağa, Saruhanoğlu İshak Çelebi, Hoş Kadem Paşa ve El-Hâc Hüseyin'e ait vakfiye suretlerinin transkripsiyonları bu bölümün sonunda eklenmiştir. Hazırlayanların ifadesiyle "Kaba bir hesaplama göre, Saruhan İlinde 1577 yılına kadar, ana vakıf (evkaf) olarak iki yüz otuz adet evkaf hesaplanmıştır. Bu büyük vakıflara eklenen diğer küçük vakıflarla bu sayı iki bini geçmektedir. Özellikle Müslüman hatunların kurdukları küçük para vakıfları sayesinde, İslamiyet, bu bölgede, yaşatılmaya ve desteklenmeye çalışılmıştır. Kesin bir hesap yapmamakla birlikte, evkafa bağlı akar miktarının büyük meblağlara ulaştığı görülmektedir."¹ Transkribe edilen metin sonunda "vakıflar", "yer isimleri", "şahıs ve cemaat isimleri", "deyimler" ve "yapılar" konularını içeren bir indeks sunulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan'ın dijital görüntülerine yer verilmiştir. Bu bölüm kitabın sonundan başlayarak dijital görüntülerin sağdan sola dizilmesiyle oluşturulmuştur. Orijinali 14,5 x 40 cm. ebadında ve 146 yaprak olan defter kitapta 9,5 x 24 cm ebadında ve her sayfaya iki yaprak gelecek şekilde siyah beyaz basılarak dizilmiştir. Üçüncü bölüm, kitap arka kapağında açıldığında basımı yapılan orijinal defterin kapağı ile başlamakta, ebrulu iç kapak ve arkasından gelen varaklarla devam etmekte ve ebrulu arka iç kapak ile son bulmaktadır.

1 *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan*, Haz. Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, Ankara 2014, s. 12.

İslam Estetiğine Giriş

Oliver Leaman, *İslam Estetiğine Giriş*, (Çev. Nuh Yılmaz), Küre Yay. 280 sh. İst.2010

Mehmet Kurtoğlu*

Müslümanların bugünkü düşünce ve davranış biçimini şekillendiren kitap ve sünnetin yanında, inanç ve hayata yeni bir bakış açısı kazandıran içtihat ve yorumlar olmuştur. Mağripî düşünür Abid el Cabiri, Müslümanların bugünkü düşünce biçimini geçmişte edinmiş oldukları öncül bilgilerin şekillendirdiğini ve İslam dünyasındaki düşünce değişikliğini belirleyen eser ve yazarlar olduğunu belirtir. Bu bağlamda İbn Arabî, İbn Sina, Gazali, İbn Haldun, Farabi gibi âlim ve düşünce adamlarının eserlerini örnek gösterir. Genellikle mezhepsel düzlemde fıkıh, tarikatlar düzleminde tasavvufu şekillendiren yorumlar, tarih boyunca Müslümanların hayata, daha açık ifadeyle düşünce ve sanata bakışını etkilemiştir.

Müslümanların bugünkü yaşantılarında fıkıh ve tasavvuf gibi iki kaynak belirleyici olmuştur. Zira sosyal hayatı düzenleyen fıkıh, nefsi terbiye eden tasavvuf bir yandan Müslümanların sosyal hayatını şekillendirirken, diğer yandan metafizik bir bakış kazandırmıştır. Bu İslam tasavvufunda aşkın/trans bir bakış olarak önümüze çıkar ve özellikle sanat eserlerine deruni bir boyut kazandırır. Müslüman ferasetli ve nazar sahibidir; her nesnede ilahi gücü/aşkınlığı görür. Çünkü görüş/nazar aynı zamanda irfanı/hikemi bir bakıştır. Sanatı ortaya çıkaran düşünce, duygu, görüş işte bu bakışta saklıdır. Peygamberimizden sonra fetihlerle genişleyen İslam toplumu yeni inanç ve kültürlerle karşılaşmış, farklı kültür ve inançlarla temasa geçmiş ve bundan kendine özgü bir sanat ve felsefe dili oluşturmuştur. Bugün İslam'da sanatın olup olmadığı bazı kimseler tarafından tartışılabilir da Batılı oryantalistlerin İslam sanatı hakkındaki ortaya koydukları yorumlar, köklü bir İslam sanatının varlığını göstermektedir.

İslam'da sanat ve estetik bağlamında yayınlanmış eserlere baktığımızda daha çok Avrupalı yazarların bu konuda öne çıktığını görmekteyiz. Örneğin İslam sanatı ve estetiği konularında Türkçeye

çevrilmiş esrelere baktığımızda; 1929 Fransa doğumlu, Oleg Grabar'ın "İslam Sanatının Oluşumu", Burckhard'ın dil ve anlam üzerinden hareketle kaleme aldığı "İslam Sanatı" dikkat çekmektedir. İslam sanatıyla ilişkili bir diğer kitap ise Oliver Leaman'ın "İslam Estetiğine Giriş" eseridir. Kentucky Üniversitesinde felsefe profesörü olan Oliver Leaman, ağırlıklı olarak estetik ve sanat-din ilişkisi konularında yoğunlaşmış bir yazar. İslam, Yahudi ve doğu felsefelerine dair çok sayıda çalışması bulunan Leaman, İslam Estetiğine Giriş kitabında; İslami estetik var mıdır, İslam sanatı aslen tasavvufi midir, İslam'a göre sanatsal biçimler neler gibi sorularına cevap arıyor. İslam sanatı hakkında oldukça önemli bu kitap, Türkçeye çeviren Nuh Yılmaz'ın da belirttiği gibi birçok açıdan ilk olmayı hak ediyor ve Leaman'ın samimi tarzını, meseleye yaklaşımındaki eleştirel mesafeyi, sorunlu alanları teşhisini, artık neredeyse klişe haline gelmiş bir takım büyük isimlerin iddialarını son derece mütevazı ancak mahirane eleştirisi ve gelişkin mantık örgüsünün altını çiziyor. Ayrıca bu saydıklarının kitabın en güçlü yanlarını oluşturduğunu belirtiyor. Leaman'ın eleştirel yaklaşımına temkinli yaklaşan Yılmaz, bu eleştirilerin ayrıca faydalı olduğunu belirtiyor.

Leaman ise kitabı yazma nedenini açıklarken; "bu kitabı yazmamın sebebi İslam sanatı hakkında birtürlü söyleyeneğelen şeylerden duyduğum derin hayal kırıklığıdır. İslam sanatı üzerinde bilimsel düzeyi ve alan uzmanlığı oldukça etkileyici birçok harika kitap mevcut. Bu kitaplardaki estetik tartışmaları ise genellikle ya son derece sığ ya da bu tür tartışmalar hiç yok. Bu nedenle nesnelere estetik özellikleri üzerine yazılmış yalan yanlış metinleri okumaya çok zaman harcadım. Kitap yanlışları düzeltme ve İslam sanatının estetiğine sağlam bir zemin kurma yönünde mütevazı bir çabadır" diye yazıyor. Leaman, bu ifadesiyle gerçekte, estetik alanında yazılmış eserlerin ve tanımlamaların ken-

* Vakıflar Genel Müdürlüğü; Yayın Şubesi Müdürü, kurtoglu.mehmet@gmail.com

disinde yaşattığı hayal kırıklığının belirtmiş oluyor. Estetik konusunu ve bu konuda yazılmış kaynak eserleri ele alan Leaman, “asıl mesele, İslam sanatının mütemadiyen estetikle, hele sanatla hiç ilişkisi olmayan terimlerle izah edilmeye çalışılmasıdır” diyor. Zira ona göre İslam sanatı olarak öne sürülen eserler, estetik anlamda bir şey söylemiyor, daha çok bu eserlerin nasıl üretildiği üzerinde izahlar yapıyor. Çünkü İslam kitaba dayalı bir din olduğundan, Leaman, örneğin Hüs-n-ü Hat’ın bir sanatı eserinden daha çok, Kuran’ın seçkin sözlerinin yeniden üretiminden başka bir şey olmadığını belirtiyor. Leaman, ilerleyen sayfalarda “İslami estetik diye bir şey yoktur” diye yazıyor.

Yahudi asıllı Oliver Leaman, sanat, estetik ve din konusundaki çalışmalarıyla tanınan bir felsefe profesörü. Kitabını diyalektik bir tarzda ele almış. “İslam sanatı hakkında biteviye söylenegelen şeylerden duyduğu derin hayal kırıklığı” dile getiren Leaman, bu çalışmasını belirleyen diyalektik mantığın gerçekte babasıyla yaptığı tartışmalardan ilham alarak zihninde oluştuğunu söylüyor. Önsözde “*bu kitabı yazarken yaptığım tartışmanın, uzun yıllar boyunca babamla yapmış olduğum tartışmanın bir uzantısı olduğunun farkına vardım*” diyerek bizzat ifade ediyor. Babasıyla arasında geçen tartışma, aslında onun İslam veyahut diğer dinlerin sanatına bakışını şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Leaman, sahip olduğu bu bakış açısını ise şöyle anlatıyor: “*Her ikimiz de Bach dinlemeyi, kiliseler ve şapeller gibi dini binaları ziyaret etmeyi pek severdik. Babam sürekli bu binalara ve müziğe nasıl hayran olduğunu, Hıristiyan olmuş olsa bu binalara ve müziğe olan hayranlığının daha da fazla olabileceğini, bu binalar ve müzik hakkında Hıristiyan olmayan biri olduğu için kaçıracağı şeyleri Hıristiyan olmuş olsa daha da iyi takdir edebileceğini söylerdi. Bense aksini, yani bu binaların ve müziğin estetik özelliklerinin asli dinî amacından soyutlanabileceğini, hatta asli dini amacı paylaşmanın, estetik takdir ve eseri kavrayış noktasında destek değil, köstek olabileceğini savunurdum.*”

Görüldüğü gibi Leaman, daha kitabın başlangıcında farklı ve eleştirel bir yaklaşımla hareket edeceğini belirtiyor. Onun bu yaklaşımı, Müslümanları rahatsız etse de, gerçekte bu kitabı okuyanlar, (özellikle sanat ve de estetik alanında) yeni ve farklı bir bakış açısı kazanacaktır. Çünkü taraflı yahut oryantalist bir bakışa sahip olsa da, Leaman’ın söylediklerini göz ardı etmemek gerekiyor. Ö-

neğin “*İslami estetik diye bir şey yoktur*” başlığı altında ileri sürdüğü fikirlere baktığımızda, İslam sanatı üzerine yazarların duayeni olarak gördüğü Graber’den hareketle şunları söyler: “*belirli bir geleneğin yorumlanmasının bir de diğer tarafı vardır. Problem, bu geleneğin ürünlerine atfedilen evrensel değerler içsel, artzamansal ya da tarihsel referanslarla mı haklılaştırılıyor yoksa kültürün kendi içinde kısıtlılıklarıyla mı? (...)Ortaçağ klasik kültürü ya da modern öncesi Müslüman toplumların aynı meseleler üzerine karşılaştırılabilir sonuçlara vardıkları konusu tatmin edici olmalıdır?*” Ayrıca Grabar’ın bu tezi için; “*bunları, Escher ve Owen Jones gibi Elhamra’nın muhteşem geometrisi karşısında büyülenen ve bundan bazı Bâtîni anlamlar çıkararak düşünürlerin eserlerini yorumlarken yazıyor. Oysa Grabar’a göre, bu görüşlerin eserin Müslüman mimarları ya da Gırnata Sarayı’nın kullanıcıları tarafından paylaşıldığını söyleyemeyiz. Bu yorumun konuyla doğrudan alakalı olduğunu söylemek pek doğru olmasa gerek, zira binayı yapanların düşünsel süreçleri bizim için acil bir mesele değildir. Şöyle denilebilir: Binayı yapanlar her ne düşünüyor olurlarsa olsunlar, bu düşünceler bazı genel İslami ilkelerden kaynaklanıyordu. Grabar’ın İslam sanatı üzerine yazılarındaki en etkileyici taraf titizliği, genelleştirmeden mümkün merteye kaçınması ve olgulara son derece keskin amprik yaklaşımıdır*” diye tanımlamada bulduktan sonra Müslümanların ortak bir ilkeler üzerinde ittifak etmemesinden dolayı, İslam sanatının bir bütünlük oluşturmadığını belirtiyor. Ayrıca sanat eserini anlamak için sanatçının zihinsel süreçlerini bilmek gerektiği düşüncesinin altından çok sular aktığını belirtmeden edemiyor.

Leaman, İslam sanatı aslen tasavvufidir bölümünde ise, İslam sanat ve medeniyeti üzerine kafa yormuş ilim adamlarının (Bieurckhardt, Nasr, Massignon ve Bahtiyar) adını vererek, İslam sanatı konusunda esaslı yazarların çoğunluğu, bu sanatın görünenin faniliğine olan inançtan ötürü fiziksel gerçekliğin temsilini değiştirdiğini iddia ettiğini söyler. Yazısının devamında ise; “*bu iddia İslam’ın kalbini tasavvufun oluşturduğu varsayımıyla başa baş gider. Tasavvufla birlikte maneviyat maddiyata, Bâtînilik leduniliğe, riyazet dünya nimetlerine galebe çalmıştır*” der. Leaman, sanatla tasavvuf arasındaki ilişkiyi de eleştirir. Çünkü sanatın haz veren yönü olduğu için şer olduğunu söyleyenler vardır. Leaman, ayrıca “*kutsalın yansıtılmasında*

evrensel güzellik kıstası ne kadar makul olursa, bu kıstasların hassaten İslami olduğunu iddia etmek de o kadar zorlaşır” diye yazar.

Leaman, İslam’a has sanatsal biçimler mevcuttur bölümünde ise, daha önceki sahifelerde yaptığı eleştirilerde ileri gittiğini görmüş olalı ki, *“buraya kadarki tartışma, bizi dinin estetik hiçbir alakasının olmadığı düşüncesine götürmemeli”* diyerek üslubunu yumuşatıyor. Aslında Leaman, bu kitabında İslam sanatı ve estetiği konusunda önemli olup olmadığına bakmaksızın birçok kitap karıştırdığı anlaşılıyor. Zaten kitabın muhtevasında ve bölüm başlıklarında sanat ve estetik konusunda yazılmış birçok kitaba gönderme yapması bunu gösteriyor. Ayrıca alıntı yaptığı eserlere eleştiri yöneltmesi, bir yandan kitaba zenginlik katarken, diğer yandan, asıl mevzu olan İslam estetiği konusunda söylediklerini ikinci plana itiyor gibi. Oysa Leaman, bu eleştirel yaklaşımını, *“İslam estetiğine ve sanata nasıl yaklaşılmalı yahut nasıl yorumlamalı?”* fikri üzerine inşa etmiş. Daha açık ifadeyle İslam sanat ve estetiğini yorumlayanların, gelişigüzel tanımlamalardan kaçınmasını, ileri sürdükleri fikirlerin altını doldurması gerektiğini söylüyor.

İslam Estetiğine giriş üzerine bir tanıtım yazısı kaleme alan ve haklı olarak Leaman’ın tutarsızlığına işaret eden Hilmi Yavuz; *“Leaman, İslam sanatını dinî, tasavvufî, siyasi ve iktisadî bağlamlarının dışında estetik bağlamıyla ele almayı öneriyor. Fakat bu tez bir sanat yapının ‘İslamî’ olup olmadığına nasıl karar verileceği sorusunu cevapsız bırakıyor. Hem İslam estetiğinden bahsetmek hem de İslamî (dinî) bağlamı göz ardı etmek bir tutarsızlık değil midir?”* diye sormadan edemiyor.

Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde yazar İslam sanatı hakkında en çok yenilenen on bir hatayı şu başlıklar altında sunuyor: ‘İslam’ın tanımı mümkündür - özcülük meselesi’, ‘İslami estetik diye bir şey yoktur’, ‘İslam sanatı aslen tasavvufidir’, ‘İslam’a has sanatsal biçimler mevcuttur’, ‘İslam sanatı aslen dinîdir’, ‘İslami resim diğer resim biçimlerinden oldukça farklıdır’, ‘İslami sanat “öteki”dir’, ‘Gazali İslami resmi öldürmüştür’, ‘İslam sanatı aslen minördür’, ‘İslam sanatı atomistiktir’, ‘Hüsnühat en üstün İslami sanattır’, ‘İslam sanatında aslen boşluk korkusu vardır.’ Yazarın ileri sürdüğü bu başlıkların her biri ayrı ayrı üzerinde konuşulup tartışılacak türdendir. Leaman, bunu kısmi de olsa kitabında yapmaya çalışıyor.

Aslında İslam Estetiği ve Sanatı konularında bütüncül bir okuma yapmak ve bu alanda yazılan kaynak kitapları birlikte okumak, okuyucuya daha geniş bakış açısı sunuyor. Özellikle Leaman’da zaman zaman gönderme yaptığı Grabar’ın “İslam Sanatının Oluşumu” ve Titus Burckhard’ın “İslam Sanatı” kitapları birlikte okunması gereken kaynak eserlerdir. Zira Oleg Grabar’ın kitabı, alışıldan oldukça farklı bir yaklaşımı sergilemesi açısından önem taşımaktadır. İslam sanatı olgusunu tarihsel örüntünün içinde, yani İslam kültürünün oluşum yıllarındaki karmaşık olaylar ve ilişkiler ve tavır alışlar bağlamında tanımlamaya çalışır. Grabar, kitabı yazma aşamasını anlatırken, buna çeşitli dürtülerin neden olduğunu, kitabın kapsam ve biçimini bu dürtülerin belirlediğini söyler. Bunlardan biri, yakın doğu sanatı üzerine şimdiye dek aşırı uzmanlaşmış kitaplarla çok genel kitaplardan başka bir şeyin yazılmamış oluşudur. Birinci türden olanlar sınırlı çevreler dışında ilgi çekmez, ikinciler ise ya anlamsız denilecek kadar geneldirler, ya da pek çok ayrıntıda hatalarla doludurlar; çünkü en üretken bilim adamı bile bu denli geniş bir alana ve binlerce anıta olsa olsa üstünkörü değinebilir. İkinci bir dürtü, İslam sanatının zaman ve mekân açısından inanılmaz yaygınlığıdır. Sekizinci yüzyıl İspanya’sından on sekizinci yüz yıl Hindistan’ına kadar uzanan iki uç arasında kalan ülkelerin ve yüzyılların hemen hemen hepsi İslam sanatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bütün ömrünü hikmet ve geleneğin çeşitli yönlerini araştırmaya ve ortaya koymaya adanmış Titus Burckhardt, 1908 yılında Floransa’da doğmuş bir ilim adamı. Batı’nın ne kaybettiğini öğrenmek üzere Fas’a gitmiş, Arapça öğrenmiş ve klasik tasavvuf eserleri okumuş, Müslüman olduktan sonra İbrahim İzzettin adını almıştır. Burckhardt, tecrübeleri ve araştırmaları neticesinde batılı akademisyenlerin oryantalist perspektiflerini gerek zihinsel, gerek varoluşsal düzlemde eleştiriye tabi tutmadan İslam felsefesinin ve sanatının derinliğini kavrayamayacağı kanaatine varmıştır. Aslında Burckhardt’ın eleştiriye tabi oryantalist bakış, bugün İslam dünyasının Batılı bir gözle okunmasına ve yerli oryantalistlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Lemaan, kitabın sonunda; *“İslam sanatı bazen tabii olanı aşmanın yollarını araştırır, fakat aynı zamanda bize doğal olanın son derece doğru, gerçekçi ve natüralistik betimlemesini de sunar. Hüner ve fantezi İslam’a diğer sanat formlarına*

olduğundan daha fazla has değildir. En fazla başka sanatlarda gördüğümüz kadar hüner görürüz. çünkü sanatta hüner ve fanteziden uzak durmak zordur. Hatta sanatın hüner ve fanteziden ibaret olduğu bile söylenebilir. Ahlaki olan, İslam sanatına, anlaşılması için özel kurallara başvurulması gerekmeyen, sanat tarihinde önemli kültürel bir gelenek olarak normal, doğal bir sanat muamelesi yapmamızdır. Bütün sanatlar yorumlama ve eleştiri gerektirir ve İslam sanatı da bu ilkedен münezeh değildir elbette; sadece sanatlardan bir sanattır” diyerek, neden eleştirel bir yaklaşımla kitabı kaleme aldığını belirtmiş oluyor. Böylece bizim de İslam sanatına nasıl bakmamız veya nasıl yorumlamamız gerektiğini göstermiş oluyor.

Batılı yazarlar ile İslam dünyasının yetiştirdiği yazarların sanat ve estetik alanda yazdıklarını birlikte okumak gerekir diye düşünüyorum. Leaman, Grabar ve Burckhardt gibi Batılı yazarlar yanında İslam sanatı ve medeniyeti alanda çalışan Müslüman ilim adamı ve entelektüelleri de unutmamak gerekir. Seyyid Hüseyin Nasır, Faruki ve Lale Bah-tiyar ilk akla gelenler isimlerdir. Ülkemizde ise son yıllarda bu konu üzerine kafa yormuş olan mimar Turgut Cansever ile Beşir Ayvazoğlu ismini görü-

yoruz. Burckhardt'ın kitabını Türkçeye kazandıran Turan Koç'unda aynı isimle telif bir eseri olduğunu unutmamak gerekir. İslam sanat ve estetiği üzerine yazılan bu kitapların, alanında önemli bir boşluğu doldurduğuna inanıyorum.

Leaman'ın, İslam Estetiğine Giriş kitabı, Grabar'ın İslam Sanatına Giriş ve Burckhardt'ın İslam Sanatı eserlerini de içine alan, bunları eleştiren ve bazen de onlardan alıntılarla de kendi metnini zenginleş-tiren bir muhtevaya sahip. Leaman'ın eleştirileri yanında sanat ve estetiği getirdiği yeni yaklaşım ve tanımlar oldukça önemlidir. Onun başlıklar halinde ileri sürdüğü tutarsızlıklar üzerinde Müslüman ilim adamları ve entelektüellerin kafa yorması gerekmektedir. Çünkü onun ileri sürdüğü tutarsızlıklar aynı zamanda kendimize özeleştiri imkânı vermektedir. Konusuna hâkim olan yazar, zengin konu başlıkları ve diyalektik yaklaşımıyla kabul edelim yahut etmeyelim bu alanda yeni şeyler söylüyor. Özellikle sanat tarihi, İslam sanatı ve medeniyeti üzerine çalışanların göz ardı edemeyeceği bu kitap, Leaman'ın da kitabına seçtiği isimlendirmeye söyleyecek olursak, İslam Estetiğine Giriş mahiyetinde algılanmalıdır.

2014 Vakıf Haftası Çerçevesinde Düzenlenen “Vakıf Ve İktisat” Sempozyumu Üzerine

Ahmet Kılıç*

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2006 yılından bu yana her yıl çeşitli programlarla *Vakıf Haftası* etkinlikleri düzenlemektedir. Bu amaçla, vakıfların elinin değdiği alanlarda nasıl bir etki bıraktığını ortaya çıkarmak için Vakıf Medeniyeti'ne vurgu yapan bir tema çerçevesinde programlar yapılmaktadır. 2014 yılında da vakıfların, iktisadi işletme ve faaliyetleriyle, ekonomiye sağladıkları faydayı ortaya koyarak günümüzdeki ekonomik meselelere alternatif bir bakış açısı kazandırmak maksadıyla “Vakıf Ve İktisat” teması ele alınmıştır.

Bu tema çerçevesinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü, T.O.B.B. Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi işbirliği ile üniversitenin Söğütözü yerleşkesi konferans salonunda, 5 Mayıs 2014 tarihinde, Vakıf Haftası Açılış Programını, 6 Mayıs 2014 tarihinde de “Vakıf ve İktisat Sempozyumu”nu gerçekleştirmiştir.

Vakıf Haftası Programı, Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem'in yaptığı konuşmayla başlamıştır. Ertem, genelde hayrî bir kurum olarak bilinen vakıfların, bu hayrın gerçekleşmesine vesile olan iktisadi yönüne de vurgu yapan, bugünü anlamının ve geleceği de en güzel şekilde inşa etmenin önemine değinen, vakıfların iktisadi faaliyetlerini açıklayan ve ekonomiye katkılarını içeren bir konuşma yapmıştır.

Toplantının katılımcılarından Kalkınma Bakanı Cevdet Yılmaz ise konuşmasında, vakıfları sürdürülebilir kalkınmaya hizmet eden kurumlar olarak tanımlamış; ancak sürdürülebilir kalkınmanın sadece refah artışını ifade etmediğini, insan odaklı kalkınma anlayışını, ekonominin yanı sıra sosyal boyutlu dayanışmayı, nesiller arası dengenin kurulmasını, tabiata saygıyı ve tabiatın korunmasını öngördüğünü belirtmiştir. Günümüz vakıflarına bir çağrıda bulunan Yılmaz, ülkemizde de, dünyada da çok geniş fon kaynaklarının olduğunu belirterek bunlardan daha fazla istifade eden ve projeye dönüştüren vakıflarımızın, yapılarını geliştirerek, geleceği daha iyi planlamaları gerektiğini ifade etmiştir.

Vakıf Haftası etkinlikleri himayelerinde düzenlenen, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ise konuş-

masında; Osmanlı sistemi içerisinde, atıl kalmış verimsiz sermayenin vakıflar yoluyla kamu yararına belirli alanlara aktarılması suretiyle az da olsa devamlı gelir getiren tesisler kurulduğunu vurgulamış, vakıf kültürünün insanları ihtiyaçlarından fazla olan servetlerinin yardım amacıyla tasarrufla sevk etmesi sonucunda da toplumda tasarruf meylinin arttığını ve vakıfların müsrif mirasçıların miras yoluyla elde edecekleri miras paylarını da kısa zamanda tüketmelerine engel olmanın yanında iktisadi kurum olarak bu işi yerine getirmek gibi de bir işlev gördüğünü belirtmiştir. Konuşmasında vakıfların ekonomik faydasına vurgu yapan Arınç, ülkemizin varlıklı ailelerinin, tasarruflarıyla hayırseverlik yapmalarını ve devletin yetişemediği yerlerde, sorun gördükleri alanlarda vakıflar kurarak bu toplumda hayırla yâd edilmeleri teklifinde bulunmuştur.

Açılış ve protokol konuşmaların ardından vakıf eserlerinin restorasyonunu üstlenen sponsorlara teşekkür plaketi takdim edilmiş ve vakıf yurtlarında kalan başarılı 10 öğrenciye, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yüksek konfigürasyonlu dizüstü bilgisayar, hediyeleri verilmesinin ardından verilen yemek ile Vakıf Haftası programı ilk günü sona ermiştir.

Vakıf Haftasının ikinci gününde T.O.B.B. E.T.Ü. Konferans Salonunda gerçekleştirilen “Vakıf ve İktisat” konulu sempozyumun açılış bildirisini İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Mehmet Genç sunmuştur. Genç bildirisinde, Osmanlı Sisteminin iki ana unsuru olan askerî ve reaya sınıfı hakkında bilgi vererek, Osmanlı ekonomisinde vakıfların hacmi ve yapısının önemini vurgulamıştır. Genç'in tespitine göre devlet - *askerî sınıf eliyle* - vakıfları desteklemiş; vakıflar da - *reaya aracılığı ile toplumda gelir dağılımı adaletini sağlayarak* - sistemi desteklemiştir. Genç, Osmanlı vakıf sisteminde askerî zümrenin kurduğu büyük vakıflar haricinde para vakıfları ve avarız vakıfları sayesinde küçük tasarrufların da vakıflar yoluyla ekonomiye katılmasıyla, hem düşük vergi hem de düşük kâr marjı sistemini koruduğu ve şehirlerin bütün alt yapı yatırımlarına kaynak oluşturulduğu tespitinde bulunarak bildirisini tamamlamıştır.

* Kütüphaneci, Vakıflar Genel Müdürlüğü, a.kilic@vgm.gov.tr

Açılış bildirisinin ardından, oturum başkanlığını Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Öz’ün yaptığı “Osmanlı Döneminde Vakıf ve İktisat” konulu birinci oturuma geçilmiştir. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Bulut “Osmanlı Dünyasında Vakıf ve Finans” başlıklı konuşmasında, Osmanlı Devleti’ni hem doğuda hem de batıda bulunan çağdaş devletlerden en çok farklılaştıran alanlardan birinin vakıfların faaliyet sahasının genişliği ve bunların finansal sektörde oynadığı rol olduğunu ifade ederek bu konudaki tespitlerini paylaşmıştır.

Daha sonra Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erol Özvar “Osmanlı İmparatorluğunda Sermaye Piyasasının Oluşumu ve Vakıflar, 1450 – 1550” başlıklı tebliğini sunmuştur. Özvar tebliğinde; 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan para darlığına bir çözüm olarak Osmanlı idarecilerinin piyasayı düzenleyici hukuki ve idari tedbirler alarak, kredi ilişkilerini geliştirmeye çalıştıklarını ileri sürmüş ve vakıfların, sermaye yetersizliğinin giderilmesinde önemli rol oynadığını ifade etmiştir.

“Vakfiyelere Göre Vakıf İktisadi Teşekküller” başlıklı bildirisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tescil Müdürü Mevlüt Çam, arşiv belgelerinden hareketle, kendi öz mallarını karşılıksız olarak toplumun istifadesine sunan vâkıfların hayratlarına akar olarak kurduğu iktisadi teşekkülleri irdeleyip, belgeler üzerinden vakıfların ekonomiye katkılarını ortaya koymuştur.

Son olarak, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. H. Hüsnü Koyunoğlu “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Etkileri” başlıklı tebliğinde, vakıf kurumunun iktisadi kavramlara etkilerini incelemiştir. Koyunoğlu, tüketim, tasarruf, sosyal faydayı artırma, gelir dağılımı, yatırım, üretim, istihdam, borçlanma, iş hayatı, konut ihtiyacı ve ücretler gibi kavramların iktisadi hayata katkılarını açıklamıştır.

Sempozyum öğleden sonra, T.O.B.B. E.T.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yusuf Sarıay başkanlığında gerçekleştirilen “Kent Ekonomisinde Vakıf” konu başlıklı ikinci oturumda; İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Ahmet Kala’nın “Selçuklu ve Osmanlı’da Vakıf İktisadi İşletmeleri” başlıklı tebliği ile başlamıştır. Kala tebliğinde vakıfların akarları ile hayrat harcamalarının

vakıf mal ve para varlığı korunarak nasıl işletildiğini vakıf muhasebe defterlerinden örneklerle sunmuştur.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Özkarcı, “Şehirlerin İktisadi Gelişmesinde Ticari Vakıf Eserlerinin Rolü: Bor ve Ulukışla Örneği” başlıklı tebliğinde; vakıf ticari yapılarının iktisadi ve sosyal hayata katkılarını, Bor ve Ulukışla örnekleriyle, arşiv belgeleri ışığında ele almıştır.

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü öğretim üyelerinden Mehmet Tuncer, “Ankara’da Vakıf Mülkiyetindeki Bedesten ve Hanların Gelişimi ve Şehir Ekonomisinin Dönüşüm Süreci” başlıklı tebliğini sunmuştur. Tuncer, Ankara şehir merkezi içinde hanlar ve bedestenlerin ortaya çıkışı, gelişim süreci, şehir merkezi ve şehir iktisadına katkılarını ve dönüşümünü ele almıştır. Tuncer ayrıca bu yapıların şehir merkezi ile ilişkileri, şehir merkezinin gelişimi ve çöküşünün vakıf eserleri üzerindeki etkilerini ele almıştır.

“Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış -İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme-” başlıklı tebliğ, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Samettin Başol tarafından sunulmuştur. Başol bu tebliğde, Bursa Şer’iye Sicilleri arasında yer alan Vakıf Muhasebe Defterlerini tanıtarak bunların vakıf ve iktisat açısından taşıdıkları önemi değerlendirmekle beraber bu kayıtların yazım usulü ve üslubu hakkında bilgilerde aktarmıştır.

İkinci oturumun son tebliğini Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Tuba Akar sunmuştur. Akar, “Osmanlı Dönemi Vakıf Ticari Yapıları: Mimari Özellikleri, Koruma Sorun ve Potansiyelleri” başlıklı tebliğinde, fiziksel olarak vakıf iktisadi yapıların bugün karşı karşıya kaldığı sorunlar hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu tebliğ ile günümüzde de ticari canlılığını koruyan vakıf ticari yapılardaki bilgisiz ve bilinçsiz onarımlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

“Günümüzde Vakıfların İktisadi Boyutu” başlıklı üçüncü oturum, T.O.B.B. E.T.Ü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Adem Şahin başkanlığında gerçekleştirilmiştir. İlk olarak ODTÜ Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kayhan Orbay, “Vakıfların İktisadi Etkinliği, Mali Denetimi ve İktisadi İşlevleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler” adlı tebliği ile iktisadi faaliyetlerinin sahası ve amaçları bakımından vakıfların ayrı bir kimliğe

sahip olduklarını ve vakıf tesisinde farklı iktisadi gayeler güdüldüğünden bahisle, vakıfların iktisadi teşebbüslere dönüşmemeleri gerektiği fikrini savunmuştur.

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Selim Argun da “Osmanlı Vakıf Sistemi ve Günümüz Sivil Toplum Kuruluşları: Mukayese ve Değerlendirme” adlı çalışmasıyla günümüzde vakıf adı altında faaliyet gösteren STK’ları ve kadim vakıf kurumunu felsefi bakımdan irdeleyerek, uzun ömürlüğünün ve sosyal hayata faydanın STK’lara değil, vakfiye şartlarına uyan vakıflara özgü olduğunu ifade etmiştir.

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Özer “Uluslararası Ölçekte Sivil Toplum Araştırmaları” başlıklı tebliğinde ABD’nin Baltimor kentinde bulunan Johns Hopkins Üniversitesi bünyesinde kurulmuş Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi tarafından yapılan “Karşılaştırmalı Kâr Amacı Gütmeyen Sektör” adlı projenin içeriği olan “Global Sivil Toplum ve Gönüllülüğün Son Durumu” konulu araştırmanın bazı bölümleri dinleyicilerle paylaşmıştır.

Son oturumun son konuşmacısı olarak İstanbul Şehir Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. M. Abdullah Şahin, “Vakıflar, İstihdam ve Sermayeye Erişim” konulu tebliğini sunmuştur. Şahin, yoksulluk ve esnafa mali destek sorunlarının, dini hassasiyet-

ler gözetilerek vakıf kaynakları ile çözülebileceğini savunmuş ve bu konuda bazı çözüm önerilerinde bulunmuştur.

T.O.B.B. E.T.Ü. Söğütözü Kampusü konferans salonu fuaye alanında, “İktisat ile İlgili Vakıf Belgeleri” ve “Vakıf İktisadi Teşekkülleri” konulu iki sergi düzenlenmiştir. Belgeleri konu alan sergi; vakıfların iktisadi işleyişini araştıranlar için arşivlerde bulunan çeşitli türde ve çok sayıdaki belgesel kaynaktan örnekleme gayesiyle hazırlanmıştır. Bu belgeler; vakıf araştırmalarının temeli sayılan vakfiyeler dışında, vakıf muhasebe defterleri, fofula defterleri, keşif ve tamir belgeleri, istibdal ve istikraz hüccetleri gibi temel kaynak örnekleridir. İktisadi teşekkülleri konu alan sergide ise kadim ve modern vakıf iktisadi teşekküllerinden örnekler ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştur.

Bu sempozyumda; vakıfların iktisadi yönünün öneme dikkat çekilmiş, vakıf kavramının kirletilmesine, önemsizleştirilmesine meydan verecek uygulamalardan kaçınılması istenmiş, ulusal ve global temel iktisadi sorunlara çözüm adına önemli fon ve gönüllü işgücü kaynağı olarak vakıfların iktisadi işletme olmaları değil; işletmelere iktisadi destek olmalarının gereği vurgulanmıştır. Birbirinden değerli bilim insanlarının bildirilerinin azami faydaya sebep olması bakımından Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından daha önceki yıllarda yapılmış olan sempozyumlarda olduğu gibi, bu sempozyumun da kitaplaşmasını ümit ediyoruz.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayınlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizcesi (Keywords) bulunmalı, gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

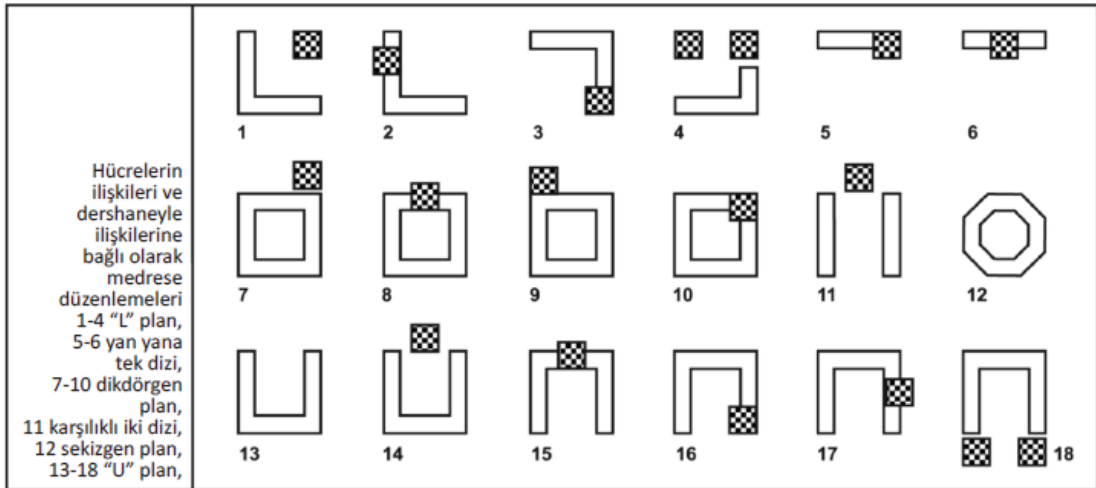
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları

şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV* (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yayın İlkeleri

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

2. **Name(s) and address(es) of author(s):** The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.
 3. **Abstract:** At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.
 4. **Main text:** It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.
 5. **Section Headings:** In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.
 6. **Tables and Figures:** Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.
- Table 1:
7. Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated
 8. **Photographs:** The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.
 9. **Quotation and Citations:** Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926)” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

10. References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

